University Of Halabja

Halabja University Journal

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە

گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە
زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات

HALABJA UNIVERSITY JOURNAL

Halabja University Journal (HUJ) is a quarterly academic journal published by the University of Halabja,, Kurdistan, Iraq. HUJ has a print-ISSN: 2412- 9607 and an electronic-ISSN: 2617-3360. HUJ is an international, multi-disciplinary, multi-language journal that publishes original research articles as well as review articles around the world.

١٤٤٣ کۆچی   2022 زاینی   ٢٧٢٢ کوردی

Website
www.huj.uoh.edu.iq

Email Address
huj@uoh.edu.iq

Kurdistan Region,Iraq
Halabja governorate
Ababayle

ڕەوت و شێوەکانی گێڕانەوەی ڕووداوی سیاسی لە ڕۆمانەکانی (ماردین ئیبراهیم) دا

ساکار دلشاد عثمان[١]، نەجم خالید ئەڵوەنی[٢]
[١،٢] بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین ، شاری هەولێر، هەرێمی کوردستان، عێراق
Corresponding author's e-mail: Sakar.othman@su.edu.krd

پوخته:

ئەم توێژینەوەیە بەناونیشانی (ڕەوت و شێوەکانی گێڕانەوەی ڕووداوی سیاسی لە ڕۆمانەکانی (ماردین ئیبراهیم))دایە، ئامانج لەم توێژینەوەیە باسکردنی تەکنیکەکانی گێڕانەوەیە، لەپاڵ تەکنیکەکانیشدا تیشک خراوەتە سەر دەرکەوتەی خراپی ڕووداوەسیاسییەکان لە سەر چارەنووسی گەلان، بەتایبەتی ئەوگەلانەی لە ڕۆمانەکانی سنووری باسەکەماندا ئاماژەیان پێدراوە. لەم توێژینەوەیەدا هەوڵدراوە ڕەوتەکانی زەمەنی گێڕانەوە وەکو(ڕەوتی هەڵکشاو، ڕەوتی داکشاو، ڕەوتی لولپێچ) و شێوەکانی گێڕانەوەی ڕووداوەسیاسییەکان وەکو(شێوەی تێکهەڵکێش، شێوەی نۆرەیی، شێوەی بازنەیی) بە وردی ڕوونبکرێتەوە. بە پێی ئەم توێژینەوەیە دەرکەوتووە ڕۆمانەکانی ماردین ئیبراهیم خاوەن بنیاتێکی بەهێز و کاریگەرن لە ڕووی چنینی ڕووداوەکان و گێڕانەوەیاندا. یەکێک لە ئەنجامەکانی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لەوەی کەوا بەشێوەیەکی گشتی ڕەوتی داکشاو لە ڕەوتەکانی دیکە زیاتر بەکارهاتووە، و شێوەی تێکهەڵکێشیش بە ڕاددەیەکی فراوانتر لە شێوەکانی دیکە ڕۆمانەکانی پێ دەوڵەمەند کراوە.

وشە کلیلییەکان: (ڕووداو، گێڕانەوە، سیاسەت)

ملخص:

دراستنا هذه و الموسومة ب(مسارات واشكال سرد الأحداث السياسية في روايات ماردين ابراهيم). تتناول تقنيات السرد والتمظهرات السلبية للأحداث السياسية في مصير الشعوب، ولا سيما الشعوب التي اشارت إليها النماذج الروائية الواقعة في نطاق هذا البحث الذي تحاول فيه الباحثة ان توضح بدقة، مسارات زمن السرد مثل: (المسار الصاعد، المسار الهابط و المسار الحلزوني). كما وضحت اشكال سرد الأحداث السياسية مثل: (التداخل السردي، السرد التناوبي، والسرد الدائري).

اوضحت الدراسة أن روايات (ماردين ابراهيم) تمتلك بنية قوية ومؤثرة من حيث حبك الأحداث و سردها. وتوصلت في إحدى نتائجها إلى ان الروائي وظف المسار الهابط اكثر من المسارات الاخرى، وكذلك اثرى رواياته بالتداخل السردي اكثر من الأشكال السردية الأخرى.

الكلمات المفتاحية: الحدث، السرد، السياسة

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ١ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢١/١٢/٤ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٢/٢ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٣/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	Sakar.othman@su.edu.krd
مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	©٢٠٢٢ ساکار دلشاد عثمان، پ. ی. د. نەجم خالید ئەڵوەنی، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

Abstract:

This research is entitled (The Routes and forms of Narrating Political Events in Mardin Ibrahim's Novels). The aim of this research is to discuss the narration techniques, alongside this, the political events bad consequences on the nations' destiny is highlighted, especially those nations referred to in the novels of our framework. In this research, it is attempted to accurately clarify the narration time trends like rising route, falling route and twisting route, as well as clarifying the narration forms of the political events, like amalgamating and blending form, turn taking form and circular form. According to this research, it is realized that Mardin Ibrahim's novels have strong and effective construction with reference to the events levels and their narrations. One of the findings of this research is that the falling route is generally used more than the other routes, and amalgamating and blending form is more broadly used than the other forms to enrich the novels.

Key Words: Event, Narration and Politics

پێشەکی :

ڕووداو یەکێکە لەو توخمە گرنگانەی لە بنیاتی دەقی هەموو ڕۆمانێکدا ئامادەیە، وەکو کەرەستەیەکی سەرەکی گێڕانەوە بە هاوکاری لەگەڵ توخمەکانی دیکەدا بنیاتی هونەریی ڕۆمان پێکدەهێنن. گرنگی و بەهونەریکردنی ڕووداویش دەکەوێتە ئەستۆی گێڕانەوە، واتە هەر ڕووداوێک ئەگەر گێڕانەوەیەکی جوانی بۆ بکرێت، جوان دەردەکەوێت، دەکرێ ڕووداوێکی کاریگەر بەهۆی گێڕانەوەیەکی لاوازەوە فەرامۆش بکرێت، بەهەمان شێوە ڕووداوێکی ئاسایی بە گێڕانەوەیەکی کاریگەر ببێتە شاکارێک.

ئەم توێژینەوەیە کە لە ژێر ناونیشانی (ڕەوت وشێوەکانی گێڕانەوەی ڕووداوی سیاسی لە ڕۆمانەکانی (ماردین ئیبراهیم)) دایە، هەوڵێکە بۆ شیکارکردنی ڕووداوە سیاسییەکانی ڕۆمانەکانی ماردین ئیبراهیم لەنێو ڕەوت و شێوەکانی گێڕانەوەدا، بۆ ئەم مەبەستەش پەیڕەوی ڕێبازی (ڕەخنەی بنیاتگەری پێکهاتەیی) کراوە، کە میتۆدێکە گرنگی بە لایەنە هونەرییەکانی ناوەوەو دەرەوەی دەق دەدات لە ڕووی شێوەو ناوەڕۆکەوە، هیچ کامێکیان فەرامۆش ناکات لە توێژینەوەی دەقی ئەدەبیدا، هەوڵ دەدات دەق لە بونیادە داخراوەکەی تێپەڕێنێت و بە سیاقە کۆمەڵایەتییەکەیەوە ببەستێتەوە.

گرنگی توێژینەوەکە، وردبوونەوەیە لە ڕەوت و شێوەکانی گێڕانەوەی ڕووداوە سیاسییەکانی نێو ڕۆمانەکان و خستنە ڕووی کۆمەڵێک وردەکاری گرنگ کە گێڕانەوەکانی جوانتر کردووە لە ڕووی ئێستاتیکاوە.

کەرەستەی توێژینەوەکە بریتییە لە ڕۆمانەکانی (خەونی پیاوە ئێرانییەکان، کەوتنی بۆرە قەڵا لە حیکایەتێکی کۆندا، مەرگی مەیموون، دەفتەری پیرانی غەمناک).

پێکهاتەی توێژینەوەکە لە پوختەو پێشەکی و دووبەشی سەرەکی پێک دێت، بەشی یەکەم سێ تەوەر لە خۆی دەگرێت، لە تەوەری یەکەمدا باسی ڕەوتی هەڵکشاومان کردووە و لە تەوەری دووەم ڕەوتی داکشاو، و لە تەوەری سێیەمیشدا ڕەوتی لولپێچ کە نوێترین ڕەوتی گێڕانەوەیە لە چوارچێوەی گێڕانەوەی ڕووداوەسیاسییەکان باسکراون. بەشی دووەمیش لە سێ تەوەر پێکدێت، لەتەوەری یەکەم باسی شێوەی تێکهەڵکێش و لە تەوەری دووەم دا باسی شێوەی نۆرەیی،و تەوەری سێیەمیش کە دوا تەوەرە تایبەتکراوە بە شێوەی بازنەیی. لە کۆتاییشدا ئەنجامی توێژینەوەکەو لیستی سەرچاوەکان خراونەتە ڕوو.

بەشی یەکەم:- ڕەوتی گێڕانەوەی ڕووداو:

ڕووداو یەکێکە لەو توخمە گرنگانەی گێڕانەوەی ڕۆمان کە بە هاوکاری لەگەڵ توخمەکانی دیکەدا بنیاتی ڕۆمان پێک دەهێنن، دەکرێ بڵێین ڕووداو بەنەفەسی گێڕانەوە دادەنرێت لەبەرئەوەی هەبوونی ڕووداو لە چیرۆک و ڕۆماندا مەودای گێڕانەوە فراوان دەکات و هەروەها هەموو توخمەکانی دیکەی وەکو کارەکتەرو شوێن و کات لەخۆیدا جێدەکاتەوە، ((کەواتە ڕووداو ئەو توخمەیە کە پرۆسەی گێڕانەوەی لەسەر بنیات دەنرێ لە ڕووبەڕووبوونەوەی کارەکتەرەکانی لە چوارچێوەی کات و شوێنێکی دیاریکراودا ئەم ڕوو بە ڕووبوونەوانەش لە ڕێی هۆو هۆکارەوە لە بەدواهاتنێکی ڕێک و پێکدا یاخود بەشێوەیەکی تێکشکێنراو بە پێی ڕەچاوکردنی هۆو هۆکار دەخرێنە ڕوو))(سعید، ٢٠١٣ ، ٢٢).

بایەخ و گرنگیی ڕووداو لە ڕۆماندا ناوەستێتە سەر گەورەیی یاخود سادەیی ڕووداوەکە، بەڵکو ئەوە شێوازی گێڕانەوەو چۆنیەتی مامەڵەکردنی ڕۆماننووسە لەگەڵ ڕووداو و توخمەپێکهێنەرەکانی بنیاتی ڕۆمان کە چۆن لە قالبێکی هونەریدا دایان دەڕێژێت، ((چونکە پەیوەندی نێوان توخمەکانی ڕۆمان (کات، شوێن، کارەکتەر، ڕووداو) پەیوەندییەکی تەواوکارییە. جیاکردنەوەیان لە یەکتری کارێکی ئاسان نییە تەنیا لە ئاستی تیۆری دا نەبێت. کەواتە ڕووداو توخمیکی گرنگی بنیاتە، بەڵکو دەکرێ بڵێین بڕبڕەی پشتی هەریەک لە توخمەکانی کات-شوێن، کارەکتەرو زمانە، بەڵام چۆنیەتی ڕێکخستن لە گێڕانەوەی ئەم توخمانەو ئاوێتەکردنیان لەناو یەکتری بە پێی سەردەم دەگۆڕێت))(خاڵەدیوە، ٢٠١٠، ١٥).

ئەرستۆ بایەخێکی زۆری بە ڕووداو داوەو لەکتێبی(هونەری شیعر)دا لە بارەی ڕووداوەوە دەڵێت: ((لەهەموو توخمەکان گرنگتر چنینە، واتە ڕێکخستنی ڕووداوەکانە، چونکە بێگومان تراژیدیا لاساییکردنەوەی کەسەکان نییە، بەڵکو لاساییکردنەوەی کردەوەو ژیان و بەختەوەری و بەدبەختییە، بەختەوەری و بەدبەختی مرۆڤیش بە کردەوەوە بەستراوەتەوە.))(ئەرستۆ: ٢٩).

لەبارەی ڕووداوەوە ژیرارژینێت دەڵێت:)(ڕووداو پەیامێکە یان ئاماژەیەکە بۆ شتێک، وەکو نێردراوێکە شتێکمان بۆ دێنێت و شتێکمان پێدەڵێت() (Genette,1980,40)

هەر لە بابەت گێڕانەوەی ڕووداوەوە ژیرارژینێت پێی وایە: ((ڕووداو لە هەر گێڕانەوە و باسکردنێکدا بێت، واتە، هاتنە ئارای گۆڕانکارییەک جا لە خودی پلۆتی کارەکە، یان لە دید و خوێندنەوە و تێگەیشتنی ئێمە بۆ کارەکتەرەکان. هەربۆیە پێکهێنەر و دروستکەری زنجیرەی چیرۆکەکە و کارەکەیە. بۆ نموونە، پێکهاتەی ڕۆمانێک دەکەوێتە سەر دروستکردن و ڕێکخستن و ڕیزکردن و بەیەکەوە بەستنەوەی ڕووداوەکانی)(Genette,1980,38)

ئیڤان مارشاڵ دەڵێت: (ڕووداو واتە هێڵ و ڕێڕەوی چیرۆکەکە یان کارە ئەدەبیەکە، ڕووداو واتە ئەو بەسەرهاتە بایەخدارانەی کە بەسەر کارەکتەرەکان دادێن. بەگشتی، ڕووداو واتە، وەسفکردنی هەموو بارودۆخەکان و تەواوی ئەو شتانەی کە ڕوودەدەن. هەروەها دەڵێت: ڕووداو هەر شتێکی ئاسایی نییە کە ڕوودبدات، بەڵکو دەبێت گۆڕانکارییەک بێنێتە کایەوە و کاریگەرییەک لەسەر ئەو کارەکتەرەی پێوەی پەیوەستە جێبێڵێت) (Marshall,1998,148).کەواتە لە خستنەڕووی ئەو پێناسانەی سەرەوە دەکرێ بڵێین ڕووداو ئەو توخمە سەرەکییەی بنیاتی ڕۆمانە کە پرۆسەی گێڕانەوەی لەسەر بنیات دەنرێ و هۆکارێکە بۆ خستنەجووڵەو دروستکردنی ململانێ لە نێوان کارەکتەرەکان لە کات و شوێنێکی دیاریکراودا.

لەبەر ئەوەی ڕووداو پەیوەندی بە زەمەنەوە هەیەو زەمەنیش لە ڕۆماندا لەسەر یەک هێڵی ڕاستەوخۆ ناجووڵێتەوە، بەڵکو چەند ئاراستەیەکی جیاواز وەردەگرێت، بۆیە ئێمە لەم توێژینەوەیەدا بەگوێرەی بنیاتی گێڕانەوەی ڕۆمانەکان ئەو جووڵەیەمان دابەشکردووە بەسەر سێ ڕەوتداو بۆ باسکردنی هەر ڕەوتێکیش تەوەرێکمان بەم جۆرەی خوارەوە تەرخان کردووە.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

تەوەری یەکەم: ڕەوتی هەڵکشاو:

لەم ڕەوتەدا هاوئاهەنگییەک لە نێوان زەمەنی نووسین و سەردەمی ڕۆمانەکەدا هەیە ڕووداوەکان هاوتەریب لەگەڵ جووڵەی نووسینەکەدا دەچنەپێش، لەم شێوەیاندا ((بەرەو ڕووی ڕووداوێکین کە لە ئێستا بەرەو داهاتوو دەڕوات، ڕۆماننووس جۆرێکی ڕێکخستووە کە زەمەن بەرەو هەڵکشانە. ئەمەش جۆرێکە کە هاوڕەوتی لە نێوان زەمەنی نووسین و زەمەنی ڕووداو هەیە، ڕووداوەکان لەم ڕەوتەدا یەک بە دوای یەکە لە ڕێکخستندا هەروەکو چۆن لە چیرۆکە کلاسیکییەکاندا بەرچاو دەکەوێت.))(بوراین، سلام، ٢٠١٦، ٨). واتا ڕووداوەکان بەشێوەیەک ڕێکخراون کە لە منداڵییەوە دەستپێدەکات تا لاوێتی و پیربوون ومردن، قۆناغەکانی ژیان وورده وورده دەچنەپێش. لە ڕەوتی هەڵکشاودا جووڵەی زەمەن بەرەو دواوە دەوەستێ و ڕوو لە ئایندە دەکات، کەواتە دەکرێ بگوترێ لەم ڕەوتەدا ((ڕووداوەکان لە خاڵێکی ئێستای گێڕانەوەوە دەستپێدەکەن و بەردەوام بەرەو ئایندە دەچن، بێ گەڕانەوە بۆ ڕابردوو، ئەگەریش ئەم گەڕانەوەیەی تێدا هەبوو، تەنیا لە سنوورێکی تەسکدا ڕوودەدات))(العاني، ١٩٩٤، ٧٥-٧٦).

- ڕەوتی هەڵکشاو لە ڕۆمانی(کەوتنی بۆرە قەلا لە حیکایەتێکی کۆندا):

لە ڕۆمانی (کەوتنی بۆرە قەلا لە حیکایەتێکی کۆندا) ڕۆماننووس بە شێوەیەکی سەیر لە ڕابردوویەکی دوورەوە دێتەوە بۆ ئێستا، ئەمەش بازدانێکە لە ڕووی کاتەوە بە مەودای پێنج سەدە. ئەم بازدانەش گەمەکردنێکی جوانە بەکات لە لایەن ڕۆماننووسەوە، وادەکات دەقەکە سەرنجڕاکێشتر دەربکەوێت و چێژێکی زیاتریش بەخوێنەر بدات. گێڕانەوە لەم ڕۆمانەدا تا ڕادەیەکی زۆر پشتی بە دیالۆگ و مۆنۆلۆگ و فلاشباک بەستووە، لە ڕێی ئەم سێ جۆرەی تەکنیکی گێڕانەوەوە کۆمەڵێک زانیاری لە بارەی کارەکتەرو ڕووداوەکانەوە پێشکەشی خوێنەر کراوە. بگێڕەوەی ئەم ڕۆمانە دابەشبووە بەسەر دووجۆردا، ئەوانیش بگێڕەوەی هەمووشتزان و بگێڕەوەی هەمان شتزانە، بەشێوەیەک لە گێڕانەوەی ڕووداوە هەڵکشاوەکاندا بگێڕەوە لە جۆری هەموو شتزانەو ئاگادارە لە هەموو ئەوشتانەی لەناو زەینی کارەکتەرەکەدا هەیە و بۆ خوێنەری دەگوازێتەوەو ((توانای ئەوەی هەیە کە هەموو شتێک دەربارەی کارەکتەرو ڕووداوەکان بزانێت لای ئەم حەکایەتخوانە کارەکتەر هیچ شتێکی شاراوەی نییەو تەنانەت ئەوەی کە دەبێ لەناو خۆیدا بیشارێتەوە، حەکایەتخوان ئاگای لێیەو بۆ خوێنەرانی ئاشکرا دەکات))(ئەلوەنی، ٢٠١٥، ٢٠).

لە ساڵی (١٤٠٠) ی زایینی کاتێک دیمەشق لەلایەن مەغۆڵەکانەوە داگیردەکرێت، لە یەکێک لەو شەوانەی کەوا تەیمورلەنگ بە مەبەستی کەیف و سەفا، زاناو هونەرمەندان و حیکایەتخوانەکان کۆدەکاتەوە، لەوشەوەدا باوکی کارەکتەری سەرەکی کە پیشەی حیکایەتخوانییەو ئاماژە بەناوەکەی نەکراوە، لەلایەن تەیموورەوە داوای لێدەکرێت چیرۆکێکی نوێ بگێڕێتەوە کە لەوەو پێش نەبیسترابێت، هەروەک لە دەقەکەدا لە لاپەڕە (٢١٣) دا هاتووە: ((باوکم وتی: من ئەمشەو چیرۆکێکی ناوازەتان بۆ دەگێڕمەوە و بە پێچەوانەی هەموو ئەو چیرۆکانەی پێشتر دەربارەی ڕابردوو گێڕاومەتەوە، ئەمشەو چیرۆکێکە سەبارەت بە ئایندەیە.

تەیموور پرسی: ئەوەش پێشگۆییە؟

باوکم وتی: نەخێر ئەوە تەنیا چیرۆکێکە، کە باس لە ئایندە دەکات)).

لە کاتێکدا زەمەن لە کاتی خوێندنەوەی حیکایەتەکە لە سەدەی چواردەیە، بەڵام چیرۆکەکە باسی زەمەنێک دەکات کە دەکەوێتە سەدەی بیستەم، هەر وەک لە دەقەکەدا لە لاپەڕە (٢١٤)دا هاتووە: ((باوکم وتی: من ئەمشەو چیرۆکی پێنج پیاوتان بۆ دەگێڕمەوە، جەنگێک لە کۆتایی سەدەی بیستدا ژیان و چارەنووسیان بە شێوەیەکی ترسناک دەگۆڕێت)).

لێرەدا ئەو حیکایەتخوانە لە زەمەنی ئێستادا باسی ڕووداوێک دەکات کە لە ئایندەیەکی دووردا ڕوودەدات، ئەمەش هەڵکشانێکی جوانە لە ڕووی تەکنیکی گێڕانەوەوە هێڵێکی زەمەنی دوور دەبڕێت، ڕۆماننووس دەیەوێت لەڕێی باسکردنی ژیانی ئەو پێنج پیاوەوە باسی تراژیدیای

جەنگی عێراق و ئێرانمان بۆ بکات کە چۆن مەملەکەتێک وێران دەکات، چۆن وەک تاعوون بەردەبێتە گیانی نەتەوەیەک. دەچێتە ناو دیوە تاریکەکانی دونیای سیاسەتەوە کە هیچ بەڵگەنامەیەک زات ناکات لەخۆیدا جێگایان بکاتەوە. پێمان دەڵێت سیاسەت چ بۆگەنییەک بە دونیادا بڵاودەکاتەوە. بەرزی ئاستی هونەریی ئەم دەقە لەوەدا دەردەکەوێت کە ڕۆماننووس توانیویەتی دوو ڕووداوی واقیعی و مێژوویی جەنگ بگوازێتەوە نێو دونیای ئەدەب و بە تێکەڵکردنی لەگەڵ خەیاڵ دا دەقێکی هونەریی بەرزی لێ بخوڵقێنێت، بەجۆرێک لە هەناوی چیرۆکی یەکەمیانەوە دەچێتە ناو چیرۆکی دووەم، ئەمەش بەجۆرێکە کەوا هەریەک لە چیرۆکەکانی نێو دەق ڕۆمانەکە هەموو خاسیەتێکی بوون بە دەقێکی کامڵیان تێدایەو دەکرێ بە دەقێکی سەربەخۆش پێشکەش بکرێت. هەر لە ڕێگەی ئەم دەقەوە ڕۆماننووس کارەساتەکانی جەنگ و وێرانکاری و بەدڕندەبوونی مرۆڤی بەشێوەیەکی باڵا بەرجەستەکردووە.

لەم دەقەدا ڕۆماننووس لە ڕێی باسکردنی ژیانی پێنج پیاوەوە نەهامەتی میللەتێک دەنووسێتەوە کە بە هۆی جەنگەوە لەبار یەک دەترازێن. بە گوێرەی ئەوەی لە لاپەڕە (٢٢٣) دا هاتووە، ئەو پێنج پیاوە خەڵکی گوندی بۆرە قەڵان، کە گوندێکی دوورو لاتەریکی کوردستانە: ((ئەوێ دەمێ جەنگی ئێران و عێراق هەڵگیرسا، کەس نەیدەزانی هێندە توڵ دەکێشێ، لە فیکری کەسدا نەبوو ئەو هەموو کارێگەرییەی دەبێت بۆ سەر گوندێکی لاکەوتەو بێدەنگ و کپ و دوورە دەستی وەک بۆرە قەڵا)) ئەمەش ئاماژەیەکە بۆ چارەنووسی هەموو ئەو گوندو شارو شارۆچکانەی کەوتبوونە نێو قەڵەمڕەوی ئەم حکومەتەوە.

ڕووداوەکانی نێو ئەم بەشەی ڕۆمانەکە کە دەکەوێتە خانەی هەڵکشاوەوە، بە جۆرێکە کە لە دەستپێکدا لە ئێستاوە بەرەو ئایندە دەڕوات، ئەگەر بۆ ڕابردووش بگەڕێتەوە لە سنوورێکی زۆر تەسکدا دەبێت، بە شێوەیەکە کار لە ڕەوتی گێڕانەوەکە ناکات.

سەرەتای ڕووداوەکان بە ڕێککەوتنێک دەستپێدەکات کە لە لایەن پێنج گەنجی ئەم گوندەوە دەکرێت. بە مەبەستی خۆ ناساندن بە بنکەکانی ناوتۆمارکردن و بوونە سەرباز و ناردنیان بۆ بەرەکانی جەنگ، ئەمەش لە ئەنجامی ئەو بێزارییەی کە دووچاری ببوون بە هۆی خۆشاردنەوەیان لەو مەفرەزانەی بە وەخت و ناوەخت خۆیان دەکرد بە گوند دا بۆ دەستگیرکردنی ئەوگەنجانەی گەیشتبوونە تەمەنی سەربازی. ئەو پێنج گەنجەش بە ئومێدی ئەوەی ئەو جەنگە زۆر درێژە ناکێشێت و دەگەڕێنەوە. بەرەو ڕیزەکانی جەنگ ڕۆیشتن. کە دەق ڕێککەوتنەکە وەک لە لاپەڕە (٢٣٠) دا هاتووە بەم شێوەیە: ((بۆ خەڵکی خۆشەویستی بۆرە قەڵا، ئێمە ئەو کەسانەی لەخوارەوە ئیمزامان کردووە، ڕایدەگەیەنین کە دەڕۆین بۆ سەربازی. ئێمەش وەکو ئێوە ڕقمان لەم حکومەتەیەو هیوادارین بە زووترین کات بە هۆی ئەم جەنگەوە بڕوخێت. کەستان نییە نەزانێت کە ئێمە بە خۆشی خۆمان نییە مل بەو ڕێگە سەخت و نادیارەوە دەنێین، بەڵام پێمان بڵێن ئەی چیبکەین؟...ئەگەر نەچین بۆ سەربازی یان دەبێت بچینە ناو ئەو چەکدارانەی لە شاخ دژی ڕژێم دەجەنگن...ئێمەش بکەوینە تەک تاقمێک و دەست بکەین بە کوشتنی تاقمێکی تر...یاخوود ببینە جاش. پێتان خۆشە ببینە جاش؟)) هەر لەم ڕاگەیانراوەدا ئاماژە بە دوو دیاردەی سیاسی ناشیرن لەم سەردەمەدا کراوە، ئەوانیش ناکۆکی و بەربەرەکانی تاقم و حیزبە سیاسییەکانی کوردە و جاشایەتی و فرۆشتنی نەتەوەو میللەت، کەببوونە مایەی بێزاری و شەرمەزاری خەڵکی کوردستان.

ڕۆماننووس تەونی ڕووداوەکان بەشێوەیەکی پچڕ پچڕ دەچنێ و لە ڕێی بگێڕەوەیەکی هەمووشتزانەوە بۆمانی دەگێڕێتەوە، بە جۆرێک بەر لە تەواوبوون و کۆتایی هەر ڕووداوێک دەچێتە ناو ڕووداوێکی دیکەوەو پێویستە خوێنەر ئەو ڕووداوە کەرتکراوانە لەیەک بداتەوە بۆ گەیشتن بە کۆتاییەکانیان، بێگومان ئەمەش چێژێکی تایبەت بەخوێنەر دەبەخشێت. یاخود لە زۆر شوێندا کۆتایی ڕووداوێکمان دەداتێ و پاشان لە لاپەڕەکانی دواتردا بەدرێژی باسی دەکات.

لەیەکێک لەو ڕووداوانەدا باسی هێرشی ئێرانییەکان بۆسەر بازگەیەکی عێراقی دەکات کە مەلیک کەیکاوسی بۆرە قەڵای تێدایە وەک لە لاپەڕە (٢٦١) دا هاتووە: ((گرمەی دنیا لەرزێنی ناپاڵمەکان و دواتر بێدەنگییەکی کپ. دوای ئەوەی فڕۆکەکان وەک لەو زەمانەدا دەیان ووت،

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

گەڕانەوە بنکەو بارەگاکانی خۆیان، لە موبەقەکەدا هەموو شتێک کۆتایی پێهاتبوو)).

هەروەها لە گێڕانەوەی ڕووداوێکی دیکەدا کە لە ئەنجامی هێرش و پەلاماری سوپای ئێران بۆسەر سەربازگەکانی عێراق، بەر لەوەی باسی چۆنیەتی پەلامارەکەو ڕووداوەکە بکات کە چۆن ڕوویداوە، یەکسەر دێتە کۆتایی و ئەو شوێنەی کەوا سیامەند لە نەخۆشخانە بە هۆش خۆی دێتەوە، وەک لە لاپەڕە (٢٦٤) دا باسکراوە: ((سیامەند هەستی بە کزانەوەیەک و ئازارێکی نیان کرد لە قاچی چەپیدا. خۆی جوڵاند و لەسەر قەرەوێڵەکەی دانیشت و ویستی دەست درێژ بکات بۆ ئەو شوێنەی ڕانی، کە ئازارەکەی لێوەدەهات، چاوی کەوتە سەر بۆشاییەک، بۆشاییەک کە لە لەفافەکەی ڕانییەوە بۆ خوار قەرەوێڵەکە درێژ دەبووەوە. سیامەند بۆی دەرکەوت قاچی بڕدراوەتەوە)).

لە لاپەڕە (٢٧٦) دا بگێڕەوە ڕووداوی کوشتنی سەرهەنگ عبدالجبارمان بۆ دەگێڕێتەوە کە بە دەستی لوقمانی حەکیم دەکوژرێ کاتێک سەرهەنگ عبدالجبار دەیەوێت دەستدرێژی سێکسی بکاتە سەری: ((سەعات یەک و سی و شەش دەقەی نیوەشەو لوقمانی حەکیم بە هەموو توانای خۆیەوە، چەقۆیەکی ڕاوەشاند و دای لەسەر دڵی سەرهەنگ عبدالجبار)).

هەروەها لە لاپەڕە (٢٩٢) دا تراژیدیای ئەنفالمان بەبیردێنێتەوە کاتێک ڕووداوی مردنی سورمەی کچی سیامەندمان بۆ دەگێڕێتەوە ئەوکاتەی لەبیرەکەدا دەری دەهێنن، کە دوو ساڵ لەمەوبەر سەربازێکی کوردی خەڵکی خانەقین لە سەروبەندی ئەنفال و ڕاگواستنی کوردەکان لە بیرێکدا دەیشارێتەوە بەو نیازەی دواتر ڕزگاری بکات: ((ئەوەی بینیيان لەناو بیرەکەدا، ئەوەبوو پەیکەرێکی ئێسقانی بچکۆلە لەسەر لاتەنیشتی چەپ، لەسەر پارچە کۆنکرێتە زلەکان پاڵکەوتبوو، وەک ئەوەی سەرخەوێک بشکێنێت، وەک ئەوەی منداڵێک بێت بە ئەنقەست خۆی کردبێت بە خەوتوو...)).

لەکۆتایی دا بگێڕەوە دەمانباتەوە سەر ڕووداوی کوشتنی مەلیک کەیکاوس، کە دوای ئەوەی ئەو هەموو ماڵوێرانییەی لە ئەنجامی شەڕە نەبڕاوەکانی عێراق و پەلامارەکانی سوپای ئێراندا بەسەریدا هات، کە بەو دەردەیان بردوو ڕوخساری بەشێوەیەک سوتابوو کە هەتا مابوو نەیتوانی بێتەوە ناو ئاوەدانی و خەڵک و هەموو خەونەکانی لە گۆڕنا، دواجاریش لە ئەنجامی ململانێی نێوان حیزبە سیاسییەکان بووە قوربانی و ئەو ژیانەشیان پێ ڕەوا نەبینی، دوای ئەوەی شەوێک وەک هەموو شەوانی دی لەکاتی چونە ناو ئاوایی لە چەمێکدا ڕێژنەی گوللەی بەسەردا دەبارێنن هەریەک بە گومانی ئەوەی سیخوڕی لایەنەکەی دیکەیە، لە ئەنجامدا دەپێکرێ و تەرمەکەی لە بەردەم مزگەوتی ئاواییدا فڕێ دەدەن: ((لەگەڵ لابردنی کڵاوەکە سیامەند لەپڕ بەشێوەیەکی چاوەڕێنەکراو، وەک ورچێک چەپۆکێکی کێشا بە خۆیدا و هاواری کرد، مەلیک کەیکاوس؟ مەلیک کەیکاوس؟ مەلیک کەیکاوس؟...))(ل-٢٩٨).

- تەوەری دووەم: ڕەوتی داکشاو:

گێڕانەوەی ڕووداو لە ڕۆمان دا لەسەریەک ڕەوت ناچێت بەڕێوە، چونکە ڕۆمان پانتاییەکی فراوانی هەیەو گوزارشت لە واقیع دەکات، بۆیە دەچێتە ناو وردەکاری ڕووداوەکانەوە و بۆئەمەش پێویست دەکات بە ڕابردووی کارەکتەرەکاندا بچێتەوە، لەبەرئەوە دەکرێ بڵێین لەم ڕەوتەدا ((ڕووداوەکان لە خاڵێکی ئێستای گێڕانەوەوە دەستپێدەکەن و بەرەو ئایندە دەچن، بەڵام بەردەوام، بە هەندێ ئامرازو تەکنیکی جیاواز بۆ ڕابردوو دەگەڕێنەوە))(العاني، ١٩٩٤، ٧٥-٧٦). ئەم تەکنیکەش لە ڕۆمانەکانی (ماردین ئیبراهیم) دا بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش پەیڕەو کراوە.

- ڕەوتی داکشاو لە ڕۆمانی (خەونی پیاوە ئێرانییەکان)دا:

لە خەونی پیاوە ئێرانییەکاندا کە لە خاڵێکی داکشاوەوە دەستپێدەکات، نووسەر لە نێو لاپەڕەکانی کتێبێکدا دەمانگەڕێنێتەوە بۆ ڕابردوو کە لە لایەن کچێکی بیست و شەش ساڵانەوە نووسراوە بە ناوی (ئۆفیلیا) کە توانای قسەکردنی نەبوو، ئۆفیلیا یەکێکە لە کارەکتەرەکانی نێو ڕۆمانەکە. ئەم ڕۆمانە لە لایەن بگێڕەوەی هەمانشتزانەوە گێڕدراوەتەوە،ئەم جۆرەی بگێڕەوەش ((هەمان ئەو شتانە دەزانێت کە کارەکتەرەکانی نێو چیرۆکەکە دەیزانن، واتە بڕی ئەو زانیاریانەی لای حیکایەتخوانە، یەکسانە بەبڕی ئەو زانیاریانەی لای کارەکتەرەکانی ترە،

بەمەش زانیارییەکانی ئەمجۆرە حیکایەتخوانە خۆی چڕکردۆتەوە لەوەی، کە کارەکتەر دەیبینێ و دەیبیستێ و تێ ی دەگات))(نوری ، ٢٠٢٠، ١٨٦)، ئەم تەرزەی گێڕانەوەش پێویستی بە بەکارهێنانی کاتی ئێستاو جێناوی (من) هەیە. ئەم جێناوەش خوێنەر بە جۆرێک تەفرە دەدات کە وابزانێ ئەوە کارەکتەرەکەیە کاری گێڕانەوەکە ئەنجام دەدات. بەڵام ئەم گێڕانەوەیە شێوازێکی درامی وەردەگرێ و وەک ئەوەیە کارەکتەرەکان لە سەر شانۆ نمایش بکەن، بۆیە ((ئەوە کارەکتەر نییە کە ڕۆڵی حەکایەتخوانی گێڕابێت، بەڵکو حەکایەتخوانە کە لە ڕێی ڕاناوی (من)ی کەسی یەکەمی تاکەوە ئەو ئەرکە جێبەجێ دەکات و لە باتی کارەکتەرەکە باسی ڕووداوو بەسەرهاتەکان دەگێڕێتەوە. بەکارهێنانی ئەم ڕاناوە تەفرەدەرە وایکردووە کە ئەو نووسەرو توێژەرانە وابزانن کارەکتەر لێرەدا ڕۆڵی حەکایەتخوانیش دەگێڕێت.))(ئەلۆونی، ٢٠١٥، ٣٢)

لەم ڕۆمانەدا کاتێ بگێڕەوە دەیەوێ باسی ڕابردووی (ئۆفیلیا، ئیلیاس، میلیاس، لاس، خانی) بکات، پەنا دەباتە بەر ڕاناوی (من) و لە زاری ئەوانەوە ئەم پرۆسەیە ئەنجام دەدات، بەمەش گێڕانەوەی خودی دادەمەزرێت.

لە (خەونی پیاوە ئێرانییەکان) دا سستمی ناکرۆنۆلۆجی، واتا تێکشکانی زنجیرەیی کاتەکان، پەیڕەو کراوە و ڕووداوەکان بە شێوەیەکی پچڕ پچڕ بەسەر جەستەی دەقەکەدا دابەشکراون ، پێویستە خوێنەر لەکاتی خوێندنەوەی دا ئەو پارچە پچڕپچڕانە کۆبکاتەوەو لەزەینی خۆیدا لێکیان بداتەوە و ڕێکیان بخات. ئەم ئاڵۆزییەش چێژێکی بەخشیوەتە تەونی ڕووداوەکان و ئێستاتیکای گێڕانەوەکەی زەقتر کردووەتەوە. ئەگەر سەرنج بدەین دەبینین ڕۆماننووس سەرەتای ڕۆمانەکەی بە گێڕانەوەی ڕووداوێک دەستپێکردووە کە دەکەوێتە کۆتایی دەقەکەوە کە ئەویش خوێندنەوەی ڕابردووی دەستنووسی مەم و زینە لەلایەن خوسرەوییەوە، کە ئەستێرەناسێکی دانیشتووی شاری مەشهەدی وڵاتی (ئێران) دەبێت. بە هەمان شێوە لە گێڕانەوەی ڕووداوەکانی دیکەش دا دەبینین تەونی گێڕانەوەی ڕووداوەکانی تێکەڵکردووەو لە گێڕانەوەی هەر ڕووداوێکدا کۆتایی ڕووداوێکی دیکەمان دەداتێ و پاشان لە لاپەڕەکانی دواتردا تەواوی دەکات. ئەمەش دیمەنێکی جوان دەبەخشێتە ڕۆمانەکەو ئاڵۆزی و پشێوییەک دروست دەکات، چێژێکی زیاتر دەداتە خوێنەرو وا لە خوێنەر دەکات زیاتر ڕۆبچێتە ناو قوڵایی ڕۆمانەکەو تا دوادێرەکان و کۆتایی دەقەکە دەستبەرداری نەبێت. کەواتە ئەم تێکشکاندنی کاتە جگە لە بەرهەم هێنانی ئێستاتیکا، وایکردووە خوێنەریش تەنیا بینەرێکی ڕووداوەکان نەبێت و بە دوای نووسەر بکەوێت بەمەبەستی زانینی سەرەداوی ڕووداوەکان و لە هەوڵی بەیەکبەستنەوەی ڕووداوە کەرتکراوەکاندابێ بۆ گەیشتن بە ئەنجام و کۆتایی ئەو ڕووداوانە.

لە دەقەکەدا لەلاپەڕە (٤٩)دا ئۆفیلیا دەڵێت: ((مەبەستم لە نووسینەوەی ئەم چیرۆکە ئەوەیە کە لە بنەڕەتدا دەمەوێت باسی میلیاستان بۆ بکەم، بەڵام ناچار باسکردنی میلیاس دەمباتە سەر هەموو ئەو شتانەی ڕۆژێک لە ڕۆژان پەیوەندییان بەوەوە هەبووە))، میلیاس یەکێکە لە کارەکتەرەکان و هاوکات کوڕی پووری ئۆفیلیاو خۆشەویستیشی بووە. وەک ئەوەی لە لاپەڕە (٤٩) دا دەڵێ: ((میلیاس کوڕێک بوو من هەمیشە ویستومە هی من بێت و هەرگیز نەبوو بەهی من. کوڕێک بوو خواوەندەکان بۆ سەفەرێکی کورتی بیست و پێنج ساڵە ناردیانە سەر زەوی و هەرزوو بانگیان کردەوە. بۆ ئەوە ناردیان تا شوێنپێی چەند کەسێک هەڵبگرێت کە جەنگ و دەربەدەری و مەرگ وەک مار ئاڵایە چارەنووسیان)). مەبەستی بگێڕەوە لە گەڕانەوە بۆ دواوە ئەوەیە کە باسی میلیاسمان بۆ بکات و نهێنییەکانی ژیانی ئەومان بۆ ئاشکرابکات، لە ڕێگەی باسکردنی میلیاسیشەوە ئاشنای چیرۆکی ژیانی چەند کەسێکمان دەکات کە جەنگ و سیاسەت و کاولکاری بەرەو چ ئاراستەیەکی بردوون، بەهۆی ئەو ڕووداوە سیاسییانەی کە تێوەی گلاون چۆن مرۆڤایەتی پشتی تێکردوون، ئاشنامان دەکات بەو نادادییەی کە جەنگ و سیاسەت ڕابەرایەتی دەکەن و بەهەموو کون و قوژبنێکی دنیادا بڵاوی دەکەنەوە، چۆن مرۆڤایەتی لە مرۆڤ دادەماڵن و لەسەر دونیا قیامەت دەخوڵقێنن.

هەر لە درێژەی گەڕانەوە بۆ ڕابردوو بگێڕەوە لەم ڕۆمانەدا پەردە لەسەر ژیانی خانی باوکی میلیاس لادەدات کە بەهۆی گەشتە سندیبادییەکانی میلیاسەوە بەهەموو ئەو نهێنییانە ئاشنا دەبین و هەموو ئەو ئازارانە هەست پێدەکەین و پەی بەهەموو ئەو ڕاستییانە دەبەین کە جەنگ و سیاسەت وەک سووژنێکی داخ دەینێن بە ڕۆحمانەوە. بۆیە هاوڕێ لەگەڵ قەڵەمە بێدەنگەکەی ئۆفیلیادا لە لەندەنەوە دەگەڕێینەوە بۆ

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

کوردستان و سەرلەبەری ژیانی باوکی میلیاس دەخوێنینەوە کە چۆن ڕووداوە سیاسییەکانی ساڵانی هەشتاکانی عێراق و کوردستان ژیانیان بەم ئاراستە تراژیدیایەدا بردووە.

خانی باوکی میلیاس یەکێک بوو لەو کوردانەی بەهۆی سیاسەت و دۆخی ساڵانی هەشتای عێراقەوە ئاوارەی وڵاتان ببوو، سەرەنجام لە لەندەن دەگیرسێتەوە وەک لە دەقەکە لە لاپەڕە(١١١) دا ئاماژەی پێدراوە: ((ئێمە هەموومان دەمانزانی خانی لە خاکێکی دوورەوە هاتووە. زۆرجار لەخۆیمان بیستبوو نارەحەتی زۆری بینیوە لە ڕێگای هاتنی بۆ ئێرە. ئەو چەندانجار باسی ئەوکاتانەی بۆ کردبووین کە یەکێک بووە لەو چەکدارانەی دژی نەوەکانی هیرۆدۆس شەڕی کردووەو نەهامەتی زۆری چەشتووە، هەر لەو برسێتییانەوەی بڕست لە ئینسان دەبڕن تا تینوێتی هەڵپروکێن...)).

بگێڕەوە لە یەکێک لەو دیمەنانە لە لاپەڕە(١١١)دا دەمانباتەوە سەر ڕووداوی ڕاپەڕینی ١٩٩١و دەڵێ: ((ئێمە وەکو ئەو نەماندەزانی میللەتێک لە مەترسیدایە، تەنانەت ئەو ڕۆژەش کە لە شاشەی تەلەفیزیۆنەکانەوە شتێکی سەیرمان بینی و هەر لە ڕۆژی زیندووبوونەوەی مردووان دەچوو، خانی پێ ی دەگووت ڕاپەڕین)). نووسەر بە جۆرێک وەسفی ئەو ڕاپەڕینەی کردووە کە هەموو ویژدانێکی غافڵبوو بە ئاگا دەهێنێت، چۆن ئەو خەڵکە دەنگ خنکاوو ئیفلیجە هاواریان دەچێتە ئاسمان و بە هەموو کون و کەلەبەرێکی ئەم نیشتیمانە تۆقیوەدا ڕادەگەن. بەهەموو ئەو وزەیەی لەگیانیادایە تۆڵەی ئەم هەموو ساڵە خەسیوو یەخسیرانە لەبارەگاو ناوەندەکانی ئەم حکومەتە زاڵم و فاشیستە دەکەنەوە، کە نووسەر بە ڕۆژی زیندووبوونەوەی مردووان ناوی دەبات و هەروەکو ڕۆژی حەشر وێنای دەکات. هەروەک بگێڕەوە لە دیمەنێک لە لاپەڕە(١١٤) دا لە زاری (خانی) یەوە دەڵێت: ((موعجیزەیە، موعجیزەیەکی تەواوە میللەتێک هەستاوەتە سەر پێ سەدان هەزار لاشە لە گۆڕەکانیانەوە ڕاستبوونەتەوەو هاوار بۆ ئازادی دەکەن، خانی بە جێبەخۆنەگرتوویەوە لە ماڵەکەدا دەهات و دەچوو و وایدەگووت. دەستەکانی لێکدەخشاندن و بە گەرم و گوڕییەوە قسەی دەکرد. دەیگووت ئەوە موعجیزەیەکەو بڕوانەکردەیە، دەیگووت ملیۆنان کەس دژی زۆرداری لە وڵاتەکەی ویدا ڕاپەڕیون)).

هەروەک دەزانین ماوەیەکی کەم دوای ڕاپەڕین کوڕەو دەستی پێکردو دۆخەکە پێچەوانە بۆوەو دووبارە کوردی ستەم دیدە ڕەوانەی ئەو دەشت و کێوانە کرانەوەو دیسانەوە میللەتی بەش مەینەت کەوتنەوە بەر پەلامارو هێرشی بێڕەحمانەی تانک و تەیارەی دوژمن، هەروەک بگێڕەوە لە لاپەڕە(١١٦) لەسەر زاری ئۆفیلیاوە دەڵێت: ((ئەمجارەیان وێنەی سەر شاشەی تەلەفزیۆنەکان گۆڕا، ئەوانەی دوێنێ بینیمان پەلاماریان دەدا و هێرشیان دەبرد ئەمجارە بینیمانن بە ملیۆنان پشتیان کردبووە ماڵ و هەموو ئەو شتانەیان کە هەیانبوو باوەشکردبوو بە دەشت و چیاو دۆڵەسەختەکاندا، ملیۆنان ماڵ بە کۆڵ لە هەورازو نشێوەکان ئاوادەبوون. بە چیا سەختەکاندا هەڵدەگەڕان و لە ژێر باران و تەرزەدا ڕۆژیان دەکردەوە)).

تەوەری سێیەم: ڕەوتی لولپێچ:

لەم ڕەوتەدا ڕووداوەکان بەیەک ڕیتم ناگێڕدرێنەوە، بەڵکو شێوەیەکی لوولپێچی وەردەگرن و بەناو یەکدا دەچن، واتا بە شێوەیەکی پچڕ پچڕ و تێکەڵ لە زەمەنی ڕابردوو و زەمەنی ئێستا دەچێتە پێش، نەوەک تەنیا لە ئێستاوەدەستپێبکات و بەرەو ڕابروو شۆڕبێتەوە یاخود لە ئێستاوە دەستپێبکات و بەرەو داهاتوو بڕوات، کەواتە دەتوانرێت بگوترێت: ((گێڕانەوەی لولپێچ ئەو جۆرەیە لە گێڕانەوە، کە تێیدا گەڕانەوە بۆ ڕابردوو دووبارە دەبێتەوە، بە جۆرێ جووڵەی گێڕانەوەکە بۆ پێش و بۆ پاش، بۆ ئایندەو ڕابردوو لە جووڵەی لولپێچ بچێت))(العاني، ١٩٩٤، ٧٦).

- ڕەوتی لولپێچ لە ڕۆمانی (دەفتەری پیرانی غەمناک) دا :

ناوەرۆکی ئەم ڕۆمانە باسی بڵاوبوونەوەی پەتایەک دەکات لە شاردا لە سەرەتای ساڵی (٢٠٢٠) دا، بە هۆی بڵاوبوونەوەی ئەم پەتایەوە کە گوایا پیرەکان هۆکاری گواستنەوەی پەتاکەن، پیرەپیاوێک کە کارەکتەری سەرەکییەو ئاماژە بەناوەکەی ناکرێت، ڕادەکات و لە خانوویەکی

دەرەوەی شاردا نیشتەجێ دەبێت، لە وێوە دەرفەتی ئەوەی دەبێت بە یادەوەرییەکانی خۆیدا بچێتەوە. لەگەڵ بەرێکردنی ژیانی ڕۆژانەی خۆیدا هاوکات چیرۆکی سەردەمی گەنجی خۆی و هاوڕێکانی کە جەنگ و ستەمکاری و دەسەڵاتی سیاسی ساڵانی حەفتاکان و هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو خەون و ئومێدەکانی تەفروتونا کردوون.

ئەم ڕۆمانە لەلایەن بگێڕەوەی هەمانشتزان و بە جێناوی (من) دەگێڕدرێتەوە، ئەم بگێڕەوەیەش بەوە دەناسرێتەوە ((هەمان ئەو زانیاریانەی لایە کە لای کارەکتەری سەرەکی هەیە، ڕێژەی ئەو زانیارییانەی لە ڕووی چەندییەتییەوە ڤەگێری هەمانشتزان هەیەتی یەکسانە بەو ڕێژەیەی کە لای کارەکتەری سەرەکی هەیە، هیچ کامیان زانیارییان لەویتر نە زیاترە نەکەمترە.)) (کەریم، ٢٠٢٠، ٣٤)

ڕۆماننووس بە شێوەیەک ڕۆمانەکەی دارشتووە کە لە ئێستاوە دەستپێدەکات و بەرەو ئایندە دەڕوات، لەو نێوەندەش دا چەند زنجیرە پچرانێک دروست دەکات و لە ئێستاوە دەگەڕێتەوە بۆ ڕابردوویەکی دوورو پاشان دەگەڕێتەوە بۆ ئێستا، دواتر دووبارە دەگەڕێتەوە بۆ ڕابردوویەکی نزیکترو دێتەوە بۆ ئێستا، بەم شێوەیە لەلایەن بگێڕەوەی هەمانشتزانەوە بە گێڕانەوەیەکی لولپێچ و بەناویەکداچوو، ڕووداوەکانمان بۆ دەگێڕێتەوە.

سەرەتای ڕۆمانەکە ساڵی (٢٠٢٠) وە بەبڵاوبوونەوەی پەتاکە دەستپێدەکات و تادەگاتە ئەوەی کارەکتەری سەرەکی شار بەجێدەهێڵێت و ڕوو دەکاتە دەرەوەی شاروبەهۆی تەنیاییەکەی دەکەوێتە ناو گێژاوی بیرەوەرییەکانی خۆی کە ئەمەش لە ڕێگەی تەکنیکی فلاشباکەوە ئەنجام دەدرێت. تا دەگاتە لاپەڕە(٢٣) کە لە گێڕانەوەی چیرۆکی مردنی ژنەکەیدا کە حەڤدەساڵ بەر لەو ڕۆژە مردووە، واتا حەڤدەساڵ دەگەڕێتەوە دواوە، هەر لەوێدا دەگەڕێتەوە ساڵانی حەفتاکان و لە ڕێگەی باسکردنی بینینی ژنەکەی بۆ یەکەمجار، باسی ڕووداوە سیاسییەکانی ساڵانی حەفتاکان و نسکۆی شۆڕش دەکات و باسی حاڵ و گوزەرانی خەڵک دەکات لەو بارودۆخەسیاسییەی کە حکومەتی بەعس و جاش و موستەشارەکان بۆ خەڵکیان دروستکردبوو. وەک لە لاپەڕە (٢٣)دا هاتووە: ((لە دواساڵەکانی شۆڕشدا لە خەستەخانەیەک بینیم، پێش ئەوەی هەموو هیوایەک بە شۆڕش و هەموو شتێک تەواوبێت، تازە وتوێژی شۆڕش و حکومەت کۆتایی هاتبوو و شەڕ لە هەندێک جێگا دەستپێکردبووەوە، شارەکەمان تۆپباران کرابوو، خەڵک خواردنی بۆ ماڵروخاوەکان دەبرد، کچێکم بینی ئاوی دەدایە برینداەکان...)).

پاشان لە لاپەڕە (٢٨) دەگەڕێتەوە بۆ ئێستاو باسی حاڵ و گوزەرانی ئێستا و تەنیاییەکەی دەکات، دواتر لە لاپەڕە (٤٢) دووبارە دەگەڕێتەوە ڕابردوو و لە ڕێگەی باسکردنی ژیان و خەون و خولیاو چارەنووسی خۆی و هاوڕێکانییەوە دووبارە بەهۆی بارو دۆخی سیاسی ساڵانی حەفتاکان چۆن تارومارى بە چارەنووسیان کردووەو هەریەکە هەڵیداوەتە شوێنێک. زۆر هەڵوەستە لەسەر ژیانی خۆی ناکات و بەشێوەیەک دەردەکەوێت کە ژیانی ئەو باشتر بووە لە ژیانی هاوڕێیەکانی و بە هۆی ئەوەی هاوسەرگیری کردووە، ژیانی ئەو ڕێڕەوێکی وەرگرتووە. دواتر باسی گوللە بارانکردنی یەکێک لە هاوڕێیەکانی دەکات بەناوی (نەزهەت) کە یەکێکە لە کۆڵەوارترینییان و دەکەوێتە ناو تۆڕی سیاسەت و حوکمی زاڵمانەی ڕژێم لە شارەکەدا، وەک لە لاپەڕە (٤٣) دا هاتووە: ((نەزهەت دوای ئەوەی هەندێک نووسینی پارتێکی دژبەری حکومەتی پێ دەگیرێت، گوللە باران کرابوو و شۆکی مردنەکەی، دایکی کردبووە ژنێکی دێوانەو لە نێوان گریان و پێکەنینە بێهۆو کتوپڕەکانیدا دەیگووت: ئەوە کوڕەکەم بۆ نەهاتەوە؟)).

هەروەها یەکێکی دیکە لە هاوڕێیەکانی دوای ئەوەی دەبێتە سەرباز لە سوپای عێراق دا لە جەنگی موحەممەرە دەکوژرێت و لاشەکەی بەپارچە پارچەکراوی گەڕابووەوە شار.

نەدیم چەلەبی کە یەکێکی دیکەیە لە هاوڕێیەکانی لەجەنگی عێراق و ئێراندا بە دیل دەگیرێت و ماوەیەکی زۆر دەمێنێتەوە و خانەوادەکەی وادەزانن کوژراوەوە تەنانەت پرسەشی بۆ دادەنێن. وەک لە دەقەکەدا لە لاپەڕە(٤٣، ٤٤)دا هاتووە: ((نەدیم چەلەبی یەکێکی ترمان بووە، دەساڵ دوای ئەوەی هەواڵی کوژرانی هاتبوو و تەرمێکی شێواویان بۆ هێنابوونەوە وکەس و کارەکەی پرسەیان بۆدانابوو و لەگەڵ

مردنەکەیدا ڕاهاتبوون. دوای نیوەڕۆیەک خۆی کردبووەوە بە ماڵدا و گوتبووی خۆ من نەکوژراوم و بەو هاتنەوە چاوەڕێنەکراوەی هەموو براو خوشکەکانی سەراسیمە کردبوو.)).

فەرەیدون کوێستانی بەنیازی ئەوەی لە دەست ڕژێم و دەسەڵاتی سیاسی شارو مەملەکەت ڕادەکات و دەچێتە دەرەوەی وڵات و ژیانێکی شایستەو خۆش دەژی، کەچی لە سەرسنور دەبێتە خۆراکی مینە چێنراوەکان و چارەنووسی تاهەتایە بەشارەکەوە گرێدرا و بووە شاهێدی هەموو ئەو زوڵم و نادادییەی دەسەڵاتی سیاسی بە نێو چاوانی شارەکەیەوەنا: ((فەرەیدوون کوێستانی لە کێڵگەی مینەکانی سەرسنووردا قاچێکی پەڕیبوو و بەخۆی و دارشەقەکانییەوە بە شەقامەکانی شاردا دەڕۆیشت و کاشیەکانی شۆستەی دەژمارد و بیری لەو هەموو خەونانەی سەردەمی گەنجێتی دەکردەوە کە یەک دانەشیان نەهاتبوونە دی و ببوون بە غوبار.))(ل-٤٤). پاشان لە لاپەڕە (٦١) دەگەڕێتەوە بۆ ئێستاو درێژە بە ژیانی ڕۆژانەی دەدات و بەرەو ئایندە هەنگاو دەنێ، تا دەگاتە لاپەڕە(١١١)کە دوا لاپەڕەیە لە بەشی یەکەم دا ئیدی لەوێدا بگێڕەوە ئاماژە بەوەدەکات کە کچەزاکەی کارەکتەری سەرەکی دەچێتە لای باپیری و لەبەشی دووەمدا بگێڕەوە لەسەر زاری ئەوەوە ڕووداوەکانمان بۆ دەگێڕێتەوە.

لە بەشی دووەم دا بگێڕەوەی هەمانشتزان لەسەر زاری کارەکتەرێکی دیکە کە کچەزای کارەکتەری سەرەکییە، لە گۆشەنیگایەکی دیکەوە ڕووداوەکانمان بۆ دەگێڕێتەوە، بە کۆمەڵێک زانیاری نوێوە. لەم بەشەدا بگێڕەوە بە ماوەی چەند مانگێک دەگەڕێتە دواوەو باسی ڕووداوە یەک لە دوای یەکەکەکانی شارمان بۆ دەکات لە ماوەی بڵاو بوونەوەی پەتاکە لە شاردا. تا لە لاپەڕە (١٤٢) دا لە ڕووداوی کوشتنی نەدیم چەلەبیدا لەلایەن گروپێک گەنجی چەکدار کە حکومەتی خۆماڵی وەک سەگی هار بەرەڵای کۆڵانەکانی شاری کردبوون تاوەکو پیرەکانیان پێ ڕاو بکات و فەوزا لە شارەکەدا دروستبکات. ڕۆماننووس دەیەوێت ناشیرینی ئەم دەسەڵاتەمان پیشان بدات کە ساڵەها لە شارو شاخدا خەباتی لە پێناو کراوە و خوێنیان بۆ ڕشتووە، کاتێک باسی کوشتنی نەدیم چەلەبی دەکات بەدەستی ئەو گروپە چەکدارە، وەک لە دەقەکەدا لە لاپەڕە(١٤٢) داهاتووە و دەڵێت: ((ئەو پیاوەی بۆمبەکان و ناپاڵمەکان و ساچمەی تۆپەکان و ئاوارەبوون لەناو ناسنامەو ناوە هەڵەکان و دیلێتی و فەرامۆشی نەیکوشت بۆ ئەوەی ئێستا لەسەر ئەوپردەوە بفرێت و دوو ڕۆژ تەرمەکەی لە قەراخی جادەکە چاوەڕێی پیاوانی شارەوانی بکات بە قێزو بێزەوە بیخەنە عەرەبانەیەکەوەو ببەن لەگەڵ چەند کەسێکی تردا لە چاڵێکدا بینێژن.))(ل-١٤٢). پاشان لە بەشی سێیەم و کۆتایی دا گێڕانەوەکە دێتەوە بۆ ئێستاو بەرەو ئایندە دەڕوات

گێڕانەوەی ڕووداوەکان لە لایەن بگێڕەوەی هەمانشتزانەوە کە بەڕاناوی (من) قسەدەکات و ڕووی دەمی لە خوێنەرە، گەمەیەکی هونەری جوانە لەلایەن ڕۆماننووسەوە بۆ ئەوەی واقعییەتێک ببەخشێتە ڕۆمانەکەو ڕووداوەکان بە جۆرێک بگێڕێتەوە کە مۆرکی واقعیان پێوە بلکێنێت و هەستی واقیعی بوون لە لای خوێنەر دروست بکات.

بەشی دووەم: شێوەی گێڕانەوەی ڕووداوەسیاسییەکان:

تەوەری یەکەم: شێوەی تێکهەڵکێش:

مەبەست لەم شێوەیە، تێکهەڵکێشکردنی چەندان ووردە چیرۆکە لەناو یەک ڕۆماندا، گێڕانەوەی ئەم ووردە چیرۆکانەش وادەخوازێ جار نە جارێ ڕۆماننووس دەست لە گێڕانەوەی چیرۆکە سەرەکییەکە هەڵبگرێ، لە پێناو گێڕانەوەی ئەم ووردە چیرۆکانەدا. لەم شێوەیەدا ((ڕەچاوی زنجیرەیی کاتی ڕووداوەکان ناکرێت، بەڵکوو ڕۆماننووس بە ئارەزووی خۆی یاری بەکاتی ڕووداوەکان دەکات، ڕیزبوونی ڕووداوەکان تێکدەشکێنێ بەبێ ئەوەی کار لە ناوەڕۆکی بنیاتی ڕووداوەکان بکات.))(خاڵەدیوە، ٢٠١٠، ١١٨). ڕۆماننووس بەهۆی هێنانە ناوەوەی ڕووداوی نوێ و پچڕپچڕکردنی ڕووداوە سەرەکییەکە، زەینی خوێنەر زیاتر ڕادەکێشێتە ناو ڕۆمانەکەو لەگەڵیدا کارلێک دەکات، ئەمەش لێهاتوویی ڕۆماننووسمان بۆ بەدەردەخات لەڕووی بەکارهێنانی تەکنیکی گێڕانەوەو گونجاندنی زەمەنەکان لەگەڵ یەکتردا.

یەکێک لە ئەرکەکانی تێکهەڵکێش جگە لە خاوکردنەوەی گێڕانەوەو بەخشینی جوانی بە دەقەکەو، پڕکردنەوەی کەلێنەکانی گێڕانەوە،

ڕەنگدانەوەی بیرو ئایدیۆلۆجیای ڕۆماننووسە لەناو ئەو ڕووداوە لاوەکی و تێکهەڵکێشکراوانەی تێکەڵ بە ڕێڕەوی دەقی ڕۆمانەکە دەکرێن. ماردین ئیبراهیم بە شێوەیەکی فراوان ئەم تەکنیکەی لە ڕۆمانەکانیدا بەکارهێناوە، بەبەراورد لەگەڵ تەکنیکەکانی دیکەدا، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ڕۆماننووس بایەخێکی تایبەتی بە تێکهەڵکێش داوە.

- شێوەی تێکهەڵکێش لە ڕۆمانی(خەونی پیاوە ئێرانییەکان)دا:

لە خەونی پیاوە ئێرانییەکاندا ڕۆماننووس لە زۆر شوێندا ڕووداوی کورت کورت لە شێوەی چیرۆکی کورت دەئاخنێتە نێو ڕۆمانەکەو ئەمەش دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی خێرایی لەکاتی گێڕانەوەدا، هەروەها دەبێتە هۆی سەرگەرمکردنی خوێنەرو ئەوەش پیشان دەدات کە ڕۆماننووس بە وریاییەوە تەکنیکەکانی گێڕانەوەی بەکارهێناوە.

ئەوەی لەم ڕۆمانەدا درکی پێ دەکرێت نەفرەت کردنە لە جەنگ و خوێنڕێژی، زەقکردنەوەی ئەو ناشیرینیانەیە کە ناسیۆ نالیزم بەرهەمی دەهێنێت، بۆیە کاتێک باس دەگاتە سەر نەهامەتی و کاولکاری و قوربانییەکانی جەنگ و سیاسەت، جیاوازی نەتەوەو سنوور نامێنێت و هەمووان لەژێر چەمکی مرۆڤبووندا دەگیرسێنەوە.

ئەو ماوەیەی لاس و ئیلیا لە ماڵی میلیاس دەمێننەوە ، لە شوێنێکدا بگێڕەوە ڕەوتی ڕووداوەسەرەکییەکە ڕادەگرێت و ئاماژە بەوەدەکات هەریەکە لە لاس و ئیلیا لاپەڕەکانی ژیانی خۆیان بۆ میلیاس هەڵدەدەنەوە، وەک لە لاپەڕە(٧٣)ی دەقەکەدا هاتووەو دەڵێت: ((چەند مانگێک پێش ئەوەی لاس بەیەکجاری بگەڕێتەوە وڵاتەکەی خۆی، هەستکردن بە گوناه سەبارەت بە بەجێهێشتنی دایکە بێوەژنەکەی کەبەهەتیوی ئەوی بەخێوکردووە، ڕۆژ بەڕۆژ زیاتر ڕۆحی دەئاوساند...ئیلیاش بە هۆی ئەو قورساییەی یادەوەری ئیشماعیلۆڤ و منداڵانی شامالا بەسەریەوە هەیبوو ڕۆژ بەڕۆژ بێدەنگترو غەمناکتر دەبوو، شەوێکیان تەنیا لاس و ئیلیاو میلیاس لەماڵەوەدەبن،.. لاس و ئیلیا سەرجەم لاپەڕەکانی ژیانی خۆیان بۆ میلیاس هەڵدەدەنەوە.)) ئیدی بگێڕەوە لەسەر زاری (ئیلیا)وە ڕووداوی تراژیدی کوشتنی منداڵانی شامالامانی بۆ دەگێڕێتەوە، کە تاوانێکی گەورەی دژە مرۆڤایەتییە. ئەو ڕووداوە لە لایەن گروپێکەوە بەناوی گروپی (تفەنگە ڕەشەکان) ئەنجام دراکە نەتەوە پەرستانی سرب دایانمەزراندبوو. بۆ ئەوان فەرقی نەبوو منداڵ یا گەنج یاپیر بکوژن، گرنگ ڕەشەکوژی و قەتلوعامکردنی غەیرە سربی بوو، بۆیە لە یەکێک لەو ئێوارانەدا کاتێک ئەو چوار منداڵەی گوندی شامالا لە ڕێگای قوتابخانە بەرەو ماڵ دەگەڕێنەوە لەلایەن یەکێک لەوگروپە چەکدارانەوە دەدرێنە بەر دەستڕێژی گوللە، یەکێک لە چەکدارەکان دەڵێت: ((ئەوانە زارۆکن، بەڵام چەکدارەکانی تر دەڵێن فەرق ناکات، شەش چەکدارەکە منداڵەکان دەدەنە بەردەستڕێژو منداڵەکان وەک کۆمەڵێک کەروێشک لەکاتی سەربڕیندا دەزریکێنن.))(ل-٨٤) نووسەر ئەم تراژیدیا گەورەیەمان بەجۆرێک بۆ وێنا دەکات کە هەرچی مرۆڤە قێز لە سیاسەت و سەرانی سیاسەت بکاتەوە. نووسەر تەنیا ڕووداوەکەمان بۆ ناگێڕێتەوە وەکو میدیاکارێک یان مێژوونووسێک، بەڵکو دەچێتە ناو ڕۆحی دیمەنەکەو هەموو ئەو شەرمەزارییانە دەنووسێتەوە کە بە تەوێڵی ڕەشی سیاسەتەوەیە، ویژدانی سڕبووی هەمووکەسێک بە ئاگادەهێنێت، کاتێک ڕۆحی چوار منداڵی تۆقیو دەبنە قوربانیی تەماعێکی سیاسی.

لە ڕێگەی ئەم ڕووداوەوە ڕۆماننووس دەیەوێت کێشە سیاسی و نەتەوەییەکانی سرب و ئەلبانەکانمان بۆباسبکات کەلە پێناو مەرامە سیاسییەکانیان چۆن یەکتریان قەتڵ و عام دەکردو چارەنووسی خەڵکی بێتاوانیان بە ئاراستەی نادیاردا دەبرد. ڕۆماننووس تیشک دەخاتە سەر هەڵوێستی (ئیلیا) کە بە ڕەچەڵەک سربی بوو، نارازی بوو لە هەڵوێستی نادادپەروەرانەی سربییەکان بەرامبەر بە موسوڵمانە ئەلبانەکان، کە چۆن و بە چ شێوەیەکی دڕندانە هەوڵی سڕینەوەیان دەدان لە پێناو مانەوەو دروستبوونی دەوڵەتێکی سەربەخۆ بۆ خۆیان.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

- تەوەری دووەم: شێوەی نۆرەیی:

مەبەست لەم جۆرە گێڕانەوەی دوو چیرۆکە لە ناو ڕۆمانێکدا، بەشێوەی نۆرەیی، بەجۆرێک بگێڕەوە بەشێک لە چیرۆکی یەکەممان بۆ دەگێڕێتەوە، پاشان دیمەنەکان ڕادەگرێت و دەچێتە سەر چیرۆکی دووەم، کەواتە نۆرەیی ((گێڕانەوەی دوو چیرۆکە لەیەک کاتدا بە شێوەیەکی نۆرەیی، کە لە هەندێک کاتدا چیرۆکێکیان ڕاوەدەستێ و لەهەندێک کاتدا چیرۆکێکی دیکەیان، بەشێوەیەک کە لەکاتی وەستانی چیرۆکێکیان، چیرۆکەکەکەی دیکە دەست بە گێڕانەوە دەکات.))(جنداري، ٢٠١٦، ٧٧).

جان ڕیکاردۆ ئەم شێوەیە بە (هاوکاتبوون و نۆرەیی) ناو دەبات و دەڵێت: ((لەمەدا گێڕەرەوە لەیەک پەرەگرافدا دوو ڕووداو دەگێڕێتەوە کە هیچ پەیوەندییەک پێکەوە کۆیان ناکاتەوە تەنیا ئەوە نەبێت کە لەیەک کاتدا ڕوویان داوە، هاوکاتبوونیش نۆرەیی دەگرێتەوە، چونکە دەست هەڵگرتن لە ڕووداوێک و چونە سەر ڕووداوێکی دیکە، مانای هەڵپەساردنی ڕووداوی یەکەمە،ئیدی گەڕانەوەیە بۆ سەری و بە پێچەوانەشەوە))(ریكاردو، ١٩٧٧، ٢٥٧). بەڵام ناکرێت بە شێوەیەکی ڕەها بڕیار لەسەر نەبوونی پەیوەندی لە نێوان ئەم دووچیرۆکەی نێو ڕۆمانێک بدرێت کە دەکەونە ناو قاڵبی نۆرەییەوە، لەبەر ئەوەی لە زۆر ڕۆماندا ئەم دووچیرۆکە لە خاڵێکدا یەکتر دەگرنەوە یاخود پەیوەندییەک لە نێوانیاندا دروست دەبێت.

- شێوەی نۆرەیی لە ڕۆمانی (مەرگی مەیموون) دا:

ڕۆمانی (مەرگی مەیموون) ی ماردین ئیبراهیم یەکێکە لەو ڕۆمانانەی کە لەسەر بناغەی تەکنیکی نۆرەیی دامەزراوە، لەم ڕۆمانەدا دووچیرۆکمان بۆ دەگێڕدرێتەوە کە هاوتەریی یەک دەچنە پێش. لە چیرۆکەکاندا شوێن جیاوازە، لە چیرۆکی یەکەمدا کە دەستپێکی ڕۆمانەکەیەو لە کۆتایی ڕووداوەکانەوە دەستپێدەکات و بە هێڵێکی داکشاودا بەرەو ڕابردوو دەگەڕێتە دواوە، لەم چیرۆکەیاندا شوێن شاری سلێمانییە، ڕووداو گوللەبارانکردنی (ئالان)ە کە لەناو خێزانەکەیدا بە (مەیموون) بانگیان دەکرد، ئەمەش ناوێک بوو بەمەبەستی خۆشەویستی لێیان نابوو. لەم ڕووداوەدا مەیموون و کۆمەڵێک منداڵی دیکەی شارەکە بە ناوی خیانەتی نیشتیمانییەوە گوللە باران کرابوون، ئەم پیلانەش لەلایەن ئوستاز عەزیزەوە ڕێکخرابوو کە مەلای گەڕەکەکەبووەو، لە پێناو شیرینکردنی خۆی و دەستکەوتی مادی لەلایەن دەسەڵاتەوە، ئەم منداڵانەی بە گرتن دابوو کە هێشتان پێناسەی نیشتیمانیان نەدەزانی، وەک لەلاپەڕە (٢٦) ی دەقەکەدا هاتووە: ((چل منداڵ بوون لەو ئێوارە کەرو بێدەنگەی شاردا تیرباران دەکران بە تۆمەتی خیانەتکردن لە نیشتیمان، بەڵام ئەوان هەندێکیان هێشتا کە بەیانیان لە خەو هەڵدەستان،خۆیان تەڕدەکرد، هەندێکیان هێشتا ئەگەر کۆلارەکانیان لە ستونی کارەبا یان درەختێکی بەرز بگیرایە دەگریان.)).

چیرۆکی دووەمیش بە هەمان شێوەی چیرۆکی یەکەم لە کۆتایی ڕووداوەوە دەست پێدەکات و بە هێڵێکی داکشاودا دەگەڕێتەوە بۆ ڕابردوو. شوێنی ڕووداو لەم چیرۆکەدا شاری لەندەنە، کە تیایدا باسی چیرۆکی خێزانێکی ئینگلیز دەکات، بەهۆی خیانەتی هاوسەرییەوە منداڵێکیان دەبێت بەناوی (کریستینا) دایکی کریستینا تامردن بەهۆی ئازاری ویژدانەوە دەتلێتەوە. ئەم ڕاستییەشمان لەزاری کریستیناوە پێدەگات کاتێک لە لاپەڕە (٥٥) دا دەڵێ: ((هەرگیز ڕۆژێک هەستم نەکردووە ئەلبێرت باوکی ڕاستەقینەی من نییە، هەڵسانەوەی هەمووشەوانی و ئاگالێبوونی لەمن، ماچ و باوەشی گەرمی بەیانییانی، سۆزی شەوو ڕۆژو هەفتەو مانگ و ساڵانی هیچ دەرفەتێکی نەهێشتبووەوە، بۆ ئەوەی ئینسان بچووکترین گومانیش بکات، بەڵام ئەلبێرت میهرەبانییەکی خۆرسکی هەبوو، ئەو بۆ ئەوە میهرەبان نەبوو تاکو نهێنی باوکایەتی لەمن بشارێتەوە، ئەو هەرخۆی وابوو... سەبرو ئارامی ئەو بەرامبەر میزاجە توندو بەرزو نزم و هەمیشە گۆڕاوەکەی دایکم، نیشانەیەکی دیاری ئەوبوو لەسەر خۆشەویستی قوڵی ئەو بۆ دایکم)).

لە زنجیرەی یەکەمی ڕۆمانەکەدا کە خاڵی دەستپێکە، لە کۆتایی ڕووداوەوە دەستپێدەکات، کە دوای مەرگی مەیموون، خێزانەکەی واتا دایک و باوک و سورەییای خوشکی چۆن ڕۆژەکانیان بەسەختی بەڕێدەکەن و پشت لە ژیان دەکەن، باسی ئەوە دەکات کە سورەییای خوشکی چۆن بەسەر کەلوپەلەکانی مەیمووندا دەگریێ و دەیلاوێنێتەوە.

لەم ڕۆمانەدا دوو بگێڕەوە پرۆسەی گێڕانەوەکە بەڕێوە دەبەن کە ئەوانیش بگێڕەوەی هەمووشتزان و بگێڕەوەی هەمانشتزانن، کە بە شێوەیەکی هونەری و لە ڕێگەی تێکەڵکردن و پچڕاندنی زەمەنەکان، ئێستاتیکاو چێژێک دەبەخشن بە کاری گێڕانەوەکە.

لە زنجیرەی چوارەم، لە لاپەڕە(١١)دا بگێڕەوە لە ڕێگەی سەرنجێکی کورتەوە دەمانخزێنێتە ناو چیرۆکی دووەمەوە، ئەمەش لە ڕێی گەڕانەوەی زەینی ئەردەڵانی بۆ ئەو ساتەی لە دەرەوەی وڵات ژیاوە، لە وەسفێکی کورت و چڕی شاری لەندەندا کە بە پەناگەیەکی میهرەبان ناوی دەهێنێت ئەوکاتەی لە دەست بارودۆخی سیاسی ساڵانی هەشتاکان ڕوودەکاتە ئەوێ و لەوێ دا دەگیرسێتەوە، هەر لەم شارەشدا کریستینا دەناسێ و ئاشنایەتی لەگەڵدا پەیدا دەکات. لە زنجیرەی پێنجەم، لە لاپەڕە(١٣) دا ئەمجارە لە زاری کریستیناوە باسی ئەو ڕۆژەدەکات کە بۆ یەکەمجار ئەردەڵانی بینیوە، ئەو ڕۆژەش دەکرێت بە دەستپێکی چیرۆکی دووەم دابنرێت کە ڕۆژی ناشتنی دایکی کریستینایە: ((من و مارگرێت لەناو سەیارەیەکی ڕەشدا بووین، کەتایبەتبوو بە ئۆفیسی ناشتنی مردوانی گەڕەک و لە دوای جەنازەی دایکمەوە دەڕۆیشتن و...بۆیەکەمجار لەنزیک گۆڕستانەکەوە چاوم کەوتە سەرپیاوێک. ئەو بەسیمایەکی ئەبڵەق و نیگایەکی حەپەساوەوە سەیری جەنازەکەی دەکرد...بە ڕەنگی پێست و ڕوخساریدا زانیم ئینگلیز نییەو دیاربوو لەو پەنابەرانەبوو کەساڵانیک بوو ڕوویان دەکردە ئێرە...)) ئیدی بەشێوەیەکی پچڕپچڕ دەڕواو هەرجارەی دەمانباتە ناو دونیای چیرۆکێکیانەوە و گێڕانەوەی یەکێکیان هەڵدەپەسێرێ. ڕۆماننووس بەشێوەیەک مۆنتاژی گێڕانەوەکەی کردووە کە زەینی خوێنەر هەمیشە لە جووڵەدابێ و هەرجارەو لە بەرامبەر دیمەنێکدا بووەستێت، دواجار کۆکردنەوەو لێکدانەوەی ئەم دیمەنانە دەکەوێتە ئەستۆی خوێنەر.

ڕۆماننووس بەجۆرێک زنجیرەی زەمەنی تێکشکاندووە و ڕووبەری شوێنی دابەشکردووەو ڕووداوەکانی ڕێکخستووە کە هەرجارەو لەبەردەم زەمەن و شوێنێک ڕامان بگرێت. لەناو ڕووداوی گیران و گوللە بارانکردنی چل منداڵەکەدا نوقمی بیرکردنەوەمان دەکات و دەمانهێنێتەوە سەردەمی دوای ڕاپەڕین و باسی گەلاڵەی بیرۆکەی کوشتنی ئوستازعەزیزمان بۆ دەکات، لەوێوە دەمانباتەوە لەندەن و سەرگەردانییەکانی دایکی کریستینامان بۆ باس دەکات کە چۆن ئالوودەی عەشقێک دەبێت کە دواجار لە ئاگری پەشیمانیدا دەسووتێت و ویژدانی هەنجن هەنجن دەبێت، وەک لە دەقەکەدا لە لاپەڕە (٩٨) دا هاتووە: ((لۆرا ئارەزوویەکی جلەونەکراوی تێدابوو بۆ ئەوەی سزا بدرێت، دەیویست وەک سەگێک تەمێ بکرێت، دەیویست فەرامۆش بکرێت و لە ئاگری پەشیمانی خۆیدا بسووتێت و ئینجا پاک ببێتەوە.)).

ئیدی لە دوای ڕاپەڕین، ئەوکاتەی ئەردەڵانی دەگەڕێتەوە وڵات و دەبینێت هەمان ئەو مەلاعەزیزەی سەردەمی پێش ڕاپەڕین کە هاوکاری ڕژێمی بەعسی دەکرد و بووە هۆی ئەوەی چل منداڵی ئەوشارە بەناحەق گوللە باران بکرێن، ئێستا بەرپرسێکی گەورەی حکومەتی خۆماڵییە، زۆر نائومێد دەبێت لە گەڕاندنەوەی حەق و دادپەروەری، بۆیە بڕیار دەدات بەکوشتنی (ئوستاز عەزیز) ی خیانەتکار تۆڵەی ئەو چل منداڵە بکاتەوە. لێرەوە ڕۆماننووس دەیەوێت پێمان بڵێت کە بەهای حەقیقەت لە بەهای ئازادی بەنرخترەو ژیانێک کە حەقیقەتی تێدا ون بێ هیچ جیاوازییەکی لەگەڵ زیندانێکی هەتاهەتایی دا نییە.

لە زنجیرەی سی و سێ و لە لاپەڕە (٨٥) دا هەردوو چیرۆک یەک دەگرنەوە، ئەمەش ئەوکاتەیە کە ئەردەڵانی لە زینداندا دەبێت و کریستینای هاوڕێی لەسەردانێکدا، بەتایبەت دێتە کوردستان بۆئەوەی چاوی بە ئەردەڵانی بکەوێت: ((من لەوپەڕی دونیاوە هاتبووم سەردانی ئەردەڵانی بکەم لە زینداندا، ئەوکەلەکەڵەی گەڕانەوە بۆ وڵاتی خۆی، ماوەیەکبوو هاتبووە سەرییەوە، چۆن دەمتوانی ڕێی لێبگرم؟ پیاوێک جگە لەنەرم و نیانی، هیچی ترم لێ نەبینیبوو، چۆن بزانم کەسێک دەکوژێت؟)).

ڕۆمانەکە بەکۆتاییەکی کراوەوە بەجێهێڵراوەو نازانرێت چارەنووسی هەریەک لە ئەردەڵانی و سورەیبا چی لێ بەسەردێت، ئەردەڵانی لەپای تۆڵەکردنەوەی چل منداڵەکە و کوشتنی ئوستاز عەزیز دەکەوێتە زیندان و، سورەیباش دوای مردنی دایک و باوکی، لەلایەن مارگرێتی هاوڕێی داکییەوە بەهەموو نهێنییەکانی ژیانی ئەوان ئاشنادەبێت. ئەم کۆتاییە کراوەیەش جوانییەکی تایبەت دەبەخشێت بە ڕۆمانەکەو وادەکات خوێنەر بکەوێتە بیرکردنەوەو لێکدانەوەی کێشەو ئاڵۆزییەکانی ڕووداوەکان و چارەسەرییان.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

- تەوەری سێیەم: شێوەی بازنەیی:

بەپێ ی ئەم شێوەیە، ڕۆماننووس لە خاڵی کۆتایی ڕووداوەکانەوە دەستپێدەکات و پاشان بە فلاشباک دەگەڕێتە دواوەو ووردە ووردە بە زنجیرەیەکی داکشاو بە ڕووداوەکاندا دەچێتە خوارو تا دەگاتەوە خاڵی کۆتایی کە هەمان خاڵی دەستپێکی ڕۆمانەکەیە، واتا بگێڕەوە((لە شێوەی بازنەیەکدا ڕووداوەکان ڕێکدەخات ودەیانگێڕێتەوە، بە جۆرێک خاڵی دەستپێکردنی زنجیرەی ڕووداوەکان، دەبێتە کۆتایی هەمان زنجیرە))(محەمەد، ٢٠٠٩، ١٢٤).

مەرجی بازنەیی بەیانکردنی کۆتایی ڕووداوە لە دەستپێکداو پاشان گەڕانەوەو بە دواداچوون بۆ ئەو ژینگەو دەوروبەرەی بوونەتە هۆی ئەنجامی ئەم کۆتاییە، ئەم گێڕانەوەیەش لە ڕووی تەکنیکەوە دیمەنێکی جوان بە چنینی ڕووداوەکان دەبەخشێت و خوێنەریش بە تامەزرۆییەوە بەرەو ناواخنی ڕۆمانەکە بە کێش دەکات.

- شێوەی بازنەیی لە ڕۆمانی (خەونی پیاوە ئێرانییەکان) دا:

ڕۆمانی(خەونی پیاوە ئێرانییەکان)ی ماردین ئیبراهیم یەکێکە لەو ڕۆمانانەی دەچێتە خانەی گێڕانەوەی بازنەییەوەو تیایدا ڕۆماننووس پەیڕەوی بنیاتی بازنەیی لە گێڕانەوەی ڕووداوەکانی دەقەکەدا کردووە، ڕۆماننووس بە شێوەیەکی هونەریانە لە کۆتایی ڕووداوەکانەوە دەست بە گێڕانەوەی ڕۆمانەکە دەکات، ئەمەش بە سەردانێکی ئۆفیلیای کارەکتەری سەرەکی و دایکی بۆ خانەیەک کە تایبەتە بەو کەسانەی نەخۆشی دەروونییان هەیەو لە دۆخێکی خراپدان دەست پێ دەکات. ئەم دۆخەی ئۆفیلیا خاڵی کۆتایی ڕووداوەکانە کە بە هۆی لەدەستدانی (میلیاس) ی هاوڕێ و خۆشەویستی دووچاری بووە، هەر وەک بگێڕەوە لە لاپەڕە (١٤) لە زاری بەڕێوەبەری خانەکەوە دەڵێت: ((وەک هەر کەسێکی تری ئاسایی لەوانەی تووشی خەمۆکی دەبن ئەو کچەشمان لە بنکەکەمان ناونووس کردو ژوورو جێگەو ڕێگەی تایبەتمان بۆ دابینکرد. هەر بەو هۆیەوە کە ئەو توانای قسەکردنی نەبوو، ئێمە مامۆستاو چاودێرو پەرستاری تایبەتمان بۆ دانا)). ئیدی هەر لەو خانەیەدا ئۆفیلیا بەر لەوەی حاڵی خراپتر ببێت دەست دەکات بە نووسینەوەی سەر لەبەری ژیانی خۆی و میلیاس و هەموو ئەو ڕووداوانەی کە لە ماوەی ئەو چەند ساڵەی بەیەکەوەبوونی لەگەل میلیاسدا ڕوویانداوەو پێی ئاشنابوونە یاخود لە ڕێی کەسانی دیکەوە بۆیان گێڕدراوەتەوە، لە نێویشیاندا زۆر بەوردی تیشک دەخاتە سەر ڕووداوەسیاسییەکان و قێزەونی ناسیۆنالیزم، ئەمانەش هەموویان لە خزمەت پەیام و ئایدیۆلۆجیای ڕۆماننووس دان و بە شێوەیەکی ناڕاستەخۆ باڵیان بەسەر ناوەڕۆکی ڕۆمانەکەدا کێشاوە. دەکرێ ئاماژە بەوەش بدرێ کەوا ڕۆماننووس کاتێک نووسینەوەی دەقێکی لەو شێوەیە بە کارەکتەرێک دەسپێرێت، لێزانانە توانیویەتی وەڵامی ئەو پرسیارەی خوێنەر بداتەوە کەوا چۆن دەکرێ کچێکی بیست ساڵان بەو تەمەنە کەمەوە بتوانێ دەقێکی پڕ لە خەیاڵ بنووسێ. ئەمەش لە ڕێی ڕوونکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیریی کارەکتەرەوە ئەنجام دەدات کاتێک بگێڕەوە لە زاری بەڕێوەبەری خانەکەوە دەڵێ: ((من ئەو جارانەی سەردانی کتێبخانەکەمانم دەکرد، ئەو کچەم دەبینی بە تامەزرۆییەکی زۆرەوە خەریکی خوێندنەوەی کتێبەو ئەو کتێبانەشی کە بە دەستییەوە دەمبینی زۆربەیان کتێبی ڕۆماننووسە گەورەکانی دنیابوون))(ل- ١٤-١٥) لە نێو ڕۆمانەکەشدا ئاماژە بە ئاستی ڕۆشنبیری ئۆفیلیا کراوەو بگێڕەوە لە زاری ئەوەوە دەڵێت: ((ئەوکاتەی لەناو دووکان ئیشمان نەدەبوو، یان مشتەری نەبوایە، ئەوا من زیاتر خۆم سەرقاڵی خوێندنەوەی چیرۆک و ڕۆمان و ئۆتۆبایۆگرافیای نوسەرانی دنیا دەکرد ,, ساڵەکانی سەگ,, ی کۆنتەر گراس و ,, منداڵانی نیوەشەوی ,, سەلمان ڕوشدی و ,, ناوی گوڵی,, ئیمبەرتۆ ئیکۆم بەسەریەکەوە لە ماوەی مانگێکدا خوێندنەوەو ئیتر دنیایەکی فراوانی خەیاڵ و فەنتازیام بەسەردا کرایەوە))(ل-٦٣-٦٤).

ئیدی لەوێوە ڕۆماننووس لە ڕێی بگێڕەوەی هەمانشتزانەوە دەگەڕێتەوە سەرەتاو ڕووداوەکانمان بۆ دەگێڕێتەوە کە زۆر بەوردی ئاوڕ لە هەموو قۆناغەکانی ژیانیان دەداتەوە، هەر لە منداڵییەوە تاوەکو گەیشتن بەو قۆناغەکورتەی تەمەنیان. لەو ماوەیەشدا باسی ڕووداوی ژیانی هەموو ئەوانەش دەکات کە پەیوەندییان بەوانەوە هەبووە، لەو نێوەندەشدا بە کۆمەڵێک ڕووداوی سیاسی جیهانی ئاشنا دەبین و کاریگەری ئەو ڕووداوانە لەسەر ژیان و چارەنووسی قوربانییەکان دەخرێتە ڕوو.

لە بەشی یەکەم دا لە ڕێی خوێندنەوەی ڕابردووی دەستنوسێکەوە لەلایەن ئەستێرە ناسێکی دانیشتووی شاری مەشهەدی وڵاتی ئێرانەوە دەست پێ دەکات، دەستنووسەکەش (مەم و زین)ی ئەحمەدی خانییە، کە دەستەیەک لە پیاوانی دەرباری سوڵتان بە دوایەوەبوون بۆ ئەوەی لەناوی ببەن و بیفەوتێنن، دوای ئەوەی دەستنووسەکە دەکەوێتە دەست یەک لەو پیاوانە و دوای خوێندنەوەی لە دەگمەنی و بەهای ئەم شاکارە مەزنە تێدەگات و پەشیمان دەبێتەوە، ئیدی لە پێناو ڕزگارکردنی دەستنووسەکەدا بە تەواوی بنەماڵەوە ڕوودەکەنە وڵاتی ئێران و لە شاری مەشهەد نیشتەجێ دەبن، بەڵام نەوە دوای نەوە وەسیەت دەکەن ئەو دەستنووسە بپارێزن، ئەگەر ڕۆژێک یەکێک هات و نیشانەکانی هەڵدا بیدەنێ(ل-٣٥). دواتر ئەم دەستنووسە دەبێتە هۆکارێک بۆ ئەوەی (خانی) باوکی میلیاس و خێزان و منداڵەکەی پەرتەوازەببن و پاشان خانی تێکەڵی سیاسەت دەبێت و ئیدی دوای نائومێدبوون لە حوکمی سیاسی وڵاتەکەی، ڕوودەکاتە هەندەران و لەگەڵ ژنێکی ئینگلیزدا هاوسەرگیری دەکات و پاشان دەبنە خاوەنی کوڕێک و ناوی دەنێن(میلیاس)، کە هەمان میلیاسی خۆشەویستی ئۆفیلیایە. نووسەر دەیەوێت لە ڕێی ئەم دەستنووسەوە ژیانی کۆمەڵە کەسانێکمان بۆ باس بکات کە چۆن جەنگ و سیاسەت، یاری بە چارەنووسیان کردووە.

ئیدی لەوێوە بگێڕەوە بە دوو ڕەوتی هەڵکشاوو داکشاو، ڕووداو و بەسەرهاتەکانی ژیانی ئۆفیلیاو میلیاسمان بۆ دەگێڕێتەوە، لەگەڵ گێڕانەوەی هەموو ئەو ڕووداوو بەسەرهاتانەی ژیانی ئەوکەسانەی دێنە ناو بازنەی ئەم دوو خێزانەوە. کەواتە لە ڕێی باسکردنی ڕابردووی ئەوانەوە ئاوڕ لە ژیان و نەهامەتییەکانی چەندین نەتەوە دەداتەوە کە بوونەتە قوربانیی جەنگ و پلانەسیاسییە گڵاوەکان و قوربانیی دەستی بیری ناسیۆنالیزم.

بگێڕەوە لە زاری ئۆفیلیاوە بە شێوەیەک باسی میلیاسمان بۆ دەکات کە سەرچاوەی هەموو نهێنییەکان بووەو دەورێکی گرنگی هەبووە لە کردنەوەی هەموو گرێکوێرەکان: ((میلیاس کوڕێک بوو خواوەندەکان بۆ سەفەرێکی کورتی بیست و پێنج ساڵە ناردیانە سەر زەوی و هەر زوو بانگیان کردەوە، بۆ ئەوە ناردیان تاشوێنپێی چەند کەسێک هەڵبگرێت کە جەنگ و دەربەدەری وەک مار ئاڵایە چارەنووسیان، ئەگەر میلیاس نەبوایە هیچ کەسێک نەیدەتوانی ڕۆحی من هێوربکاتەوە... ئەگەر گەشتە سندیبادییەکانی میلیاس نەبوایە ئێستا من بەتەواوی نەمدەزانی خانی کێبوو، هەر میلیاس نەبوو سەردانی شاری مەشهەدی کردوو خوسرەوی ڕازیکرد ڕابردوو بخوێنێتەوە؟ ئەگەر هۆگری ئیلیا بە میلیاسەوە نەبوایە ئێستا من هیچ شتێکی گرنگم نەبوو لەسەر ئیلیا بینووسمەوە))(ل- ٤٩-٥٠).

ئۆفیلیاو میلیاس لەمنداڵییەوە تا هەرزەکاری بەیەکەوە گەورە دەبن تا ئەوکاتەی میلیاس بۆ خوێندن ڕوودەکاتە شاری بێلفاست و لەوێ خوێندن تەواو دەکات، پاشان دوای گەڕانەوەی بە ماوەیەکی کەم باوکی نەخۆش دەکەوێت و دەمرێت، دوای مردنی باوکی، لەلایەن هاوڕێیەکی باوکییەوە نووسراوێک وەردەگرێت کە تیایدا باوکی تەواوی بەسەرهاتی ژیانی خۆی تێدا تۆمارکردووەو، داوایکردووە دوای مردنی بیدەنێ. ئیدی لەڕێی ئەو نووسراوەوە ئاگاداری تەواوی ژیانی خانی دەبێن، هەر لە پەرتەوازەبوونی خێزانەکەی و بە جێهێشتنی کوڕەکەیی و تێوەگلانی خۆی لەسیاسەت و پاشان بەجێهێشتنی وڵات و دۆخی ئەوسای ساڵانی حەفتاو هەشتاکانی عێراق، کە هەموو ئەوانە دەبنە هۆی ئەوەی میلیاس گەشت بکات بۆ کوردستان و لە ڕابردووی باوکی بکۆڵێتەوە و پاشان ڕزگارکردنی ئەو دەستنووسەی کەنزیکەی سێ سەدە گروپێک بە دوایەوەبوون بۆئەوەی وەکو هەزاران دەستنووسی دیکە بیسووتێنن، ئیدی ئەو دەستنووسەش ڕزگار دەکات و لەلەندەن چاپی دەکات، تا ئەوکاتەی ڕۆژێک لەپیناو ڕزگارکردنی منداڵیک خۆی فڕێ دەداتە ناو ڕووباری تایمز لەلەندەن و بەهۆی ئەوەی مەلەوان نابێت، دەخنکێت، ئیدی بە خنکان و مردنی ئەو، ئۆفیلیا باری دەروونیی تێکدەچێت ودوای دەرچوونی لە نەخۆشخانە، دەچێتە ئەو خانەیەی (چارەسەری دەروونیی لێ وەردەگرت)کە خاڵی دەستپێکی ڕووداوەکانی ڕۆمانەکەیە، بەم شێوەیە ڕێڕەوی بازنەیی ڕۆمانەکە سووڕی خۆی تەواو دەکات.

کۆتایی ڕووداوەکانی ئەم ڕۆمانە لەگەڵ ئەوەی شێوەیەکی بازنەیی وەرگرتووە، بەڵام کۆتاییەکی کراوەی هەیە، بگێڕەوە هیچ بڕیارێکی یەکلاکەرەوەی لەبارەی ژیانی ئۆفیلیاوە نەداوە، بەڵکو لەدۆخێکی ناسەقامگیردا بە جێی دەهێڵێ.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

ئەنجام:

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا گەیشتینە چەند ئەنجامێکی دیاریکراو، لەوانە:

١. لە نێو ڕەوتەکانی گێڕانەوەدا، ڕەوتی داکشاوبەشێوەیەکی فراوانتر لە ڕەوتەکانی دیکە لەڕۆمانەکاندا پەیڕەوکراوە.

٢. دەسەڵاتی بگێڕەوە لەم ڕۆمانانەدا بەشێوەیەکی گشتی بەسەر بگێڕەوەی هەمووشتزان و بگێڕەوەی هەمانشتزاندا دابەشکراوە، و بگێڕەوەی کەمشتزان بەهیچ شێوەیەک لێکدانەوەی بۆ باری دەروونیی کارەکتەرەکان نەکردووە.

٣. لە ڕۆمانەکانی سنووری توێژینەوەکەماندا ئەوە دەرکەوتووە کە ڕۆماننووس شێوەی (تێکهەڵکێش، نۆرەیی، بازنەیی) لە گێڕانەوەی ڕووداوەسیاسییەکاندا بەکارهێناوە، کەچی پەنای بۆ شێوەی (زنجیرەیی) نەبردووە.

٤- لەم ڕۆمانانەدا، ڕووداوە سیاسییەکان، کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆیان لەسەر بنیاتی هونەری و هزری و دەروونیی کارەکتەرەکان هەبووەو هەر ئەو ڕووداوانەش چارەنووسی ئەوانی دیاریکردووە.

لیستی سەرچاوەکان بەزمانی کوردی:

١- ئیبراهیم، ماردین، (٢٠٢٠)، دەفتەری پیرانی غەمناک، چاپخانەی ناوەندی ڕەهەند، چاپی یەکەم، سلێمانی.

٢- ئیبراهیم، ماردین، (٢٠١٦)، مەرگی مەیموون، چاپخانەی ئەندیشە، چاپی یەکەم، سلێمانی.

٣- ئیبراهیم، ماردین، (٢٠١٣)، خەونی پیاوە ئێرانییەکان،کەوتنی بۆرەقەلا لە حیکایەتێکی کۆندا،چاپخانەی رجایی، چاپی دووەم،تاران.

٤- ئەلوەنی، نەجم، (٢٠١٥)، دەسەلاتی حەکایەتخوان لە چیرۆکدا بە نموونەی کۆ چیرۆکی (کێ وەستا کەریمی کوشت؟) لە نوسینی(موحسین چینی)، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، چاپی یەکەم، هەولێر.

٥- خالەدێوە، ڕێزان عوسمان، (٢٠١٠)، بنیاتی جۆرەکانی رووداو لە رۆمانی کوردی باشووری کوردستاندا، ساڵی ١٩٨٥-١٩٩٠، چاپخانەی ئەکادیمیای کوردی، چاپی یەکەم، هەولێر.

٦- محمد، میران جەلال ، (٢٠٠٩)، بنیاتی ڕووداو لە ڕۆمانی کوردیدا، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.

٧- نوری، شوان عوسمان، (٢٠٢٠)، بنیاتی ڕووداو لە کورتە چیرۆکی هونەری کوردیدا، چاپی یەکەم، هەولێر.

-نامەی ئەکادیمی بەزمانی کوردی:

١- سعید، سەیوان محمد طاهر،(٢٠١٣)، بنیاتی هونەری لە چیرۆکەکانی دکتۆر کاوس قەفتاندا، نامەی ماستەر، زانکۆی سلێمانی.

٢- کەریم، حەسەن یوسف، (٢٠٢٠)، ڕۆڵی ڤەگێڕ لە ڕۆمانەکانی (حسام بەرزنجی)دا، تێزی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

- سەرچاوەکان بەزمانی عەرەبی:

١- ابراهیم، عبدالله، (١٩٨٨)، البناءالفني لرواية الحرب في العراق، دارالشؤون الثقافية العامة''افاق عربية''، الطبعة الاولى، العراق،بغداد.

٢- ابوناضر، موريس، (١٩٧٩)، الألسنية و النقد الأدبي في النظرية والممارسة، دار النهار للنشر، بيروت.

٣- العاني، شجاع مسلم، (١٩٩٤)، البناء الفني في الرواية العربية في العراق، ج١، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد.

٤- جنداري، ابراهیم، (٢٠١٦)، صوت وصدى دراسات نقدية في الرواية العربية، دار الامل الجديدة، الطبعة الاولى، سورية- دمشق.

٥- ريكاردو، جان،(١٩٧٧) قضايا الرواية الحديثة، ترجمة صباح الجهيم، منشورات وزارة الثقافة والارشاد القومي، دمشق.

- نامەی ئەکادیمی بەزمانی عەرەبی:

١- بوراين، سلام: سميرة، رتيبة، (٢٠١٦)، تجليات الزمن في رواية ((الولي الطاهر يرفع يدية بالدعاء)) ل((الطاهر وطار))، رسالة الماجستير، جامعة البويرة.

- سەرچاوەکان بە زمانی ئینگلیزی:

1- Genette,G. (1980) . Narrative Discourse: An Essay in Method. Trans. J.E. Lewin. Ithaca, NY: Cornell.

2- Marshall, Evan (1998). The Marshall Plan for Novel Writing. Cincinnati, OH: Writer›s Digest Books.

شیکردنەوەیەکی جوگرافی بۆ دانیشتوانی قەزای خانەقین (لێکۆڵینەوەیەك لە جوگرافیای دانیشتوان)

جەزا تۆفیق تالب[١]، هێمن نصرالدین محمد امین[٢]
[١] بەشی جوگرافیا، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سلێمانی، شاری سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق
[٢] بەشی جوگرافیا، کۆلێجی پەروەردە، زانکۆی گەرمیان، شاری کەلار، هەرێمی کوردستان، عێراق
Corresponding author's e-mail: **jaza.talib@univsul.edu.iq**

پوختە

شیکردنەوەی جوگرافی دانیشتوانی هەر ناوچەیەك لەو بابەتە گرنگانەیە کە پێویستە بخرێتەبەر باس و لێکۆڵینەوە لەلایەن پسپۆڕانی ئەو بابەتەوە، گرگنی ئەمە خۆی لەوەدا دەبینێتەوە کە ڕەنگدانەوەی دەبێت لەسەر لایەنی ئابوری و سیاسی و کۆمەڵایەتی، بۆیە ئەم توێژینەوەیە لە بواری جوگرافیای دانیشتوانی قەزای خانەقین ئەنجامدراوە، کە دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەڵاتی پارێزگای دیالە و هاوسنوورە لەگەڵ کۆماری ئێران و پێگەیەکی گرنگ لە هەرێمی کوردستان پێکدەهێنێت بەو پێیەی دەکەوێتە بەشی باشووری ڕۆژهەڵاتی هەرێمی کوردستانەوە و لەڕووی شوێنی ئەسترۆنۆمییەوە قەزای خانەقین دەکەوێتە نێوان دووبازنەی پانی (٣٨= ٥٦- °٣٣ - ٤٠= ٠٦- °٣٥)ی باکور و نێوان دوو هێڵی درێژی (١٠= ٥٠- °٤٤ - ٤٤= ٤٦- °٤٥)ی ڕۆژهەڵات. ئامانج لەم توێژینەوەیە خستنەڕووی ژمارەی دانیشتوان و پێکهاتەی نەتەوەیی قەزای خانەقینە بەپێی سەرژمێرییە فەرمییەکانی عێراق، هەروەها گۆڕانکاری لەژمارەی دانیشتوان و پێکهاتەی نەتەوەیی بەپێی سەرژمێرییە فەرمییەکان بەهۆی سیاسەتی بە عەرەبکردنەوە، لەژێر ڕۆشنایی ئامانجەکەی توێژینەوەکە بۆ سێ تەوەری سەرەکی دابەشکراوە، ئەوانیش (ناساندنی ناوچەی لێکۆڵینەوە، دانیشتوانی قەزای خانەقین، پێکهاتەی نەتەوەیی لەقەزای خانەقین)، توێژینەوەکە گەیشتۆتە کۆمەڵێك ئەنجام گرنگترینیان ئەوەیە دەبینین لەسەرژمێرییە فەرمییە بەدوای یەکەکانی عێراق ڕێژەی کورد لەقەزاکە کەمی کردووە، لەبەرانبەردا ڕێژەی عەرەب زیادی کردووە بەتایبەت سەرژمێری (١٩٧٧)، هۆکاری ئەوەش بۆ سیاسەتی بەعەرەبکردن دەگەڕێتەوە کە لەلایەن حکومەتی ئەوکاتەی عێراقەوە.

وشە کلیلییەکان: سیاسەتی بەعەرەبکردن ، قەزای خانەقین ، سەرژمێری دانیشتوان

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:	گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات
بەرگ	٧ ژمارە ١ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢١/١٢/٤ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٢/٢ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٣/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	jaza.talib@univsul.edu.iq
مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	©٢٠٢٢ پ. د. جەزا تۆفیق تالب، م. ی. هێمن نصرالدین محمد امین، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

الملخص

التحليل الجغرافي لسكان في اي منطقة هي واحدة من أهم القضايا التي ينبغي مناقشتها والتحقيق فيها من قبل الخبراء في هذه المسألة، اهمية هذه الموضوع في الجوانب الاقتصادية والسياسية والاجتماعية. يعد هذا البحث ضمن مجال جغرافيا السكان لقضاء خانقين، التي تقع في شمال شرق محافظة ديالى في حدود جمهورية الايرانية، حيث يحتل موقعاً مهماً في اقليم كوردستان لكونه يقع في جزء جنوب شرق اقليم كوردستان، فلكياً يقع قضاء خانقين بين دائيرتي عرض (٣٨= ٥٦- ٣٣° - ٤٠= ٠٦- ٣٥°) شمالاً، وخطي طول (١٠= ٥٠- ٤٤° - ٤٤= ٤٦- ٤٥°)شرقاً، يهدف هذه الدراسة الى عرض عدد وتركيب القومي لسكان قضاء خانقين حسب التعدادات السكانية الرسمية للعراق، وتغيير في عدد السكان وتركيبها القومي حسب تعداد الرسمية بسبب سياسة التعريب، وفي ضوء اهداف البحث تم تقسيم البحث الى ثلاثة محاور رئيسية (تعرف منطقة الدراسة، سكان قضاء خانقين، التركيب القومي لقضاء خانقين)، توصل البحث الى مجموعة من النتائج اهمها انخفاض نسبة الكورد في جميع تعدادات الرسمية تدريجياً، بالمقابل ازداد نسبة العرب خصوصاً في تعداد (١٩٧٧) ويعود سبب ذلك الى سياسة تعريب من قبل حكومة العراقية.

الكلمات المفتاحية: سياسة التعريب ، قضاء خانقين ، تعداد السكان

Abstract

The geographical analysis of the population of each region is one of the most important issues that should be discussed and investigated by experts in this matter, grunting finds itself reflecting on the economic, political and social aspects. This research is considered within the field of Population Geography in the district of Khanaqin, which is located in the northeast of Diyala governorate on the Islamic Republic of Iran border. It has an important location in the Kurdistan region, as it is located in the southeast part of the Kurdistan region. (33° 56¯ 38= - 35° 06¯ 40=) north, and two longitudes (44° 50¯ 10= - 45° 46¯ 44=) east. This study aims to present the number and national composition of population of Khanaqin district according to the official population censuses of Iraq, and a change in the national composition due to the policy of Arabization, In light of the research›s objectives, the research has been divided into three main topics: «Introducing the research area, the population of Khanaqin district, and the national movement in Khanaqin district». the research reached a set of results, the most important of which is the gradual decrease in the percentage of Kurds in all official censuses. On the other hand, the percentage of Arabs increased, especially in the census (1977). The reason for this is the Arabization policy by the Iraqi government.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

پێشەکی

زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان و گۆڕانکارییە دیمۆگرافییەکان، لەگرنگترین بابەتەکانی پەیوەست بەجوگرافیای دانیشتوانن، بەجۆرێك زۆربوونی خێرای ژمارەی دانیشتوان کە بە تەقینەوەی دانیشتوان دەناسرێت و گۆڕانکاری دیمۆگرافی لەسەرەتای سەدەی ڕابردووە جێگەی بایەخپێدانی زۆرێك لەپیسپۆڕانی ئەو بوارەن، ئەوەی گرنگە ئاماژەی بۆ بکرێت هۆکارەکانی پشت ئەو گۆڕانکارییەن، کە بەشێکی زۆری ئەو هۆکارانە لەقەزای خانەقین سیاسەتی بەعەرەبکردن بووە، سیاسەتی بەعەرەبکردن یەکێکە لەو پیلانانەی کە حکومەتی بەعسەوە دژ بە نیشتیمان و خاکی کوردان پەیڕەوی دەکرد، لەگەڵ هەریەکە لەو تاوانانەی تری وەکو لەئەنفال و کیمیاباران و کوشتن و برین و وێرانکردنی شارۆچکە و دێهاتەکان و لەناو بردنی سەروەت و سامانی گەلی کورد هەروەها ڕاگواستن و شێواندنی باری دەرونی و زۆر تاوانی تر دەچنە چوارچێوەی جینۆسایدەوە، کە بەشێوازی جیاجیا و لە ژێر ناونیشانی جیاواز و بەبیانووی بێبنەماوە، هەرجارە و تاوانێکی قێزەونی دەرحەق بە گەلی کورد ئەنجامداوە.

کێشەی توێژینەوە

ژمارەی دانیشتوانی قەزای خانەقین بەپێی سەرژمێرییە فەرمییەکانی عێراق گۆڕانکاری بەرچاوی بەخۆوە بینیوە، بەتایبەت لەڕووی پێکهاتەی نەتەوەییەوە، بۆیە کێشەی توێژینەوە بەم شێوەیە دەخرێتەڕوو:

١ - ئایا پێکهاتەی نەتەوەیی دانیشتوانی قەزاکە بە چ هۆکارێك گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە ؟

٢ - ئایا گۆڕانکاری لەژمارەی دانیشتوانی قەزای خانەقین بەپێی سەرژمێرییە فەرمییەکان چۆنە ؟

گریمانی توێژینەوە

وەك وەڵامدانەوەیەکی پێشوەخت و سەرەتایی بۆ کێشەی توێژینەوەکە پێشنیاری ئەم گریمانانە دەکرێت:

١ - بەهۆی پەیڕەوکردنی سیاسەتی بەعەرەبکردن لەلایەن حکومەتی بەعسەوە گۆڕانکاری بەرچاو لەپێکهاتەی نەتەوەیی دانیشتوانی قەزای خانەقیندا ڕوویداو.

٢ - گۆڕانکاری بەرچاو لەژمارەی دانیشتوانی قەزای خانەقین بەپێی سەر ژمێرییە فەرمییکان ڕوویداوە.

ئامانجی توێژینەوە

ئامانج لەم توێژینەوەیە خستنەڕووی ژمارەی دانیشتوان و پێکهاتەی نەتەوەیی قەزای خانەقینە بەپێی سەرژمێرییە فەرمییەکانی عێراق، هەروەها گۆڕانکاری لە ژمارەی دانیشتوان و پێکهاتەی نەتەوەیی بەپێی سەرژمێرییە فەرمییەکان بەهۆی سیاسەتی بە عەرەبکردنەوە.

میتۆدی توێژینەوەکە

توێژینەوەکە پشتی بەمیتۆدی مێژووی و پەستنی (وەصفی) بەستووە، کە تێیدا ئاماژە بەمێژووی گۆڕانکاری لەدانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوەدا کراوە بەپێی سەرزکێرییە فەرمییەکانی عێراق، هەروەها پەسنی جوگرافیای مرۆیی ناوچەکە کراوە بەپێی سەر ژمێرییە جیاوازەکان.

پلانی توێینەوەکە

لەژێر ڕۆشنایی ئامانجەکەی توێژینەوەکە بۆ سێ تەوەری سەرەکی دابەشکراوە، ئەوانیش:

تەوەری یەکەم/ ناساندنی ناوچەی توێژینەوە لەڕووی (شوێنی جوگرافی و ڕووبەری ناوچەکە بەگشتی و لەسەر ئاستی یەکە کارگێرییەکان هەروەها بایەخی ستراتیجی قەزای خانەقین.

تەوەری دووەم/ دانیشتوانی قەزای خانەقین

تەوەری سێیەم/ پێکهاتەی نەتەوەیی لەقەزای خانەقین لەسەر ئاستی نەتەوە جیاوازەکان و قەبارەیان بەپێی سەرژمێرییەکان.

تەوەرەی یەکەم/ ناساندنی ناوچەی توێژینەوە

ئامانج لەم تەوەرەیە خستنەڕووی شوێنی جوگرافی و ئەسترۆنۆمی قەزای خانەقینە، لەگەڵ ڕووبەری گشتی قەزاکە و یەکە کارگێڕییەکانی، سەرەڕای خستنەڕووی بایەخی ستراتیجی قەزای خانەقین، ئەوانیش بەم شێوەیە:

١) شوێنی قەزای خانەقین:

قەزای خانەقین دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەڵاتی پارێزگای دیالە و هاوسنوورە لەگەڵ کۆماری ئێران و پێگەیەکی گرنگ لە هەرێمی کوردستان پێکدەهێنێت بەو پێیەی دەکەوێتە بەشی باشووری ڕۆژهەڵاتی هەرێمی کوردستانەوە و لەڕووی شوێنی ئەسترۆنۆمییەوە قەزای خانەقین دەکەوێتە نێوان دووبازنەی پانی (٣٨= ٥٦- ٣٣° - ٤٠= ٠٦- ٣٥°)ی باکور و نێوان دوو هێڵی درێژی (١٠= ٥٠- ٤٤° - ٤٤= ٤٦- ٤٥°)ی ڕۆژهەڵات (محمد امین، ٢٠١٦، ل٩.)، (نەخشەی ١). بەم پێیەش قەزای خانەقین پێگەیکی جیۆستراتیژی گرنگ پێکدەهێنێت لە هەردوو دۆخی ئاشتی و جەنگدا.

بە درێژای مێژووی گەلی کوردستان قەزای خانەقین بە حوکمی پێگە جوگرافیەکەی دەروازەیەکی گرنگی هاتوچۆو و ڕێرەوی شاڵاوەکانی هێرش بووە لە نێوان دەوڵەتی سەفەوی و عوسمانیدا، بەهۆی ئەوەی قەزای خانەقین دەکەوێتە نێوان ناوچەی دەشتی لیتەیی و ناوچەی شاخاوی، بۆیە بووبوە ناوەندێکی بازرگانی و ئابووری گرنگ (الخلف، ١٩٦٥، ص٤٠١-٤٠٢)، هەروەها نەتەوەی کورد لەم دیو و ئەودیوی سنور بەیەکەوە دەبەستێتەوە و ڕۆڵێکی پەیوەندی گرنگ دەبینێت لە مانەوەی کەلتووری ناوچەی گەرمەسێر، لە سەردەمی ئێستاشماندا دەروازەی باشووری هەرێمی کوردستانە بە ڕووی کۆماری ئێراندا و بە درێژای (١٧٠)کم سنوور لەگەڵ ئێراندا پێکدەهێنێت (الدفتر، و عبدالله حسن، ١٩٥٨، ص٥٩-٦١)، و پانتایی قەزای خانەقین لە خاڵی سەر سنوری ئێرانەوە تاوەکو کۆتایی سنووری کارگێڕی خانەقین لەبەرفراوانترین شوێنیدا دەگاتە نزیکە (٧٥)کم (الدفتر، و عبدالله حسن، ١٩٥٨، ص٦٢-٦٣)، و هەر لەم سنوورەوە بەغدادی پایتەختی عێراق دوورییەکەی کەمترە لە (١٥٠)کم، بەمەش لە ڕوانگەی جوگرافیای سەربازییەوە ئێران دەتوانێت بە ئاسانی بەغداد بخاتە ژێر هەڕەشە و مەترسییەوە.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

نەخشەی ژمارە (١) شوێنی قەزای خانەقین بەپێی هەرێمی کوردستان و عێراق

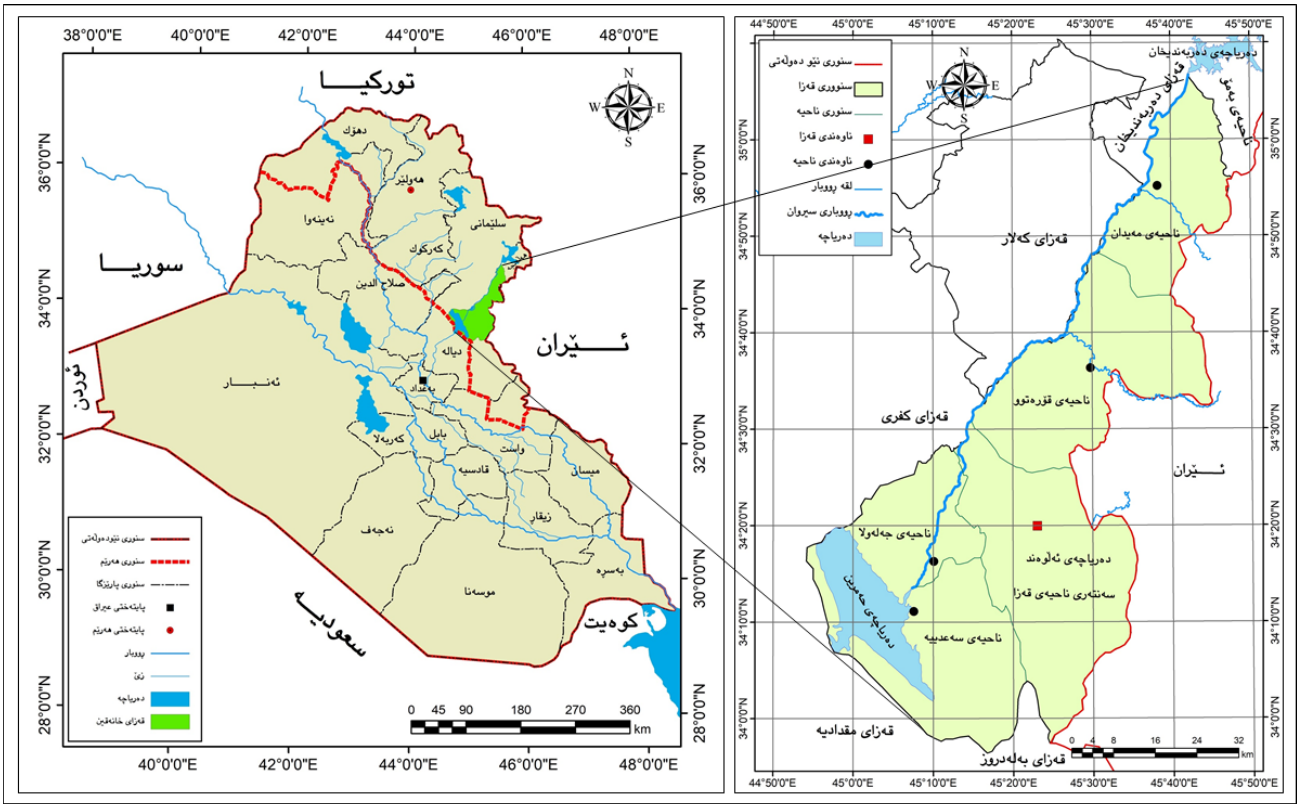

سەرچاوە/ کاری توێژەران بەپرۆگرامی (Arc Map GIS 10.5)، و بەپشت بەستن بە: ١) هاشم یاسین وئەوانی تر، ئەتڵەسی هەرێمی کوردستانی عێراق، عێراق وجیهان، چاپخانەی تێنووس، چاپی یەکەم، ٢٠٠٩، ل٨١.

٢) وزارة التخطيط، الهيئة العامة للمساحة، بغداد، خريطة العراق الادارية، قضاو خانقين, مقياس الرسم ١: ٥٠٠٠٠٠.

٢) ڕووبەری قەزای خانەقین:

ڕووبەری قەزای خانەقین بەسەرجەم ناحیەکانیەوە دەگاتە (٣٩١٥)کم٢ وەکو لە خشتەی ژمارە (١) بەدەردەکەوێت، کە سەنتەری خانەقین لە ڕیزبەندی پێشەوەیە و ڕووبەرەکەی (١٢٨٨)کم٢، و پاشان ناحیەی قورەتوو دێت کە ڕووبەرەکەی دەکاتە (٨٦٨)کم٢، ناحیەی سەعدییەش ڕووبەری دەگاتە (٦٥٤)کم٢، و ناحیەی مەیدانیش دەکاتە (٦٣٨)کم٢، بچوکترینیشیان ناحیەی جەلەولایە کە ڕووبەرەکەی دەگاتە (٤٧٦)کم٢ بڕوانە خشتەی ژمارە (١) و شێوەی ژمارە (١) و نەخشەی ژمارە (٢).

خشتەی ژمارە (١) ڕووبەری یەکە کارگێڕییەکانی قەزای خانەقین بە (کم٢)

ناحیە	ڕووبەر/کم٢
سەنتەری ناحیەی خانەقین	١٢٨٨
ناحیەی قورەتو	٨٦٨
ناحیەی سەعدیە	٦٥٤
ناحیەی مەیدان	٦٣٨
ناحیەی جەلەولاو	٤٦٧
کۆی ڕووبەری قەزای خانەقین	٣٩١٥

سەرچاوە:

أ) وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للآحصاء، المجموعة الآحصائية السنوية لعام ١٩٨٦، مطبعة الجهاز المركزي للآحصاء، بغداد، ص١٣-٣١.

ب) جەزا تۆفیق تاڵب، بایەخی جیۆپۆلەتیکیی ی دانیشتوانی هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم ، ١٩٩٩، ل ٢٢٣.

شێوەی (١) ڕووبەری یەکە کارگێڕییەکانی قەزای خانەقین بە (کم٢)

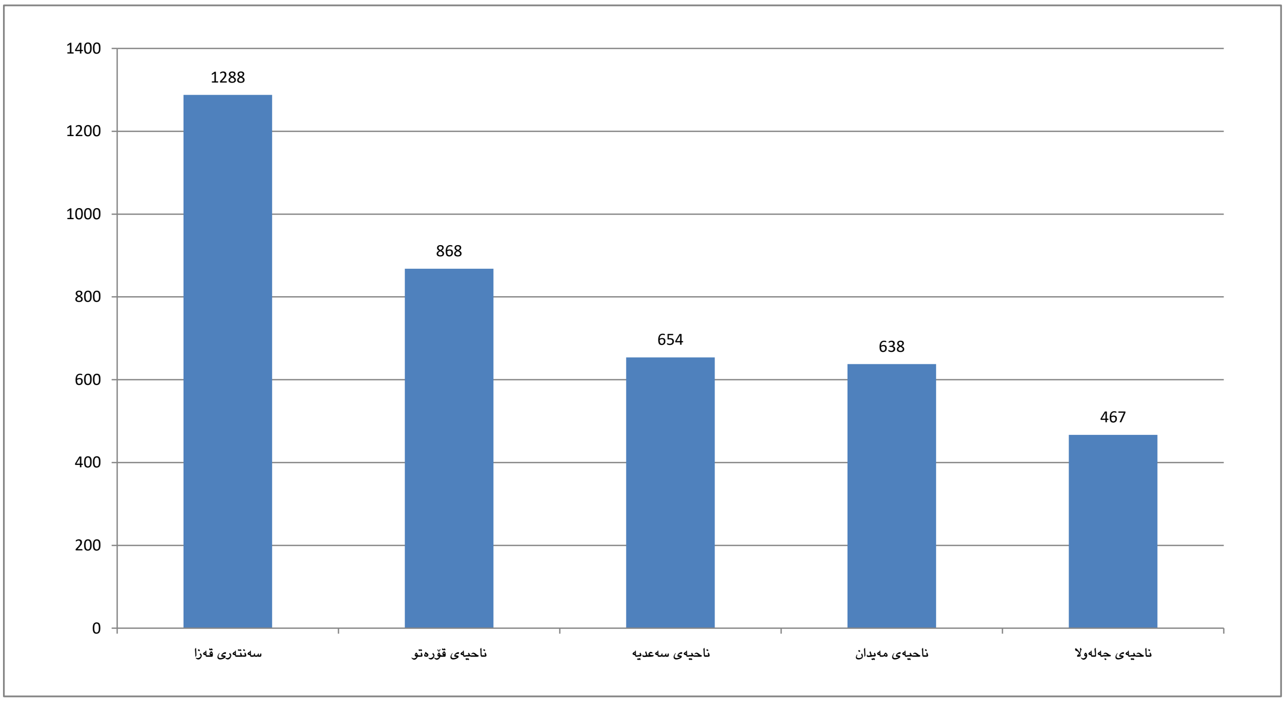

سەرچاوە/ کاری توێژەران بەپشت بەستن بە خشتەی ژمارە (١).

٣) بایەخی ستراتیژی قەزای خانەقین:

وەکو پێشتر ئاماژەمان پێکرد قەزای خانەقین بایەخێکی جیۆستراتیجی و سەربازی گرنگی هەیە بۆ هەرێمی کوردستان و عێراق بەو پێیەی زیاتر لە (١٧٠)کم سنووری لەگەڵ کۆماری ئێراندا هەیە و لەسەر سنووری نێودەوڵەتی ئێرانەوە کە سنووری کارگێڕی قەزای خانەقینیشە بەغدادی پایتەخت تەنها کەمتر لە (١٥٠)کم دوورە، بەمەش بە بەردەوامی ئەم قەزایە جێگای بایەخی هەردوو حکومەتی عێراق و ئێران بووە، چونکە بەحکومی شێوەی جێۆپۆلەتیکی عێراق ئەم ناوچەیە وەکو (کەمەرەیەك)ی بەرتەسکی لێهاتووە و کاریگەرییەکەی لە هەر دووکاتی جەنگ و ئاشتیدا بەدەردەکەوێت.

هەروەها قەزای خانەقین بایەخێکی جیۆئابووری گرنگیشی هەیە بەوەی کە یەکەم لێدانی بیری نەوت لە هەرێمی کوردستاندا لەم قەزایەدا لێدراوە لە ساڵی (١٩١٩)دا، و یەکەمین پاڵاوگەی نەوتیش لە عێراقدا لە ساڵی (١٩٢٧) هەر لە قەزای خانەقین بونیادنرا بەناوی پاڵاوگەی ئەڵوەند کە بەرهەمی ساڵانەی دەگەیشتە (٤٣٦٠٠) تەن (قیتولي، ٢٠٠٧، ص٤٨)، ناوچەی دەوڵەمەند بە نەوت لە ناوچەی (چیاسۆرخ) لە باکورەوە دەستپێدەکات بەرەو (نەوتخانە) لە باشوورەوە. لە بواری بازرگانی و ئابوریشدا قەزای خانەقین دەروازەیەکی گرنگی هێڵی ترانزێتە بۆ مامەڵەی بازرگانی نێوان عێراق و هەرێمی کوردستان لەلایەك و کۆماری ئێران لە لایەکی تر، هەروەها لە دەروازەی مونزریەشەوە ساڵانە هەزاران گەشتیاری ئێرانی سەردانی شوێنە پیرۆزەکانی عێراق دەکەن.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

نەخشەی ژمارە (٢) نەخشەی یەکە کارگێڕییەکانی قەزای خانەقین

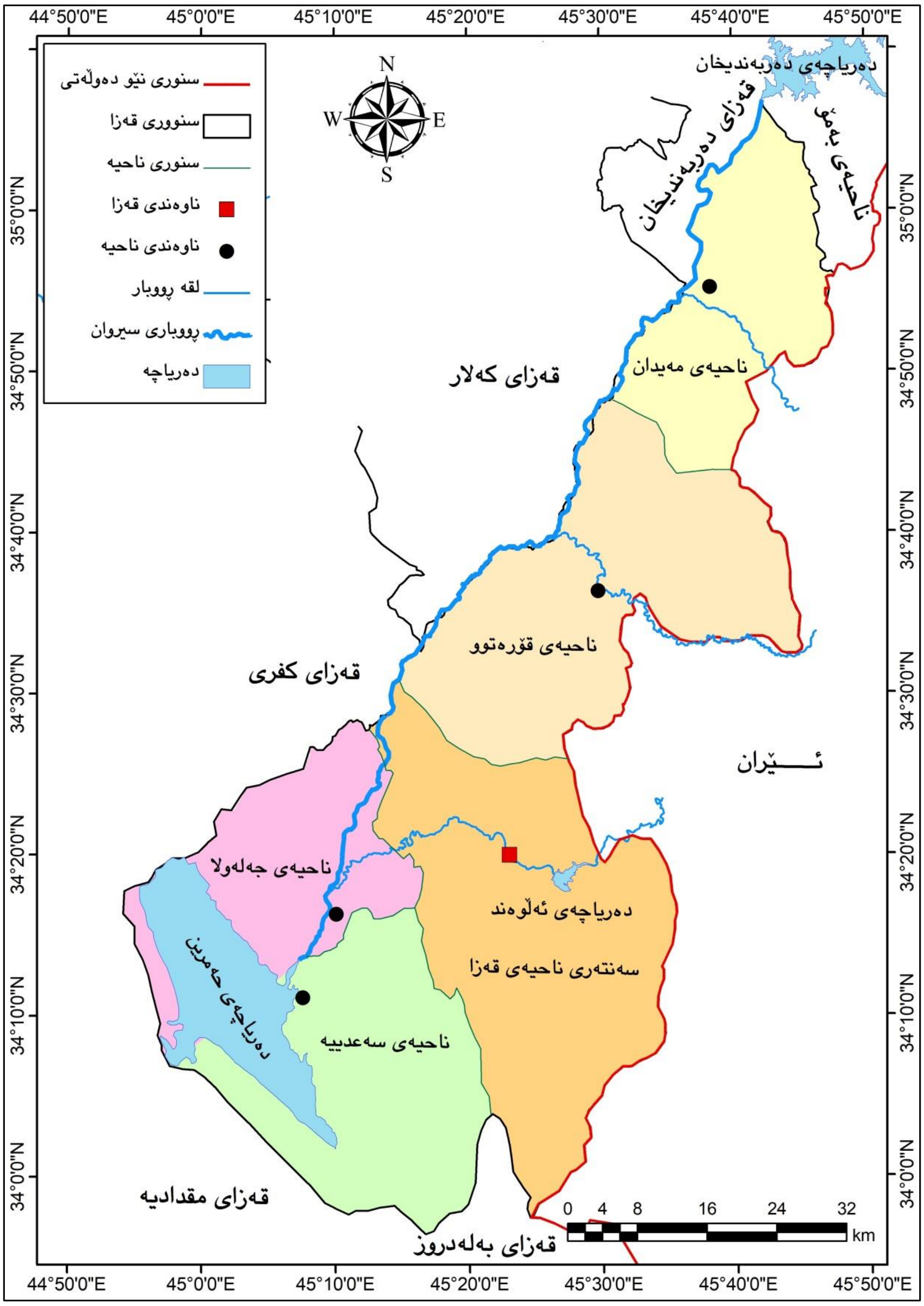

سەرچاوە/ کاری توێژەران بەپرۆگرامی (Arc Map GIS 10.5)، و بەپشت بەستن بە: وزارة التخطيط، الهيئة العامة للمساحة، بغداد، خريطة العراق الادارية، قضاء خانقين, مقياس الرسم ١: ٥٠٠٠٠٠.

تەوەرەی دووەم/ دانیشتوانی قەزای خانەقین

دانیشتوانی قەزای خانەقین بەگوێرەی سەرژمێرییە گشتییەکان بە بەردەوامی لە گۆڕانکاریدابووە، سەرەنجی خشتەی ژمارە (٢) و شێوەی ژمارە (٢) بدە لەسەرژمێری ساڵی (١٩٥٧)دا ژمارەی دانیشتوانی قەزای خانەقین دەگاتە (٥٧٤٩٩) کەس و دوای هەشت ساڵ و لە سەرژمێری ساڵی (١٩٦٥)دا ژمارەی دانیشتوان هەڵکشاوە و بووە بە (٨٦٠٧٠) کەس، بەڵام لە سەرژمێری ساڵی (١٩٧٧)دا ژمارەی دانیشتوان نزمبوونەوەیەکی گەورە بەخۆوە دەبینێت و دەبێت (٥٦١٦٩) کەس، ئەوەی تێبینی دەکرێت سەر لەنوێ بەرز بوونەوەی ژمارەی دانیشتوانە لەسەرژمێری

ساڵی (١٩٨٧) بۆ (١٠٢٢٩٨) کەس، هەروەها ژمارەی دانیشتوان لە ساڵی (٢٠١٨)دا بەڕێژەیەکی کەم بەرزبووەتەوە بۆ (١١١٩٦٦) کەس.

خشتەی ژمارە (٢) ژمارەی دانیشتوانی قەزای خانەقین (١٩٥٧ – ٢٠١٨)

ساڵ	ژماری دانیشتوان/ کەس
١٩٥٧	٥٧٤٩٩
١٩٦٥	٨٦٠٧٠
١٩٧٧	٥٦١٦٩
١٩٨٧	١٠٢٢٩٨
٢٠١٨	١١١٩٦٦

سەرچاوە:

أ) وزارة الداخلية، مديرية النفوس العامة، المجموعة الآحصائية لتسجيل عام ١٩٥٧، لوائي ديالى و الكوت، دار التضامن للتجارة و الطباعة و النشر، بغداد، ١٩٦١، الجداول رقم (٢٢).

ب) وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للآحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٦٥، مطبعة الجهاز المركزي للآحصاء، بغداد، ١٩٧٣، ص٥.

ج) وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للآحصاء السكاني، نتائج التعداد العام للسكان السنة ١٩٧٧، لمحافظة ديالى، مطبعة الجهاز المركزي للآحصاء، بغداد، ١٩٧٨، ص٣٠.

د) وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للآحصاء السكاني، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٨٧، لمحافظة ديالى، مطبعة الجهاز المركزي للآحصاء، بغداد، ١٩٨٨، جداول رقم (٢٢).

هـ) وزارة التخطيط – الجهاز المركزي للاحصاء، تقديرات سكان العراق (٢٠١٥ – ٢٠١٨)، مديرية احصاء السكان والقوى العاملة، ٢٠١٨، ص٢٦٠ و ص٣٤٨.

شێوەی ژمارە (٢) ژمارەی دانیشتوانی قەزای خانەقین (١٩٥٧ – ٢٠١٨)

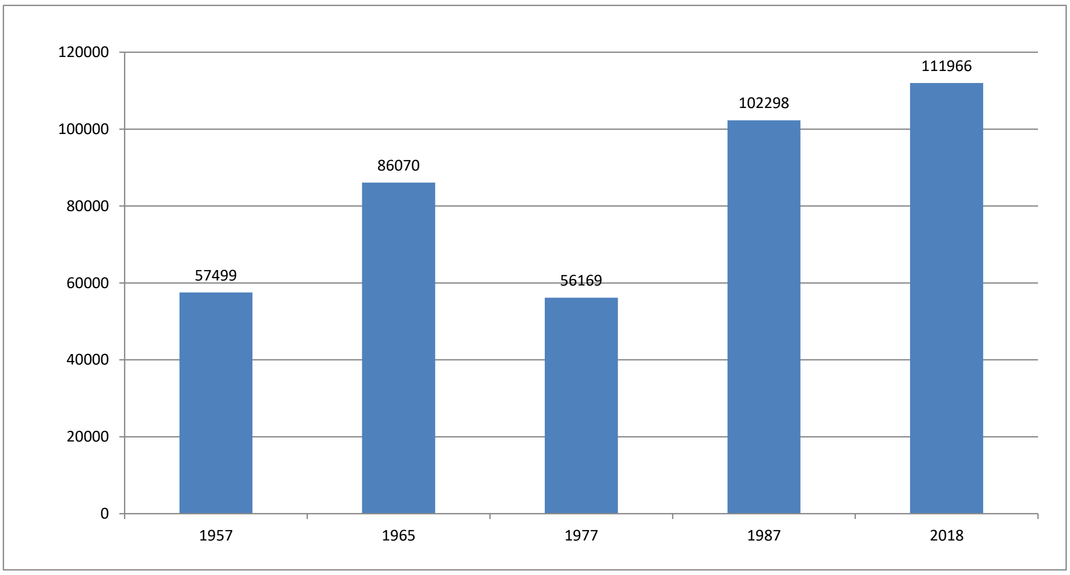

سەرچاوە/ کاری توێژەران بەپشت بەستن بە خشتەی ژمارە (٢).

تەوەرەی سێیەم/ پێکهاتەی نەتەوەیی لە قەزای خانەقین

لەسەرجەم سەرژمێرییە گشتییەکانی عێراقدا هەمیشە دوو بڕگە بەشێوەیەکی هەستیارییەوە مامەڵەی لەگەڵ کراوە، ئەوانیش بریتیبوون لە بڕگەی (نەتەوە) و (زمان)، چونکە بوونی ئەم دوو بڕگەیە لە نێو سەرژمێرییەکاندا زۆرێك لە ڕاستی و دروستی و تەنانەت ساختەکاری و گۆڕانکاری نێو سەرژمێرییەکان ئاشکرا دەکەن، تەنانەت ئەو زانیاری و داتایانەی کەلە هەردوو سەرژمێری (١٩٤٧) و (١٩٥٧) یشدا ئاماژەیان پێکراوە حکومەتی عێراق لێیان پەشیمانە، لەگەڵ ئەوەشدا کەبێ کەمووکورتی نین، چونکە هەندێك زانیاری و داتای سەبارەت بە پێکهاتەی نەتەوەیی پارێزگاکانی عێراق تێدا بڵاوکراونەتەوە کە ئاماژەی ئەوەی تێدا دەردەکەوێت کە زۆرێك لەو ناوچانەی کە حکومەتە یەك لە دوابیەکەکانی عێراق بە ناوچەیەکی زۆرینە عەرەبیان دادەنێت لە کاتی ئێستادا لە ساڵانی (١٩٤٧) و (١٩٥٧)دا زۆرینە کوردی بوون، بۆیە لە دوای ساڵی (١٩٥٧) وە ئیدی حکومەتە یەك لە دواییەکەکانی عێراق بڕگەی پێکهاتەی نەتەوەیی و زمانی لەسەرژمێرییە گشتیەکاندا لادا، بەمەبەستی ئاشکرا نەبوونی ئەو داتا و زانیارییە فەرمیانەی کە بەهایەکی سیاسی و یاساییان هەیە و تاوەکو نەبنە بەڵگەنامەیەکی فەرمی و یاسایی و کاری جدی لەسەر بکرێت، لەم سۆنگەیەوە توێژەران ناچاردەبن پەنابەرنە بەر سەرچاوەی دیکەی نافەرمی بۆ زانینی پێکهاتەی نەتەوەیی ناوچە دابڕێنراوەکانی هەرێمی کوردستان لەوانەش قەزای خانەقین.

سەبارەت بە پێکهاتەی نەتەوەیی قەزای خانەقین لە سەرژمێرییە گشتییەکانی عێراقدا دەتوانین چەند ڕاستیەکی دیموگرافی و نەتەوەیی بخەینەڕوو، پاشان لە دەرەنجامی ئەو ڕاستیانە و شیکردنەوەیان ڕاستی ئەو پرۆسە بەدناوەمان بۆ دەردەکەوێت کە بە سیاسەتی (بەعەرەبکردن) ناسراوە و قەزای خانەقین بەر شاڵاو و لێشاوی یەکەمی بەعەرەبکردن بۆتەوە، ئەم سیاسەتە لەم سەرژمێریانەی کە دەیخەینە ڕوو بەدەردەکەون.

یەکەم/ لەسەرژمێری ساڵی (١٩٤٧)دا ڕێژەی کورد لە قەزای خانەقین (٨٠,٥٪) بووە (قیتولي، ٢٠٠٧، ص١٥٢)، کە لەو کاتەدا ژمارەی دانیشتوانی قەزای خانەقین (٥٦٧٩٩) کەس بووە.

دووەم/ لەسەرژمێری ساڵی (١٩٥٧)دا پێکهاتەی نەتەوەی قەزای خانەقین گۆڕانکاری ڕیشەیی بەسەردا دێت، بڕوانە خشتەی ژمارە (٣) و نەخشەی ژمارە (٣)، ڕێژەی کورد کە لەسەرژمێری ساڵی (١٩٤٧)دا لە (٨٠,٥٪)ی ژمارەی دانیشتوانی قەزای خانەقین بووە دابەزیوە بۆ (٥٨,٨٪)ی کۆی ژمارەی دانیشتوان، واتە بەڕێژەی (٢١,٧٪) کەمیکردووە و پرۆسەی سیاسەتی بە عەرەبکردنی قەزاکە بەچڕی دەستپێکردووە و جێبەجێکراوە، هەرچەندە بەهەموو ئەو ستەم و سیاسەتە شۆڤینیانەوە هێشتا هەر ڕێژەی کورد هەر ڕیزبەندی یەکەمی وەرگرتووە، بەڵام ڕێژەی عەرەبیش بووە بە (٣٦,٥٪)ی دانیشتوانی قەزاکە و ڕێژەی تورکمانیش (٤,٦٪) بووە.

خشتەی ژمارە (٣) پێکهاتەی نەتەوەیی لە شاری خانەقین لە ساڵی (١٩٥٧)

یەکەی کارگێڕی	ژمارەی دانیشتوان	ژمارەی دانیشتوان کورد	ڕێژەی کورد ٪	ژمارەی دانیشتوانی عەرەب	٪ ڕێژەی عەرەب	ژمارەی دانیشتوانی تورکمان	ڕێژەی تورکمان ٪
سەنتەری خانەقین	٢٤,٨٩٦	٢١٠٤٥	٨٤,٥	٣٤٤٥	١٣,٨	٤٠٦	١,٦
ن. قورەتو	٥,٠٢٢	٥٠٢٢	١٠٠	-	-	-	-
ن. مەیدان	٣,٩٠١	٣٩٠١	١٠٠	-	-	-	-
ن. سەعدیە	٢٣,٦٨٠	٣٨٦٠	١٦,٣	١٧٥٤٧	٧٤,١	٢٢٧٣	٩,٦
کۆی قەزا	٥٧,٤٩٩	٣٣٨٢٨	٥٨,٨	٢٠٩٩٢	٣٦,٥	٢٦٧٩	٤,٦

بروانە:

أ) د.خليل اسماعيل محمد، منطقة التخصر الحدودية بين العراق و ايران، دراسات في اثر الموقع على التركيب القومي للسكان، بدون اسم المطبعة، ١٩٩٧، ص٤٢.

ب) صلاح الدين انور منصور، مصدر سابق، ص١٥٣.

ج) د.خليل اسماعيل محمد، التوزيع الجغرافي للكرد في قضاء خانقين، مجلة دراسات، العدد (١)، ١٩٩٢، ص٥٧.

نەخشەی ژمارە (٣) پێکهاتەی نەتەوەیی لە شاری خانەقین لە ساڵی ١٩٥٧

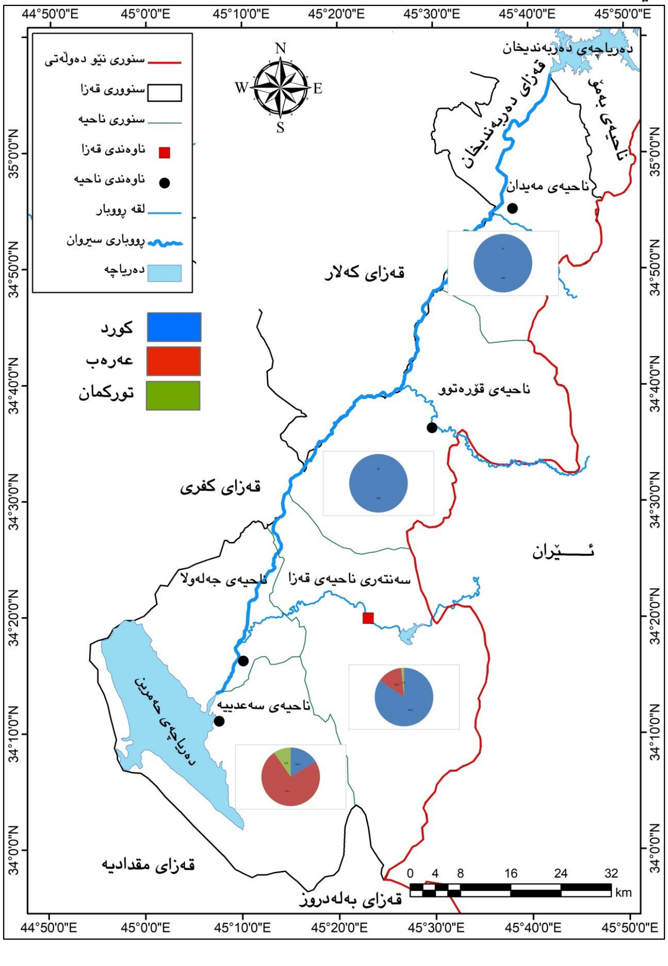

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

سەرچاوە/ کاری توێژەران بەپشت بەستن بە خشتەی ژمارە (٣).

سێیەم/ لەسەرژمێری گشتی دانیشتوان لە ساڵی (١٩٦٥)دا کە لە بارودۆخێکی سیاسی و سەربازی زۆر ئاڵۆزدا ئەنجامدرا و بە بۆچوونی پسپۆران بەخراپترین سەرژمێری دەژمێردرێت، چونکە هەرێمی کوردستان بەگشتی و قەزای خانەقین بەتایبەتی بوبووە مۆڵگەیەکی سەربازی گەورە و چەندین پێکدادانی سەربازی لە نێوان هێزی پێشمەرگەی کوردستان و سوپای عێراقدا لە ناوچەکە ڕوویاندا (محمد، ١٩٩٢، ص٥٧)، لەبەرئەوە کارێکی ئاساییە کە کاریگەری ئەو بارودۆخە ئاڵۆزە لەسەر دەرەنجامی سەرژمێرییەکە بە دەربکەوێت و ڕێژەی نەتەوەی کورد لە (٥٨,٨٪)ەوە دابەزێت بۆ (٥٤,٢٪) لە قەزای خانەقین، بڕوانە خشتەی ژمارە (٤) و نەخشەی ژمارە (٤)، لەبەرامبەردا ڕێژەی نەتەوەی عەرەب لە (٣٦,٥٪)ەوە بەرزبووەتەوە بۆ (٣٩,٦٪) لە سەرژمێری (١٩٦٥)دا و ڕێژەی تورکمانیش لە (٤,٦٪)ەوە بەرز بوەتەوە بۆ (٥,٦٪)، لێرەدا پرسیارێك دێتە گۆڕێ و دەڵێت بۆچی بەتەنها ڕێژەی کورد لە قەزای خانەقیندا نزم دەبێتەوە، وەڵام هۆکارەکە سیاسەتی بەعەرەبکردنی قەزاکەیە و لە دەرەنجامیشدا ڕێژەی کورد بەرە و کەمکردنەوە دەبەن.

خشتەی ژمارە (٤) پێکهاتەی نەتەوەیی لە قەزای خانەقین لە ساڵی (١٩٦٥)

یەکەی کارگێڕی	ژمارەی دانیشتوان	ژمارەی دانیشتوانی کورد	ڕێژەی کورد ٪	ژمارەی دانیشتوانی عەرەب	ڕێژەی عەرەب ٪	ژمارەی دانیشتوانی تورکمان	ڕێژەی دانیشتوانی تورکمان ٪	٪ هی تر
سەنتەری قەزای خانەقین	٣٩,٣١٦	٢٨,٦٢٦	٪٧٢,٨	٧,٠٤٣	٪١٧,٩	١٦٩٩	٪٤,٣	٪٥
ناحیەی قزڵابات	٢٢,٢٠٨	٤,٩٤٣	٪٢٢,٣	١٤,١٨٣	٪٦٣,٨	٢٠٨٢	٪٩,٣	٪٤,٦
ناحیەی جەلەولا	١٢,٥٩٩	٢,٥٦٠	٪٢٠,٣	٨,٤٤٧	٪٦٧	١١٠١	٪٨,٧	٪٤
ناحیەی مەیدان	٢,٨١٨	٢,٠٥٥	٪٧٢,٩	٧٣٩	٪٢٦,٢	-	-	٪٠,٩
ناحیەی قورەتو	٩,١٢٩	٨,٥٥١	٪٩٣,٦	٥٢	٪٥,٧	-	-	٪٠,٧
کۆی قەزای خانەقین	٨٦,٠٧٠	٤٦,٧٣٥	٪٥٤,٢	٣٠,٩٣٢	٪٣٩,٦	٤٨٨٢	٪٥,٦	٪٤,٣

سەرچاوە:-

أ) د. عەبدوڵا غەفور، پێکهاتەی نەتەوەیی دانیشتوان لە باشوری کوردستان بە گوێرەی سەرژمێری دانیشتوانی عێراق، ١٩٧٧، ل١٥٩-١٦١.

ب) د.شاکر خصباك العراق الشمالي (دراسة لنواحيه الطبيعية و البشرية، مطبعة شفيق، بغداد، ١٩٧٣، ص١٣٨.)

نەخشەی ژمارە (٤) پێکهاتەی نەتەوەیی لە شاری خانەقین لە ساڵی ١٩٦٥

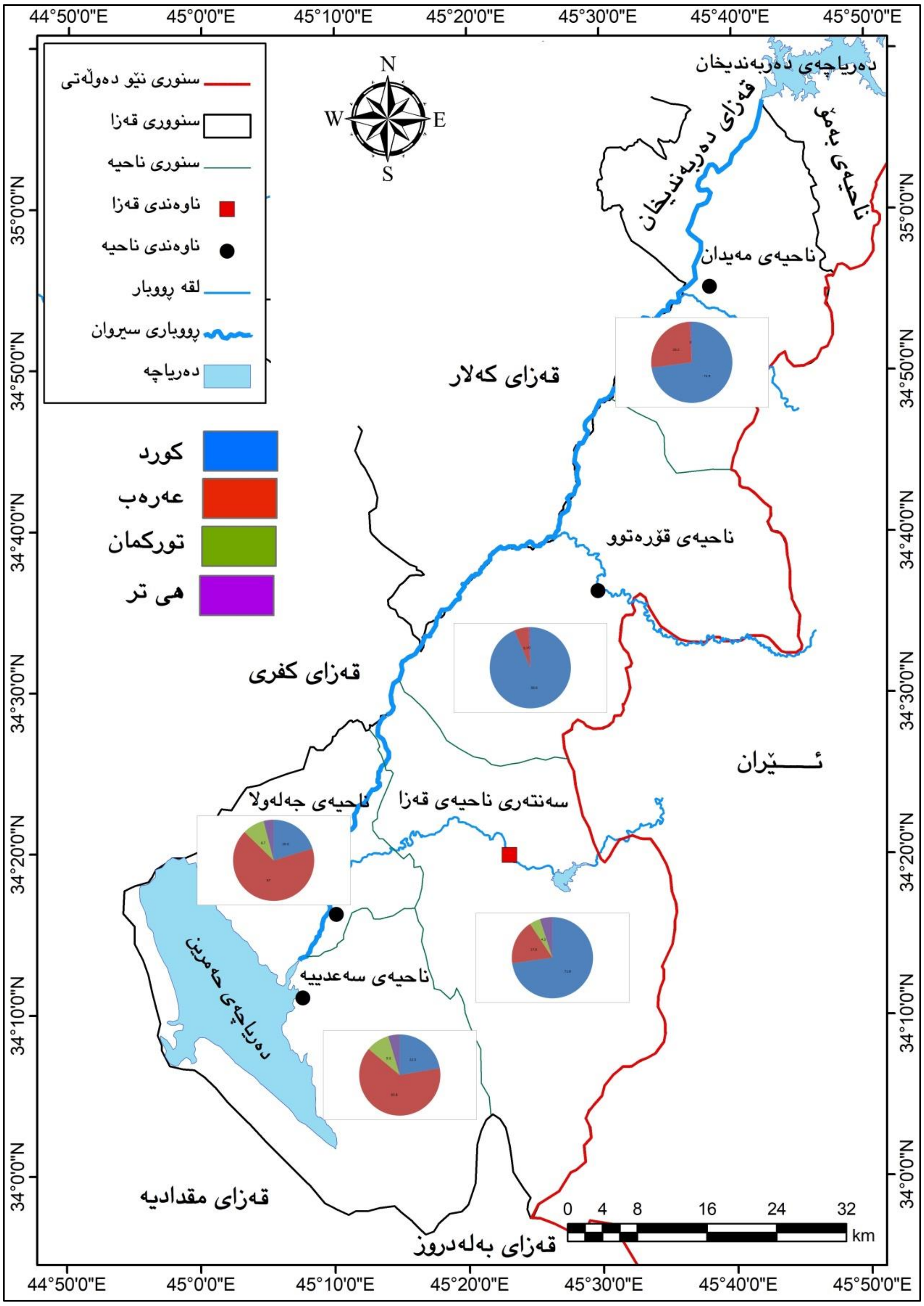

سەرچاوە/ کاری توێژەران بەپشت بەستن بە خشتەی ژمارە (٤).

چوارەم/ لە سەرژمێری ساڵی (١٩٧٧)دا کە لەدوای نسکۆی شۆڕشی کوردەوە ئەنجامدرا، بەشێوەیەکی ئاشکرا گۆڕانکاری ڕیشەیی و مەترسیدار لە پێکهاتەی نەتەوەیی قەزای خانەقیندا بەدەردەکەوێت کە شێوازی گۆڕانکارییەکە هیچ لۆژیکێکی دیموگرافی و سیاسی قبوڵی ناکات و بەزەقی مەرامی سیاسی و دیمۆگرافی حکومەتی بەعس لە هەرێمی کوردستان و ناوچە دابڕێندراوەکان و قەزای خانەقینیش بەتایبەت بە دەردەکەوێت کاتێك لە ماوەی نێوان دوو سەرژمێری گشتیدا کە دەکاتە (١٥ ساڵ) ڕێژەی نەتەوەی کورد (٥٠٪) کەمدەکرێتەوە، ئەویش کە لەساڵی (١٩٦٥) ڕێژەی کورد لە قەزای خانەقین (٥٤,٢٪)ەوە دابەزیووە بۆ (٢٧,٣٪) لە کۆی ژمارەی دانیشتوان، ئەویش لەبەرژەوەندی نەتەوەی عەرەب بووە کە ڕێژەیان لە ساڵی (١٩٦٥)دا لە (٣٩,٦٪)ەوە بەرزبوەتەوە بۆ (٦٨٪)ی دانیشتوان لە ساڵی (١٩٧٧)دا، کەواتە مەرامەکە زۆر

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

ئاشكراو دیارە و پیادەكردنی پرۆسەی سیاسەتی بەعەرەبكردنێكی نالۆژیكیە، بڕوانە خشتەی ژمارە (٥) و نەخشەی ژمارە (٥)، كە بەچەندین شێواز هەوڵەكان خرانەگەڕ بەمەبەستی بەعەرەب كردنێكی یەكجارەكی قەزای خانەقین، هەنگاوەكانیش بەم خاڵانە دەستیان پێكرد:

١) دەستكاریكردن و ساختەكاریكردنی دەرەنجامی سەرژمێرییەكان كەوا دەربخات ڕێژەی عەرەب لە زیادبووندایە و ڕێژەی كورد لە دابەزیندایە و ئەم دەرەنجامانەش مەبەست لێی بەعەرەبكردنە بە شێوازێكی فەرمی.

٢) گرتنەبەری سیاسەتی (تەرحیل) كردنی كوردانی قەزای خانەقین بۆ ناوچەكانی دەرەوەی سنووری قەزای خانەقین و هەروەها (تەسفیر) كردنی كوردانی خانەقین بۆ دەرەوەی وڵات بەمەبەستی كەمكردنەوەی ڕێژەی كورد لە قەزاكەدا.

٣) نیشتەجێكردنی چەندین هۆزی عەرەبی لە سنووری قەزاكە تاوەكو ڕێژەی كورد نزمبێتەوە لە دەرەنجامیشدا ڕێژەی عەرەب بەرزبێتەوە.

٤) پیادەكردنی گۆڕانكاری كارگێڕی ئەویش بەشێوازێك جێبەجێدەكرا كە مەبەست لێی كە مكردنەوەی ڕێژەی دانیشتوانی كورد بێت لە قەزای خانەقیندا بۆ نموونە هەڵوەشاندنەوەی هەر دوو ناحیەی قۆرەتوو مەیدان زۆرینە كورد و ناچاركردنی دانیشتوانەكانیان بۆ كۆچكردن بۆ قەزای كەلار، بەمەبەستی كەمكردنەوەی ڕێژەی كورد لە قەزای خانەقین.

خشتەی ژمارە (٥) پێكهاتەی نەتەوەیی دانیشتوان لە قەزای خانەقین لە ساڵی (١٩٧٧)

یەكەی كارگێڕی	ژمارەی دانیشتوان	ژمارەی كورد	ڕێژەی كورد %	ژمارەی عەرەب	ڕێژەی عەرەب %	ژمارەی توركمان	ڕێژەی توركمان %	% هی تر
سەنتەری قەزای خانەقین	٤٤،٥٦٤	٢٠،٠٥٢	٪٤٥	٢١،٤٠٦	٪٤٨	٢،٦٠٧	٪٥،٨	٪١،٢
ناحیەی مەیدان	٢،٥٦٣	٣٣	٪١،٢	٢،٥١٨	٪٩٨	٥	٪٠،١	٪٠،٧
ناحیەی قورەتو	٥،٩٤٧	٣٠٣	٪٥	٥،٦٣٧	٪٩٤،٧	٢	٪٠،٠٣	٪٠،٢٧
ناحیەی جەلەولا	٢٨،٩٥٨	٥،٧٤٨	٪١٩،٨	٢٢،٢٩٤	٪٧٦،٩	٧١٥	٪٢،٤	٪٠،٩
ناحیەی قزلبات	١٦،٨٣٤	٨٦٥	٪٥،١	١٥،٢٠٦	٪٩٠،٣	٦٧٥	٪٤	٪٠،٦
كۆی قەزای خانەقین	٩٨،٥٦٦	٢٧،٠٠١	٪٢٧،٣	٦٧،٠٦١	٪٦٨	٤،٠٠٤	٪٤	٪٠،٧

سەرچاوە/ فەیسەڵ دەباغ، كورد و كەمە نەتەوایەتیەكانی تر لە سەرژمێری ساڵی ١٩٧٧دا، بەشی یەكەم، چاپخانەی پەروەردە، ١٩٩٣، ل٣٧.

نەخشەی ژمارە (٥) پێکهاتەی نەتەوەیی لە شاری خانەقین لە ساڵی ١٩٦٥

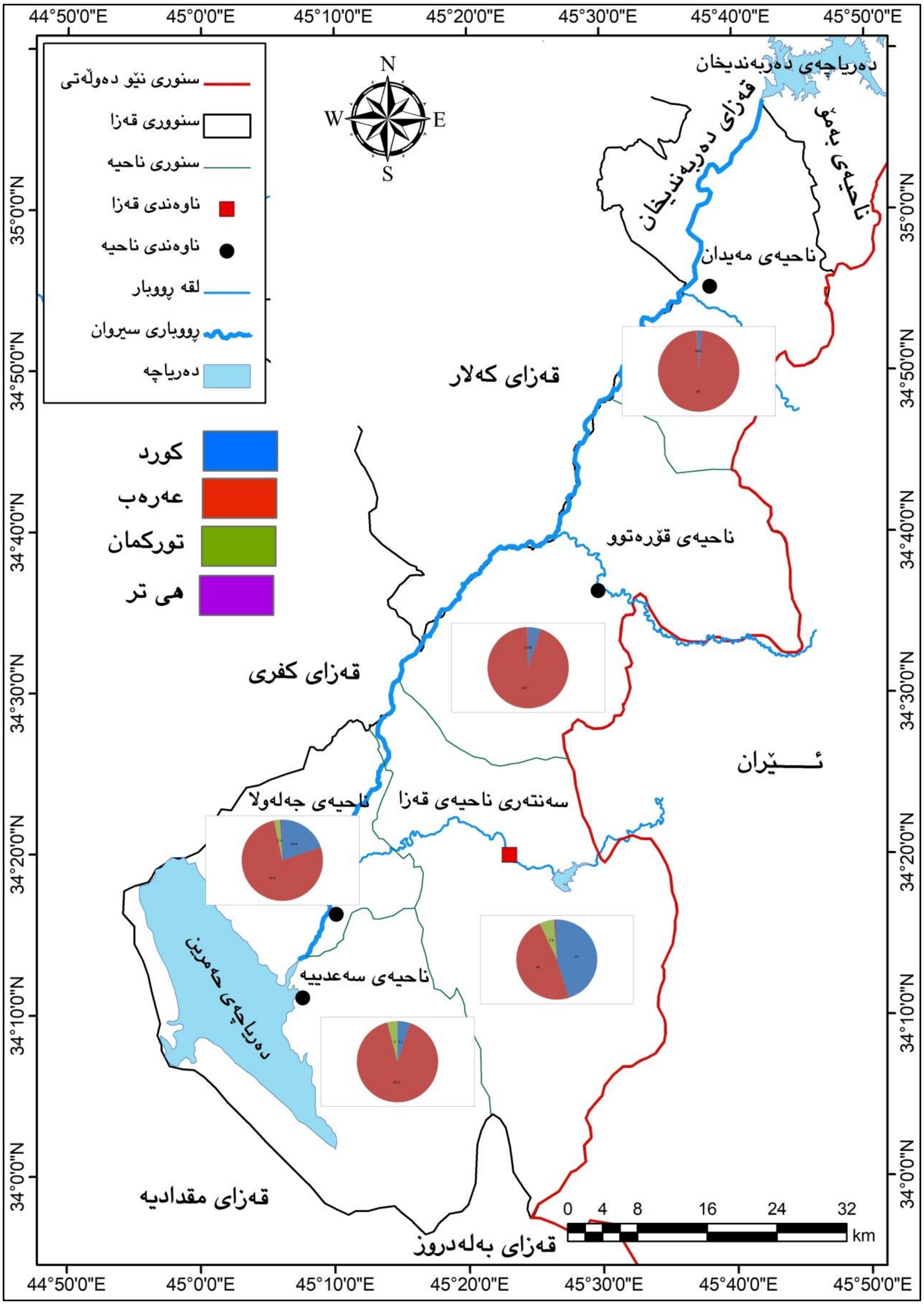

سەرچاوە/ کاری توێژەران بەپشت بەستن بە خشتەی ژمارە (٤).

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

ئەنجام

١) قەزای خانەقین شێوەیەکی درێژکۆڵەیی وەرگرتووە، بۆیە دەبینین لە ئێستادا هەردوو ناحیەی مەیدان و قۆرەتوو دەکەونە هەرێمی کوردستانەوە، و هەرسێ ناحیەی سەنتەری قەزا و جەلەولا و سەعدییە دەکەونە ناوچە دابڕێنراوەکانی دەرەوەی سنوری ئیدارەی هەرێم.

٢) لەسەرژمێرییە فەرمییە بەدوای یەکەکانی عێراق ڕێژەی کورد لەقەزاکە کەمی کردووە، لەبەرانبەردا ڕێژەی عەرەب زیادی کردووە بەتایبەت سەرژمێری (١٩٧٧)، هۆکاری ئەوەش بۆ سیاسەتی بەعەرەبکردن دەگەڕێتەوە کە لەلایەن حکومەتی ئەوکاتەی عێراقەوە.

٣) بارودۆخی سەرژمێرییەکان بەگشتی لەسودی نەتەوەی عەرەب بووە، بۆیە ڕێژەی نەتەوەی کورد لە قەزاکە کەمی کردووە، بەهۆی ساختەکاری و گرتنەبەری سیاسەتی ڕاگواستن و بەعەرەبکردن.

٤) لەئێستادا بەشێوازێکی تر سیاسەتی بەعەرەبکردن لە هەرسێ ناحیەی سەنتەری قەزا و جەلەولا و سەعدییە دەبینیرێت، بەهاتنی ماڵە عەرەب بۆ ئەو ناوچانە و شێوازی بەڕێوەبردنی دامودەزگا و کۆچکردنی هەندێك لەو ماڵە کوردانە بۆ ناوچە کوردستانییەکانی سەربە ئیدارەی هەرێم.

پێشنیار

١) گرنگیدانی زیاتری حکومەتی هەرێمی کوردستان بە ناوچە دابڕێنراوەکان، بە دانانی پلانی گونجاو بۆ ئەوەی ڕێژەی کورد لەو ناوچانە کەم نەکات و بە پێچەوانەوە ڕوو لە زیادبوون بکات.

٢) بەتین کردنی هەستی نەتەوایەتی لە نێو دانیشتوانی ناوچەکە، بە گیانی دڵسۆزانە و کوردپەروەرانەوە لە ناوخۆیاندا هاماهەنگی و هاوکاری یەکتر بکەن و سوربن لەسەر داواکارییەکانیان.

٣) هەوڵدان بۆ بەکارهێنانی زمانی کوردی لە دامودەزگاکانی حکومەت و قوتابخانە و زمانی ئاخاوتن لە ناو چین و توێژەکانی کۆمەڵانی ناوچەکە.

سەرچاوەکان

١) تاڵب، جەزا تۆفیق، (١٩٩٩)، بایەخی جیۆپۆلەتیکیی ی دانیشتوانی هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، سلێمانی.

٢) خصباك، شاكر، (١٩٧٣)، العراق الشمالي (دراسة لنواحيه الطبيعية و البشرية)، ط١، مطبعة شفيق، بغداد.

٣) الخلف، جاسم محمد، (١٩٦٥)، جغرافية العراق، ط٢، معهد الدراسات العربية العالية، القاهرة.

٤) الدفتر، محمد هادي و عبدالله حسن، (١٩٥٨)، العراق الشمالي، بغداد.

٥) دەباغ، فەیسەڵ، (١٩٩٣)، کورد و کەمە نەتەوایەتیەکانی تر لەسەرژمێری ساڵی ١٩٧٧دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەروەردە، سلێمانی.

٦) غەفور، عەبدوڵا، (٢٠٠٧)، پێکهاتەی نەتەوەیی دانیشتوان لە باشوری کوردستان بە گوێرەی سەرژمێری دانیشتوانی عێراق ١٩٧٧، چاپی دووەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر.

٧) قيتولي، صلاح الدين انور منصور، (٢٠٠٧)، التحليل الجغرافي لسياسة التعريب في قضاء خانقين (دراسة في الجغرافية السياسة)، رسالة ماجستير منشورة، كلية العلوم الآنسانية، جامعة السليمانية.

٨) محمد امین، هێرۆ نصرالدین، (٢٠١٦)، ڕاڕایی ئاووهەوایی و کاریگەی لەسەر ژینگەی سروشتی لە قەزای خانەقین (لێکۆڵینەوەیەك لە ئاوهەوای پراکتیکی)، نامەی ماستەر بڵاونەکراوە، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سلێمانی.

٩) محمد، خليل اسماعيل، (١٩٩٢)، التوزيع الجغرافي للكرد في قضاء خانقين، مجلة دراسات، العدد (١).

١٠) محمد، خليل اسماعيل، (١٩٩٧)، منطقة التخصر الحدودية بين العراق وايران، دراسات في اثر الموقع على التركيب القومي للسكان، ط١، بدون اسم المطبعة.

١١) یاسین، هاشم، و ئەوانی تر، (٢٠٠٩)، ئەتڵەسی هەرێمی کوردستانی عێراق، عێراق وجیهان، چاپی یەکەم، چاپخانەی تێنووس، هەولێر.

١٢) وزارة التخطيط، الهيئة العامة للمساحة، بغداد، خريطة العراق الادارية، قضاو خانقين, مقياس الرسم ١: ٥٠٠٠٠٠.

١٣) وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للآحصاء، المجموعة الآحصائية السنوية لعام ١٩٨٦، مطبعة الجهاز المركزي للآحصاء، بغداد.

١٤) وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للآحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٦٥، مطبعة الجهاز المركزي للآحصاء، بغداد، ١٩٧٣.

١٥) وزارة الداخلية، مديرية النفوس العامة، المجموعة الآحصائية لتسجيل عام ١٩٥٧، لوائي ديالى و الكوت، دار التضامن للتجارة و الطباعة و النشر، بغداد، ١٩٦١، الجداول رقم (٢٢).

١٦) وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للآحصاء السكاني، نتائج التعداد العام للسكان السنة ١٩٧٧، لمحافظة ديالى، مطبعة الجهاز المركزي للآحصاء، بغداد، ١٩٧٨.

١٧) وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للآحصاء السكاني، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٨٧، المحافظة ديالى، مطبعة الجهاز المركزي للآحصاء، بغداد، ١٩٨٨، جداول رقم (٢٢).

١٨) وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، تقديرات سكان العراق (٢٠١٥ – ٢٠١٨)، مديرية احصاء السكان والقوى العاملة، ٢٠١٨.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

دیاردەی خۆڵبارین و هۆکارەکانی دروستبوون و دوبارەبونەوەی لە شاری سلێمانی

شۆخان محەمەد ئەحمەد[1]
[1] بەشی جوگرافیا، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سلێمانی، شاری سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق
Corresponding author's e-mail: **shokhan.ahmad@univsul.edu.iq**

پوختە

گەردەلوولە خۆڵاوییەکان وەك دیاردەیەکی سروشتی بەزۆری لەو ناوچانەدا دروست دەبێت و گەشە دەکات کە دیاردەی بەبیابانبوون تیایدا زۆرترو فراوانتر دەبێت. لەم لێکۆڵینەوەیەدا باسمان لەو هۆکارانە کردووە کە دەبێتە هۆی دروستبوون و دوبارەبوونەوەی خۆڵبارین لە شاری سلێمانی، کە گرنگترینیان ئاووهەوای ناوچەکە و دەوروبەرێتی کە پەیوەندیەکی توندو تۆڵ و ڕۆڵێکی بەرچاویان هەیە لە دروستبوونی دیاردەکە. بە پشتبەستن بە داتا ئاووهەواییەکان لە ماوەی ساڵانی ١٩٩٣-٢٠١٣. وە دەرخستنی کاریگەری هەریەکە لە وشکی و لەبەریەك هەڵوەشانی خاك و کەمی ڕوپۆشی ڕووەکی بە پشتبەستن بەسەرچاوەکانی کتێبخانەو لێکۆڵینەوەی مەیدانی وە بۆ خستنەرووی بابەتەکە و شیکردنەوەی ڕێڕەوی گەردەلوولە خۆڵاوییەکان و پۆلێنکردنی ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکان، کە خۆی لە ماوەکانی دروستبوون و دوبارەبوونەوەی خۆڵبارین و جۆرەکەی دەبینێتەوە، پشتمان بەستووە بە بەکارهێنانی شێوازی بڕی و شێوازی شیکردنەوەی زانستی هەروەها ژمارەیەك خشتە و نەخشەی تێدا بەکارهاتووە و لە کۆتایشدا بە پشتبەستن بە دەرئەنجامەکانی توێژینەوەکە چەند ڕاسپاردەیەك بە شێوەی خاڵ خراوەتە ڕوو.

وشە کلیلیەکان: گەردەلوولە خۆڵاویەکان، خۆڵبارین، خاك، ڕەگەزەکانی ئاووهەوا، باو بارستەهەواییەکان، نەوراییەهەواییەکان، وشکی.

المستخلص:

تنشا العواصف الغبارية و تزداد بوصفها ظاهرة طبيعية فى المناطق التى تنشط فيها ظاهرة التصحر و تاخذ فى الاتساع. فى هذا البحث نتناول الاسباب التي تؤدي الى حدوث و تكرار العواصف الغبارية فى مدينة السليمانية ،والتي يأتي في مقدمتها مناخ المنطقة و اطرافها والتي لها صلة و ثيقة ودور بارز في حصول هذه الظاهرة. و ذلك بالاعتماد على البيانات المناخية للاعوام بين ١٩٩٣- ٢٠١٣. و من خلال البحث نبرز دور و اثر كل من الجفاف و تفكك التربة و قلة الغطاء النباتي و ذلك بالاستناد الى المصادر المتوفره فى المكتبة و الدراسة الميدانية من اجل بيان الموضوع و تحليل مسار العاصفة الترابية الغبارية و تصنيف عدد الايام المغبرة، والتي تتجسد اساسا فى الايام الدورية لنشوء العاصفة الغبارية و تكرارها وكذلك معرفة نوعها. وفي إنجاز البحث تم اعتماد الاسلوب الكمي و التحليل العلمي وكذلك مجموعة من الخرائط و الجداول التي تم استخدامها في البحث. و فى الختام تم استعراض النتائج التي توصل اليها البحث معززة بالتوصيات المناسبة .

الكلمات المفتاحية: العواصف الغبارية، تساقط الغبار، التربة، العناصر المناخية، الرياح و الكتل الهوائية، المنخفضات الجوية، الجفاف

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ١ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢١/١٢/٢٥ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٣/٨ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٣/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	shokhan.ahmad@univsul.edu.iq
مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	©٢٠٢٢ د.شۆخان محەمەد ئەحمەد، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

Abstract :

As a natural phenomenon, the dust storms raise and evolve at the areas where there exists the desertification and gets wider increasingly. In the current research paper we dealt with causes that normally lead to the occurrence of dust storm and their repetition in Sulaimany city, the main factor is climate of the areas and its surrounding places, which play an important role in creating of the phenomenon. The research paper has been conducted relying on the climate-related data for the years 1993-2013. Among other factors, this research aims at manifesting the effect of desertification; soil disintegration and the scarcity of the natural plant cover, using the available sources and material at the library in addition to conducting the field study. This research paper aims, as well, at stating the problem at question and analyzing the direction of the circling dust storm and categorizing the circulating days. Those days include the time taken up for evolving and repetition of the dust storm in addition to the dust storm quality. For the purpose of our research paper we have depended on a quantitative method and the scientific analyzing, deploying a set of charts and tables in the research process. The research has concluded by some findings and recommendations by the researchr-ers.

Key words : Dust storm, soil, climate elements, air mass, trough, drought

پێشەکی:-

گەردەلولە خۆڵاوییەکان بە یەکێك لەو دیاردە سروشتیانە دادەنرێت کە ئاووهەوا لە پێشەوەی ئەو هۆکارانە دێت کە کاریگەری لەسەری هەیە و دەبێتە هۆی دروستبوونی. بەهۆی زۆر دوبارەبونەوەی ئەم دیاردەیە لە ناوچەکەمان بە تایبەت لە ماوەی ئەم ساڵانەی دوایدا، ئەمە بوو بە پاڵنەرێك بۆ لێکۆڵینەوە لەم دیاردەیەو دانانی وەك بابەتی توێژینەوەکە، بەم شێوەیە توێژەر وای بە باش زانی - کە شاری سلێمانی بکات بە ناوچەی لێکۆڵینەوەی بە دیاریکراوی بۆ ماوەی (٢٠) ساڵ لە ماوەی ساڵانی (١٩٩٣-٢٠١٣) لەبەربوونی داتای پێویست بە لێکۆڵینەوەکە لەو ماوە دیاریکراوەدا بە پشت بەستن بە سەرچاوەکانی کتێبخانەو لێکۆڵینەوەی مەیدانی. جگە لەو داتایانەی کە تایبەتن بە ئاووهەوا و لەلایەن دەزگای کەشناسیی سلێمانیەوە تۆمار کراون. گرنگترین هۆکاری هەلبژاردنی ئەم بابەتە وەك بابەتی لێکۆڵینەوە خۆی لە زیادبوونی دوبارەبونەوەی دیاردەی خوڵبارین بە شێوەیەکی بەرچاو لە شاری سلێمانی دەبینێتەوە.

ئەم لێکۆڵینەوەیە پشت ئەبەستێت بە گریمانەی بنەرەتی کە هەوڵدانە بۆ دۆزینەوەی جۆری ئەو پەیوەندیەی کە لەنێوان رەگەزەکانی ئاووهەوا و زیادبونی دوبارەبونەوەی خۆڵبارین و گەردەلولە خۆڵاوییەکان هەیە لەشاری سلێمانی. لەم رووەوە ئامانجی لێکۆڵینەوەکە خۆی لە دۆزینەوەی ئەمانەی لای خوارەوە دەبینێتەوە:

١-زانینی هۆکارەکانی دروستبوونی خۆڵبارین لەشاری سلێمانی و ئەو هۆکارانەش کە کاریگەری هەیە لەسەری.

٢-دابەشبوونی کاتیي گەردەلولە خۆڵاوییەکان و ئەو هۆکارانەی کە کار دەکەنە سەریان.

٣-زانینی جۆری خۆڵبارینەکە.

سەبارەت بە سنوری ناوچەی لێکوڵینەوەکە ئەوە تایبەتە بە دیاریکردن و رونکردنەوەی هۆکاری دروستبوون و دوبارەبونەوەی دیاردەی خۆڵبارین لە شاری سلێمانی واتە سەنتەری پارێزگای سلێمانی بە دیاریکراوی .لەراستیدا بۆ خستنەڕووی بابەتەکەو شیکردنەوەی رێڕەوی گەردەلولە خۆڵاوییەکان کە خۆی لە ماوەکانی دروستبوون و دوبارەبونەوەی خۆڵبارین و جۆرەکەی دەبینێتەوە (بەپشت بەستن بە مەودای بینین) لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا پشتمان بەستووە بە بەکار هێنانی شێوازی بڕی و شێوازی شیکرنەوەی زانستی.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

ناوچەی لێکۆڵینەوە:

شاری سلێمانی و دەوروبەری دەگرێتەوەو بەشێکە لە پارێزگای سلێمانی کە دەکەوێتە باکوری خۆرهەڵاتی عێراق و خۆرهەڵاتی هەرێمی کوردستان. سەنتەری بەرێوەبەرایەتی پارێزگای سلێمانییەو لەرووی شوێنی ئەسترۆنۆمییەوە دەکەوێتە نێوان بازنەی پانی (= ٥٤ -٢٨ ° ٣٥)و(= ٠٦ -٣٩ ° ٣٥) باکور و هێڵی درێژی (= ٠٨ -١٨ ° ٤٥) و (٠٠ -٣٠ ° ٤٥)خۆرهەڵات بڕوانە نەخشەی (١)

نەخشەی (١)

شوێنی ناوچەی لێکۆڵینەوەکە

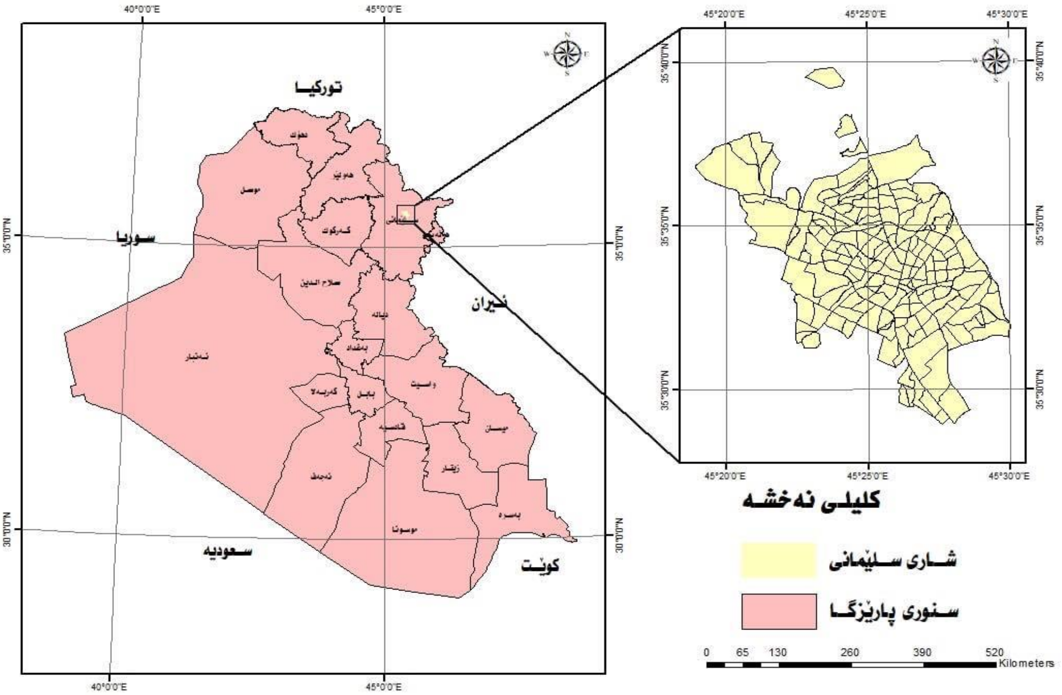

سەرچاوە/ کاری توێژەر بە پشتبەستن بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەرێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، بەشی هونەر بەرنامەیArcGIS 10.4.1،

بۆ گەیشتن بە ئامانجی لێکۆڵینەوەکە پێویستە تاوتوێی ئەم تەوەرانە بکەین:

تەوەرەی یەکەم: گەردەلولە خۆڵاوییەکان و هۆکارەکانی دروستبوونیان:

گەردەلولە خۆڵاوییەکان چەند پێناسەیەکیان هەیە لە هەموویان باوتر ئەوەیە کە گەردەلولی خۆڵاوی بەوە پێناسە دەکات کە بارستەیەکی هەواییە کە گەردیلەی تۆز و خۆڵی هەڵگرتووە بەخێراییەك رێدەکات کە دەگاتە نزیکەی (١٠٠ کم/کاتژمێر) وە چەند روبەرێکی فراوانی زەوی دادەپۆشێت کە دەگاتە سەدان کیلۆمەتر دوجاو ماوەی بینین تیایاندا دادەبەزێت و گەردیلەکانی تۆزو خۆڵ بەرز دەبێتەوە لەسەر رووی زەوی و دواتر دەگوازرێتەوە بۆ ناوچەکانی تر بە پێی خێرای باکە و ئاراستەکەی. وە گەردیلە هەڵگیراوەکان لە لم یان خۆڵ و تەپوتوزو تەنی جۆراو جۆری هەڵواسراو پێکهاتون کە لە وردیدا تیرەکەیان دەگاتە (١٠٠ مایکرومەتر)(عبدالرحمان، ١٩٨٩، ص٥٠) بەپێی ئەو شوێنەی کە بایەکەی لێوە هەڵدەکات یان پێیدا تێپەر دەبێت بە تایبەت ناوچە کراوەو روتەن و بیابانیەکان .

گەردیلەکانی خاك کە لکاون بەسەر رووی زەویەوە بەخێرای هێزی پێکەوەلکان لەدەست دەدات کاتێك خێرایی با زیاد دەکات. ئەمەش

دەبێتە هۆی جوڵەی ئەو گەردیلانە لەشوێنی خۆیانەوە و بەرزبونەوەیان بە شێوەیەکی کەم لەسەر رووی زەویەوە لە سەرەتادا پاشان زیاتر بەرزبونەوەیان بە کاریگەری خێرایی با کە ئەوەش بەهۆی زاڵبوون بەسەر هێزی لێکخشاندنی ئەو گەردیلانە لەگەڵ رووی زەویداو هەروەها زاڵبون بەسەر قورسی گەردیلەکە خۆی و دواتریش بایەکە بەرزی دەکاتەوە و دەیگوازێتەوە بۆ ناوچەکانی تر.

دەتوانین ئەوهۆکارانەی کە دەبێتە هۆی دروستبوونی خۆڵبارین بەم شێوەی خوارەوە پۆلێن بکەین:-

یەکەم / هۆکارە سروشتیەکان کە ئەمانەی خوارەوە دەگرێتەوە:

١-رەگەزەکانی ئاووهەوا کە ئەمانە دەگرێتەوە

أ-بەرزی پلەی گەرمی

ب-کەمی باران بارین

ت-زۆری رێژەی بە هەڵمبوون

پ-ئاراستەی باو زیادبونی خێراییەکەی

٢-وشکی و لەبەریەك هەڵوەشانی خاك

٣-کەمی روپۆشی رووەکی

دووەم / هۆکارە مروییەکان کە ئەمانەی خوارەوە دەگرێتەوە:

١-خراپ بەکارهێنانی سەرچاوە سروشتیەکان

٢-خراپ بەکارهێنانی چالاکیە مرۆیەکان

دوای دیاریکردنی ئەو هۆکارە سروشتی و مرۆیانەی کە دەبێتە هۆی دروستبوون و دوبارەبونەوی خۆڵبارین پێویستە جێبەجێ بکرێت لەسەر ئاووهەوای شاری سلێمانی بەمەبەستی گەیشتن بە ئامانجی لێکۆڵینەوەکە. وە لێرەدا جەخت دەکرێتە سەر هۆکارە سروشتیەکان نەك مرۆییەکان بەو پێیەی کە هۆکارە سروشتیەکان بکەری سەرەکین لە دروستبوونی دیاردەی خولبارین و دوبارەبونەوەی بەم شێوەیە:

١-ئاووهەوای شاری سلێمانی: پلەی گەرمی لە رەگەزە ئاووهەواییە سەرەکیەکان دادەنرێت کە دەبێتە هۆی دروستبوونی دیاردەی خۆڵبارین لەشاری سلێمانی داتاکانی خشتەی ژمارە (١) ئاماژە بەوە دەکەن کە ناوچەی لێکۆڵینەوە چەند تێکرایەکی پلەی گەرمی زاڵە بەسەریدا، کە هاندەرە بۆ دروستبوون و دوبارەبونەوەی دیاردەی خۆڵبارین بە تایبەت لە وەرزی هاویندا، بەو پێیەی کە ئەم تێکرایانەی پلەی گەرمی لە بەرزبونەوەیەکی پلە پلەیدان لە وەرزی زستانەوە بۆ وەرزی هاوین تا دەگاتە بەرزترین تێکراکانی لە مانگی تەموزدا (٣٢,٧) پلەی سەدیە دواتر دەست دەکات بە نزمبونەوەی پلە پلەیی بەرەو وەرزی زستان تا دەگاتە نزمترین ئاستی لە مانگی کانونی دووەمدا (٦) پلەی سەدی هەرچی دوو وەرزە گوێزراوەکەشە (بەهار و پایز) تێکراکانی پلەی گەرمیان یەك لە دوای یەك لە (١٦,٦ ، ٢١,١) پلەی سەدی تێناپەرێت.

پەیوەندی نێوان تێکراکانی پلەی گەرمی و تێکراکانی بری بە هەڵمبوون ئاودەردان پەیوەندیەکی راستەوانەیە بە جورێك بری بە هەڵمبوون لە مانگی تەموزدا دەگاتە (٤١٣,٣) ملم وە نزمترین ئاستیشی لە مانگی کانونی دووەمدایە کە دەگاتە (٤,٦٦) ملم. هەروەها تێکرای پلەی گەرمی پەیوەندیەکی پێچەوانەی هەیە لەگەڵ بری بارانی مانگانە لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا بەجۆرێك سەرجەمی بارانی ساڵانە دەگاتە(٦٩٧) ملم کە دابەشبووە بەسەر مانگەکەنی زستان و بەهار و پایز وەك لە خشتەی ژمارە (١)دا دەردەکەوێت بەڵام لەوەرزی هاویندا دەتوانین بڵێین باران بارین هەر نیە.

ئەمە جگە لەوەی دەرئەنجامی - ئەم دۆخی گەرمییە بەرزە دەبێتە هۆی وشکی خاك و بەرزبونەوەی رێژەی بە هەڵمبوون و پارێزگاری نەکردن لە رووەکی سروشتی و ئەمەش کاری یەکنەگرتنوو هەڵوەشاندنەوەی خاك و راماڵینی ئاسان کردووە (دیري، ١٩٨٨، ص ١٣٩)

جێگەی ئاماژە بۆ کردنە ئەم دیاردەی ناجێگیری هەوایە بە دەگمەن لە هەرێمی کوردستان و ناوچەی لێکۆڵینەوەدا هەیە، بەڵام لە خاکی عێراقدا زۆر بە رونی و بە کاریگەری دروست دەبێت ئەمەش بەهۆی پێشکەوتنی وەرزی گەرما پاشان کاریگەریەکەی بەهۆی باوە لە هەردوو

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

ئاراستەی باشور و رۆژئاواوە دەگاتە ناوچەی لێکۆڵینەوە، لێرەدا دەبێت ئەوەشمان بیر نەچێت وەك ئاشكرایە دیاردە ئاووهەواییەكان چەند لەسەرچاوەی دروستبوونی خۆی دوربكەوێتەوە ئەوەندە خەفە دەبێت كاریگەری و هێزو تواناو گورج و گوڵی نامێنێت، هەر بۆیە لەو كاتەدا كە لە ناوچەكانی ناوەراست و باشوری عێراق دیاردەی خۆڵبارین زۆر بە توندی و بە خەستی دروست دەبێت لە ناوچەی لێكوڵینەوەكە زۆر هێواشترە دیارە ئەمەش تەنها بە جیاوازی ماوەی بینین دەتوانین جیای بكەینەوە .

سەبارەت بە كاریگەی باو بارستە هەواییەكان گەردەلولی خۆڵاویی وەك دیاردەیەكی سروشتی لەو ناوچانەدا دروست دەبێت و گەشە دەكات كە دیاردەی بە بیابانبوون تیایدا زۆرتر و فراوانتردەبێت. ئەمەش ئەو ناوچانە دەگرێتەوە كە رێژەی باران بارینی لە نێوان (١٠٠-٢٠٠) ملم ساڵانەیە دیارە ئەمەش دوورە لە تایبەتمەندییە ئاووهەواییەكانی ناوچەی لێكۆڵینەوە بەڵام لێرەدا با وەك رەگەزێكی ئاووهەوایی رۆڵی گەورە و كاریگەر دەبینێت چونكە گەردەلولی خۆڵاوی رەنگە لە شوێنێكدا دروست بێت كە خاكەكەی و سەرجەم فاكتەرەكان گونجاوبن بۆ دروستبوونی وە دەشێت لە شوێنێكیشدا دروست بێت كە هیچ هۆكارو بارودۆخێكی ناوخۆی یارمەتیدەر نەبێت بۆ دروستبوونی، ئەمەش بەهۆی گواستنەوەی ئەم گەردەلولانە و ئەو مادانەی كە هەڵیان گرتووە بۆ چەند ناوچەیەكی بەرفراوان و گەورە دوور لە سەرچاوەی دروستبونیان بە هۆی باوە .

هەرچەندە خەمڵاندنی ئەو مادە نیشتوانەی كە گەردەلولی خۆڵاویی هەڵیگرتوون و پاشان نیشتون لە ناوچەیەكی دوور لە ناوچەی دروستبونیان ئاسان نیە بەڵام بە ٥٠ تەن /كم٢ لە ساڵێكدا خەملێنراوە (دیری، ١٩٨٨، ص ١٣٧).

سەبارەت بە ناوچەی لێكۆڵینەوە و دووبارەبونەوەی دیاردەی خۆڵبارین دەگەرێتەوە بۆ گەیشتنی كاریگەری ئەو گەردەلولە خولاوییانەی كە لە نیمچە دورگەی عەرەبی و بیابانی گەورەی ئەفەریقا دروست دەبێت و لە رێگەی گەیشتنی كاریگەریەكانی بارستە هەوای خولگەی كیشوەری (CT) كە بارستەیەكی گەرم وشكە لە ئاراستەی باشوری خۆرئاوا و خۆرئاوا ڕودەكەنە بیابانی خۆرئاوای عێراق، كە ئەمەش ناوچەی بیابانی وشك و گەرمن و خاكەكەی بەهۆی وشكی و پێكهاتە لمیەكەیەوە كاری هەڵوەشاندن و ڕامالینی ئاسان بووە، بەم پێیەش لاوازە بەرامبەر هێزی بایەكە واتە خاكی ئەم ناوچەیەش سەرچاوەیەكە بۆ دروستبوونی خۆڵبارین و پاشان لە ئاراستەی باشوری خۆرئاواوە شالاو بۆ هەرێمی كوردستان و ناوچەی لێكۆڵینەوە دێنن، ئەم بارستەیە یەكجار وشك و گەرمە، بۆیە لە وەرزی بەهارو هاوین و پایز دەبێتە هۆی خولبارین چونكە رێژەی سەدی دوبارەبونەوەی ئاراستەی بای باشوری خۆرئاوا بۆ ئەو سێ وەرزە (١٣,٣ ٪، ١٤,٨٪ ، ١٠,٦ ٪)ە یەك لە دوای یەك وەك لە خشتەی ژمارە(٢) دیارە وە دوبارەبونەوەی خۆڵبارینیش بۆ ئەو سێ وەرزەش (٨، ٦,٠ ، ٢,١)یە بەڵام بۆ وەرزی زستان (٠,٩٥٢) یە وەك لە خشتەی ژمارە (٢) دیارە چونكە لە وەرزی زستاندا ئەم بارستە هەواییە كاریگەری نامێنێت وە رێژەی سەدی دوبارەبونەوەی ئاراستەی بای باشوری خۆرئاوا لەم وەرزەدا تەنها (٢,٥ ٪).

خشتەی ژمارە (١)

تێکڕای مانگانەی ڕەگەزە سەرەکیەکانی ئاووهەوا لە وێستگەی سلێمانی لە ماوەی ساڵانی (١٩٨٠-٢٠١٣)

مانگ	بەهار				هاوین				پایز				زستان				
	ئازار	نیسان	مایس	تێکرا یان سەرجەم بەهار	حزیران	تەموز	ئاب	تێکرا یان سەرجەم هاوین	ئەیلول	تشرین١	تشرین٢	تێکرا یان سەرجەم پایز	کانون١	کانون٢	شوبات	تێکرا یان سەرجەم پایز	تیکرا یان سەرجەم ساڵانە
گۆشەی تیشکی خۆرکەوتن	51:59:24	63:52:12	73:12:00	63:01:12	77:30:36	75:35:24	67:49:48	73:37:36	52:21:00	44:42:36	35:28:12	44:10:56	31:22:12	33:34:00	41:04:12	35:20:24	54:02:24
کاتژمێرەکانی خۆرهەتاو	7:20	8:12	9:50	8:27	11:19	11:50	11:08	11:25	9:30	7:42	6:19	7:50	4:52	4:56	5:20	5:02	8:11
پلەی گەرمی(س)	10.6	17.2	22.1	16.6	28.7	32.7	32.2	31.2	28.3	21.7	13.3	21.1	8.1	6	6.9	7	18.98
باران(ملم)*	113.2	90	43.2	246.4	0.8	0.006	4.4	0.9	1.8	26.1	72	109.8	107.3	120.2	112.4	339.9	697
بڕی بەهەڵمبون**	27	76	187	290.2	309.7	413.3	539.9	1263	226	116	28.59	370.5	8.76	4.66	7.86	21.28	1945.04
خێرای با (م/چرکە)	1.7	1.4	1.6	1.56	2.2	2.3	1.8	2.1	1.4	1.3	1.1	1.266	1	1.2	1.5	1.233	1.5

ئاراستە	وەرزی بەهار			تێکرا	وەرزی هاوین			تێکرا	وەرزی پایز			تێکرا	وەرزی زستان			تێکرا	تێکرای ساڵانە
	ئازار	نیسان	مایس		حوزەیران	تەمموز	ئاب		ئەیلول	تشرین ١	تشرین ٢		کانون ١	کانون ٢	شوبات		
N	4.7	1.8	1.3	2.6	8.8	4.3	3.7	5.6	2.1	2.6	3.9	2.9	3	7.3	4.8	5	4
NE	12	5.5	13.6	10.4	20.4	27.6	15.4	21.1	11.3	13.5	16.3	13.7	7.8	12.8	11	10.5	13.9
E	3.5	5	2.9	3.8	4.1	3.2	2.6	3.3	3.9	3.3	2.8	3.3	1.7	2.4	2.4	2.2	3.2
SE	19	23.3	10.5	17.6	3.1	2.5	2.9	2.8	6.5	12.2	17.6	12.1	16.3	16.5	20.2	17.7	12.6
S	14.7	13.4	16.6	14.9	6.6	8.5	6.9	7.3	10.6	12.9	10.3	11.3	7.9	9.1	12.8	9.9	10.9
SW	7.8	11.6	20.4	13.3	18.7	16.9	8.8	14.8	16.6	11.6	3.5	10.6	1.5	1.7	4.2	2.5	10.3
W	4.6	7.5	13.1	8.4	20.7	17.3	30.2	22.7	25.4	9.4	6.2	13.7	2.4	1.7	0.5	1.5	11.6
NW	1.6	6.2	9.7	5.8	8.7	16.8	18.8	14.8	9.7	7.9	5	7.5	6.4	1.1	3.3	3.6	7.9
کپیوون	32	25.6	11.7	23.1	8.8	2.8	10.7	7.4	13.9	26.6	34.2	24.9	52.9	47.2	40.6	46.9	25.6

سەرچاوە :- کاری توێژەر بە پشت بەستن بە :

حکومەتی هەرێمی کوردستان ، وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن ،بەڕێوەبەرایەتی کەشناسیی سلێمانی ،زانیاری بڵاونەکراوە

٢-وشکی و لەبەریەك هەڵوەشانی خاك:

خاك بە بەشی دەرەکی و ووردبووی توێکڵی زەوی دادەنرێت، وە ئەستوری و قوڵاییەکی دیاریکراوی نیە وە کاریگەری هەموو چالاکیە مرۆیی و سروشتیەکانی لەسەرە) کربل، ٢٠٠٥ ، ص١٠٤).

لێکۆڵینەوەی خاك لە ڕووی ئەستوری و تایبەتمەندییە فیزیایی و کیمیاوییەکانیەوە گرنگیەکی گەورەی هەیە لە لێکۆڵینەوە جوگرافیەکاندا، چونکە ئەم تایبەتمەندیانە ڕادەی وەڵامدانەوەی خاك بۆ فاکتەرەکانی داخوران دیاری دەکات وە دواتریش کاریگەریەکەی لە گۆڕانی شێوەکانی سەر ڕووی زەوی دەردەکەوێت وە بەرەنگاربونەوەی خاك بۆ کردارە جیمۆرفۆلۆجیەکان پشت بە شانەی خاك دەبەستێت چونکە بە یەکێك لە تایبەتمەندییە بنەرەتیەکان دادەنرێت کە توانای داخورانی خاك دیاری دەکات .بۆ نمونە وەك لە خشتەی ژمارە (٣) دەردەکەوێت ئەو خاکانەی کە وردی دەنکۆڵەکانی لە نێوان (٠,١- ٠,١٥) ملم بێت ئاسانتر دوچاری داخوراندن دەبن کاتێك خێرای با (٣-٤) م /چرکە بێت بەم پێیەش توانای داخورانی خاك بە زۆر بەرز دادەنرێت.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

خشتەی ژمارە (٣)

پەیوەندی نێوان بەرەنگاربونەوەی دەنكۆڵەكانی خاك و راماڵێنی هەوایی و خێرای با

پلەی بەرەنگاربونەوە	تیرەی گەردیلەکانی خاک (ملم)		خێرای با (ملم\چرکە)	توانای راماڵین
١	٠،١٥-٠،١	...	٤-٣	زۆر بەرز
٢	٠،١-٠،٠٥	٠،٥-٠،١٥	٥،٥-٤	بەرز
٣	٠،٠٥-٠،٠١	١-٠،٥	٧-٥،٥	ناوەند
٤	٠،٠١-٠،٠٠٥	٢-١	١٠-٧	نزم
٥	کەمتر لە ٠،٠٠٥	زیاترلە ٢	زیاتر لە ١٠	زۆر نزم

المصدر : سعدالله عجيمي الدراجي، التعرية الريحيه في محافظة الانبار، تقرير مطبوع، دائيرة البيئة في الرمادي ٢٠٠٢، ص ٩

زۆربەی خاكی سەر ڕووی ناوچەی لێكۆڵینەوە لە خاكی تێكەڵەی قورینی لمینی و خاكی قورینی لمینی دروستبووە كە ڕێژەی قورو قوڕی زیاترە لە لم(محمد، ٢٠٠٨ ، لا٤٧) .لە ژێر ڕوشنای ئەم تایبەتمەندیەدا بۆمان دەردەكەوێت كە ئەم جۆرە خاكە بە پێی خشتەی ژمارە (٣) دەكەوێتە چوارچێوەی پۆلێنی (٤) و (٥) وە توانای بەرەنگاربونەوەی بۆ ڕاماڵینی هەوای بەهێزەو هەر بۆیە بڕی تۆزی هەڵواسراو لە هەوادا (تەپوتۆزی هەڵواسراو) زیاترە لە بڕی خاكی گواستراوە بەهۆی باوە بەشێوەی گەردەلولی خۆڵاوی وەك لە خشتەی ژمارە (٤) دەردەكەوێت ژمارەی ئەو ڕۆژانەی كە تەپوتۆزی هەڵواسراوی تێدا دروستبووە زیاترە لەو ڕۆژانەی كە گەردەلولی خۆڵاوی تێدا دروستبووە.

خشتەی ژمارە (٤)

تێكرای مانگانەی ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەكانی شاری سلێمانی لە نێوان ساڵانی (١٩٩٣-٢٠١٣)

مانگ	بەهار			سەرجەم بەهار	هاوین			سەرجەم هاوین	پایز			سەرجەم پایز	زستان			سەرجەم زستان	سەرجەم ساڵانە
	ئازار	نیسان	مایس		حزیران	تەموز	ئاب		ئەیلول	تشرین١	تشرین٢		کانون١	کانون٢	شوبات		
تۆزی هەڵواسراو	1.81	2.667	2.714	7.191	2.619	2.19	0.857	5.666	0.905	0.619	0.238	1.762	0	0.142	0.762	0.904	15.523
تۆزی بەرزبووە	0.33	0.19	0.286	0.806	0.19	0.095	0.095	0.38	0.095	0.286	0.048	0.429	0	0.048	0	0.048	1.663

سەرچاوە: كاری توێژەر پشت بەست بە:- وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن، بەڕێوەبەرایەتی کەشناسیی سلێمانی، زانیاری بڵاونەکراوە.

٢-كەمبونەوەی ڕوپۆشی ڕووەکی:

ڕوبەرێکی فراوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەمەبەستی نیشتەجێبون و خزمەتگوزاریەکان بەکارهاتووە ڕوبەری کۆنکرێتی جێی ڕوبەری سەوزایی و ڕووەکی سروشتی گرتۆتەوە. ئاماری ورد وهەژماری دارو ڕووەکە سروشتیەکان لەسەر ئاستی شاری سلێمانی نەکراوە، بۆیە نەمان توانیوە ئاماژە بە داتاو ئاماری چڕ بکەین و تەنها جۆری ڕووەکە سروشتیەکانمان دیاریکردووە ناوچەی لێکۆڵینەوە دەکەوێتە پشتێنەی ڕووەکی دارستانی دەریای ناوەڕاستەوە ئەو جۆرە ڕووەکانەی تێدا دەڕوێت کە لەگەڵ ئاووهەوای ناوچەکە گونجاوە. ئەمەش زیاتر بۆ دارستان گونجاوترە وەك گژوگیا. چونکە وەرزی باران شان بەشانی وەرزی ساردیە و ئەم جۆرە بارودۆخەش بۆ دارستان گونجاوترە، گژوگیا پێویستی بە باران و گەرمیە لەگەلیشیدا ناوچەکە بێبەش نیە لە گژوگیا) فاید، ص٣١٣،٣١١).

چڕی و قەبارەی درەختەکان لە نێو شوێنە جیاوازەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوەدا بە پێی کۆمەلێك فاکتەر دەگۆڕێت وەك شوێن بەگوێرەی ئاراستەی با، ئەو لاپاڵانەی ڕووەو ئاراستەی بایە بڕێکی زیاتر بارانیان بەردەکەوێت و چڕی ڕووەکی تێدا زیاترە، بە پێچەوانەی ئەو ناوچانەی ڕووەو ئاراستەی با نین و دەکەونە سێبەری بارانەوە چڕی ڕووەکی کەمە. وەك لە پێشدا ڕوونکراوەتەوە بای باوی ناوچەکە ئاراستەی باکوری خورهەڵاتە. بۆیەدەبینین لاپالەکانی باکوری خۆرهەڵاتی شاخی ئەزمەر و گۆیژە چڕی ڕووەکیان زیاترە لە چاو باشور و خۆرئاوا وە لەم دوو ئاراستەیەدا زیاتر گژوگیا دەبینرێت.

جۆری ئەو ڕووەکە سروشتیانەی کە لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا هەیە وەك وتمان لە جۆری دەریای ناوەڕاستە ئەوانیش:(بەڕوو، گوێز، سماق، ڕەشەچنار(ئەسپیندار)، بادەم، فستەق، عەرعەر، قەزوان و سنەوبەرو سەرو). جگە لەم جۆرە دارانە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە چەند جۆرێکی تریش دەروێنرێت چ لە باخچەی ماڵەکان بێت یان سەرشەقام و شوێنە گشتیەکان، ئەوانیش:(چوالەو چەقالەو هەرمێ) کە ئەمانە بە سروشتیش هەن لە بەرزاییەکان و شاخی ئەزمەر و گۆیژە، هەروەها(گوێز و بی و سورەچنار و ڕەشەچنار و توو سنەوبەرو سەرو قەلەمتوز و مێو و هەڵوژەو هەنار و سێو)، ئەم دارانە لەناوماڵ و سەرشەقامە سەرەکیەکان ڕوێنراون.

ئەو ڕووەکانەی لە شێوەی گژوگیان بەهەردوو شێوەی سروشتی و دەستکرد لەم جۆرە خێزانانەن : (خێزانی دانەوێڵەی، خێزانی سەلیی، خێزانی شەکرۆکە یان ئاوێتەکان، خێزانی سەلکدارەکان، لەگەڵ خێزانی باقلەیەکان (محمد،٢٠٠٨، لا ٥٠)

زۆرینەی ڕووەکی سروشتی ناوچەی لێکۆڵینەوە و دەورووبەری بۆ لەوەڕگا بەکاردێت و درەختەکانی بۆ بیناکردن بەکارهاتووە، وە دوچاری بڕینەوە هاتوون بۆ گەرمکردن و سوتەمەنی هەروەها ڕوداوی ئاگر کەوتنەوە کێشەیەکی دیکەیە دوچاری ڕووەکی سروشتی ناوچەکە بۆتەوە. ئەمە جگە لە دوبارەبونەوەی وشکە ساڵی و فراوانبوونی ڕوبەری بە بیابانبوونی ناوچەکانی دەوروبەرمان لە سایەی بارودوخی گۆڕانی ئاووهەوا و دیاردەی قەتیسبوونی گەرمی کاریگەرییە نیگەتیفەکانی لەسەر ئاووهەوای ناوچەکە بە گشتی.

تێکچونی ڕووەکی سروشتی کاریگەری زۆری دەبێت لەسەر سروشتی ئاووهەوای باو لە ناوچەکەدا و لاوازی بەرهەمداری خاك چونکە دەبێتە هۆی کەمکردنەوی کارایی باران و لاوازی خاکەکە و کەمکردنەوەی بە پیتی خاکەکە هەروەها پتەوی و توندی خاك ناهێڵێت و تواناى بەرگریکردنی خاکی ناوچەکە بۆ کردارەکانی کەشکاری و ڕامالین کەم دەکاتەوە، وە هەروەها لەوەڕاندنی بێ سەرپەرشت یەکێکی دیکەیە لەو هۆکارانەی کە کاریگەی نێگەتیڤی هەیە لەسەر گەشەی ڕووەك و چریەکەی، چونکە دەبێتە هۆی فەوتاندنی بەشەسەوزەکانی ڕووەك و ڕوتانەوەی سەر ڕووی زەویەکە بەم شێوەیەش لەبارو گونجاو دەبێت بۆ ڕامالینی هەوایی بە تایبەت لە مانگە گەرمەکاندا. هەردوو فاکتەری وشکەساڵی و لەوەڕاندنی بی سەرپەرشت یارمەتیدەرن بۆ پەرتەوازە بوونی ڕوپۆشی ڕووەکی و ڕوتانەوەی سەر ڕووی زەویەکە لەو ڕوپۆشەی هەیەتی(Tom,M,&.Hess L.D, 2002, p125.). ئەمەش دەبێتە هۆی کەمبونەوەی ڕوپۆشی ڕووەکی ناوچەکە و دوبارەبونەوەی دیاردەی خوڵبارین لە ساڵانی وشکە ساڵی و لەم ساڵانەی دوایدا.

دوای ڕونکردنەوەی ڕەگەزە ئاووهەواییەکان، کەپێشتر باسکرا وە دەرخستنی کاریگەریان لە ڕودانی خولبارین هەروەها خستنە ڕوویەکی سادەی هەردوو فاکتەری خاك و ڕوپۆشی ڕووەکی و بەیەکداچوونی ئەو بابەتانە، دەرکەوت گرنگترین هۆکاری دروستبوونی ئەم دیاردەیە

بەپلەی یەکەم بریتییە لەڕەگەزە ئاووهەواییەکان و گەیشتنی کاریگەری بیابانەکانی دەوروبەرمان بەهۆی ڕەگەزی با وە.

وە بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە وەك لەخشتەی ژمارە (٥)دا دیارە بەراوردی ساڵێکی وشکە ساڵیمان کرد کە (٢٠٠٨)ە لەم ساڵەدا تەنها (٣٨٠) ملم باران باریوە لەگەڵ ساڵی (١٩٩٤) کە ساڵێکی باراناوی بووە (٩٥٢,٨)ملم باران باریوە، لەڕووی جۆری خۆڵبارینەکەو ژمارەی جارەکانی دوبارەبونەوەی دروستبوونی خۆڵبارین لە ئەنجامدا بۆمان دەرکەوت لە ساڵی (٢٠٠٨) ژمارەی دوبارەبونەوەی ڕۆژە خۆڵاوییەکان (٤٥) ڕۆژ بووە وە لەساڵی (١٩٩٤) ژمارەی دوبارەبونەوەی ڕۆژە خولاوییەکان (١٠) ڕۆژ بووە ئەمەش مانای وایە ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکان لە ساڵی(٢٠٠٨) بە بەراورد بە ساڵی (١٩٩٤) بە ڕێژەی(٣٥٠٪) زیادی کردووە، کە ئەمەش ڕێژەیەکی زۆر زۆرە ئەمە جگە لەوەی لە ماوەی ساڵانی (١٩٩٤) بۆ(٢٠٠٨) هیچ حالەتێکی ڕودانی خۆڵبارین لە جۆری گێژەڵوکەی خۆڵاویمان نیە بێجگە لەیەك حالەت ئەویش لە بەرواری (٢١-٤-٢٠٠٨) هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ساڵی(١٩٩٤)بەدەر لەوەی ساڵێکی باراناویە چەند ساڵێك پێش خۆی ڕێژەی باران بارین زۆر بووە وە خاکەکەی شێدار بووە، بەڵام ساڵی(٢٠٠٨) خۆی وشکە ساڵ بووە وە پۆشاکی ڕووەکی کەمبووە و خاکەکەی وشکبۆتەوەو بە بەراورد بە ساڵی(١٩٩٤) ڕێژەی بارانەکەی ١٥٠,٧٣ ٪ کەمی کردووە وە پێش ئەم ساڵەش ڕێژەی باران کەم بووە.

خشتەی ژمارە (٤) ئاماژە بە زیادبوونی دوبارەبونەوەی خولبارین دەدات لە وەرزەکانی بەهارو هاوین و پایز بەڵام لە زستاندا زۆر دەگمەنەو وە زۆرترین جۆری دوبارەبونەوەی خولبارین بریتیە لە تۆزی هەڵواسراو لە ماوەی مانگەکانی ساڵدا، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە کاریگەری گەردەلولە خۆڵاوییەکانی ناوچە بیابانیەکانی دەوروبەرمان کە کاتێك دەگاتە ناوچەی لێکۆڵینەوە بەهۆی جیاوازی ئاووهەوا و ڕووەکی سروشتی و خاك و تۆپۆگرافیای ناوچەکە کە بەشێوەیەکی گشتی خاوەنی ئاوهەوایەکی شێدارە و جۆری ڕووەکە سروشتیەکەی گژوگیای تێکەڵ بە دارو درەختە(احمد، ٢٠١١، لا١٦٥). ئەمەش دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی چالاکی و کاریگەری گەردەلولە خۆڵاوییەکان هەر بۆیە لەسەر ناوچەکەی ئێمە زیاتر بەشێوەی تۆزی هەڵواسراو دەردەکەوێت.

وەك لە هەردوو خشتەی ژمارە (٦، ٧) دا دەردەکەوێت توێژەر بەراوردی دە ساڵی یەکەمی لێکۆڵینەوەکە ساڵانی (١٩٩٤-٢٠٠٣) کردووە بە دە ساڵی دووەمی لێکۆڵینەوەکە(٢٠٠٤- ٢٠١٣) لە ڕووی جۆری خولبارینەکە و ژمارە جارەکانی دوبارەبونەوە و بڕی باران لەماوەی ئەو ساڵانەدا. دەبینین لە دە ساڵی دووەمی لێکۆڵینەوەکەدا (٢٠٠٤-٢٠١٣) باران بە ڕێژەی ٨,١١٥٪ کەمی کردووە کە دەتوانین ئەمە بە گۆڕانکاریەك لەبڕی بارانی ناوچەکە دابنێین وە خۆڵبارین بەهەردوو جۆرەکەیەوە بە ڕێژەی (٦٨,٧٥٪) زیادی کردووە ئەمە جگە لەوەی ناوچەکە لەم ساڵانەی دوایدا ڕوبەڕوی ڕەشەبای بەهێز و گەردەلولی خۆڵاویی بۆتەوە بۆ چەند جارێك(بۆ نمونە لەبەرواری ٢٠١١/١٠/٢٢ خێرای باگەیشتۆتە ١٠ م/چرکە، وەلە ٢٠١٢\٣\١٤خێرای باگەیشتە ١٢ م/چرکە وە هەر لەم ڕوژەدا گەردەلولی خۆڵاوی لە ناوچەکەدا دروست بووە، وەلە ٢٠١٢\٧\١٦خێرای باگەیشتە ١١ م/ چرکە هەر لەم ڕوژەدا گەردەلولی خۆڵاوی لە ناوچەکەدا دروست بووە، لە ٢٠١٢\١٢\٢٦ خێرای با گەیشتە ١٢ م/چرکە، لە ٢٠١٣\٣\١٦خێرای باگەیشتە ١٦ م/چرکە هەر لەم ڕوژەدا گەردەلولی خۆڵاوی لە ناوچەکەدا دروست بووە، وەلە ٢٠١٣\٣\١٧ خێرای باگەیشتە ١٥ م/چرکە) کە پێشتر ئەمە زۆر دەگمەن بووە یان هەر نەبووە، ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێت کە تەنها لە ماوەی هەردوو ساڵی (٢٠١٢- ٢٠١٣) شاری سلێمانی بۆ سێ جار گەردەلولی خۆڵاویی بە خۆیەوە بینیوە کە پێشتر وەك باسکرا ئەم حالەتە هەر نەبووە هۆکاری ئەمەش جگە لەو هۆکارانەی باسکرا دەگەڕێتەوە بۆ کەمبونەوەی بڕی بارانی ناوچەکە و دوبارەبونەوەی وشکەساڵی و گەشەکردنی دیاردەی بە بیابانبوون.

خشتەی ژمارە(٥)

تێکرای مانگانەی ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکانی شاری سلێمانی بۆ هەردوو ساڵی (١٩٩٤) و (٢٠٠٨)

سەرچاوە کاری تویژەر پشت بەست بە : حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی گواستنەوە، بەڕێوەبەرایەتی کەشناسیی

ساڵ	بەهار			هاوین			پایز			زستان			سەرجەم ساڵانە
	ئازار	نیسان	مایس	حزیران	تەموز	ئاب	ئەیلول	تشرین١	تشرین٢	کانون١	کانون٢	شوبات	
1994	3	2	0	2	3	0	0	0	0	0	0	0	10
2008	4	10	10	9	4	0	5	1	0	0	0	2	45

خشتەی ژمارە (٦)

تێکرای دووبارەبونەوەی جۆرەکانی خۆڵبارین و بڕی باران لەماوەی ساڵانی (١٩٩٤-٢٠٠٣)

مانگ	جۆری خوڵبارین		بری باران (ملم)
	توزی هەلواسراو	توزی بەرزبووە	
کانونی دووەم	0.1	0	150.9
شوبات	0.4	0	81.98
ئازار	1.1	0.3	115.68
نیسان	1.7	0.4	78.26
مایس	1.2	0.5	25.27
حوزەیران	1.3	0.1	2.31
تەموز	1.5	0.2	0
ئاب	1.1	0.1	0
ئەیلول	0.9	0.1	2.53
تشرینی یەکەم	0.7	0.5	23.5
تشرینی دووەم	0.5	0.1	76.53
کانونی یەکەم	0	0	120.31
سەرجەم	10.5	2.3	677.27

سەرچاوە کاری تویژەر پشت بەست بە : حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی گواستنەوە، بەڕێوەبەرایەتی کەشناسیی

خشتەی ژمارە (٧)

تێکرای دوبارەبونەوەی جۆرەکانی خوڵبارین و بڕی باران لەماوەی ساڵانی (٢٠٠٤-٢٠١٣)

مانگ	جۆری خۆڵبارین		بری باران (ملم)
	تۆزی هەلواسراو	تۆزی بەرزبۆوە	
کانونی دووەم	0.2	0.1	117.1
شوبات	1.1	0	119.2
ئازار	2.6	0.3	75.19
نیسان	3.6	0	86.21
مایس	4.1	0.1	44.56
حوزەیران	4	0.3	0.81
تەموز	3	0	0
ئاب	0.7	0.1	0
ئەیلول	0.8	0.1	1.28
تشرینی یەکەم	0.4	0.1	32.55
تشرینی دووەم	0	0	70.52
کانونی یەکەم	0	0	78.98
سەرجەم	20.5	1.1	626.4

سەرچاوە کاری توێژەر پشت بەست بە : حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن، بەڕێوەبەرایەتی کەشناسیی سلێمانی، زانیاری بڵاونەکراوە

تەوەرەی دووەم: دابەشبوونی کاتیی گەردەلوولە خوڵاوییەکان لە شاری سلێمانی:

بۆ دەرخستنی ئەو ماوە کاتیەی کە زۆرترین کاریگەری گەردەلولە خولاوییەکانی لەسەر بووە لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا تێکرا مانگانەییەکانی ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکانمان دابەشکرد بەسەر چوار پۆلی یەکساندا:

پۆلی یەکەم: (سفر – ٠,٩٩)رۆژ : ژمارەی رۆژە خۆڵاوییەکانی کەمە بەڕادەیەك کە بەرزترین تێکرای زیاتر نیە لە (٠,٩) رۆژ ئەم پۆلە پێنج مانگ لە خۆ دەگرێت ئەویش مانگەکانی (تشرینی یەکەم، تشرینی دووەم، کانونی یەکەم، کانونی دووەم، شوبات)ە

پۆلی دووەم: (١-١,٩٩) رۆژ: ژمارەی رۆژە خۆڵاوییەکان تیایدا زیاد دەکات ئەم کۆمەڵەیە دوو مانگ لە خۆ دەگرێت ئەوانیش مانگی (ئاب، ئەیلول) ە

پۆلی سێهەم: (٢-٢,٩٩) رۆژ : ژمارەی رۆژە خولاوییەکانی دەگاتە(٢,٩٩) رۆژ ئەمەش چوار مانگ لە خۆ دەگرێت ئەوانیش (ئازار، نیسان، حزیران، تموز)

پۆلی چوارەم: (٣) رۆژو زیاتر: ژمارەی رۆژە خۆڵاوییەکانی دەگاتە لوتکە کە تەنها یەك مانگ لە خۆ دەگرێت ئەویش مانگی مایسە

خشتەی ژمارە (٨)

پۆلێنی تێکرا مانگانەییەکانی ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکانی شاری سلێمانی لە ماوەی ساڵانی (١٩٩٣-٢٠١٣)

پۆل (ژمارەی ڕۆژ)	مانگ (ماوەی کاتی)
پۆلی یەکەم(٠،١—٠،٩٩) ڕۆژ	(تشرینی یەکەم، تشرینی دووەم، کانونی یەکەم، کانونی دووەم، شوبات)
پۆلی دووەم (١-١،٩٩) ڕۆژ	(ئاب، ئەیلول)
پۆلی سێهەم (٢-٢،٩٩) ڕۆژ	(ئازار، نیسان، حزیران، تموز)
پۆلی چوارم (٣) ڕۆژ و زیاتر	(مایس)

سەرچاوە:کاری توێژەر پشتبەست بەخشتەی ژمارە (٤)

لە هاوسەنگی نێوان خشتەی ژمارە (١) خشتەی ژمارە(٤) دەبینین ڕەگەزە ئاووهەواییەکان پەیوەندیەکی توندو تۆل و ڕۆڵێکی بەرچاو و دیاریان هەیە لە دروستبوونی دیاردەی خۆڵبارین و زیادبوونی ژمارەی دوبارەبونەوەکانی ئەم تایبەتمەندیەش دەگونجێت لەگەڵ ڕەوتی تێکرا مانگانەییەکانی پلەی گەرمی و بڕی بەهەلمبوون و خێرای با و وەستانی باران (باران بران) بۆ ماوەی شەش مانگ (مایس، حوزەیران، تەموز، ئاب، ئەیلول، تشرینی یەکەم)(احمد،٢٠١١، لا ١٧١).هەروەها بەرزبونەوەی پلەی گەرمی و بە هەلمبوون و خێرای با یارمەتیدەرە لە هەڵوەشاندنەوەی خاك و یەکنەگرتووی گەردیلەکانی، سەرەڕای لاوازی توانای ڕووەك بۆگەشەکردن ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی ناوچەکە لەم ماوەیەدا زیاتر دوچاری خۆڵبارین بێتەوە لە هەرکاتێك بایەك هەڵ بکات و خێراییەکەی بگاتە ئاستی ئەوەی گەردیلەکانی تۆز و خۆڵ و پێکهاتەکانی تری خۆڵبارین هەڵبگرێت.

بۆ پشگیریکردن و ساغکردنەوەی ئامانجی لێکۆڵینەوەکە شیکردنەوە و لێکۆڵینەوەمان کرد بۆ تێکرا مانگانەییەکانی ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکان بۆ هەریەك لە ساڵانی لێکۆڵینەوەکە بۆ دەرخستنی ئەو جیاوازییەی لە نێوان تێکراکاندا هەیە وە زانینی هۆکاری ئەم جیاوازیە، بینیمان جیاوازیەکی زۆر هەیە لە نێوان ئەم تێکرایەدا کە ئەمەش تا ڕادەیەکی زۆر پەیوەستە بە بڕی باران و دابەشبوونی بارانەکە بەسەر مانگەکانی ساڵدا (ماوەی باران) هەر بۆیە دوو ساڵمان هەڵبژارد یەکێکیان وشکە ساڵە کە ساڵی (٢٠٠٨)ە ئەوی تر باراناویە ساڵی (١٩٩٤) ە بە پێی پێداویستی لێکۆڵینەوەکە.

لە هاوسەنگی نێوان هەردوو ساڵەکە لەڕووی ڕەوتی تێکرا مانگانەییەکانی ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکان و بڕی بارانی باریو بەو پێیەی باران ڕەگەزێکی بنەڕەتیە لەشێداری خاك و یەکگرتووی و پتەوی گەردیلەکانیدا هەروەها لە گەشەکردنی ڕووەك و چڕی و بڵاوبونەوەیدا. خشتەی ژمارە (١٠) ئاماژە بە جیاوازی لە دابەشبوونی ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکان بەسەر مانگەکانی ساڵدا دەدات، لە ساڵی(٢٠٠٨) سنوری پۆلی یەکەم (سفر-٠،٩٩) ڕۆژکورت دەبێتەوە بۆ ماوەی (٤) مانگ، وە سنوری پۆلی دووەم (١-١,٩٩) ڕۆژ یەك مانگ لەخۆ دەگرێت، وە سنوری پۆلی سێهەم (٢-٢,٩٩) ڕۆژ بەهەمان شێوەی پۆلی دووەم یەك مانگ لەخۆ دەگرێت، بەڵام پۆلی چوارەم (٣) ڕۆژ و زیاترکە ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکانی زۆرەو دەگاتە لوتکە بەرزدەبێتەوە بۆ (٦) مانگ. ئەگەر بەراوردی بکەین بە ساڵی (١٩٩٤) سنوری پۆلی یەکەم درێژ دەبێتەوە بۆ (٨) مانگ وە پۆلی دووەم هیچ مانگێك لە خۆ ناگرێت وە پۆلی سێهەم دوو مانگ لەخۆ دەگرێت وە پۆلی چوارەمیش تەنها دوو مانگی لەخۆگرتووە. هۆکاری ئەم جیاوازیە کاتیە لە ڕوودانی خۆڵبارین دەگەڕێتەوە بۆ بڕی بارانی باریو بەجۆرێك بڕی باران لە ساڵی (٢٠٠٨) بە ڕێژەی (١٥٠،٧٤٪) کەمترلە ساڵی (١٩٩٤) ئەمەجگە لەو وردەکاریانەی کە دراون لە خشتەی ژمارە(٩) وەك نارێکی لە دابەشبوونی بارانی ساڵی(٢٠٠٨)، ئەمانەش ڕەنگدانەوەیان هەبووە لەسەر زیادبوونی ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکان لە ساڵی(٢٠٠٨) بۆ (٤٥) ڕۆژکە زۆر زیاترە بە بەراورد بە ساڵی (١٩٩٤) کە تەنها (١٠) ڕۆژە. ئەمە سەرەڕای بونی چەند ساڵێکی باراناوی لەپێش ساڵی (١٩٩٤) کە شێداری خاك و

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

گەشەکردنی رووەکی سروشتی زیاد کردووە. کە ئەمەش رۆڵی خۆی هەیە لە کەمکردنەوەی دروستبوونی خولبارین بە پێچەوانەشەوە بۆ ساڵی(٢٠٠٨) بەهۆی زۆر وشکبونەوەی خاك و کەمی روپۆشی رووەکی رۆڵی هەبووە لە زیادکردنی دوبارەبونەوەی رۆژە خۆڵاوییەکان کە ئەمەش بۆتە هۆی کەمکردنەوەی سنوری پۆلی یەکەم لە هەشت مانگەوە بۆ چوار مانگ وە زۆر زیادکردنی سنوری پۆلی چوارەم (ژمارەی رۆژە خۆڵاویەکان دەگاتە لوتکە) لە دوو مانگەوە بۆ شەش مانگ.

ساڵ	بەهار			هاوین			پایز			زستان			سەرجەم ساڵانە
	ئازار	نیسان	مایس	حزیران	تەموز	ئاب	ئەیلول	تشرین١	تشرین٢	کانون١	کانون٢	شوبات	
1994	104	96.3	7.8	0	0	0	6.8	69.8	264.4	118.2	189.1	96.4	952.8
2008	48.3	17.5	0.9	0	0	0	2.5	96.8	12.4	21.5	59	121.1	380

خشتەی ژمارە(٩)

سەرجەمی مانگانە وساڵانەی بارانی شاری سلێمانی بۆ هەردوو ساڵی (١٩٩٤) و (٢٠٠٨)

سەرچاوە کاری توێژەر پشت بەست بە : حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن، بەڕێوەبەرایەتی کەشناسیی سلێمانی، زانیاری بڵاونەکراوە

خشتەی ژمارە(١٠)

پۆلێنی تێکرا مانگانەییەکانی ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکانی شاری سلێمانی بۆ هەردوو ساڵی (١٩٩٤)و (٢٠٠٨)

ساڵ	سەرجەمی باران	پولی یەکەم (٠،١-٠،٩٩) رۆژ	پولی دووەم (١-١،٩٩) رۆژ	پولی سێهەم (٢-٢،٩٩) رۆژ	پولی چوارەم ٣ رۆژ و زیاتر
1994	952.8	ئاب، ئەیلول ،تشرینی یەکەم، تشرینی دووەم، کانونی یەکەم، کانونی دووەم، شوبات، مایس	–	نیسان، حوزیران	ئازار، تەموز
2008	380	تشرینی دووەم، کانونی یەکەم، کانونی دووەم، ئاب	تشرینی یەکەم	شوبات	ئازار، نیسان، مایس، حزیران، تموز، ئەیلول

سەرچاوە:کاری توێژەر پشتبەست بەخشتەی ژمارە (٨)

بەپشت بەستن بەوەی سەرەوە رەگەزە ئاووهەواییەکان کە لە لێکۆڵینەوەکەدا ئاماژەیان پێکراوە بەفاکتەری سەرەکی دروستکەرو دوبارەبونەوەی دیاردەی خۆڵبارین دادەنرێت لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا بە تایبەت لە وەرزی هاوین و هەردوو وەرزە گوێزراوەکە بەهۆی بەرزی پلەی گەرمی و زۆری بە هەڵمبوون و کەمی دابارین ئەمە سەرەرای خێرای باو کرانەوەی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەرووی بیابانەکانی باشوری رۆژئاوای عێراقدا کە ئاووهەوای بیابانیان هەیە هاوینی گەرم و وشکە و زستانی سارد و کەم بارانە(احمد،٢٠١١، ص١٣).

وەلەفاکتەرە ئاووهەوایەکانی ترکەدەبنەهۆی دروستبوونی خولبارین بریتیە لە گۆرانکاریە کەشییەکان وە کاریگەری هەریەکەیان لەسەر ئەوی ترکەخۆی لە تێپەربوونی بەرەی هەوایی ساردو وگەرمدا دەبینێتەوە وە دروستبوونی بارستە هەوای جەمسەری سارد و نەورایییەهەواییەکان وە

دابەزینی پەستانی هەوا کە پەیوەندیدارە بەهەبوونی چەند تەوژمێکی بەرزەوەبوو وەك پێشتریش باسکرا کە ئەمەش دەبێتەهۆی کەمبوونەوەی ئەو بەرەنگاربونەوەیەی کە تۆز و خۆڵ دوچاری دەبێت لەکاتی بەرزبونەوەدا. ئەمەش ئاسانکاری زیاتر بەرزبونەوەی دەکات بۆ سەرەوە هەموو ئەمانە دەبنە هۆی ناجێگیری هەوا لە چینی خوارەوە و نزیکی سەر ڕووی زەویدا وە دروستبوونی چەند تەوژمێکی هەوای بەرزەوەبووی چالاك کە کاردەکاتە سەر بەرزکردنەوەی تۆز و خۆڵ بۆ سەرەوە لە ڕێگەی تەوژمە سەرکەوتوەکانەوە ئەمە سەرەرای ئەو تەوژمە هەواییە دابەزیوانەی کە لەسەرەوەی چینی ترۆپۆسفیرەوە دادەبەزن بۆ سەر ڕووی گەرمی زەوی ئەم دابەزینەش لەکاتی گەردەلولی بروسکەداردا ڕوودەدات وە بەهۆی ئەوەی ساردترن لەسەر ڕووی زەوی هەر بۆیە چالاکی ئەم تەوژمانە زیاتر دەبێت لە دروستکردنی گەردەلولی خۆڵاویی (G.et al, ١٩٨٨,١٢٩p))، هەروەك لە وەرزی بەهاری ناوچەی لێکۆڵینەوە.

سەرەرای دوبارەبونەوەی ئەم دیاردەیە لەمانگەکانی ساڵدا بە شێوەیەکی گشتی بەڵام وەرزە سەرەکیەکانی رودانی ئەم دیاردەیە و دروستبوونی بریتیە لە مانگەکانی بەهار بە پلەی یەکەم وە هاوین بە پلەی دووەم دواتر پایز و زستان ئەمەش بەهۆی ئەو حالەتی نا جێگیری هەوایەوە کە هاوکاتە لەگەڵ تێپەربوونی ئەو نەوراییە هەوایانەی کە لە دەریای ناوەراست و نیمچەدورگەی عەرەبەوە دێت هەروەها ئەو بارستە هەوایانەی کە ناوچەی لێکۆڵینەوە دەکەوێتە ژێر کاریگەریانەوە وەك پێشتر باسکرا جێگیرن تەنها لەبەشی خوارەوەیدا نەبێت کە بەر سەر ڕووی زەوی دەکەوێت گەرم دەبێت بەهۆی ئەو تیشکەی کە لە زەویەوە دەردەچێت و دەبێتە هۆی دروستبوونی گێژەلووکەی هەوایی(النجماوي، ص٨٠-٨١) .هەربۆیە لە خشتەی ژمارە (٤) دا دەردەکەوێت ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکان لە وەرزی بەهاردا بە پلەی یەکەم دێت کە دەگاتە (٧,٩٩٥) ڕۆژ بەڵام وەرزی هاوین بە پلەی دووەم دێت کە دەگاتە (٦,٠٤٦) ڕۆژ، هۆکاری سەرەکی دروستبوونی خۆڵبارین لە وەرزی هاویندا دەگەڕێتەوە بۆ زیادبوونی ڕێژەی دوبارەبونەوەی بای ڕۆژئاوا و باکوری ڕۆژئاوا و باشوری ڕۆژئاوا کە دەگاتە (٢٢,٧٪، ١٤,٨٪، ١٤,٨٪) یەك لە دوای یەك بۆ هەرسێ ئاراستەکە وەك لە خشتەی ژمارە (٢) دەردەکەوێت هاوکات لەگەڵ ئەمەشدا تێکرای خێرای با لە ئاراستەی ڕۆژئاوا و باکوری ڕۆژئاوا لەم وەرزەدا بەرزدەبێتەوە بۆ (٢,٣ م/چرکە، ٢,١ م/چرکە)یەك لە دوای یەك بۆ هەردوو ئاراستەکە وەك لە خشتەی ژمارە (١١) دەردەکەوێت ئەمەش بەهۆی تێپەربوونی ئەم بایانە (ڕۆژئاوا، باکوری ڕۆژئاوا، باشوری ڕۆژئاوا) بەچەند ناوچەیەکی وشکی بیابانیدا کە بەوە دەناسرێتەوە ڕوپۆشە ڕووەکیەکەی زۆر لاواز و کەمە خاکەکەی لەبارە بۆ ڕاماڵینی هەوایی بەتایبەت لە هەردوو ئاراستەی ڕۆژئاوا و باشوری ڕۆژئاوا کە بە بێ بوونی هیچ بەربەستێکی بەرزونزمی بەسەر ناوچەکەدا دەکرێنەوە، بەڵام لە وەرزی زستاندا ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکان زور کەمە و دەگاتە (٠,٩٥٢) ڕۆژ وەك لە خشتەی ژمارە (٤)دا دیارە هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ پتەوی و یەکگرتووی گەردیلەکانی خاك بە هۆی تێربونیەوە بە ئاوی باران، هەروەها زۆر دابەزینی چالاکی گەرمی و کەمبونەوەی ڕێژەی دوبارەبونەوەی بای ڕۆژئاوا و باکوری ڕۆژئاوا و باشوری ڕۆژئاوا بۆ (١,٥٪، ٣,٦٪ ، ٢,٥٪) یەك لە دوای یەك وەك لە خشتەی ژمارە(٢)دا دیارە، هاوکات لەگەڵ ئەمەشدا تێکرای خێرای با لەم ئاراستانەوە نزم دەبێتەوە بۆ (٠,٥ ، ١، ١,٤)م/چرکە یەك لە دوای یەك وەك لە خشتەی ژمارە (١١) دەردەکەوێت وە ئەو خولبارینە کەمەش کە لەم وەرزەدا ڕوبەڕووی ناوچەی لێکۆڵینەوە دەبێتەوە لەو بەرە هەواییە جەمسەرییە ساردانەوە دروست دەبێت کە جێگەی سیستەمی پەستان بەرزی باو دەگرێتەوە .

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

خشتەی ژمارە (١١)

خێرایی با بە (م/چرکە) بە گوێرەی ئاراستەکان لە وێستگەی سلێمانی لە ماوەی ساڵانی (١٩٩٣-٢٠١٣)

ئاراستە	وەرزی بەهار			تێکرا	وەرزی هاوین			تێکرا	وەرزی پایز			تێکرا	وەرزی زستان			تێکرا	تێکرای ساڵانە
	ئازار	نیسان	مایس		حوزەیران	تەمموز	ئاب		ئەیلول	تشرین ١	تشرین ٢		کانون ١	کانون ٢	شوبات		
N	1.2	2.8	3.2	2.4	2.1	2.5	2	2.2	1.4	1.1	1.2	1.2	2	2.3	0.7	1.7	1.9
NE	3.1	3.2	3.5	3.3	3.2	3.6	2.9	3.2	2.8	2.6	2.5	2.6	2.6	3.7	3.6	3.3	3.1
E	1.7	1.8	3.3	2.3	3.2	3.4	2.6	3.1	2	1.9	2.1	2	2.2	2.3	1.9	2.1	2.4
SE	2.4	2.5	2.3	2.4	1.6	0.8	2.5	1.6	2.6	2.8	2.3	2.6	1.7	2.9	2.8	2.5	2.3
S	2.4	2.6	3.2	2.7	2.3	2.1	2.5	2.3	1.7	2.3	1.8	1.9	1.5	1.8	2.2	1.8	2.2
SW	2	2.2	2.3	2.2	2.4	2.4	2.1	2.3	1.3	1.7	0.8	1.3	2.2	0.5	1.4	1.4	1.8
W	1.4	2.6	1.9	2	2.2	2.5	2.3	2.3	2.1	1.4	2.1	1.9	0.9	0.5	0	0.5	1.7
NW	0	1.8	3.1	1.6	3.2	1.6	1.5	2.1	2.1	1.2	1.5	1.6	1.6	0	1.5	1	1.6

سەرچاوە :- کاری توێژەر بە پشت بەستن بە :-

حکومەتی هەرێمی کوردستان ، وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن ،بەڕێوەبەرایەتی کەشناسیی سلێمانی ، زانیاری بڵاونەکراوە .

دەرئەنجامەکان:

بەلێکۆڵینەوەو شیکردنەوەی کێشەی توێژینەوەکە گەیشتین بە ئەم دەرئەنجامانەی لای خوارەوە:

١-بەرزبوونەوەی پلەی گەرمی و کەمی دابارین لەناوچەی لێکۆڵینەوە و بەتایبەت ناوچەکانی دەورووبەری دەبنە هۆی وشکی خاك ئەمەش دەبێتە هۆی هەڵوەشان و هەڵگرتنی دەنکۆڵەکانی بەبڕی جیاواز لە ڕێگەی باوە.

٢-بای باشوری خۆرئاوا ڕۆڵی سەرەکی هەیە لە زیادکردنی ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکان، بەو پێیەی ڕێژەی سەدی بۆ دوبارەبونەوەی ئەم بایە لە هەر سی وەرزی (بەهار، هاوین، پایز) دەگاتە (١٣,٣٪ ١٤,٨٪، ١٠,٦٪) هاوکات ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکان بۆ هەر سێ وەرزەکە دەگاتە (٨، ٦، ٢,١) ڕۆژ یەك لە دوای یەك ، بەڵام لە وەرزی زستاندا بەهۆی کەمبونەوەی ڕێژەی سەدی ئەم بایە بۆ (٢,٥٪)ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکانیش کەمدەبێتەوە بۆ (٠,٩٥٢)ڕۆژ .

٣-لەپۆلێنی تێکرا مانگانەییەکانی ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکان دەرکەوت مانگی مایس ژمارەی ڕۆژە خۆڵاوییەکانی دەگاتە لوتکە هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی بای باشوری خۆرئاوا لەم مانگەدا زۆرترین ڕێژەی دوبارەبونەوەی هەیە کە دەگاتە (٢٠,٤٪).

٤-لە ئەنجامی بەراوردکردنی دە ساڵی یەکەمی لێکۆڵینەوەکە (١٩٩٤-٢٠٠٣) بە دە ساڵی دووەمی لێکۆڵینەوەکە(٢٠٠٤- ٢٠١٣) دەرکەوت لە دە ساڵی دووەمی لێکۆڵینەوەکەدا (٢٠٠٤-٢٠١٣) باران بە ڕێژەی ٨,١١٥٪ کەمی کردووە کە دەتوانین ئەمە بە گۆرانکاریەك لەبڕی بارانی ناوچەکە دابنێین وە خۆڵبارین بەهەردوو جۆرەکەیەوە بە ڕێژەی (٦٨,٧٥٪) زیادی کردووە. پێشنیارەکان:

١-کەمکردنەوەی کاریگەری ڕەگەزە ئاووهەواییەکان بەتایبەت ڕەگەزی با بەهۆی ئەو کاریگەرییە سەرەکیەی کە هەیەتی ئەویش بە چاندنی درەختی بەرز کە دەبێتە بەربەست لەبەردەم بادا

٢-چاندنی ئەو بەروبومانەی کە دەبنە هۆی پتەوی خاك .

٣-نەبرینەوەی درەختەکان و بەکارهێنانی شێوازی کشتوکاڵی چڕ.

٤-گرتنەبەری ڕێوشوێنی پێویست بۆ کەمکردنەوەی یان سنورداركردنی کێشەی گەردەلولی خوڵاویی وە کەمکردنەوەی کاریگەرییە ژینگەییەکانی لە شاری سلێمانی.

سەرچاوەکان:

أ-سەرچاوە کوردیەکان

١-احمد، شوخان محمد(٢٠١١): وێستگەی کەشناسیی سلێمانی، لێکۆڵینەوەیەك لە ئاووهەوای ورد، نامەی ماستەر، کولێژی زانستە مروڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، بڵاونەکراوە.

٢- وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن، بەڕێوەبەرایەتی کەشناسیی سلێمانی، زانیاری بڵاونەکراوە.

٣- محمد، ئاوێستا خالید(٢٠٠٨): پەیوەندی جیمۆرفۆلۆجیای شاری سلێمانی بە بەکارهێنانی زەوی نیشتەجێبونەوە، نامەی ماستەر، کولێژی زانستەمروڤایەتیەکان، زانکوی سلێمانی، بڵاونەکراوە.

ب-سەرچاوە عەرەبیەکان:

١-النجماوي، سرى بدرحسين علاوي(٢٠٠١): دراسة مناخ محافظة نينوى، كلية تربية، جامعة الموصل، رسالة ماجستير غير منشورة.

٢-ديري، عبد الامام نصار(١٩٨٨): تحليل الجغرافي لخصائص مناخ القسم الجنوب من العراق، كلية الاداب، جامعة البصرة، رسالة ماجستير غير منشورة.

٣- شرف، عبدالعزيز طرح(١٩٨٠): مناخ كويت، مؤسسة الثقافية الجامعية، الاسكندرية.

٤- عبدالرحمان، بشائر (١٩٨٩): العواصف الغبارية في العراق، جامعة المستنصرية، رسالة ماجستير غير منشورة.

٥-فايد، يوسف عبدالمجيد: جغرافية المناخ والنبات، دار النهضة العربية، بيروت، بدون سنة.

٦-كربل، عبدالاله رزقي(٢٠٠٥): علم الاشكال الارضية(الجيمورفولوجيا)، جامعة البصرة.

ت-سەرچاوەی ئینگلیزی

1-Andrew,G.et al, (1988): Encyclopedic dictionary of physical Geography, 2nd edition printed in Great Britain, Norwich, Ltd.

2-Tom,M. & Hess L.D. (2002): Physical Geography 7th edition , Newjersy.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

شیکردنەوەیەکی جوگرافی بۆ دابەشبوونی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق

کاوە رشید کاکی[١]، جەزا تۆفیق تالیب[٢]
[١,٢] بەشی جوگرافیا، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سلێمانی، شاری سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق
Corresponding author's e-mail: **rashid.060003@univsul.edu.iq**

پوختە:

دابەشبوونی جوگرافیی دانیشتوان؛ پرسێکی گرنگە لە پرسەکانی بابەتی جوگرافی و تەوەرێکی گرنگی لە توێژینەوە دانیشتوانییەکاندا پێکهێناوە، چونکە لەڕێگەیەوە دەتوانرێت کەتوار (واقع)ی نیشتەجێبوونی مرۆڤ و پەیوەندیی بە شوێن و ژینگەوە دەربخات، بۆیە لەم توێژینەوەیەدا هەوڵدەدرێت واقعی دابەشبوونی دانیشتوان بەسەر ناوچەی توێژینەوەدا بخرێتەڕوو، چونکە دابەشبوونی دانیشتوان دەرئەنجامە بۆ کارلێکی نێوان خودی دانیشتوان لەگەڵ تەواوی توانا ژینگەییەکانی ئەو ناوچەیەی تێیدا نیشتەجێن. هەروەها دابەشبوونەکان دەتوانن کۆمەڵێک شێوازمان بۆ دروستبکەن، کە دواجار هەریەک لەو شێوازانە شیکاری و لێکدانەوەی خۆیان هەیە. لە توێژینەوەکەدا سەرەڕای بەکارهێنانی داتا و زانیارییە ژمارەییەکانی دانیشتوان، هەوڵدراوە تەکنیکی سیستمی زانیارییە جوگرافییەکان (GIS) و ڕێگا ئامارییەکانی تایبەت بە دابەشبوون بەکاربهێنرێت، تاکو لەڕێگەی ئەنجامەکانەوە شیکاری و چارەسەری گونجاو بۆ تەواوی کێشەکانی پەیوەست بە دابەشبوون و تێکچوونی هاوسەنگیی دابەشبوونەکە بخرێتەڕوو، بۆ ئەم مەبەستەش توێژینەوەکە بۆ چوار تەوەری سەرەکی (دابەشبوونی شوێنی و ژمارەیی دانیشتوان، دابەشبوونی قەبارەیی دانیشتوان، دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوان، شێوازەکانی دابەشبوونی دانیشتوان) دابەشکراوە، تیایدا دەرکەوتووە ناهەوسەنگی لە دابەشبوونی شوێنی و قەبارەیی و ژینگەیدا بوونی هەیە و شێوازەکانی دابەشبوونی دانیشتوان بۆ سەلماندنی ناهاوسەنگیەکە باشترین گەواهیدەرن.

وشە کلیلییەکان: (دابەشبوون، دابەشبوونی دانیشتوان، شێوازەکانی دابەشبوون)

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ١ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢١/١١/٢٥ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٢/٢ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٣/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	rashid.060003@univsul.edu.iq
مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	©٢٠٢٢ کاوە رشید کاکی، پ. د. جەزا تۆفیق تالیب،گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

ملخص:

التوزيع الجغرافي للسكان؛ هو قضية هامة في القضايا الجغرافية وشكل موضوعا هاما في البحوث السكانية، لأنه من خلال ذلك، فمن الممكن إظهار واقع الإستقرار البشرية وعلاقتها بالمكان والبيئة، لذلك هذه الدراسة تحاول إظهار واقع التوزيع السكاني على منطقة الدراسة، لأن توزيع السكان هو نتيجة للتفاعل بين السكان أنفسهم والقدرات البيئية الكاملة للمنطقة التي يعيشون فيها. يمكن للتوزيع أيضا إنشاء مجموعة من الأنماط، وفي نهاية المطاف كل منها له تحليله الخاص. و في هذا البحث، وعلى الرغم من استخدام البيانات والمعلومات العددية، جرت محاولة استخدام تقنية نظام المعلومات الجغرافية (GIS) واستخدام الأساليب الإحصائية للتقسيم، بحيث يتم من خلال النتائج، عرض التحليلات والحلول المناسبة للمشاكل الكاملة المتعلقة بالتوزيع وتدهور ميزان التوزيع. ولهذا الغرض، سيركز البحث على أربعة مواضيع رئيسية (توزيع مكاني وعددي للسكان، وتوزيع الحجمي للسكان، والتوزيع البيئي للسكان، وأنماط التوزيع)، وقد تبين أن هناك اختلالا في توزيع الموقع والحجم والبيئة، وأن أساليب توزيع السكان لإثبات عدم التوازن هي أفضل دليل.

كلمات المفتاحية: (توزيع، توزيع السكان، أنماط التوزيع).

Abstract:

The geographic distribution of population is an important topic in geography and constitutes an important topic in population researches because through it, the facts about the inhabiting of the population and its relations to the location and the environment are shown. For that reason, an attempt is made in this paper to demonstrate the facts of the population distribution onto the location studied in this paper because population distribution is the outcome of the interactions between the population with all the environmental factors that exist in the place where they have dwelt. The divisions can also make some patterns that can be analyzed and explained. In the research, despite using numeric data and information about the population, an attempt is made to use systematic techniques for geo-information and specific statistics relation to the population division to, through the results, show a suitable solution to the (GIS) problems related to the distribution and the imbalance of the distribution of the population. The research includes four main topics (the distribution of the location and the number population, The volume of the population division, The environmental division of the population, and the sorts of the population division) and it is noticed that there is an imbalance in the location, mass, and environmental distribution and the types of the distributions can be a good evidence for such imbalances.

Keywords: (Distribution, Distribution of Population, Patterns of Distribution)

پێشەکی:

دابەشبوونی جوگرافیایی دانیشتوان بە یەکێك لەگرنگترین بابەتەکانی جوگرافیای دانیشتوان دادەنرێت، نەخشە وکەتوار (واقع) ی دابەشبوونی دانیشتوان، دەرئەنجامی کارلێککردنی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی نێوان فاکتەرە سروشتیو مرۆییەکانن لەهەر ناوچەیەکدا. گرنگیی ئەم بابەتەش لەوەدا دەردەکەوێ کە زانینی دابەشبوونی دانیشتوانی هەر ناوچەیەك کاریگەریی ڕاستەوخۆی لەسەر هەر پلانێك دەبێت کە بەئامانجی بەرەوپێشبردنو پەرەسەندنی ئابووریو کۆمەڵایەتی دادەڕێژرێت، بەمەبەستی دەرخستنی تایبەتمەندیەکانی ئەو کۆمەڵگەیەو چارەسەرکردنی کێشەکانیان ئەنجامدەدرێت. ئاشکرایە هەموو پرۆژەیەکی پلاندانانی پێشوەخت پێویستی بە کۆمەڵێ توێژینەوەی زانستی دەبێت، تاکو ببنە بەرچاوڕوونی و بتوانرێ لەڕێگەی دەرئەنجامەکانیانەوە ئامانج و هەنگاوەکانی پلانەکە دابڕێژرێنەوە و بەگوێرەی

واقیعی ناوچەکە و پێویستییەکانی کار لەسەر هێنانەدیی ئامانجەکان بکرێت، ئیدی ئەگەر پلانەکە پلانێکی ماوە کورت یان دوور مەودا بێت، پلانێکی لۆکاڵی یان هەرێمی یاخود پلانێکی گشتگیر و فرە ڕەهەندبێت.

لەم ڕوانگەیەوە هەوڵدەدەین توێژینەوە لەسەر دابەشبوونی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق بکەین لەڕووی دابەشبوونی شوێنیو ژمارەیو ژینگەییەوە، بەگوێرەی ئەو پێوەرو ستانداردانەی لەم جۆرە توێژینەوانەدا بەکاردەهێنرێن، هەتا بتوانین لەڕێگەیانەوە دابەشبوونی دانیشتوانی قەزاکە لەڕووی دابەشبوونی شوێنی و ژمارەیی، دابەشبوونی قەبارەیی و دابەشبوونی ژینگەییەوە بەشێوەیەکی زانستی و بابەتیانە بخەینەڕوو.

کێشەی توێژینەوەکە:

کێشەی توێژینەوەکە بریتیە لە (نەبوونی هاوسەنگی لە دابەشبوونی دانیشتواندا، بەسەر بەشە جیاوازەکانی ناوچەی توێژینەوەدا)، دەکرێت ڕوونکردنەوەی زیاتری تایبەت بەم کێشەیە لەم چەند خاڵەی خوارەوەدا بخەینەڕوو:

١- ئایا هاوسەنگی لە دابەشبوونی دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوەدا هەیە؟ دابەشبوونی دانیشتوان لە قەزاکەدا بە ئاراستەی گردبوونەوەیە یان پەرش وبڵاو؟

٢- ئایا دابەشبوونی قەبارەیی دانیشتوان، دابەشبوونێکی چوونیەکە، یان جیاوازی گەورە لە دەستە قەبارەییەکاندا بوونی هەیە؟

٣- دۆخی دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوە چۆنە؟

گریمانەی توێژینەوەکە:

گریمانەکانی توێژینەوە، بریتین لە وەڵامدانەوەیەکی پێشوەختی کێشەی توێژینەوەکە، یاخود ڕەنگە گریمانەکان بەشێکیان چارەسەری کێشەکانی توێژینەوەکە بن، گریمانەکانی توێژینەوەکە بریتین لە:

١- دابەشبوونی دانیشتوانی قەزاکە، هاوسەنگ نییە و جیاوازی لە دابەشبوونیاندا هەیە، بەجۆرێک هەریەکەیەکی کارگێڕی شێوازی جیاوازی وەرگرتووە.

٢- بوونی جیاوازی لە بارودۆخە ژینگەیی و مرۆییەکاندا، ڕەنگدانەوەیان هەبووە لە بوونی جیاوازی گەورە لە دابەشبوونی قەبارەیی دانیشتوانی قەزاکەدا.

٣- نەبوونی سیاسەتێکی ڕامیاریی دروست و هاوسەنگیی لە پەرەپێدانی نێوان شارو دێیەکاندا، هۆکار بوون بۆ بەرزبوونەوەی ڕێژەی شارنشینی وکەمبوونەوەی دێنشینی لە قەزاکەدا.

ئامانجی توێژینەوەکە:

ئامانجی توێژینەوەکە بریتیە لە خستنەڕووی تەواوی تایبەتمەندییەکانی دابەشبوونی دانیشتوان لە قەزای سەیدسادق لەماوەی ساڵانی (١٩٥٧-٢٠٢٠) دا، بۆ ئەوەی ڕاستیەکان بۆ لایەنی پەیوەندیدار وچارەسەرکردنی ناهاوسەنگی لە دابەشبوونی دانیشتوان و وهۆکارەکانی لە ناوچەی توێژینەوەدا بخەینەروو.

ڕێبازی توێژینەوەکە:

گومان لەوەدا نییە هەر توێژینەوەیەکی ئەکادیمی پێویستی بە بەکارهێنانی ڕێبازێك یاخود چەند ڕێبازێکی توێژینەوە هەیە، تاکو ببێتە ڕەوتێکی زانستی بۆ بڕیاردان لەسەر تەواوی هەنگاوەکانی ناو توێژینەوەکە. لە گرنگترین ڕێبازە بەکارهاتووە کانیش لەم توێژینەوەدا بریتین لە: ڕێبازی پەسنی(المنهج الوصفی): لەم میتۆدەدا هەوڵدراوە واقعی ناوچەی توێژینەوە، بە بەکارهێنانی زانیارییە دروستەکان لەسەر دانیشتوان وەك ئەوەی کە هەیە بخرێتە ڕوو. هاوکات لە توێژینەوەکەدا ڕێبازی شیکاری (المنهج التحلیلي) بۆ دانیشتوان و داتا دانیشتوانییەکان کراوە، هاوکات ڕێگا و ئامرازی ئاماری و شیکردنەوەی چەندێتی (تحلیل الکمي) بەکاربراوە.

سنووری توێژینەوەکە:

هەر توێژینەوەیەکی زانستی لە کات و شوێن و بابەتێکی دیاریکراودا ئەنجام دەدرێت، بۆئەوەی ئامانج و هەنگاوەکانی توێژینەوەکە ڕوون و بابەتیبن، پێویستە سنوری توێژینەوەکە دیاریکراو بێت، تاکو بتوانرێت ئەنجامەکە بەسەر کات و شوێنێکی دیارکراودا بگشتێنرێت.

سنووری شوێنی:

قەزای سەیدسادق لەڕووی شوێنی ئەسترۆنۆمیەوە دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانیی (″٣٣ ′١٥ ٣٥٠ – ″٠٥ ′٣٥ ٣٥٠) ی باکوری گۆی زەوی و هێڵەکانی درێژیی (″٤١ ′٣٨ ٤٥٠ – ″٥٩ ′٥١ ٤٦٠)ی ڕۆژهەڵات، لەڕووی شوێنی جوگرافیاوە دەکەوێتە بەشی ڕۆژهەڵاتی پارێزگای سلێمانی و ڕۆژهەڵاتی هەرێمی کوردستانەوە، لە بەشی ڕۆژهەڵاتیەوە هاوسنورە لەگەڵ پارێزگای هەڵەبجەدا، لە باشورەوە هاوسنورە لەگەڵ قەزای شارەزووردا، لە بەشی ڕۆژئاوایەوە قەزای سلێمانی هەیە، لە هەریەك لە باکووری ڕۆژهەڵات و باکوریەوە هەریەك لە قەزاکانی پێنجوێن و شارباژێر بوونیان هەیە. سەبارەت بە یەکە گارگێڕییەکانی قەزای سەیدسادق، پێکهاتووە لە هەردوو ناحیەی: (سەنتەری قەزای سەیدسادق، ناحیەی سرۆچك)، کۆی گشتی ڕووبەری قەزاکە بریتیە لە (٦٩٦,٣) کم٢. بڕوانە نەخشەی (١).

سنووری کاتی:

سنووری کاتیی توێژینەوەکە بریتیە لە ماوەی نێوان (١٩٥٧-٢٠٢٠)، واتە ساڵی بنەڕەت بریتیە لە (١٩٥٧) و ساڵی توێژینەوەکەش بریتیە لە ساڵی (٢٠٢٠)، بۆ ئەوەی ڕاستیەکان بۆ لایەنی پەیوەندیدار وچارەسەرکردنی ناهاوسەنگی لە دابەشبوونی دانیشتوان و وهۆکارەکانی لە ناوچەی توێژینەوەدا بخەینەروو.

نەخشەی (١): شوێن وپێگەی ناوچەی توێژینەوە

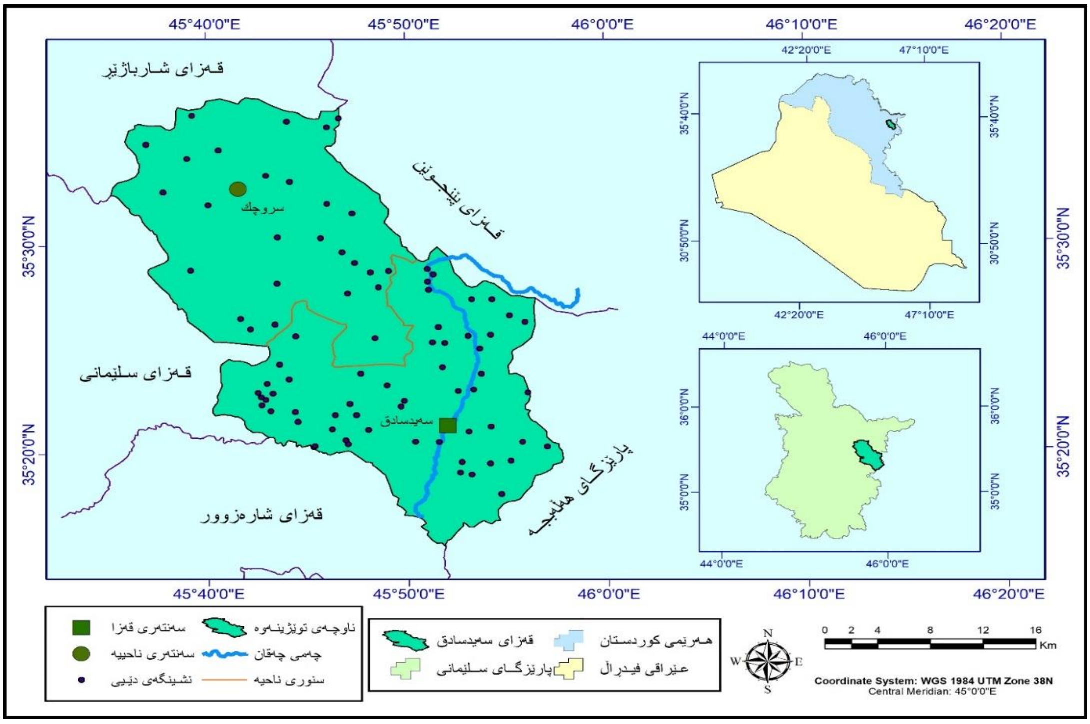

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشتبەستن بە : (وەزارەتی پلاندانان، ٢٠٢٠).

یەکەم: دابەشبوونی شوێنی و ژمارەیی دانیشتوان

دابەشبوونی دانیشتوان؛ بەسەر جوگرافیا و ناوچە جیاوازەکاندا دابەشبوونێکی واقیعی (کەتواری)یە، بەو واتایەی تایبەتمەنییە سروشتی و مرۆییەکان بڕیار لەسەر ئەوە دەدەن دانیشتوان لە کوێدا کۆبێتەوە و لەکوێدا بوونیان نەبێت، جگە لەوەی هیچ کات ئەوە ڕووینەداوە لە

هەموو مەڵبەندەکانی نیشتەجێبوونی مرۆڤدا یەکسانی قەبارەیی و ژمارەیی هەبوبێت، هۆکارەکانی ئەم نابەرامبەرییە بۆ بوونی جیاوازی لە شێوەکانی سەر رووی زەوی و دابەشبوونی دەرامەتە سروشتییەکان و دۆخە جیاوازەکانی ژینگەی سروشتی و مرۆیی دەگەڕێتەوە. هەروەها کاریگەرییەکانی ژینگەی مرۆیش جارێکی تر هۆکارن بۆ دەرکەوتنی جیاوازی لە دابەشبوونی شوێنی و ژمارەیی دانیشتواندا، هۆکارە مرۆییەکان بریتین لە هەریەك لە: (هۆکارە ئابوورییەکان، خزمەتگوزارییەکانی سەرخان و ژێرخان، هۆکاری کۆمەڵایەتی، رامیاری و کارگێڕی) ەکان (السعدي، ١٩٧٦، ص ٣٣).

١-١- دابەشبوونی شوێنیی دانیشتوان

مەبەست لە دابەشبوونی شوێنیی دانیشتوان، دابەشبوونی دانیشتوانە بەسەر شوێنو بەشە جیاجیاکانی ناوچەی توێژینەوەدا، کە بێگومان هەر ناوچەیەك بەرێژەی جیاواز دانیشتوانی تێدا کۆبووەتەوە، ئەویش بەگوێرەی بارودۆخەکانی ژینگەی سروشتیو مرۆیی هەریەکە لەو ناوچانە دەبێت، باشترین دابەشکاریش بۆ جیاکاری شوێنەکانی ناوچەی توێژینەوە بریتیە لە سنوری یەکە کارگێڕییەکانی قەزاکە، بەم پێیەش قەزاکە دابەشبووە بەسەر هەردوو ناحیەی (سەنتەری قەزای سەیدسادق، ناحیەی سرۆچك). گرنگیی ئەم جۆرەی دابەشبوون لەوەدا خۆیدەبینێتەوە، کە ئایا دابەشبوونی دانیشتوان بەشێوەیەکی هاوسەنگ بەسەر تەواوی بەشەکانی ناوچەکەدا دابەشبووە، یاخود بەپێچەوانەوە جیاوازی و نابەرامبەری گەورە لە کۆبوونەوەی دانیشتوانی هەریەك لەو بەشانەدا هەیە و چڕیی نیشتەجێبوون لەشوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر دەگۆڕێت.

لە خشتەی (١)و نەخشەی (٢)ەوە دەردەکەوێت زۆرترین دانیشتوان دەکەوێتە بەشی باشووری ناوچەی توێژینەوەوە، واتە سەنتەری قەزای سەیدسادق، ئەویش بەهۆی کاریگەریی شاری سەیدسادقەوەیە، چونکە ئەم شارە سەنتەری قەزاکە دەنوێنێت، هەروەها زۆرترین دەزگای ئیداریو خزمەتگوزارییە کۆمەڵایەتی و ئابووری و خۆشگوزەرانیەکانی تێدا بەرجەستە بووە، بۆیە دەبینین زۆرترین دانیشتوانی لەخۆگرتووە کە دەگاتە (٩٢٣٢٧) کەس، چڕیی گشتی دانیشتوانیش بەرزترین بەهای تۆمارکردووە لەم ناحیەیەدا کە (٢٦٨کەس/کم٢) بووە، پاش ئەویش ناحیەی سروچك دێت کە ژمارەی دانیشتوانەکەی (٣١٧٣)کەسەو چڕیی دانیشتوان تیایدا (٩کەس/ کم٢) بووە.

هۆکاری کەمی نیشتەجێبوون لەباکووری قەزاکە واتە لەناحیەی سروچك، سەرەڕای نەگونجاوی تۆبۆگرافیاو ژینگەی سروشتیو نەبوونی زەوی کشتوکاڵیی پێویست بەهۆی ئاڵۆزیی جیۆمۆرفۆلۆجیەکەیەوە، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئەم ناوچانە دوورن لە سەنتەرەکانی خزمەتگوزارییە کارگێڕیو ئابووریو کۆمەڵایەتیەکانی سەنتەری قەزاکەوە.

خشتەی (١): دابەشبوون و چڕیی گشتی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق بەپێی یەکە کارگێڕییەکان لەساڵی (٢٠٢٠)

یەکەی کارگێڕی	ڕووبەر (کم^{2})	ژ. دانیشتوان	چڕیی گشتی دانیشتوان (کەس/کم^{2})
سەنتەری قەزا	٣٤٣،٨١	٩٢٣٢٧	٢٦٨،٥
ناحیەی سرۆچك	٣٥٢،٥١	٣١٧٣	٩
کۆی قەزا	٦٩٦،٣٢	٩٥٥٠٠	١٣٧،١

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشتبەستن بە زانیارییەکانی خشتەی (٣) و دەرهاویشتەکانی پرۆگرامی (ArcMap10.8).

نەخشەی (٢): دابەشبوونی شوێنیی و چڕیی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق بۆساڵی ٢٠٢٠

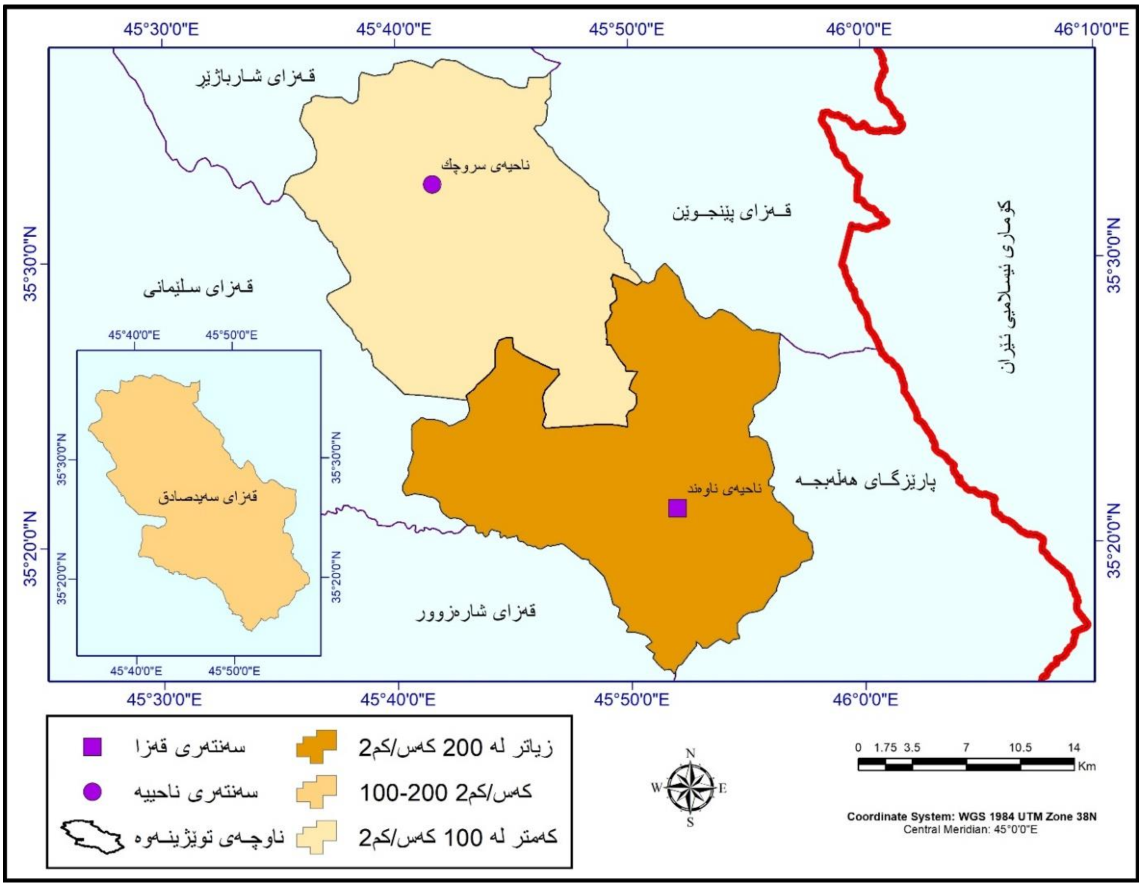

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشتبەستن بە زانیارییەکانی خشتەی (١).

١-٢- دابەشبوونی ژمارەیی دانیشتوان:

قەزای سەیدسادق یەکێکە لەو قەزایانەی هەرێمی کوردستان کە ژمارەیەکی بەرچاو دانیشتوانی تێدا کۆبووەتەوە، بەردەوام ژمارەی دانیشتوانی بەرەو زیادبوون ڕۆشتووە، بەڵام ڕێژەی لە کۆی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی بەردەوام کەمیکردووە، بە تێڕوانین لە خشتەی (٢) ئەم ڕاستیە ڕوونتر دەردەکەوێ، ژمارەی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق لەساڵی (١٩٥٧)دا نزیکەی (١٧٦٠٦) کەس بووە، کە دەکاتە ڕێژەی (٥,٨٪)ی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی، لەساڵی (١٩٦٥)دا ژمارەی دانیشتوانی قەزاکە زیادیکردووە بۆ (٢٣٤٥٤)کەس، واتە نزیکەی (٥,٩٪)ی کۆی هەموو دانیشتوانی پارێزگای سلێمانیی پێکهێناوە، لەساڵی (١٩٧٧) دا ژمارەی دانیشتوان بۆ (٤٠١٥٦) کەس زیاد دەکات، بەڵام ڕێژەکە بۆ (٥,٨٪) کەمدەکات، کەمبوونەوەکە بەردەوامی دەبێت، بەجۆرێك لە ساڵەکانی (١٩٨٧ و ٢٠٠٢ و ٢٠١٠ و ٢٠٢٠) بەدوای یەکدا بەردەوام لە کەمبوونەوەدا دەبێت بە ڕێژەکانی (٥٪، ٤,٣٪، ٤٪، ٣,٨٪). ئەمەش بەڵگەیە لەسەرئەوەی گەشەی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق لە گەشەی گشتی دانیشتوانی کۆی پارێزگاکە کەمترە.

کەواتە، ئاراستەی کۆچکردن (کۆچی ناوخۆیی) لە نێوان قەزای سەیدسادق و بەشەکانی تری پارێزگای سلێمانیدا، کۆچێکی نەرێنییە بەو واتایەی ئاراستەی کۆچ لە سنووری قەزای سەیدسادقەوە بۆ سەنتەری پارێزگا و بەشەکانی تری پارێزگاکە ئەنجام دەدرێت.

هەر سەبارەت بە دابەشبوونی ژمارەیی دانیشتوان، بەڵام لەسەر ئاستی یەکە کارگێڕییەکانی قەزاکە، وەك لە خشتەی (٣) و شێوەی (١) دا دەردەکەوێت، لەساڵی (١٩٥٧) دا تارادەیەك هاوسەنگی لەنێوان دابەشبوونی ژمارەیی دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوەدا بوونی هەبووە، بەوەی بەنزیکەی هەریەك لە ناحیەکانی (ناوەند و سروچك) ڕێژەی (٥٠٪) ی دانیشتوانی کۆی قەزاکەیان لەخۆیان گرتووە، دواتر لە ساڵی (١٩٦٥) دا هاوسەنگییەکە تێکدەچێت و ناحیەی سروچك زۆرینەی دانیشتوان لەخۆدەگرێت بەڕێژەی (٥٢,٥٪)، لەبەرامبەردا سەنتەری

قەزای سەیدسادق ڕێژەی (٤٧,٥٪) ی دانیشتوان پێکدەهێنێت.

خشتەی (٢): ژمارە و ڕێژەی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق لە پارێزگای سلێمانی لەماوەی ساڵانی ١٩٥٧-٢٠٢٠

ساڵ	ژ.دانیشتوانی قەزا	ژ. دانیشتوانی پارێزگا	ڕێژەی قەزا لەپارێزگا %
١٩٥٧	١٧٦٠٦	٣٠٤٨٩٥	٥،٨
١٩٦٥	٢٣٤٥٤	٣٩٩٧٦٨	٥،٩
١٩٧٧	٤٠١٥٦	٦٩٠٥٥٧	٥،٨
١٩٨٧	٤٧٨٧٢	٩٥١٧٢٣	٥
٢٠٠٢	٥٣٦٦٧	١٢٤٩٨٢٤	٤،٣
٢٠١٠	٧٤٤١٦	١٨٥١٤٣٣	٤
٢٠٢٠	٩٥٥٠٠	٢٤٨٨١٧١	٣،٨

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشتبەستن بە:

١- زانیارییەکانی خشتەی (٣). ٢- (وەزارەتی پلاندانان، ٢٠٢٠).

بەشێکی هۆکارەکان دەگەڕێنەوە بۆئەوەی سروشتی ئەوکاتی دانیشتوانی قەزاکە و هەرێمی کوردستان بەگشتی، کە زیاتر کۆمەڵگەیەکی دێنشینی و کشتوکاڵی بووە، لەگەڵ ئەوەشدا زیاتر ناوچە شاخاوی و دژوارەکانیان هەڵبژاردوە بۆ نیشتەجێبوون، لە پرۆسەی کشتوکاڵیشدا زیاتر بەکاری پەروەدەکردنی ئاژەڵەوە سەرقاڵبوون، بۆیە ناوچە شاخاوییەکانی باکووری قەزاکە، کە خۆی لە ناحیەی (سروچک) دا دەبینێتەوە زۆرترین دانیشتوانی تێدا کۆبووەتەوە.

خشتەی (٣): ژمارە و ڕێژەی دانیشتوانی ناحیەکانی قەزای سەیدسادق، ساڵانی ١٩٥٧-٢٠٢٠

ساڵ	سەنتەری قەزا	%	ناحیەی سروچک	%	کۆی قەزا	%
١٩٥٧	٨٨٢٢	٥٠،١	٨٧٨٤	٤٩،٩	١٧٦٠٦	١٠٠
١٩٦٥	١١١٣١	٤٧،٥	١٢٣٢٣	٥٢،٥	٢٣٤٥٤	١٠٠
١٩٧٧	٢٢٧٠١	٥٦،٥	١٧٤٥٥	٤٣،٥	٤٠١٥٦	١٠٠
١٩٨٧	٤٥٧٢٠	٩٥،٥	٢١٥٢	٤،٥	٤٧٨٧٢	١٠٠
٢٠٠٢	٤٨٠٢٨	٨٩،٥	٥٦٣٩	١٠،٥	٥٣٦٦٧	١٠٠
٢٠١٠	٧٠٨٢٩	٩٥،٢	٣٥٨٧	٤،٨	٧٤٤١٦	١٠٠
٢٠٢٠	٩٢٣٢٧	٩٦،٧	٣١٧٣	٣،٣	٩٥٥٠٠	١٠٠

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشتبەستن بە:

١- (وزارة الداخلية، ١٩٥٧). ٢- (وزارة التخطيط، ١٩٦٥). ٣- (وزارة التخطيط، ١٩٧٧). ٤- (وزارة التخطيط، ١٩٨٧). ٥- (وەزارەتی

پلاندانان، ٢٠٢٠). ٦- (وەزارەتیی دارایی و ئابووری ٢٠٢٠).

شێوەی (١): دابەشبوونی ژمارەیی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق لەسەر ئاستی یەکە کارگێرییەکان، لەماوەی (١٩٥٧-٢٠٢٠)

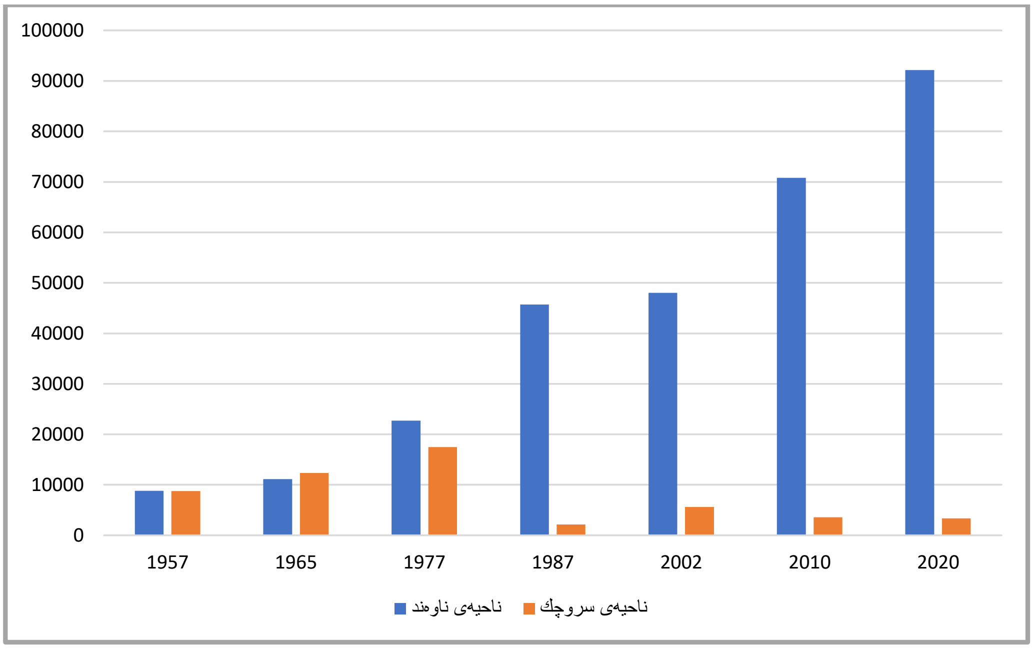

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشتبەستن بە زانیارییەکانی خشتەی (٣).

بەڵام دواتر لە سەرژمێریی ساڵی (١٩٧٧) دا زۆربەی دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوە لە سەنتەری قەزای سەیدسادقدا کۆدەبنەوە بەرێژەی (٥٦,٥٪)، لە بەرامبەردا ناحیەی سروچك کەمتر (٤٤٪) ی دانیشتوانی لەخۆگرتووە. هۆکاری ئەم گۆڕانکارییە دەگەڕێتەوە بۆ ڕوودانی پرۆسەی گۆڕانکاری لە پێکهاتەی ئابووریی کۆمەڵگەدا، کە جگە لە ئاژەڵداری پرۆسەی چاندن و کشتوکاڵی ڕووەکی پەیڕەوی لێدەکرێت، بۆ ئەم مەبەستەش زەوییە بەپیتەکانی باشووری سنووری قەزای سەیدسادق، کە سەنتەری قەزاکە دەکات باشترین و گونجاوترین شوێن دەبێت بۆ ئەنجامدانی ئەو پرۆسەیە، هەربۆیە لەم سەرژمێرییە و سەرژمێرییەکانی دواتردا چڕیی نیشتەجێبوون و قورسایی ژمارەیی دانیشتوان لە بەشی باشووری قەزاکەدا دەمێنێتەوە. هەربۆیە لە ساڵەکانی (١٩٨٧، ٢٠٠٢، ٢٠١٠ و ٢٠٢٠) دا، سەنتەری قەزا بە ڕێژەکانی: (٩٥,٥٪)، (٨٩,٥٪)، (٩٥,٢٪) و (٩٦,٧٪)، دەبێتە چڕترین شوێن لەڕووی دابەشبوونی ژمارەییەوە. تەنانەت جیاوازییەکە زۆر گەورەتر دەبێت و لەکۆتا ساڵی توێژینەوەکەدا کە ساڵی (٢٠٢٠)ە ناحیەی سروچك تەنیا ڕێژەی (٣,٣٪) ی دانیشتوانی قەزاکە لەخۆدەگرێت.

بەشێکی تری هۆکارەکان بۆ گۆڕانی دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوان دەگەڕێتەوە، کۆمەڵگەی کوردی بەگشتی بەهۆی بەشێکی زۆر لە هۆکارە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەکانەوە، کە لە ماوەی توێژینەوەدا بەسەر هەرێمی کوردستان و ناوچەی توێژینەوەدا هاتوون، بوونە هۆی ئەوەی لە کۆمەڵگەیەکی دێنشینەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی شارنشین بگۆڕێن.

دووەم: دابەشبوونی قەبارەیی دانیشتوان

مەبەست لە دابەشبوونی قەبارەیی؛ بەرکەوتەی هەر مەڵبەندێکی دانیشتوانیە لەڕووی قەبارەی دانیشتوانەوە، ئیتر ئەگەر لەسەرئاستی وڵات، هەرێم، پارێزگا یان ناحیە بێت (الراوي، ١٩٩٧، ص ٣١). بە دەربڕینێکی تر: بریتیە لە ڕیزبەندی قەبارەیی دانیشتوان بەگوێرەی قورسایی دانیشتوانیان، بۆ ئەم مەبەستەش ڕیزبەندیەکە پشت بە ژمارەی دانیشتوانی هەر نشینگە (شار و دێ)یەك دەبەستێت، بێگومان ئەم دابەشبوونە بەتێپەڕبوونی کات گۆڕانکاریی بەسەردا دێت، کە بەرئەنجامی هۆکارە جۆراوجۆرەکانن، جگە لەوەی خودی جیاوازییە قەبارەییەکانیش جارێکی تر لێکەوتەی کۆمەڵێك بارودۆخی زاڵی ئەو ناوچەیەن، بۆیە بۆ ئەنجامدانی ئەم دابەشکارییە کۆمەڵێك دەستەی قەبارەیی دادەنرێن و بەگوێرەیان نشینگەکانیان پێدابەشدەکرێت (محمد، ٢٠٠٦، لا ٣٩).

لێکۆڵینەوە لە ڕیزبەندی قەبارەیی - ژمارەی دانیشتوان - لەگەڵ دابەشبوونی قەبارەیی نشینگەمرۆییەکان گرنگیەکی زۆری هەیە، کە هیچ کەمتر نییە لە لێکۆڵینەوە لە دابەشبوونی شوێنیی و جوگرافیایی، بەڵکو دەبنە تەواوکەری یەکتر، لە کاتێکدا قەبارەی شار یاخود دێهات پەیوەستە بە دەرهاویشتەی کارلێکی کۆمەڵێك هۆکاری سروشتیی و مرۆییەوە، ئەگەر هاتوو ئەو هۆکارانە ئەرێنی بوون ئەوا ئەو نشینگانە زۆردەبن و گەشەدەکەن، هەروەها کاریگەرییە هەرێمیەکانیشیان بەجۆرێك زیاد دەبێت کە ڕەنگە بگاتە دەرەوەی سنوری ئیداری و سیاسیی نشینگەکەوەو ببێتە مەڵبەندی کێشکردنی دانیشتوانی کۆچکردووی هەندێ لە نشینگەکانی دەوروبەری خۆی، بە پێچەوانەوە ئەگەر هاتوو ئەو هۆکارانە نەرێنی بوون، ئەوا کاریگەریەکانیشی بەهەمان شێوە نەرێنی دەبن و نشینگەکە لەهەمان بارودۆخی خۆیدا دەمێنێتەوە، یان ڕەنگە بەشێکی دانیشتوانەکەی ببنە بەشێك لە پێکهاتەی نشینگەکانی تری دەورووبەری. کەواتە ڕیزبەندی قەبارەیی تیشك دەخاتە سەر ئەو هۆکارانەی بەشدارن لە نەخشاندنی ئەو دابەشبوونەی ئێستا هەیە، هەروەها دەرفەتی پەرەپێدانی ئەم نشینگانە لە داهاتوودا دەخاتەڕوو، ئەمەش یارمەتیدەرێکی باشە بۆ پلاندانەران و لایەنە بەرپرسەکان، تاکو پێشبینی بکەن لەسەر چۆنێتی دابەشبوونی نشینگەکان لە داهاتوودا، ئەمە جگە لەوەی ڕۆڵی بەرچاو دەبینێ لە نەهێشتن و کەمکردنەوەی هەر کێشەو ڕێگرییەك دێتەپێش بۆ پلاندانەران لەکاتی جێبەجێکردندا، بەتایبەت کێشەکانی نیشتەجێبوون، ڕێگاوبان و ترافیك و پیسبوون و گرفتەکانی پەرەپێدان (کریم، ٢٠١٦، لا ١٢٣). بەشێوەیەکی گشتی دانیشتوان زیاتر لە سەنتەرە شارنشینییەکاندا کۆدەبنەوە وەك لە دێیەکاندا، بەهۆی بوونی بەشێکی زۆر لە یەکە کارگێڕییەکان و مەڵبەندەکانی پێشکەشکردنی خزمەتگوزارییە جۆراوجۆرەکان، هەروەها لەنێوان شار و دێیەکانیشدا زۆر ئەستەمە یەکسانی قەبارەیی بوونی هەبێت، بەڵکو هەمیشە جیاوازیی بارودۆخ و ژینگە سروشتی و مرۆییەکان و سەرخان و ژێرخانی هەریەك لە نشینگەکان جیاوازیی قەبارەیی دانیشتوان دێننە بەرهەم.

لە خشتەی ژمارە (٤)دا دابەشبوون و ڕیزبەندی قەبارەیی دانیشتوانی نشینگە مرۆییەکانی قەزای سەیدسادق خراوەتەڕوو، بەگوێرەی دابەشکارییەکە نشینگەکان بەسەر (٥) دەستەدا دابەشکراوون، گرنگیی دانانی دەستەکان لەوەدایە کە توانای دەرخستنی جیاوازییەکانمان بۆ ڕوونتر دەکەنەوە و هەنگاوەکان کورتدەکەنەوە، هەربۆیە بەیەکێك لە ڕێگە و ئامرازە ئامارییە گرنگەکان دادەنرێت بۆ خستنەڕووی دابەشکارییەك لەسەر بنەمای قەبارە (ژمارە) ئەنجامدرابێت.

خشتەی (٤): ڕیزبەندی قەبارەیی بۆ نشینگەمرۆییەکانی قەزای سەیدسادق بۆساڵی ٢٠٢٠

یەکەی کارگێری / دەستە	ژمارەی نشینگە لە سەنتەری قەزا	ژمارەی نشینگە لە ناحیەی سرۆچك	کۆی قەزا
کەمتر لە ١٠٠ کەس	١٤	١٤	٢٨
١٠١-٥٠٠	١٩	٩	٢٨
٥٠١-١٠٠٠	٣	١	٤
١٠٠١-٥٠٠٠	٤	٠	٤
زیاتر لە ٥٠٠٠کەس	١	٠	١
سەرجەم	٤١	٢٤	٦٥

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشتبەستن بە:

١- کاری مەیدانیی توێژەر بۆ تەوای دێیەکانی سنووری قەزای سەیدصادق. ٢- سەرچاوەکانی خشتەی ژمارە (٢).

لە خشتەکەوە دەردەکەوێت: بەشێکی زۆری نشینگەمرۆییەکانی ناوچەی توێژینەوە لەجۆری قەبارە بچوکن، واتە دانیشتوانیان کەمە، هەر لەبەر ئەمەیە کە دەستەی یەکەم و دووەم (کەمتر لە ١٠٠ کەس، ١٠٠-٥٠٠ کەس) زۆرترین دووبارەبوونەوەیان هەیە کە هەریەکەیان (٢٨) نشینگەیان بەرکەوتووە، واتە ئەم دوو دەستەیە بەتەنیا (٥٤) نشینگەیان پێکهێناوە، کە دەکاتە (٨٣٪) ی کۆی هەموو نشینگەکان، دواتر دەستەکانی (٥٠٠-١٠٠٠) و (١٠٠٠-٥٠٠٠) هەریەکیان (٤) نشینگە، بەهەردوکیانەوە (٨) نشینگەیان پێکهێناوە، لەکۆتایدا دەستەی (زیاتر لە ٥٠٠٠ کەس) تەنیا یەك نشینگەی بەرکەوتووە، ئەویش شاری سەیدسادق ناوەندی قەزاکەیە. لەم ئاراستانەوە بۆمان ڕووندەبێتەوە زۆرینەی نشینگەکان لەجۆری قەبارە بچوکن. نشینگەکانی ناحیەی سروچك تەنیا لە سێ دەستەی یەکەمدا کۆبونەتەوە، لە دەستەکانی (١٠٠٠-٥٠٠٠ کەس) و (زیاتر لە ٥٠٠٠ کەس) دا نشینگەی مرۆیی نییە، بەمەش بۆشایی لە دابەشبوونە قەبارەییەکەدا دروستکردووە.

هەروەها شێوەی ژمارە (٢) ئەوەمان بۆ دەردەخات، تاکو قەبارەی دەستەکان گەورەتربن نشینگەکان ژمارەیان کەمتر دەبێت، بە دەربڕینێکی تر بە زیادبوونی قەبارەی دەستەکان ئاراستەی لێژیی نشینگە پێکهێنەرەکان ڕوو لەکەمی دەکەن.

هەروەها نەخشەی ژمارە (٣) ئەوە ڕووندەکاتەوە، کە نشینگەمرۆییە قەبارە گەورەکان زیاتر لە بەشی باشووری قەزاکە، واتە لەسەنتەری قەزای سەیدسادق هەڵکەوتوون، هۆکاری بوونی ئەم جیاوازی و نابەرامبەرییە بۆ کۆمەڵێ هۆکار دەگەڕێتەوە، دەتوانین هۆکارەکان بۆ دوو کۆمەڵە دابەشبکەین:

کۆمەڵەی یەکەم: بریتین لە هۆکارە سروشتییەکان، بەوپێیەی بەشی باکووری قەزاکە ناوچەیەکی شاخاویە و تۆبۆگرافیایەکی ئاڵۆزی هەیە، لە بەرامبەردا بەشی باشووری ناوچەیەکی دەشتاییە و هاوسنوورە لەگەڵ دەریاچەی دەربەندیخاندا و جۆری خاکەکەی لە باشترین جۆرە، ئەویش (خاکی کەستەنائی) یە، هەروەها ئاستی ئاوی ژێرزەوی نزیکە لەڕووی زەوییەوە، جگە لەوەی چەمی چەقان و کۆمەڵێ چەمی گرنگی تر لە بەشی باشوری قەزاکە هەڵکەوتوون، هەموو ئەمانە بوونەتە هۆی ئەوەی نشینگە قەبارە گەورەکان لەڕووی ژمارەی دانیشتوانەوە لە سەنتەری قەزادا کۆببنەوە.

شێوەی (٢): ئاراستەی دابەشبوونی دانیشتوانی نشینگەمرۆییەکان بەسەر دەستە قەبارەییەکاندا

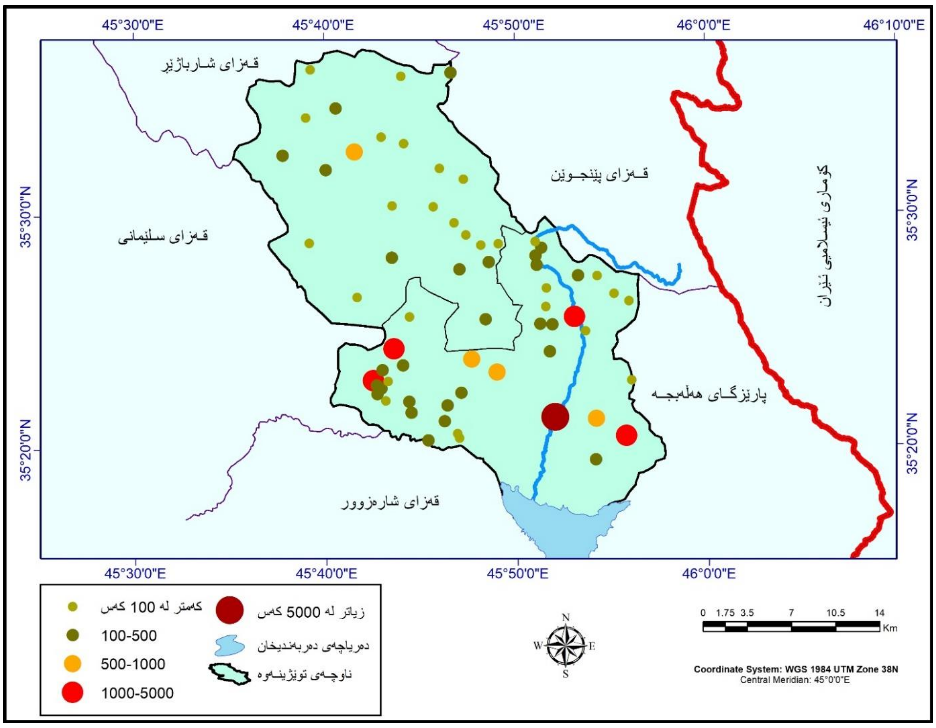

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشتبەستن بە زانیارییەکانی خشتەی (٤).

سێیەم: دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوان

مەبەست لە دابەشبوونی ژینگەیی واتە دابەشبوونی دانیشتوان بەپێی شوێنی نیشتەجێبوونیان لەشارو گوندەکاندا، ئەم جۆرە دابەشبوونە بایەخێکی زۆری پێدەدرێت لە توێژینەوە دیمۆگرافییەکاندا، چونکە پەیوەندی نێوان مرۆڤو زەوی دەردەخاتو ئەو ڕاستیانەش ڕووندەکاتەوە کە پەیوەستن بەسروشتی شێوازەکانی کۆبوونەوەی دانیشتوانو شێوەی نشینگەکانو چۆنێتی دابەشبوونیان، جگە لەوەی کاریگەریی دەبێت لەسەر ڕەوشی دیمۆگرافیو کۆمەڵایەتیو ئابووریی دانیشتوان، هاوکات ڕۆڵی بەرچاویشی دەبێت لە پرسەکانی پەیوەست بە پلاندانانی هەرێمیو پرۆژەکانی گەشەپێداندا (De Brij, 1995, p 68-69).

بۆ زیاتر ئاشنابوون بە دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق، باشتر وایە لەسەر دوو ئاستی جیاواز هەڵسەنگاندن و بەراورد بکرێت، ئەوانیش ئاستەکانی (ئاستی پارێزگای سلێمانی، ئاستی قەزای سەیدسادق)، گرنگیی ئەم بەراوردکارییە لەوەدایە، جیا لە دۆخی دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوان لەسەر ئاستی خودی قەزای سەیدصاق، دەتوانین بەراوردی ئەوە بکەین پێگەی دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق بە بەراورد بە قەزاکانی تری پارێزگاکە لە چ دۆخێکدایە.

٣-١- دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق

لە خشتەی (٥) دوە، دەتوانین ئەوە هەستپێبکەین، کە دابەشبوونی ژینگەیی لەسەر ئاستی یەکە کارگێڕییەکانی قەزای سەیدسادق چوونیەك نییە و جیاوازە، ئەگەر سەرنجبدەین دەبینین سەنتەری قەزای سەیدسادق، لەسەرەتاوە ڕێژەی دێنشینی بریتیبووە لە (٨٨,١٪)، لە بەرامبەردا شارنیشنی بریتیبووە لە تەنیا (١١,٩٪). ڕێژەکان بە تێپەڕبوونی کات بەردەوام لە گۆڕانکاریدا بوون، بەڵام سەرژمێری لەدوای سەرژمێری بەردەوام ڕێژەی شارنشینی زیادیکردووە و دێنشینی لە کەمبوونەوەدا بووە، بەجۆرێك لە کۆتا ساڵ (٢٠٢٠)، ڕێژەی دێنشینی دابەزیوە بۆ (١٤,٣٪)، لە بەرامبەردا شارنشینی بۆ (٨٥,٧٪) بەرزبۆتەوە. ئەم ئاراستانە ئەوەمان پێدەڵێن لەماوەی توێژینەوەکەدا دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی سەنتەری قەزای سەیدسادق جێگیریی بەخۆیەوە نەبینیووە و بەردەوام ڕێژەی دێنشینی کەمیکردووە و شارنشینی زیادیکردووە.

بەڵام لە ناحیەی سرۆچك، لەماوەی توێژینەوەکەدا و لەهەموو سەرژمێرییەکاندا بەردەوام ڕێژەی دێنشینی لە شارنشینی بەرزتربووە، بەڵام ڕێژەکان گۆڕانیان بەسەردا هاتووە، ئەوەی جێی سەرنجە ئەوەیە لە هیچ کام لە سەرژمێرییەکاندا ڕێژەی شارنشینی نەگەشتۆتە (١٥٪)، تەنیا لەساڵی (٢٠٢٠) دا گەیشتۆتە (١٩,٦٪)، ئەمەش ئەوەمان پێدەڵێت: کە کۆمەڵگەی دانیشتوانیی ناحیەکە لەڕووی ژینگەییەوە گۆڕانێکی ئەوتۆی بەسەردا نەهاتووە، تاکو ئێستاش ژیانی دێنشینی و پێکهاتەی ئابووریيان زیاتر سەر بەکەرتی کشتوکاڵە.

بەپێچەوانەوە دانیشتوانی سەنتەری قەزاکە ژینگەی ئابووری و کۆمەڵایەتییان گۆڕاوە، جیا لە پیشەی کشتوکاڵکردن پیشەکانی تری وەك پیشەسازی و بازرگانی و خزمەتگوزاری برەویان پەیداکردووە و دانیشتوانی ناحیەکەش بەسەر پیشەکاندا دابەشبوون، ئەم گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتی و ئابوورییانە وایانکردووە دینشینی ڕێژەکەی کەمتربێتەوە و تەنیا ئەو کەسانە لە دێیەکاندا بمێننەوە بە پیشەی کشتوکاڵەوە خەریکن بە هەردوو جۆری چاندن و ئاژەڵدارییەوە. لەبەرامبەردا خاوەن پیشەکانی تر بۆ سەنتەری شاری سەیدسادق کۆچیانکردووە و تیایدا نیشتەجێبوون.

خشتەی (٥): دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق لەسەرئاستی ناحیەکان لەماوەی ساڵانی (١٩٥٧-٢٠٢٠)

ساڵەکان	سەنتەری قەزا				ناحیەی سرۆچك			
	شارنشین	%	دێنشین	%	شارنشین	%	دێنشین	%
١٩٥٧	١٠٥١	١١،٩	٧٧٧١	٨٨،١	٧٠٤	٨	٨٠٨٠	٩٢
١٩٦٥	١٦٠٤	١٤،٥	٩٥٢٧	٨٥،٥	١٧٢١	١٤	١٠٦٠٢	٨٦
١٩٧٧	٧٨٩٥	٣٤،٨	١٤٨٠٦	٦٥،٢	١٩٣٦	١١	١٥٥١٩	٨٩
١٩٨٧	٢٦١٩٣	٥٧،٣	١٩٥٢٧	٤٢،٧	٢١٥٢	١٠٠	ـ ـ	ـ ـ
٢٠٠٢	٣٠٢٨٢	٦٣	١٧٧٤٦	٣٧	٤٨٠	٨،٥	٥١٥٩	٩١،٥
٢٠١٠	٥٢٥٤٥	٧٤،٢	١٨٢٨٤	٢٥،٨	٥٢٢	١٤،٥	٣٠٥٦	٨٥،٥
٢٠٢٠	٧٩١٤٣	٨٥،٧	١٣١٨٤	١٤،٣	٦٢٢	١٩،٦	٢٥٥١	٨٠،٤

سەرچاوە: هەمان سەرچاوەکانی خشتەی ژمارە (٣ و ٤).

هەروەها نەخشەی (٤)، ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە، لەساڵی (٢٠٢٠)دا دابەشبوونی ژینگەیی هەریەك لە (سەنتەری قەزای سەیدسادق و ناحیەی سرۆچك) پێچەوانەی یەکترن، لە سەنتەری قەزای سەیدسادق شارنشینی ڕێژەی (٨٥,٧٪) دانیشتوانە، بەڵام لە ناحیەی سرۆچك تەنیا (٦,١٩٪) ی دانیشتوانە، لە بەرامبەردا دێنشینی لە سەنتەری قەزای سەیدسادق تەنیا (١٤,٣٪)ی دانیشتوانی ناحیەکەی پێکهێناوە، بەڵام لە ناحیەی سرۆچك (٨٠,٤٪)ی هەموو دانیشتوانی ناحیەیکەی پێکهێناوە.

هەر سەبارەت بە دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق، بەڵام ئەمجارەیان لەسەرئاستی کۆی گشتیی قەزاکە، ئەگەر سەیری زانیارییەکانی نێو خشتەی (٦) بکەین، ئەوەمان بۆ ڕووندەبێتەوە، کە بە تێپەڕبوونی کات دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق گۆڕانکاریی گەورە و بەرچاوی بەخۆیەوە بینیووە. لەبەرئەوەی هەمیشە ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووریی کۆمەڵگەی مرۆیی بەردەوام لە گۆڕانکاریدایە، بۆیە چاوەڕوانکراوە، دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوان، کە ڕەنگدانەوەی کارلێکەکانی نێوان مرۆڤ و ژینگەی سروشتیە، گۆڕانکاریی بەسەرداببێت و لەکاتێکەوە بۆکاتێکی تر و لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر نابەرامبەری دروستببێت.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

نەخشەی (٤) دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق بو ناحیەکان لەساڵی ٢٠٢٠

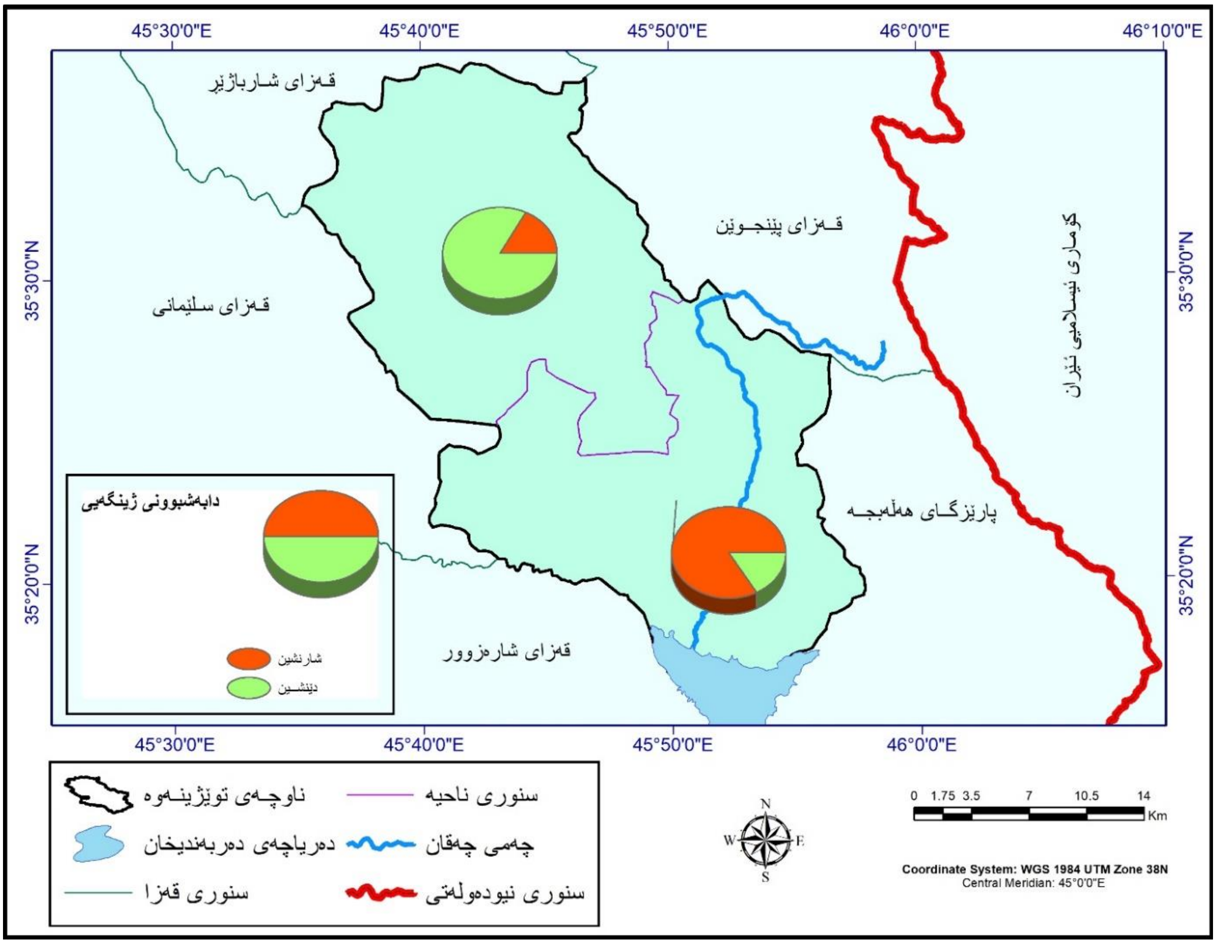

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشتبەستن بە زانیارییەکانی خشتەی (٥).

خشتەی (٦): دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق لەماوەی ساڵانی (١٩٥٧-٢٠٢٠)

ساڵەکان	شارنشین		دێنشین		کۆ	
	ژمارە	%	ژمارە	%	ژمارە	%
١٩٥٧	١٧٥٥	١٠	١٥٨٥١	٩٠	١٧٦٠٦	١٠٠
١٩٦٥	٣٣٢٥	١٤	٢٠١٢٩	٨٦	٢٣٤٥٤	١٠٠
١٩٧٧	٩٨٣١	٢٤،٥	٣٠٣٢٥	٧٥،٥	٤٠١٥٦	١٠٠
١٩٨٧	٢٨٣٤٥	٥٩،٢	١٩٥٢٧	٤٠،٨	٤٧٨٧٢	١٠٠
٢٠٠٢	٣٠٧٦٢	٥٧،٣	٢٢٩٠٥	٤٢،٧	٥٣٦٦٧	١٠٠
٢٠١٠	٥٣٠٦٧	٧١،٣	٢١٣٤٠	٢٨،٧	٧٤٤٠٧	١٠٠
٢٠٢٠	٧٩٧٦٥	٨٣،٥	١٥٧٣٥	١٦،٥	٩٥٥٠٠	١٠٠

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشتبەستن بە زانیارییەکانی خشتەی (٥).

لە سەرژمێری ساڵی (١٩٥٧) دا، تەنیا (١٠٪) ی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق لە شارەکاندا نیشتەجێبوون، لە بەرامبەردا (٩٠٪) ی دانیشتوانەکەی لە دێیەکاندا نیشتەجێبوون، ئەمەش واتای ئەوەیە زۆرینەی دانیشتوانەکەی دێنشین بوون و لە کەرتی کشتوکاڵیدا کاریانکردووە، تاکو سەرژمێری (١٩٧٧) کۆمەڵگەی دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوە کۆمەڵگەیەکی دێنشین بوون، بەڵام لە سەرژمێری (١٩٨٧)ەوە پێچەوانە دەبێتەوە و لە کۆمەڵگەیەکی دێنشینەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی شارنشین دەگۆڕێت، کە تیایدا شارنشینی زیاتر لە (٥٩٪) ی دانیشتوانەکەی پێکهێناوە، کەچی دێنشینی دابەزیووە بۆ (٤١٪). لەم سەرژمێرییەوە تاکو کۆتا ساڵی ماوەی توێژینەوەکە، بەردەوام ڕێژەی شارنشینی لە بەرزبوونەوەدا بووە و دێنشینی لە کەمبوونەوەدا بووە. تاکو لە کۆتا ساڵدا شارنشینی ئەوپەڕی بەرزی تۆماردەکات بە ڕێژەی (٨٤,٥٪)، لە بەرامبەردا دێنشینی بۆ (١٦,٥٪) دابەزیووە.

بەتێڕوانین لە شێوەی (٣)، جارێکی تر دەتوانرێ هەست بە گۆڕانی ئاراستەکانی بەرزبوونەوەی ڕێژەی شارنشینی و دابەزینی ڕێژەی دێنشینی بکرێت، بۆیە دەکرێت هۆکارەکانی دروستبوونی ئەم دوو ئاراستە پێچەوانەیە لە دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی قەزاکەدا لەماوەی توێژینەوەدا بگێڕینەوە بۆ:

- ڕۆڵی هۆکارە سیاسییەکان لە دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی قەزاکەدا، کە بەردەوام دەسەڵاتی سیاسیی ڕژێمی بەعس لەماوەی دەسەڵاتی خۆیدا ویستویەتی بەبیانووی جۆراوجۆر بەشێکی زۆری دێیەکانی ناوچە سنووریەکان و ناوچە ستراتیجییەکان چۆڵبکات، بۆ مەرامی ناسیۆنالیزمی خۆی و تێکدانی ئاسایشی خۆراکی هەرێمی کوردستان.
- سیاسەتی نادروستی حکومەتی هەرێمی کوردستان، بەوەی نەیتوانی سیاسەتێکی ئابووری بەهێز و هاوسەنگ لە هەموو کەرتە ئابووریەکان دروستبکات، کە بەتەواوی کەرتی کشتوکاڵ و دێنشینی فەرامۆشکردبوو.
- ئەو تەوژمە جیهانیە شارنشینییەی کە بەشێکی زۆری وڵاتانی جیهانی گرتەوە، بەهۆی کرانەوەی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان بەڕووی وڵاتانی پێشکەوتوودا، لەڕێگەی تەلەفزیۆن و ئەنتەرنێتەوە، ئەم کرانەوەیە وایکرد دانشیتوانی قەزاکە هەوڵبدەن لەژیانی کشتوکاڵی و دێیەکان هەڵبێن و ڕوو لەشارەکان بکەن.
- باشتربوونی بارودۆخی ئابووری و بەرزبوونەوەی داهاتی تاکەکەسی دانیشتوانی قەزاکە، لە دوای دەرچواندنی بڕیاری (٩٨٦) ی نەوت بەرامبەر بەخۆراك و دواتر سەربەخۆبوونی ئابووری هەرێم و فرۆشتنی سامانی سروشتی وەك نەوت، لەهەمان کاتدا دابەشکردنی داهاتەکەی بەشێوەیەکی نادروست لەڕێگەی دامەزراندنی نەشیاوی بەشێکی زۆری دانیشتوان لە فەرمانگە حکومییەکاندا.

شێوەی (٣): ئاراستەکانی دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق لەماوەی ساڵانی (١٩٥٧-٢٠٢٠)

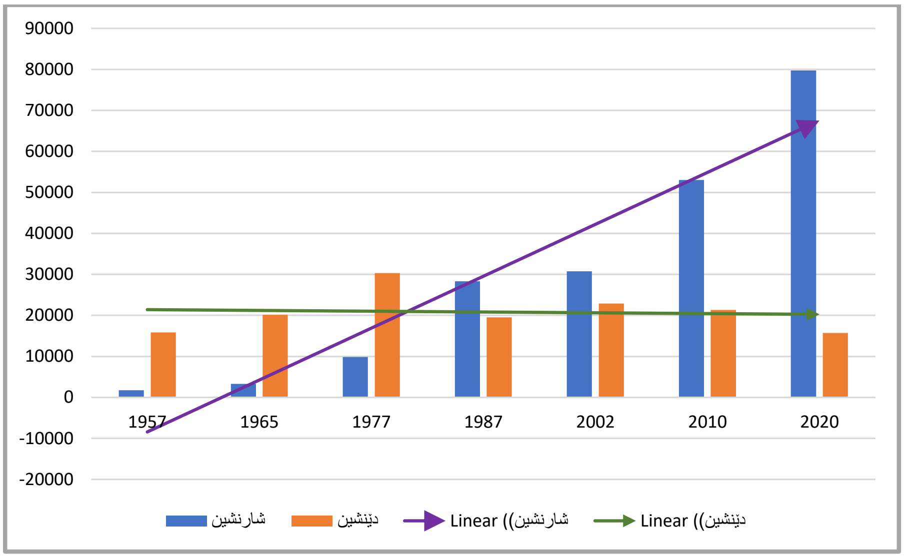

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

سەرچاوە: كاری توێژەر بە پشتبەستن بە زانیارییەكانی خشتەی (٢٠).

٣-٢- دابەشبوونی ژینگەیی لەسەرئاستی پارێزگای سلێمانی

بۆ ئەوەی جیاوازیی دابەشبوونی ژینگەیی قەزاكە لەگەڵ قەزاكانی تری پارێزگای سلێمانی و تێكڕای كۆی پارێزگاكەدا دەربكەوێت، باشترە بەراوردێك بكەین لە نێوانیاندا، خشتەی ژمارە (٧)، ئەو جیاوازییانەی خستۆتەڕوو، هەروەها دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی كۆی پارێزگاكەشی خستۆتەڕوو، تیایدا دەركەوتووە، بەرزترین ڕێژە لە شارنشین لەنێوان سەرجەم قەزاكانی پارێزگای سلێمانیدا بریتیە لە قەزای (كەلار) بەڕێژەی (٩٤٪)، دوای ئەویش قەزای سلێمانی دێت بە ڕێژەی (٩٢٪). لە بەرامبەردا بەرزترین ڕێژەی دێنشینی دەكەوێتە قەزای (ماوەت) ەوە بەڕێژەی (٨٤٪)، دواتر قەزای (قەرەداغ) بەڕێژەی (٧٥,٥٪)، گرفتەكە لەوەدایە ئەم دوو قەزایە خاوەنی كەمترین دانیشتوانن و نەیانتوانیوە لاسەنگیی دابەشبوونی ژینگەیی كۆی پارێزگاكە هاوسەنگ بكەنەوە، بۆیە تێكڕای سەرجەمی دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی لاسەنگییەكی گەورەی هەیە بە ڕێژەی شارنشینی (٨٦٪) و دێنشینی (١٤٪).

خشتەی (٧) دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی لەسەرئاستی قەزاكان بۆساڵی ٢٠٢٠

قەزاكان	شارنشین		دێنشین	
	ژمارە	ڕێژە %	ژمارە	ڕێژە %
سلێمانی	٩٤٠٣٧٤	٩٢	٧٩٩٩٣	٨
سەیدسادق	٧٩٧٦٥	٨٣،٥	١٥٧٣٥	١٦،٥
شارەزوور	٧٠١٨٢	٨٧،٣	١٠٢٠٣	١٢،٧
هەڵەبجە	١٠٦٦٩٨	٨٥،٥	١٨١٢٨	١٤،٥
شارباژێڕ	٨٠٥٨	٣٣	١٦٣٦٣	٦٧
قەرەداغ	٢٦٠٥	٢٤،٥	٨٠٣١	٧٥،٥
كەلار	٢١٥١٩٧	٩٤	١٣٤٤٦	٦
كفری	٤٢٧٤٩	٦٨	٢٠٠٣٤	٣٢
پێنجوێن	٢٩٠٩٢	٥٥	٢٣٨٥٧	٤٥
دەربەندیخان	٥٣١٢٨	٩٢	٤٧٢٦	٨
دوكان	٥١٤٧٧	٦١	٣٢٧٧٥	٣٩
چەمچەماڵ	١٧١٦٩٩	٨٨	٢٣٤٤١	١٢
ماوەت	١٧١٥	١٦	٨٩٩٢	٨٤
ڕانیە	٢٣٥٤٠٦	٨٨،٣	٣١١٤٠	١١،٧
پشدەر	١١٠٩٨٢	٧٤،٥	٣٧٩٥٦	٢٥،٥
كۆی پارێزگا	٢١١٠٦٨١	٨٦	٣٤٥٤٤٢	١٤

سەرچاوە: کاری توێژەر بە پشتبەستن بە: ١- (وەزارەتی پلاندانان، ٢٠٢٠).

بەرزبوونەوەی ڕێژەی شارنشینی و دابەزینی ڕێژەی دێنشینی، کاریگەریی نەخوازراو و خراپی لەسەر ئاستی ژیان و گوزەرانی دانیشتوان دەبێت لە هەردوو جۆری نشینگە شاری و دێییەکاندا، بۆیە دەکرێت کاریگەری و دەرئەنجامەکانی (پرۆسەی بەشاریبوون) لە ناوچەی توێژینەوەدا لەمانەی خوارەوەدا ببینینەوە (الشواورة، ٢٠٠٢، ص ٤٦٦-٤٩٦):

١- کێشەی نیشتەجێبوون لە شارەکاندا

٢- فراوانبوون و گەورەتربوونی مەودای جیاوازییەکانی نێوان شارو دێ.

٣- کێشەکانی گواستنەوە و ترافیکەکان لەشاردا

٤- دروستبوونی کەلێنی خۆراك و تێکچوونی ئاسایشی خۆراك

٥- بەرزبوونەوەی نرخی زەوی لەشارەکاندا

٦- کێشەی پیسبوونی ژینگەی شارەکان

٧- کەمبوونەوەی توانای پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری لەلایەن دەزگا و دامەزراوە خزمەتگوزارییەکانەوە.

٨- گرفتی شوێنی وەستانی ئۆتۆمۆبیل

٩- دروستبوونی کێشەی دەروونی و گرفتی کۆمەڵایەتی لەشارەکاندا.

١٠- زۆربوونی کێشە و گرفتە تەندروستییەکانی مرۆڤ بەهۆی قەرەباڵغی شارەکان و نەبوونی ژێرخانێکی باش لە دێیەکاندا.

چوارەم: شێوازەکانی دابەشبوونی دانیشتوان

توێژەرانی بواری جوگرافیا، لە توێژینەوەکانیاندا گرنگییەکی یەکجار زۆر بە دابەشبوون و شێوازەکانی دابەشبونی دیاردەکان دەدەن، ئەم هەنگاوە بە سەرەکیترین هەنگاوی ناو توێژینەوە جوگرافیاییەکان هەژماردەکرێت. مەبەست لەم هەنگاوە تەنیا کارێکی ڕووکەش و بێ ناواخن نییە، چونکە دواجار هەڵسەنگاندن دەکرێت بۆ شێوازی دابەشبوونەکانیان، بۆئەوەی هۆکارەکانی پشت دروستبوونی شێوازەکە بزانرێن، هاوکات بتوانرێ لە ڕێگەیەوە شیکارییەکی ورد بۆ هەڵسەنگاندنی ئەو شێوازانە بکرێت کە دابەشبوونەکە دروستیکردووە، ئیدی لەڕووی گونجاوی شوێنەکانیان یان پاڵنەرەکانی پشت دروستبوونی شێوازەکانەوە یان هەر مەبەستێکی تر بێت، کە بەلای توێژەرەوە گرنگەو دەیەوێ پەیوەندییەکانیان ببینێتەوە.

دابەشبوون، بە جەوهەری کاری جوگرافیا دادەنرێت، لەگەڵ ئەوەشدا جوگرافیا تەنیا لە خودی دابەشبوونەکەو پەیوەندیەکانیان ناکۆڵێتەوە، واتە تەنیا لەو دیاردانە ناکۆڵێتەوە کە ناوچەیەك داگیردەکەن، بەڵکو جەخت لەسەر خودی ئەو شوێنە دەکاتەوە کە بەهۆی دیاردە دابەشبووەکانی ناویەوە دیاریکراوە، یان لە پەیوەندیە ژینگەییەکانیان، دەرئەنجامی ئەمەش ئەو پەیوەندیو کارلێکە تەواوکەرانەیە، کەلەنێوان دیاردەکاندا لە چوارچێوەی سنوری ناوچەکەدا بەدیدەکرێن، ئەمەش بەگرنگترین بابەتەکانی ناو زانستی جوگرافیا دەژمێردرێت (خیر، ٢٠٠٢، ص ٥٤). گرنگی دابەشبوونی جوگرافیایی لەوەدا خۆیدەبینێتەوە کە شوێن ڕۆڵی کارا دەگێڕێ لەقۆناغەکانی گەشەکردنو فراوانبوونی نشینگە مرۆییەکاندا. هەروەها نەخشەی دابەشبوون لە ڕیزی گرنگترین ئەو ئامرازانەدا دانراوە کە بایەخێکی زۆری لە توێژینەوە جوگرافیاییەکاندا هەیە، بەو پێیەی دەتوانرێ لە ڕێگەیەوە هۆکارە کاریگەرەکانی پشت دابەشبوونەکە لێکبدرێنەوە (کریم، ٢٠١٦، لا ٢٤).

لەنێوان گرنگترین ئەو پێوەرە جۆراوجۆرانەی بەکاردێن بۆ پێوانەکردنی دابەشبوونی شوێنیو شێوازەکانیدا، دیارترینیان پێوەری شیکاریی نزیکترین دراوسێ (جار الاقرب) ە، کە ئامرازێکی بەکارهاتووە لەلایەن توێژەرانی بواری جوگرافیاوە، ئەوەی ئەم پێوەرە لە پێوەرەکانی دیکە جیادەکاتەوە ئەوەیە کە دوورە لەهەر ڕێژەیەکی هەڵەوە بە پێچەوانەی پێوەرەکانی ترەوە، هەر لەبەر ئەم هۆکارەیشە کە نزیکترین دراوسێ باوترین پێوەرە کە لە زانستی جوگرافیادا بەکاردێ بۆ پێوانەکردنی ڕادەی بڵاوبوونەوەی خاڵەکان لەدەوری یەکترو دۆزینەوەی شێوازی گشتیی ئەو بڵاوبوونەوەیە لە دابەشبوونە شوێنیەکاندا، پاشان ئەوەش دەستنیشان دەکات کە دابەشبوونەکە هەرەمەکیە، یان کۆبووەیە، یاخود

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

پەرش و بڵاوە.

لایەنی شیکاریی هاوکێشەکە (العتبي، ٢٠١٣، ص ١٥٦):

$$R = 2 * d\sqrt{\frac{N}{A}}$$

R : بەهای نزیکترین دراوسێ.

D : تێکڕای دووریی ڕاستەقینەی نێوان دیاردەکان (نشینگەکان) لە دابەشبوونەکەدا.

N : ژمارەی دیاردەکان (نشینگەکان).

A: ڕووبەری ناوچەی توێژینەوە.

ئەو شێوازانەی لە ئەنجامی بەکارهێنانی ئەم پێوەرەوە دەستمان دەکەون برتین لە سێ شێوازی سەرەکیو چەند شێوازێکی تری لاوەکی هەر لە چوارچێوەی ئەو شێوازە سەرەکیانەدا، شێوازەکانیش هەریەکەیان پەیوەستن بەو بەهایەوە کە لەکۆتایدا دەستمان دەکەون، بەهاکانیش دەکەونە نێوان (٢,١٤٩≥R≥سفر) (السعيد، ١٩٨٦، ص ٩٥-٩٦) و (شحادة، ٢٠٠٢، ص ٢٠٣). بڕوانە خشتەی (٨).

خشتەی (٨): پۆلێنکردنی بەهاکانی نزیکترین دراوسێ بەگوێرەی شێوازەکانی دابەشبوون

شێوازی سەرەکی	بەهای نزیکترین دراوسێ	شێوازی لاوەکی	بەهای نزیکترین دراوسێ
نزیك لەیەکتر یان کۆبووەوە	٠,٠٠ – ٠,٩٩	تەواو کۆبووەوە	٠
		کۆبووەوەیەکی نارێك	٠,٠٠٠١ – ٠,٤٩
		مەیلەو هەڕەمەکی	٠,٥ – ٠,٩٩
هەڕەمەکی	١		
پەرش وبڵاو	١,٠١ – ٢,١٤٩	پەرش وبڵاوی نارێك	١,٠٠١ – ١,٩٩
		پەرش وبڵاوی ڕێكوپێك	٢
		پەرش وبڵاوی دوور لەیەك	٢,٠٠١ – ٢,١٤٩

سەرچاوە/ کاری توێژەر بە پشت بەستن بە: ١-)الطرزي، ٢٠٠٧، ص ٢٢٨(.

٤-١- بەهای نزیکترین دراوسێ بۆ نشینگەکانی قەزای سەیدسادق

وەك لە نەخشەی (٥) دا دەردەکەوێت، ژمارەی نشینگەمرۆییەکانی قەزای سەیدسادق بریتین لە (٦٤) نشینگە، کە بەشێوەیەکی تاڕادەیەك نارێك بەسەر ناوچەی توێژینەوەدا بڵاوبوونەتەوە، بەشێکیان نزیکن لەیەکترەوە و بەشێکیان دوورن، یان بڵێین لە هەندێك شوێن کۆبووەوە دەردەکەون و لە هەندێك شوێنیش بەربڵاو، بۆیە بەشێوەیەکی یەکلایی و ڕوون ناکرێ بە تێڕوانین بڕیار لەسەر شێوازی دابەشبوونەکەی بدەین، بۆیە باشتر وایە پێوەرێکی ئاماری و کارتۆگرافی بەکاربهێنین بۆ دیاریکردنی شێوازی دابەشبوونیان، باشترین پێوەریش وەك پێشتر ئاماژەی پێکراوە بریتیە لە (نزیکترین دراوسێ).

نەخشەی (٥): دابەشبوونی نشینگەمرۆیەکان لە قەزای سەیدسادق بۆساڵی ٢٠٢٠

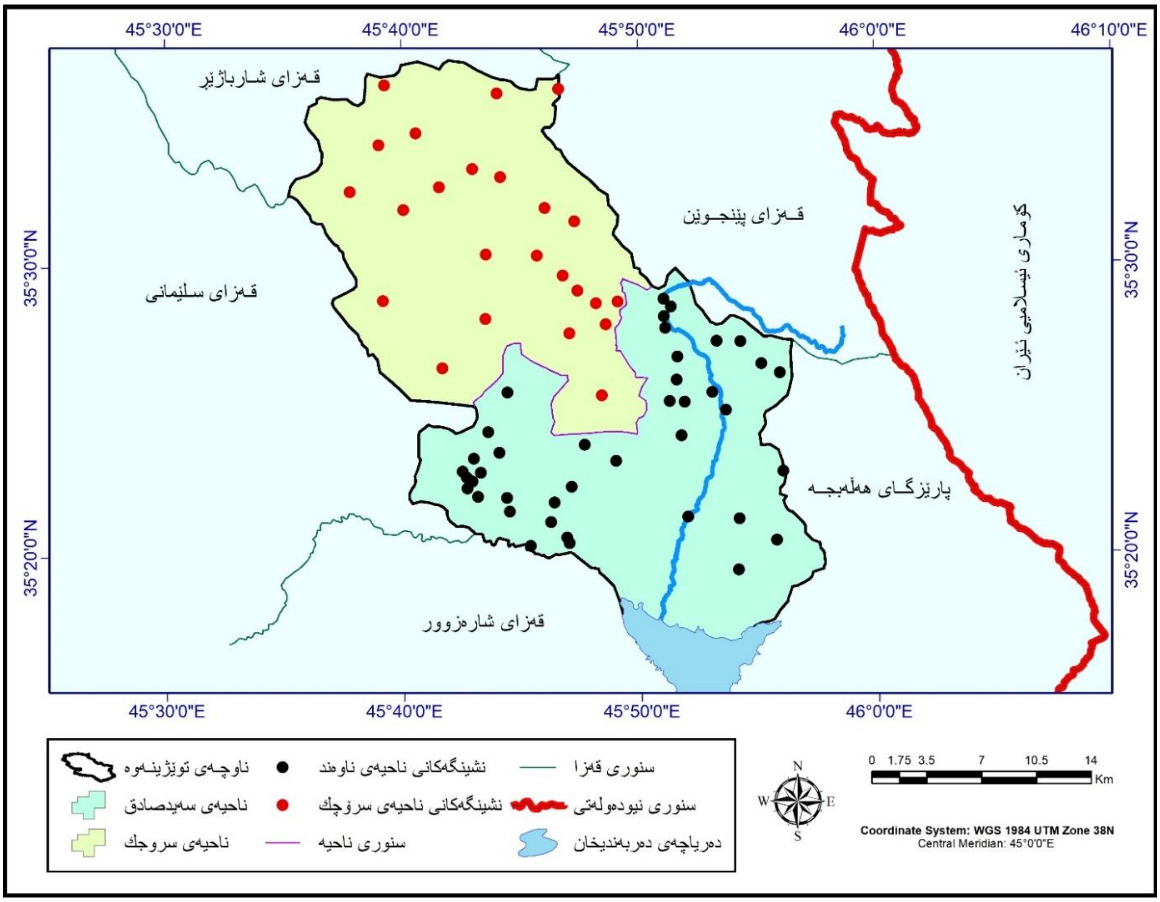

سەرچاوە: کاری توێژەر پاش بەکارهێنانی پرۆگرامی (ArcMap ١٠,٨) بەسەر ناوچەی توێژینەوەدا.

لەپاش جێبەجێکردنی هاوکێشەکە بەسەر نشینگەکانی ناوچەی توێژینەوەدا لەرێگەی سیستمی زانیارییە جوگرافییەکانەوە، دەرکەوت بەهای نزیکترین دراوسێ بۆ نشینگە مرۆییەکانی قەزای سەیدسادق، بریتیە لە: (١,١٦٣٠١٢)، بە بەراورد کردنی ئەم بەهایە لەگەڵ پۆلێنکارییەکەی خشتەی (٨) و شێوەی بەدەستهاتووی (٤)، شێوازی دابەشبوونەکە بریتیە لە شێوازی دابەشبوونی (پەرش وبڵاو Dispersed)، واتە ئەنجامەکە (Significant) دەرچووە، بەمەش دەتوانین شیکاری بکەین، کە ئاڵۆزی تۆپۆگرافیا و جۆراو جۆری و نایەکسانی دابەشبوونی دەرامەتە سروشتیە جیاوازەکان، بوونەتە هۆی دروستبوونی ئەم جۆرەی دابەشبوون.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

شێوەی (٤): شێوازی دابەشبوونی نشینگەمرۆییەکانی قەزای سەیدسادق، بەپێوەری نزیکترین دراوسێ

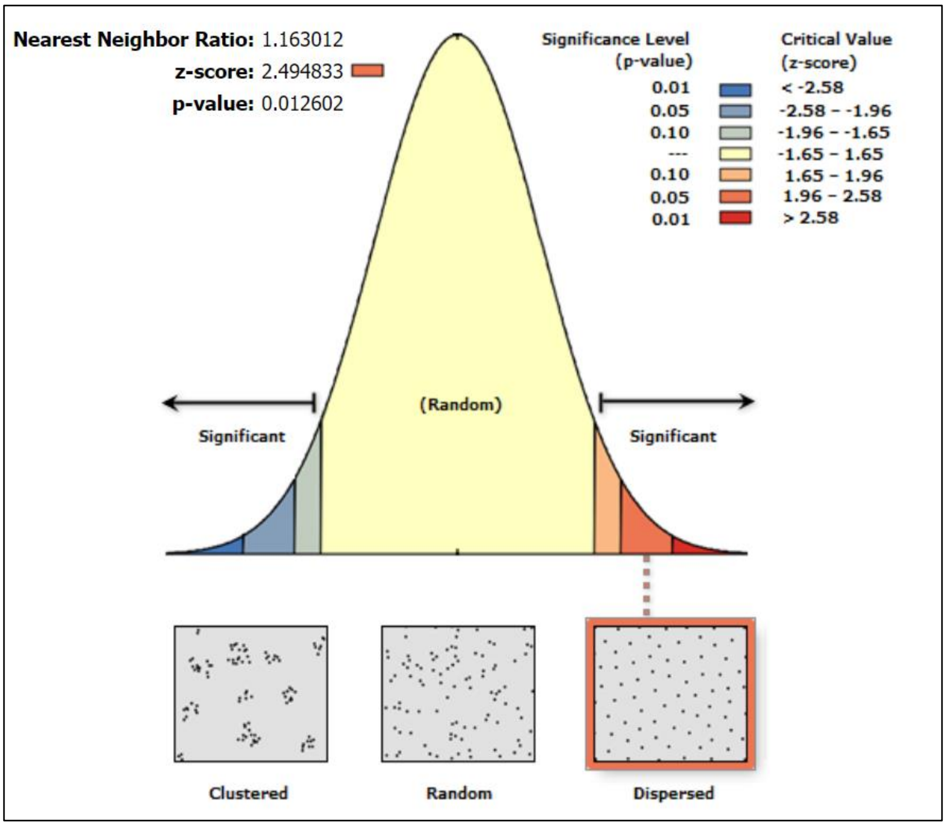

سەرچاوە: کاری توێژەر پاش بەکارهێنان و جێبەجێکردنی پرۆگرامی (ArcMap 10.8) بەسەر نشینگەکانی ناوچەی توێژینەوەدا.

٤-٢- بەهای نزیکترین دراوسێ بۆ نشینگەکانی قەزای سەیدسادق لەسەر ئاستی ناحیەکان

قەزای سەیدسادق، پێکهاتووە لە هەریەك لە (سەنتەری قەزا، ناحیەی سرۆچك)، کە هەموو نیشنگەکانی قەزاکەیان لەخۆیان گرتووە، نەخشەی (٥)، دابەشبوونی نشینگەکانی قەزای سەیدسادق تێدا خراوەتەڕوو لەسەرئاستی ناحیەکان، ئەگەر بەوردی سەرنجبدەینە دابەشبوونی نشینگەکانی هەریەك لە ناحییەکان، دەردەکەوێت شێوازی دابەشبوونیان زۆر جیاوازە لەیەکتری، نشینگەکانی سەنتەری قەزا لەشێوەی کۆمەڵی پێکەوەیی لەچەند بەشێکی سنووری ناحیەکە دابەشبوون، بەڵام نشینگەکانی ناحیەی سرۆچك دابەشبوونێکی بەربڵاو و دوور لەیەك دەنوێنن.

٤-٢-١- شێوازی دابەشبوونی نشینگەکانی سەنتەری قەزای سەیدسادق:

بەتێڕوانین لە نەخشەی (٥) و شێوەی (٥)، دەردەکەوێت: شێوازی دابەشبوونی نشینگەمرۆییەکانی سەنتەری قەزای سەیدسادق، بریتیە لە (شێوازی هەڕەمەکی Random)، بەڵام هەڕەمەکییەکی نزیك لە شێوازی کۆبووەوە، هۆکاری دروستبوونی ئەم شێوازە لە دابەشبوونی نشینگە و دانیشتوان لە ناحیەکەدا، دەگەڕێتەوە بۆئەوەی سنووری ئەم ناحیەیە ناوچەیەکی تەختایی و دەشتاییە، باشترین جۆری خاکی تێدایە و بەشێکی گرنگی دەشتی شارەزووری پێکهێناوە، هەروەها دەوڵەمەندە بە دەرامەتی ئاو لە هەردوو جۆری (ئاوی سەرزەوی و ئاوی ژێرزەوی)، هەروەها زۆرترین تۆڕی ڕێگەوبانی تێدایە بەهۆی ئاسانی و تەختیی ڕووی زەوییەکەیەوە، هەموو ئەمانە بوونەتە هۆی ئەوەی هەموو بەشەکانی سنووری ناحیەکە گونجاوبن بۆ نیشتەجێبوون، بەو واتایەی هیچ ناوچەیەکی نییە بۆ نیشتەجێبوون نەگونجێت، بۆیە دانیشتوان بەشێوازی هەڕەمەکی لە ناحیەکەدا دابەشبوون.

شێوەی (٥): شێوازی دابەشبوونی نشینگەکانی سەنتەری قەزای سەیدسادق بەپێوەری نزیکترین دراوسێ

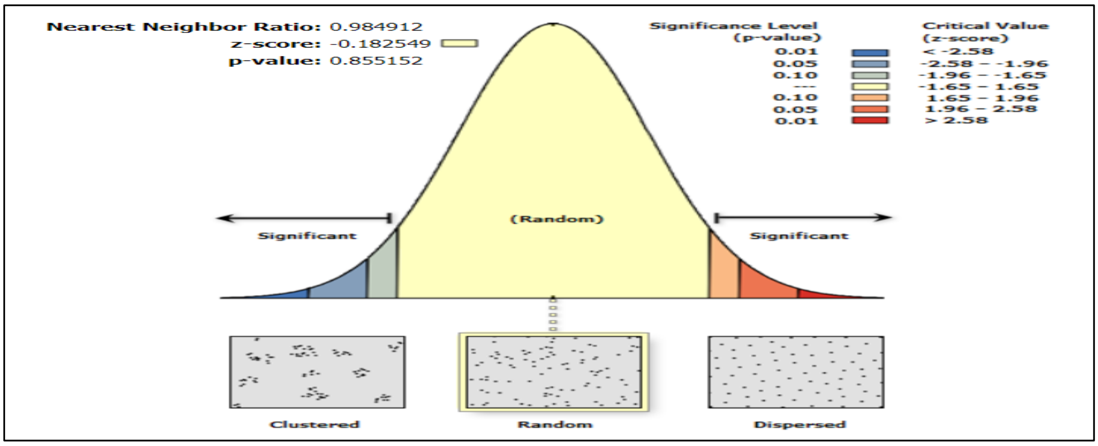

سەرچاوە: کاری توێژەر پاش بەکارهێنان و جێبەجێکردنی پرۆگرامی (ArcMap 10.8) بەسەر نشینگەکانی سەنتەری قەزای سەیدسادقدا.

٤-٢-٢- شێوازی دابەشبوونی نشینگەکانی ناحیەی سرۆچك:

ژینگەی سروشتی ناحیەی سرۆچك، سروشتێکی سەختی هەیە، شێوازەکانی سەر رووی زەویی ئاڵۆزە، بەگشتی ناوچەیەکی شاخاویە، ئەم تایبەتمەندیانە بوونەتە هۆی ئەوەی گرفت لەئاست نیشتەجێبوونی دانیشتواندا دروستبکەن، لەو رووەوە کە هەموو شوێنەکانی بۆ نیشتەجێبوون گونجاو نین. ئەم سنووردارییە ژینگەییانە بوونەتە هۆی ئەوەی شێوازی دابەشبوونی نشینگەکانی شێوازێکی (پەرش و بڵاو Dispersed) وەربگرن، بڕوانە شێوەی (٦).

شێوەی (٦): شێوازی دابەشبوونی نشینگەکانی ناحیەی سرۆچك بەپێوەری نزیکترین دراوسێ

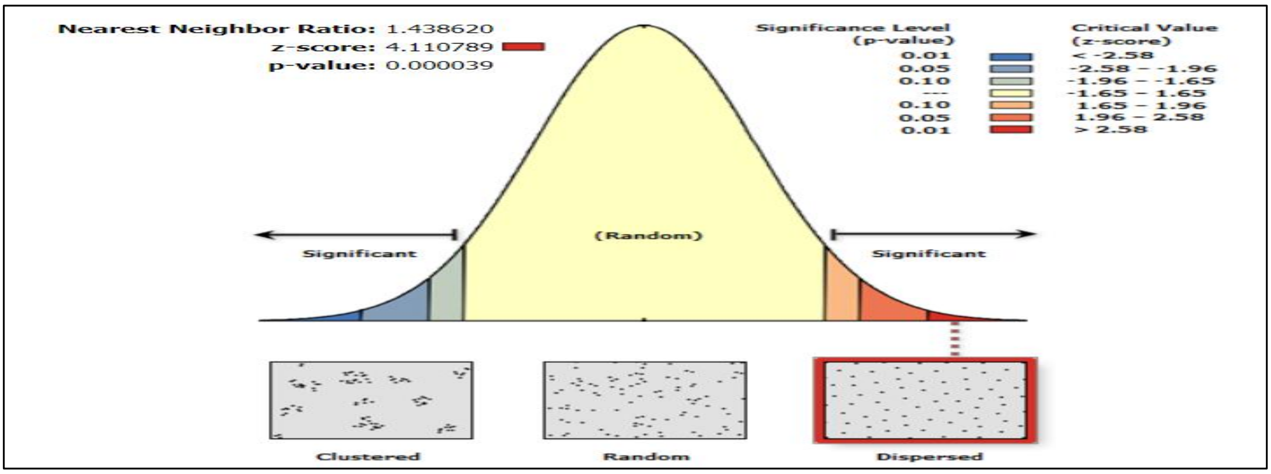

سەرچاوە: کاری توێژەر پاش بەکارهێنان و جێبەجێکردنی پرۆگرامی (ArcMap 10.8) بەسەر نشینگەکانی ناحیەی سرۆچکدا.

کەواتە: جیاوازی لە دەرکەوتنی شێوازە جیاوازەکانی نیشتەجێبوون و دابەشبوونی دانیشتواندا، ئەوەمان بۆ دەردەخەن، کە دابەشبوونی هەر دیاردەیەك (سروشتی بن یان مرۆیی) کاریگەرن بە بارودۆخە جیاوازەکان لەهەر شوێنێك، کە لەکۆتایدا جیاوازییەکانی دابەشبوون دەبنە هۆی دەرکەوتنی شێوازی جیاواز، هەریەك لە شێوازەکانیش ڕەنگدانەوەی ڕاستەقینەی ئەو جوگرافیایەن تێیدا دابەشبوون.

دەرئەنجامەکان:

پاش کۆتاییهاتنی تەوای هەنگاو و پرۆسە زانستییەکانی ناو توێژینەوەکە، بەم ئەنجامە گرنگانەی لای خوارەوە گەیشتین:

١- دابەشبوونی شوێنی و ژمارەیی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق، دابەشبوونێکە ناهاوسەنگە، لەبەرئەوەی هەم لەسەر ئاستی دابەشبوونی ژمارەیی و هەم لەسەر ئاستی شوێن و بەشە جیاوازەکانی قەزاکە، دابەشبوونێکی چوونیەک نییە.

٢- لە دابەشبوونی قەبارەیی دانیشتوان لە قەزاکە، جیاوازی و مەودای گەورە هەم لەسەر ئاستی شوێن و هەم لەسەر ئاستی دەستە قەبارەییەکان بوونیان هەیە.

٣- هاوشێوەی هەرێمی کوردستان و عێراق، تەوژمی بەشاریبوون قەزاکەی گرتۆتەوە و دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی گۆڕیوە، بەشێکی زۆری دانیشتوان لە سەنتەری قەزای سەیدسادق (شاری سەیدسادق)دا کۆبوونەتەوە، ئەمەش دەرئەنجامی مەترسیدار بەدوای خۆیدا دەهێنێت، لایەنی پەیوەندیدار هیچ پلان و ڕێگەچارەیەکی بۆ پرسەکە نییە.

٤- بەگشتی شێوازەکانی دابەشبوونی دانیشتوان، چ لەسەر ئاستی قەزاکە بەگشتی و چ لەسەر ئاستی هەریەک لە قەزاکان جیاوازییان هەیە، ئەوەی زۆر گرنگە ئەوەیە بەگوێرەی هاوکێشەی ئاماریی بەکارهاتوو، دەرکەوتووە دابەشبوونەکە پەیوەندیی بە بارودۆخی سروشتی و مرۆییەوە هەبووە، واتە ئەنجامەکە (Significant) دەرچوون.

٥- بە شێوەیەکی گشتی دۆخی دابەشبوونی دانیشتوان، بەگوێرەی سەرجەم پێوەرەکان دابەشبوونێکی نا هاوسەنگە، ئەمەش کاریگەریی نەرێنی و نەخوازراوی دەبێت بۆ سەر ئاستی ژیان و گوزەرانی دانیشتوان و دروستبوونی گرفتی ژینگەیی و تێکچوون یان لاسەنگبوونی ئاسایشی خۆراک.

ڕاسپاردەکان:

١- دانانی سیاسەتێکی دانیشتوانیی تۆکمە، لەلایەن پارێزگای سلێمانی و قایمقامی قەزاکە و سەرۆکایەتی هەردوو شارەوانیی سەیدسادق و سرۆچک، تاکو لەڕێگەیەوە هەوڵ بۆ هاوسەنگکردنەوەی دابەشبوونی دانیشتوان بدرێت، هەروەها لەو سیاسەتەدا ڕەچاوی تەواوی بارودۆخی سروشتی و مرۆییەکان بکرێت.

٢- بوونی جیاوازی گەورە لە دابەشبوونی قەبارەییدا ئاماژەیە بۆ نەبوونی خزمەتگوزاری لە بەشێکی نشبنگەکاندا و بەردەستیی لە بەشەکانی تریدا، بۆیە پێویستە ڕەچاوی ئەوە بکرێت ئەو جیاوازییە نەهێڵرێت.

٣- کەمکردنەوەی مەدای نێوان دابەشبوونی ژینگەیی دانیشوان، چونکە تەنیا لە حاڵەتی بوونی هاوسەنگیی دانیشتوانی شارو دێیەکاندا دەبنە تەواوکەری یەکتر، بەپێچەوانەوە بەرهەمی ناوخۆیی کەمدەکات و ڕێژەی بەکارهێنانی بەرهەمی دەرەکی زۆرتر دەبێت.

٤- زۆر گرنگە بتوانرێت سنوورێک بۆ تێکچوونی هاوسەنگیی دانیشتوان دابنرێت و هەوڵی دۆزینەوەی میکانیزمێک بدرێت بۆ گێڕانەوە یاخود کەمکردنەوەی تێکچوونەکە، دەبێت حکومەت دەست بکات بە پلاندانانی هەرێمی و دوبارە هاوسەنگی کردن لە دابەشبوونی پرۆژەکانی وەبەرهێنان و خزمەتگوزاری لەنێوان هەردوو ناحیەکەدا یاخود لەسەر ئاستی پارێزگای سلێمانی و دابین کردنی بودجە بە دادپەروەری بۆ ئەم قەزایە.

سەرچاوەکان:

یەکەم: سەرچاوە کوردییەکان:

١- کتێب:

أ- تالیب، جەزا تۆفیق. (١٩٩٩). بایەخی جیۆپۆلەتیکیی دانیشتوانی هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان، سلێمانی. هەرێمی کوردستان.

٢- ماستەرنامە و تێزەکان:

أ: کریم، محمد مهدی. (٢٠١٦). "دابەشبوونی شوێنیی نشینگە مرۆییەکانی ئیدارەی گەرمیان". ماستەرنامە (بڵاونەکراوە)، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی گەرمیان. خانەقین. هەرێمی کوردستان.

٣- سەرژمێری و ڕووپێوی و ئامارەکان:

أ- دەستەی ئاماری هەرێم. فەرمانگەی ئاماری سەیدصادق. (٢٠٢٠). زانیاریی بڵاونەکراوە. دەربارەی ژمارەی دانیشتوانی قەزای سەیدسادق.

ب- وەزارەتیی دارایی و ئابووری، بەڕێوەبەرایەتی گەنجینەی یەکی سلێمانی، فەرمانگەی دارایی قەزای سەیدصادق. (٢٠٢٠). داتای بڵاونەکراوە.

٤- سەردانی مەیدانی:

کاری مەیدانیی توێژەر بۆ تەواوی دێیەکانی سنووری قەزای سەیدسادق.(٢٠٢١). کۆکردنەوە و تۆمارکردنی تەاوی زانیارییەکانی پەیوەست بە ژمارەی دانیشتوان و دۆخی ئابووری و کۆمەڵایەتییان.

دووەم: سەرچاوە عەرەبییەکان

١- الكتب:

أ- أبو عيانة، فتحي محمد، مشكلات السكان في الوطن العربي. (١٩٩٩). الطبعة الأولى. دار المعرفة الجامعية للنشر والتوزيع. القاهره. مصر.

ب- حميدان، علي سالم والحبيس، ومحمود. (٢٠٠١). جغرافيا السكان (مدخل الى علم السكان). الطبعة الأولى. دار صفاء للنشر والتوزيع. عمان. الأردن.

ت- خير، صفوح. (٢٠٠٢). الجغرافية (موضوعها ومناهجها وأهدافها). الطبعة الأولى. دار الفكر المعاصر. بيروت. لبنان.

ث- الدعبوسي، أحمد سامر. (٢٠١٠). التنمية والسكان. الطبعة الأولى. مكتبة المجتمع العربي للنشر والتوزيع. عمان. الاردن.

ج- السعدي، عباس فاضل. (١٩٧٦). محافظة بغداد (دراسة في جغرافية السكان). الطبعة الأولى. مطبعة الأزهر (ساعدت جامعة بغداد على نشره). بغداد. العراق.

ح- السعيد، صبحي احمد. (١٩٨٦). نمط التوزيع المكاني والتركيب الوظيفي لمراكز الاستيطان البشري في منطقة نجد، ط ١، مطبعة جامعة الملك سعود. الجدة. السعودية.

خ- شحادة، نعمان. (٢٠٠٢). الاساليب الكمية في الجغرافية باستخدام الحاسوب. ط ٣، دار صفاء للنشر والتوزيع. عمان. الاردن.

د- الشواورة، علي سالم إحميدان. (٢٠٠٢). عدالة التنمية بين الريف والحضر. الطبعة الأولى. دار صفاء للنشر والتوزيع. عمان. الاردن.

ذ- العتبى، سامي عزيز عباس والطائي، اياد عاشور. (٢٠١٣). الاحصاء والنمذجة في الجغرافية، ط ١، مطبعة الامارة. بغداد. العراق.

٢- الرسائل والأطاريح:

أ: الراوي، حسين علي عبد محمد. (١٩٩٩). تغير توزيع سكان محافظة الأنبار وحركاتهم المكانية (للمدة عام ١٩٧٧-١٩٩٧). أطروحة دكتوراه (غير منشور). كلية الآداب. جامعة بغداد، بغداد. العراق.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

٣- المجلات:

أ: محمد، خليل إسماعيل وأيوب خليل اسماعيل. (٢٠٠٦). "تحليل جغرافي لتوزيع المستوطنات الريفية في ناحية قوشتهپه". مجلة زانكۆ (مجلة العلةم الإنسانية جامعة صلاح الدين/ أربيل)، عدد ٢٨. أربيل. أقليم كردستان.

ب: الطرزي، عبدلله. (٢٠٠٧). "أنماط التوزيعات المكانية لمراكز الاستيطان البشري في محافظه اربد" (دراسة مقارنه وتحليله لصله الجوار). مجله اتحاد الجامعات العربية للآداب، المجلد ٤، العدد الثاني. الاردن.

٤- بيانات الحكومية:

أ- جمهورية العراق، وزارة الداخلية (١٩٥٧)، مديرية النفوس العامة، المجموعة الاحصائية لتسجيل، لواء السليمانية.

ب- جمهورية العراق، وزارة التخطيط (١٩٦٥)، الجهاز المركزي للإحصاء، نتائج التعداد، دائرة احصاءات السكان والقوى العملة، لمحافظة السليمانية.

ت- جمهورية العراق، وزارة التخطيط (١٩٧٧)، الجهاز المركزي للإحصاء، نتائج التعداد السكان، دائرة احصاءات السكان والقوى العملة، لمحافظة السليمانية.

ث- جمهورية العراق، وزارة التخطيط (١٩٨٧)، الجهاز المركزي للإحصاء، نتائج التعداد السكان، دائرة احصاءات السكان والقوى العملة، لمحافظة السليمانية.

Third: English References:

1-H. J. De Brij. (1995). “Human Geography Culture, Society, and Space”, 5th Edition, printed by Von Hoffmann press. New York. USA.

الحاج ملا أسعد جليزاده وفتاواه في موضوع الطلاق
(دراسة وتحليل)

جەواد فەقێ عەلی[1]، کاکە خان نەسرەدین ئەمین[2]، ئەحمەد عومەر حەسەن[3]

[1] بەشی بەشی یاسا ، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتی وکۆمەڵایەتییەکان، زانکۆی کۆیە، شاری کۆیە، هەرێمی کوردستان، عێراق

[2,3] بەشی پەروەردەی ئاینی ، فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، شاری کۆیە، هەرێمی کوردستان، عێراق

Corresponding author's e-mail: **Jawadali@koyauniversity.org**

پوختەی توێژینەوە

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی: حاجي مەلا ئەسعەدی جەلیزادە وفتواکانی لە بابەتی جیابونەوەیە،تیایا سەربوردەی ژیانی حاجی مەلا ئەسعەد, کە کۆمەڵێ بەرهەمی لەبواری فیقە وشەریعەتی ئاینی ئیسلام هەیە شەنەو کە وکراوە,ئەم زانا مەزنە چەندەها مەلای ناوداری کوردستان لای ئەو مۆڵەتی زانستییان وەرگرتوەو پایەی تایبەتیان هەبوەو ناوداربۆتن. بەڵام سەربوردەی ژیانی و بەرهەمەکانی بەرەو لەبیرچونەوە دەچن. بایەخی ئەم توێژینەوەیە لەوەدا دەردەکەوێ، کە ئێمە هەوڵ دەدەین تۆزێ بیرچونەوە لەسەرژیان و بەرهەمەکانی ئەم زاتە لادەین ,ئەم توێژینەوەیە بە ڕەچاوکردنی میتۆدی وەسفی شیکاری ئەنجام دراوە.

ئەم توێژینەوەیە دابەش بۆتە سەر دوو تەوەر: یەکەمیان: سەربردەی ژیانی مەلا ئەسعەد لەخۆی دەگرێ. دووەمیان: باسی بۆچونە فیقهیەکانی حاجی مەلا ئەسعەدی جەلیزادە دەکات دەربارەی هەلوەشاندنەوەی گرێبەستی ژن و مێردایەتی.

لە ئەنجامەکانی ئەم توێژینەوەیە ،حاجي مەلا ئەسعە د تەنها زانای جەلیزادەیە کە لەدەرەوەی کوردستان کۆچی دوایی کردوە.

وشە کلیلییە کان: جەلیزادە، مەلا ئەسعەد، زانایانی کۆیە، بەرهەمی زانای کورد لە فیقهدا.

ملخص البحث

هذا البحث يحمل عنوان الحاج ملا أسعد جليزاده وفتاواه في موضوع الطلاق, يتناول سيرة الحاج ملا أسعد جليزاده، الذي له مؤلفات كثيرة في مجال الشريعة والفقه والعلوم المختلفة، وتخرّج على يديه علماء مبرزون من مختلف المناطق في كوردستان، إلا أن سيرته ومؤلفاته قد غيبها النسيان. فتكمن اهمية الدراسة عنه وعن مؤلفاته في ان الدراسة عنهما ,هي نفض الغبار عن ماض بدأ النسيان يتسرب اليه ,إن المنهج المتّبع في هذه الدراسة هو المنهج الوصفي ,التحليلي. ينقسم هذا البحث على مبحثين: - المبحث الأول: تضمن ترجمة حياة الحاج ملا أسعد جليزاده, والمبحث الثاني: مكرّس لذكر فتاوى الحاج ملا أسعد جليزاده في موضوع الطلاق. وقد توصل الباحثون الى جملة من النتائج منها ان الحاج ملا أسعد جليزاده هوالشخص الوحيد من بين علماء جليزاده كانت وفاته خارج كوردستان، كذلك سجلوا التوصيات الخاصة بالبحث.

الكلمات المفتاحية: جليزاده، الملا أسعد، علماء كوية، نتاجات علماء كورد فى الفقه

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ١ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢١/١٠/٧ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٢/٢٣ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٣/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	Jawadali@koyauniversity.org
مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	©٢٠٢٢ پ. د. جەواد فەقێ عەلی،م. کاکە خان نەسرەدین ئەمین، م. ی. ئەحمەد عومەر حەسەن،گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

Abstract

This research is entitled Hajj Mulla Jalizadeh and his fatwas (advisory opinion) on the subject of divorce. It deals with the biography of Hajj Mulla Asaad Julizadeh, who has written many books in the field of legislation, jurisprudence and various sciences. Many distinguished scholars from different regions have graduated on his hands. However, his biography and writings have been forgotten. The importance of studying about him and his books lies in the fact that such studies preserve his writings from being forgotten. The method used in this study is the descriptive, analytical method. The research is divided into two sections: The first section: includes the translation of the life of Hajj Mulla Asaad Julizadeh. The second section studies the fatwas (advisory opinions) of Hajj Mulla Asaad Jalizadeh. He is the only person among his family who passed away outside Kurdistan.

Key Words: Jalizadah,Mulla Asaad, Koya Scholars, Productions of Kurdish Scholars in Religion.

المقدمة:

أهمية الموضوع :-

إن أسرة جليزاده من الأسر العلمية العريقة فى كوردستان، وقد أنجبت عشرات الأعلام المبرزين، ممن خدموا العلم والدين، وقدموا لنا آثاراً مفيدة في مختلف حقول المعرفة الإنسانية-لا سيّما- فى مجال العلوم الدينية كالمنطق، علم الكلام، التفسي، الفقه وأصوله، فمن الجدير دراسة مسيرة أعلام جليزاده، وما أسدوه للمكتبة الكردية بصورة خاصة ،وللعالم الاسلامي بصورة عامة .

سبب اختيار الموضوع:

بما أنَّ الحاج ملا أسعد جليزاده من العلماء المبرزين فى تأريخ شعبنا الكردي، وكما قيل قد أسدى إلى المكتبة الكردية آثاراً علمية، ومنها فتاوى شرعية قيمة غيبها النسيان ولم تكتب عنها دراسات علمية، لذا وجدنا ضرورة دراسة سيرته وفتاواه، وبما أن الفتاوى المأثورة عنه كثيرة جداً, وأكثريتها مفقودة, فوقع اختيارنا على فتاواه حول الطلاق, مما ورد في كتاب جواهر الفتاوى للشيخ عبدالكريم المدرس للدراسة والتحليل.

مشكلة البحث و أسئلته:

ذكرنا فى الفقرة السابقة بأن الحاج ملا أسعد جليزاده واحد من مشاهير أسرة جليزاده، وقد ترك لنا فتاوى شرعية فى مختلف الأبواب الفقهية، لذا ارتأينا دراسة سيرته وآثاره , والأسئلة التّي نسعى للإجابة عنها ضمن هذا البحث هي:-

١- من هو الحاج ملا أسعد جليزاده؟ ماهي مراحل حياته؟ ماهي الاجازات العلمية التى حصل عليها؟ ماهي آثاره العلمية، وما مكانته بين علماء عصره؟

٢- ما أهمية ما أثر عن الحاج ملا أسعد جليزاده من فتاوى؟ ماهي مصادره فيها؟، وبم تمتاز هذه الفتاوى؟

٣- ما جدوى فتاوى الطلاق عند الحاج ملا أسعد, في التطبيق العملي لحياة الناس؟

الدراسات السابقة:

لم نجد دراسة علمية متخصصة حول حياة الحاج ملا أسعد جليزاده، وما كتب عنه لا يتجاوز صفحات قليلة منشورة فى كتب تراجم أعلام الكرد مثل. علماؤنا في خدمة العلم والدين للشيخ عبد الكريم المدرس، ومعجم أعلام الكورد للدكتور محمد علي الصويركي.

منهج الباحثين:

اتّبع الباحثون المنهج الاستقرائي، والوصفي، والتحليلي، فى دراسة حياة الشيخ ملا أسعد جليزاده، وفتاواه وتحقيقها, فنستقرئ ماكتب عنه ونخصه بالوصف، كما نحلل ما كتب عنه من أثار علمية، ومن ثم نحقق فتاواه الواردة في كتاب جواهر الفتاوى للشيخ عبدالكريم المدرس في مجال الطلاق لأن بقية فتاواه مفقودة.

هيكلة البحث:

توزعت المادة العلمية للبحث على مبحثين هما:

المبحث الاول: فى ترجمة حياة الحاج ملا أسعد جليزاده وآثاره ومكانته العلمية.

المبحث الثاني: أنموذجات من فتاوى الحاج ملا أسعد جليزاده فى موضوع الطلاق.

هذا ويختم البحث بذكر أهم نتائجه، وتوصياته.

المبحث الأول

ترجمة حياة الحاج ملا أسعد جليزاده

ولادته:

كتب لنا الحاج ملا أسعد جليزاده تأريخ ولادته بخط يده بالقول (هكذا كانت ولادتي فى سنة ١٢٢٦هـ ١٨١١م) (شيّخ وەسانى،٢٠١٧: ١٢) يوم جاء الشاهزاده، محمد على ميرزا إلى قصبة كوَية وحاصرها، وكان الوالي العثماني . عبد الرحمن پاشا . موجودا فيها، فتمكّنا من التصالح، وعاد الشاهزاده مع جنوده من حيث أتوا، هذا ومما ورد عن تفاصيل حياة الملا أسعد في صغره, أنّه بعد أن اجتاح الطاعون مدينة كوية عام (١٢٤٦هـ ١٨٣٠م) أرسل الحاج ملا عبدالله الثاني، ابنه الملا أسعد جليزاده إلى احدى القرى، مخافة إصابته بالمرض، وكلما كان الملا عبدالله يريد أن يرى ابنه، كان يخرج إلى خارج المدينة، ويراه هناك وقد مات الوالد الحاج ملا عبدالله إثر إصابته بمرض الطاعون، عام (١٢٤٦هـ ١٨٣٠م) ولم يمت الابن -الملا أسعد-.

حياته:

تربّى الحاج ملا أسعد فى حضن والده الحاج ملا عبدالله الثانى، يقول عن نفسه: وبعد بلوغي العشرين من العمر توفي والدي عام (١٢٤٦هـ . ١٨٣٠م) (محمد، ٢٠٠٩ : ٧) ويقول:- كان الوالي محمد پاشا الرواندزي(پاشاى كوره) قد أكرمني، وأقامني على مناصب والدي، وكنت -حينئذ- محصّلا كتاب عصام الوضع وخاتمته، ولما بلغ عمري الثالثة والعشرين تزوجت بنت محمد آغا إبن حويز آغا (فاطمة)، وكان الأعراس فى محرم سنة (١٢٥٠هـ ١٨٣٤م) وكنت فى هذا السن فى تحصيل كتاب شرح الشمسية، وقد كانت علاقة المصاهرة هذه، بداية علاقة أسرة جليزاده بالحويزيين (محمد، ٢٠٠٩: ٧)، وعلى إثرها تكفل الحاج بكر آغا الملا أسعد ورعاه خير رعاية (الجلي، ١٩٨١: ٧، ٨. بەحرکەيى، ٢٠١٠ : /١٨٩).

دراسته:

انصرف الملا أسعد إلى الدراسة وتحصيل العلم، وحيثما وجد عالما متضلعا ذهب إليه ليدرس على يده، وممن درس عليه الملا محمد الخطي فى رواندوز (محمد، ١٩٧٣: ١/ ١١٧. بەحرکەيى، ٢٠١٥: ١/ ١٤٤) كما يبدو ذلك من حواشيه على بعض الكتب إذ كتب هذه المعلومة في نهاية إحدى الكتب التي دوّنها ملا أسعد لدى ملاى خطي حينما كان في المرحلة الأخيرة من دراسته (محمد، ١٩٧٣: ١/ ١١٨).

حصوله على الإجازات العلمية:

لازم الملا أسعد بعد وفاة والده، الملا محمد بن الملا اسماعيل القاضي، فتخرج على يده وأخذ منه الإجازة العلمية الأولى في حياته (محمد، ١٩٧٣: ١/ ٢٠٥. المدرس، ١٩٨٣: ٣/ ٨٨. بەحرکەیی، ٢٠١٠: ١/ ١٨٩) وفي سنة: (١٢٦٠هـ ١٨٤٤م) وبناء على تكليف الحاج بكر آغا الحويزي، ذهب الملا أسعد إلى بلاد الشام وتتلمذ على يد الشيخ عبدالرحمن الكزبري، وأخذ منه إجازة الحديث،والفقه، والتفسير (محمد، ٢٠٠٩: ٧)، ومن بلاد الشام ذهب إلى الديار المقدسة؛ لأداء فريضة الحج وزيارة قبر الرسول (صلى الله عليه وسلم)، وهذا حجه الأول (المدرس، ١٩٨٣ :٨٨. شێخ وەسانی، ٢٠١٧ :٢/ ١٢)، ثم قفل عائدا إلى بلدته (كويه) مستقيماً على التدريس، وخدمة أبناء شعبه (الجلي، ١٩٨١ :٨. بەحرکەیی، ٢٠١٥ :١/ ١٤٤) بعد فترة من الزمن سافر إلى بغداد بناء على طلب الحاج بكر آغا الحويزي وأخذ إجازة علمية أخرى في العلوم المتداولة آنذاك بدار السلام من الشيخ عبد الرحمن أفندي الروژبياني (بەحرکەیی، ٢٠١٥ :١/ ١٤٤. شێخ وەسانی، ٢٠١٧ :٢/ ١٢. محمد ٢٠٠٩ : ٨).

عودته الى كويه

رجع من دارالسلام (بغداد) إلى المدينة التّي ولد فيها (كوية) وأستقرّ فيها مواظبا كعادته فيما مرّ من حياته على التدريس والفتوى وإفادة المسلمين، وكانت بيده مدرستان - مدرسة الجامع الكبير ومدرسة مسجد حاجي ملا أسعد (كورزي، ٢٠٠٩ : ٧٩، ٨٠) .

"مما لابُد من الإشارة اليه أن مسجد ملا أسعد مسمى بإسمه وإلى الوقت الحاضر"(الچوم حيدرى، ٢٠١٩ : ١٢٧)، ومدرسة الجامع الكبيرتقع في وسط المدينة، وكانت المدرستان زاخرتين بطلبة العلم -لاسيّما- في القرن التاسع عشر والقرن العشرين، كما كان مجلسه مجلس درس ووعظ وأدب وإرشاد. (محمد، ١٩٧٤ :٢/ ٢٤).

كان الجلي نقشبندي المشرب كما يلحظ ذلك في كتاباته عن نفسه (محمد ١٩٧٣ : ١/ ١١٨- ١١٩. بەحرکەیی، ٢٠١٠ : ١/ ١٨٩), فكان من منسوبي مولانا خالد النقشبندى (المدرس، ١٩٨٣ : ١/ ١١٩. بەحرکەیی، ٢٠١٥ : ١٤٤/١) وتمسكه بالنقشبندية أدىّ به إلى أن يجامل الشيخ نبي الماويلى ويؤيده فى صراعه مع ملاى خطي، مما أدى إلى فتور علاقة ملا أسعد جليزاده التلميذ، بأستاذه الخطي الذي ناهض الشيخ نبي خاصة وعارض النقشبندية بصورة عامة (محمد، ١٩٧٣ : ١/ ١١٨)

كان جليزاده قد قسم حياته شطرين: شطر للتدريس والفتوى وإ فادة الناس، وشطر للعمل في حقله مكتسبا به رزقه ومعيشته، وعاش قبل سفره الأخير للحج مترفاً، بدليل أنه إشترى أراض في منطقته، كما يظهر من سند ملكية الأرض الذى كان يمكلها والذي يعود تأريخه إلى عام ١٢٦٠هـ ١٨٤٤م (محمد، ٢٠٠٩ :١١. جليزاده، : ٣٩) .

كان الملا أسعد عزوفا عن تقلد المناصب, لدرجة أنه منع إبنه الملا عبد الله الثالث من تعلّم التركية خشية أن يؤدي به ذلك إلى تقلده وظيفة حكومية، فيبتعد بذلك عن التدريس وإرشاد المسلمين (محمد، ١٩٧٣: ١/ ١٩٧), كان من معاصري الشيخ شهاب الدين عمر الآلوسي، الّذي سمع عنه إعتزازاً بالأسر العلمية الكردية, ومنها أسرة الشيخ الجلي ـأسرة جليزاده- (جليزاده: ٣٩).

أواخر عمره:

سافر الحاج ملا أسعد إلى الديار المقدسة لأداء فريضة الحج للمرة الثانية، سنة (١٢٨٨هـ - ١٨٧١م) ، بينما يرى الشيخ عبد الكريم المدرس أن حجّ ملا أسعد الثانى كان في عام(١٢٨٠هـ- ١٨٦٣م)، إلا أن المصادر المترجمة لحياة الحاج ملا أسعد الجلي، لا تؤيّد هذا الرأي (المدرس، ١٩٨٣ :٢/ ٨٨) .

سافر وبصحبته ابنه (جمال الدين عبد الله الثالث) وبعد إتمامه مناسك الحج والزيارة ظل هناك سنة كاملة. (الجلي، ١٩٨١ :٨. خۆشناو، ٢٠١٧ :١٨) ومما يروى عن حياته في مكة ,أن ابنه عبد الله، يخرج ذات يوم للتجول داخل مكة، ويرى ولداً وسيماً شبيهاً بإبنه محمد بهاء

الدين (محمد الجلى المشهور بملاي گەوره فيما بعد) فيحن إلى ولده، وعند عودته إلى محل إقامته، سأل والده عن وقت عودتهما إلى كوية، فيرد عليه الوالد –وبعنف- مشيراً بيده إلى بيت الله الحرام قائلاً :أنا لا أبرح هذا المكان لأي سببٍ كان (جليزاده:٤٣) وفي يوم من الأيام أيضاً يخاطب ابنه بقوله: (إنَّ في قلبي وسوسة تدفعني إلى مبارحة مكة لزيارة ضريح رسول الله (صلى الله عليه وسلم) وهذه الوسوسة من دسائس النفس والشيطان، وهما لا يريدان لي أن أحظى بشرف الوفاة في مكة، وأنا لا أنصاع لما يريدانه (محمد، ١٩٨٤: ٧٥).

بقي الحاج ملا أسعد الجلي في مكة إلى أن توفّي بعد صلاة العصر يوم الجمعة آخر ربيع الأخر سنة (١٢٨٩هـ/ ١٨٧٢م) (خؤشناو، ٢٠١٧ : ٣٧) ودفن بمقبرة المعلّى في شعبة النور قرب قبر المولى الشيخ ابن حجر الهيتمي (الجلي، ١٩٨١ : ٨. جليزاده: ٤٣. بەحرکەيى، ٢٠١٥ : ١/ ١٤٤. كورزى، ٢٠٠٩ :١٠٣) وكان آخر ما تفوه به في حياته قوله تعالى (ربَّنا لا تزغ قلوبنا بعد إذ هديتنا وهب لنا من لد نك رحمة إنك أنت الوهاب) (آل عمران: ٨).

ورعه وتقواه:

إن الحاج ملا أسعد جليزاده كان شديد الورع، وفي غاية التقوى، وكان عزوفاً عن التقرب إلى الحكام، كما كان عزوفا عن تقلّد الوظائف، مما يدل على ذلك أنه حين مجيء نجيب پاشا (والي بغداد) إلى كوية لم يترك بيته، ولم يخرج لاستقباله - كعادة بقية الناس- إلى أن حضر الپاشا بنفسه إلى مسجد الحاج ملا أسعد القريب من بيته (جليزاده :٥٩).

آثاره العلمية:

مما يذكر عن آثاره العلمية هو: أنه كان له بعض الحواشي على بعض الكتب، وكان جل إعتنائه بالفقه، والحديث، والتفسير (الجلي، ١٩٨١ : ٨) وآثاره قليلة؛ لتفرغه التام للتدريس (الجلي، ١٩٨١: ٨) وله فتاوى كثيرة قيّمة، مبعثرة في الكتب، جمع بعض منها الشيخ عبد الكريم المدرس في كتابه جواهر الفتاوى، الذي يعدّ المصدر الرئيس لهذا البحث.

تلاميذه:

درَّس الحاج الملا أسعد كثيرا من طلبة العلم، وقد تخَّرج على يده الكثيرون، ومنهم ابنه الحاج الملا عبدالله، كذلك ممن درسّه الحاج الملا أسعد جليزاده الشاعر القومي الحاج قادر الكويي (محمد، ١٩٧٣ :١/ ١٩٩)، وكان الحاج ملا أسعد، ينظر إلى الحاج قادر نظرته لأبنائه، على الرغم من اختلاف الرؤى بينهما حول الشيخ نبي الماويلي، إذ كان الحاج قادر من المناوئين له، بينما كان الحاج ملا أسعد صديقا حميماً له (محمد، ١٩٧٣: ١/ ٢٠٠-٢٠١).

مكانته العلمية:

وصف عالم دمشق الكبير الشيخ عبد الرحمن الكزبري ,الحاج ملا أسعد بأنه هو الشافعي الصغير، أو الشافعي الثاني (بەحرکەيى، ٢٠١٥: ١/ ١٤٤) في الفقه والتفسير (الجلي، ١٩٨٧: ٥٠-٥١).

ومما يروى بصدد مكانته العلمية وتضلعه في الفقه، هو أنه أثناء وجوده في مكة . في سفر الحج الثاني، دخل مع مؤلف كتاب إعانة الطالبين . أبي بكر بن محمد- المشهور بالسيد البكري، في حوارعلمي, فكان للجلي التفوق والغلبة .

كان الملا أسعد واحداً من مشاهير الكورد وعلماً مبرزاً من أعلامه (محمد، ١٩٧٣: ١/ ١٢١. الجوم حيدرى، ٢٠٠٦: ٩٤).

مما أثر عنه من أراء فقهية:

١- شدة نكيره على من يشرب الدخان (السكاير) وكان يرى حرمته.

٢- في موضوع الولاية فى الزواج، كان يرى لزوم توفّر شرط العدالة في الولي، لتصح ولايته على الصغيرة (الجلي، ١٩٨١: ٨). ويستفاد من هذا الرأي عدم جواز نكاح الصغيرة إذا لم يكن الولي عادلاً، منصفاً، وبالتالي عدم جواز نكاح الصغيرة، لانعدام شرط العدالة في الأولياء -لا سيما في زمننا هذا- وقد نصت تعديلات قانون الأحوال الشخصية في كوردستان على عدم جواز مثل هذا العقد (كريم، ٢٠١٥: ٨٩).

المبحث الثاني

فتاوى الحاج ملا أسعد في موضوع الطلاق

سبقت الإشارة في المبحث الأول إلى أن للحاج ملا أسعد جليزاده فتاوى كثيرة قيمة في مختلف الأبواب الفقهية، وقد فقد الكثير منها، وقد قام الشيخ عبد الكريم المدرس بجمع جملة من فتاوى الحاج ملا أسعد فى كتابه -جواهر الفتاوى- الذي يعدّ المصدر الرئيس لهذا البحث، وقد أخترنا فتاوى الحاج ملا أسعد جليزاده التي تخص موضوع الطلاق، لتكون محل الدراسة والتحليل في بحثنا هذا، ودراسة الموضوع تتطلب الإشارة إلى مصادر جليزاده في فتاواه، كما تتطلب الإشارة إلى ما يميّز هذه الفتاوى عن غيرها، فضلاً عن نبذة مختصرة عن الطلاق وأقسامه، نذكر ذلك في الفقرات الآتية:-

أولا: مصادر الحاج ملا أسعد جليزاده في فتاواه:

أشار الحاج ملا أسعد جليزاده في فتاواه حول الطلاق إلى مصادره سواء كانت آراء الأعلام من الفقهاء، أم كتب فقهية معتمدة ,الأمر الذي سهّل البحث عن مصادره، فهو قد أشار في ثنايا الفتوى إلى المصدر المعتمد لديه، وقد تتبعنا المصادر المذكورة في فتاواه فوجدناها كامنة فيما يأتي استنادا على مادونه الحاج ملا أسعد في فتاواه بنفسه:

١- كتب ابن الصلاح (عثمان بن عبد الرحمن ابو عمرو تقي الدين، ت: ٨٤٣ هـ).

٢- مؤلفات السراج البلقيني (عمر بن رسلان بن نصير البلقيني، ت: ٨٠٥ هـ).

٣- مؤلفات الامام الغزالي (أبو حامد محمد الغزالي، ت: ٥٠٥ هـ).

٤- كتاب نهاية المحتاج الى شرح المنهاج لمحمد الرملي (شمس الدين الرملي المصري الأنصاري، مجدد القرن العاشر، ت: ١٠٠٤ هـ.).

٥- مؤلف حاشية البجيرمي على شرح المنهج للقاضي زكريا الانصاري (زين الحافظ زكريا بن محمد بن أحمد زكريا الأنصاري السبكي الأزهري الشافعي، ت: ٩٢٦).

٦- كتاب حاشية السنباطي على شرح المحلى على الورقات لعبدالحق السنباطي (أحمد بن احمد بن عبد الحق السنباطي، ت: ٩٩٩ هـ).

٧- آراء رسول الذكي الكردي (ملا رسول بن ملا يعقوب بن ملا خضر الذكي، ت: ٩٨٤هـ/ ١٥٧٦م).

٨- كتب ابن حجر الهيتمي (شهاب الدين أبو العباس أحمد بن محمد بن محمد بن مكي بن حجر الهيتمي المصري الأنصارى، ت: ٩٧٣ هـ).

٩- فتاوى القفال (أبو بكر محمد بن علي بن إسماعيل الشاشي . القفال الكبير، ت: ٩٧٦ هـ).

١٠- مؤلفات البويطي (أبو يعقوب يوسف بن يحيى البويطي، ت: ٢٣١ هـ) (بەحركەيى، ٢٠١٥: ١/ ٢٩٠. موقع ويكيبيديا الألكتروني، تأريخ الزيارة: ٢٠١٩/١١/٦).

ومن أسماء الكتب الفقهية المعتمدة لدى الحاج ملا أسعد في فتاواه:

١- التحفة لإبن حجر الهيتمى (شهاب الدين أبي العباس أحمد بن محمد بن علي بن حجر الهيتمي المصرى الأنصاري، ت: ٩٧٣هـ).

٢- شرح المنهاج لإبن حجر الهيتمي.

٣- المنهاج للإمام النووي.

٤- الروضة (روض الطالب للإمام شرف الدين إسماعيل بن المقري اليمني في شرح الإرشاد الصغير لإبن حجر الهيتمي).

٥- الفتاوى الكبرى (لإبن تيمية).

٦- شرح الإرشاد الصغير (لإبن حجر الهيتمي).

٧- الفوائد المدنية (محمد بن سليمان).

٨- التوسط بين الشا فعي والمزني (أبو العباس إبن سيرين).

٩- أسنى المطالب شرح روض الطالب، (لشيخ الاسلام زكريا الأنصارى).

ثانيا: أهمية هذه الفتاوى:

إن ما تمتاز به هذه الفتاوى- هو أهميتها الكبيرة من جوانب متعددة، منها: أن الموضوع الذي نتناوله بالبحث هو الطلاق. والطلاق على الرغم من أنه أبغض الحلال عندالله كما وارد في الحديث النبوي،(ابو داود ,٢١٧٨:١٩٦٩) الاّ إنه وارد ويقع في المجتمعات لاسيّما، في المجتمع الكردي إذ يلحظ كثرة حالات الطلاق فى السنوات الأخيرة ومن وراء وجود هذه الحالة أسباب عدة منها: الأوضاع الإقتصادية المتردية، والغزو الفكرى، الذي يتعرض له هذا المجتمع. لاسيّما. من خلال الشبكة العنكبوتية (الأنترنيت)، والقنوات الفضائية، فضلاً عن الخيانة الزوجية، والمرض النفسي، وعدم وجود حصانة فكرية ودينية لأفراد هذا المجتمع.

والبحث فى الموضوع هذا ذات أهمية لسبب آخر هو إنَّ ما نتناوله بالدراسة والبحث ضمن بحثنا هذا ,الحاج ملا أسعد هو أحد علماء الكرد، وله آراء في المجالات الفقهية المتعددة، ومنها فى مواضيع الأحوال الشخصية كالزواج والطلاق... الخ.

تمتاز فتاوى الحاج ملا أسعد بمزايا نلخصّها فيما يأتي:-

أ- الإشارة إلى مصدر الفتوى. إذ في أغلب الأحيان- يشير الحاج ملا أسعد جليزاده إلى مصدر الفتوى.

ب- أكثرية الفتاوى مدونة باللغة العربية.

ت- للشيخ جليزاده فتاوى مكتوبة باللغة الكوردية، وهذا فيه إشارة إلى أن الحاج ملا أسعد كان من أوائل علماء الكورد ممن حرروا مكتوباتهم باللغة الكوردية، قبل أكثر من ٢٠٠ سنة.

ث- وردت اسماء أماكن من كوردستان في فتاواه مثل كؤية، كركوك، سليمانية، أربيل، سردشت، رواندوز، كذلك وردت اسماء مدن عراقية كبغداد، والموصل.

ج- يبدو من الفتاوى أن العملة السائدة آنذاك في كوردستان كانت التمان الايراني.

ح- إستعان جليزاده في فتاواه بآراء علماء كورد، منهم: الملا رسول الذكي.

خ- بلغ الحاج ملا أسعد مبلغاً من العلم لا يبارى، فوصل إلى درجة أن لا يستسلم بسهولة لرأي أي من كان من العلماء، بل بعض الأحيان يرُدّ الرأى، ويناقش رأى كبار فقهاء المذاهب، كما يقول في موضوع الحلف بالطلاق، كذلك إضطرب كلام ابن حجر.

د- تمتاز فتاواه بحسن الترتيب، والتصنيف، وذكر تقسيمات المسائل.

ذ- يشير في بعض الأحيان إلى قواعد اللغة الكوردية، حين سرده للفتوى باللغة الكوردية.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

ثالثاً: نبذة مختصرة عن الطلاق وأنواعه:

بما أننا ندرس فتاوى الحاج ملا أسعد جليزاده المتعلقة بالطلاق، فلابدّ من الإشارة إلى الطلاق بصورة موجزة.

الطلاق ـ لغةً: هو رفع القيد حسياً، أم معنوياً، أما شرعاً: فهو رفع قيد النكاح في الحال، أو المال، بلفظ مخصوص. (الشربيني، ١٩٣٢: ٢٧٩/٣).

وينقسم الطلاق إلى تقسيمات عدة منها:-

١- من حيث امكانية ارتجاع الزوجة وعدم ارتجاعها إلى: أ- طلاق رجعي، ب- طلاق بائن، والبائن نوعان: هما بائن بينونة صغرى، وبائن بينونة كبرى.

٢- من حيث موافقته للسنة، ومعارضته، ينقسم الى: أ- طلاق سني، ب- طلاق بدعي .

٣- من حيث اللفظ الدال عليه، ينقسم إلى: أ- طلاق صريح، ب- طلاق كنائي.

٤- من حيث الوقت، والتعليق ينقسم إلى: أ- طلاق منجز، ب- طلاق مضاف إلى المستقبل، ج- طلاق معلق. (أبو زهرة، ١٩٤٨: ٣٣٠. الغندور، ١٩٧٩ : ٣٨٩.كريم، ٢٠١٥: ٢٠٨).

المبحث الثاني

أنموذجات من فتاوى الحاج ملا أسعد جليزاده في موضوع الطلاق

المسألة الأولى: نفقة الزوجة الناشزة في غياب زوجها:

نشزت وغاب زوجها، ولم يعرف موضعه، فعادت للطاعة عند القاضى، وحكم بها، فهل تعود نفقتها حتى لو لم يكن له مال حاضر ينفق عليها منه، وإذا أرادت الفسخ، أيكون لها الفسخ أم لا، بسبب عدم الإنفاق؟

فأجاب رحمه الله عن العودة للطاعة في غيبة الزوج قائلا: لعودة نفقتها شرطان: حيث عرف محل الزوج أحدهما لغياب الزوج، حكم الحاكم بذلك بأن ترفع الامر إليه وتعلمه بندامتها، وبذل نفسها للطاعة، ثم يكتب الحاكم لحاكم بلده ليعلمه فيجيء، أو يوكل من يسلمها النفقة.

ثانيهما .أن يعود اليها، أو يوكل من يسلمها، أو تمضي مدة يمكنه الرجوع فيها بعد علمه بذلك.

وإن لم يعرف محله، فلعودة النفقته شرط واحد، هو أن ترفع الامر إلى حاكم بلدها وتعلّمه ببذل الطاعة، والندامة، فيكتب الحاكم إلى حكام البلاد التي تصلها القوافل من بلده عادة، ليعرف، فإن لم يظهر فرض نفقتها (المدرس، ١٩٧١: ٣/ ١٢٥) .

ففي المادة المسؤولة لزم القاضى أن يكتب لحكام البلاد التي تردها القوافل من بلدة كويسنجق الى حاكم أربيل، والموصل، وكركوك، وبغداد، وسليمانية، وسردشت، ورواندوز، وينادى في تلك البلاد باسمه، فان لم يظهر عادت نفقتها، وحينئذ لها الفسخ لتضررها على ماجرى عليه كثيرون، وقواه ابن الصلاح، وبه أفتى الغزالي ثم إن امتنع الحاكم عن الكتابة بعذر، أو غيره، فقيس صحة التحكيم عند إمتناع القاضي وكونه في حكم العدم أن تشهد على طاعتها، ويكون اشهادها كإعلامه، قال صاحب التحفة: (وهل اشهادها عند غيبته وعدم حكم الحاكم كإعلامه: فيه نظر والأقرب نعم إنتهى) (الهيتمي, ٢٠١٩: ٤٧٨/٣٥, البكري، ٩٧١٩: ٤/ ٩٧) وقال أيضا فإن فقد قاض، أو محكم بمحله، أو عجزت عن الرفع إليه، كأن قال: لا أفسخ حتى تعطيني مالا، كما هو ظاهر, إستقلت بالفسخ للضرورة، والضرورة الحاصلة عند العجز حاصلة هنا، فكما استقلت بالفسخ عند إمتناع القاضى منه للضرورة، فكذلك يكون إشهادها عند الامتناع: المذكور سابقا بمنزلة اعلامه، وتعود النفقة، فرضها القاضى أم لا للضرورة (المدرس، ١٩٧١ : ٣/ ١٢٥).

هذا ويرى الباحثون ان ما أشرنا اليه -فيما سبق- من حسن ترتيب الأجوبة ، يظهر في جوابه عن هذه المسألة، والأمر هذا خير دليل على تمكنه العلمي, اذ كما رأينا فان جليزاده يشطر الاجابة على شطرين، يقول هناك شرطان هما:

أولهما: فيما إذا كان محل الزوج معروفا في هذه الحالة، يحكم الحاكم بعودة المرأة إلى الطاعة، ويبلغ الزوج بذلك، أو يعود الزوج إلى الزوجة، وفي حال عدم العودة، يوكل عنه شخصاً ليسلم إليها النفقة.

ثانيهما: إذا كان محل الزوج غير معروف، ففى هذه الحالة يرفع الأمر إلى الحاكم والقاضي يكتب إلى حكام المدن المجاورة ,ليبلغ الزوج بعودة المرأة إلى الطاعة، فإن لم يظهر فرضت النفقة غيابياً على الزوج، ويمنح المرأة حق الفسخ لتضررها، وقد وثق جليزاده رأيه بأقوال علماء كبار كابن الصلاح، والغزالي، كما استشهد باقوال؛ للإمام ابن حجر الهيتمي.

المسألة الثانية: في تعليق الطلاق:

أ- تعليق الطلاق بعدم السفر مع الزوجة، أو الجلوس معهم، أوعدم الأكل معهم، أو عدم وجود أحد هنا.

سئل (الحاج ملا أسعد جليزاده) شكرالله سعيه قال: هەرسێ تەلاقم کەفتبن (هكذا وارد والأصل کەوتبن) ، لەگەڵ و نایەمە بیتوێن، دەگەڵ و لەسەر ئاگردانی رۆنانیشم، رزق و نەفەقەی ئیمساڵ و دەگەڵ ناخۆم، چ مرۆش لێرە نینە (هكذا وارد والأصل نیه)، أي (أن طلقاتي الثلاث واقعة؛ إن ذهبت معكِم إلى بتوين، إن جلست معكِم على شيء من الموقد، إن اكلت معكِم نفقة هذه السنة، كذلك إن كان هنا أحد من الرجال. (المدرس، ١٩٧١ : ٣/ ١٩٥) وكان هناك رجال، ماحكم هذا وما طريق خلاصه؟

إن تعليق الطلاق . هو ربط الزوج وقوع الطلاق على حصول أمر في المستقبل، شرط أن يكون هذا الأمر ممكن الوقوع. (عشا، ٢٠٠٤ : ١٤٣).

قال المولى إبن حجر في شرح المنهاج: فى شرحه لموضوع التعليق (فصل في أنواع التعليق)، (فرع) لا يصح تعليق الطلاق المعلق ,لوضوح إن ماعلقه بالشرط يتعلق به وحده انتهى باختصار. (الهيتمي,٢٠١٩ : ٣٣، ٧٣).

ومعلوم أن الحلف على النفي فى المعنى تعليق بالاثبات، فكأنه قال: طلقاتى الثلاث واقعة إن ذهبت معكم الى (بتوين) (وهي قضاء تابعة لمحافظة السليمانية تتبعها نواحي المركز وبنگرد وجوار قورنه وحاجياوه وسه ركبكان (غفور، ٢٠١١ : ٢٤)، إن قعدت معكم على شيء من الموقد، إن أكلت معكم نفقة هذه السنة، وإن كان أحد من الرجال هنا، ولا عطف فى كلامه إلا فى الأخير، فإن الشين قد تزاد فى لغة الكورد بمعنى الواو فقوله (چ مرۆش لێرە نینە) اي (وليس هنا أحد من الرجال) وهو يحتمل دخوله فى سلك مقدمه -كما سبق- ويحتمل أن لايكون في حيز التعليق فحينئذ يكون خبراً كاذباً، فعلى هذا ظاهر عدم تأثيره، وأما على تقدير عطفه على سابقه فإن العطف على الباطل باطل، كما قال القاضي في: (نساء العالمين طوالق وأنتِ يا زوجتي)، لايقع به شيء، لأن ما قبله لغو انتهى (المدرس، ١٩٧١ :٣/ ١٩٥).

والحاصل أن ما عدا التعليق الأول باطل، فعلاجه الخُلعُ وهو: طلاق بطلب من الزوجة بعوض بطلاق واحد، فالطلاق هنا بمعنى الفرقة بين الزوجين، كما يتم بالطلاق يتم بالخلع أيضا بطلاق واحد، ثم هذا حيث لم تكن الشروط متعاطفة، كما في حكايتكم فى السؤال، وأما إذاكانت متعاطفة، كما لو قالوا (لەسەر چ ئاگردانیش،چ نەفەقەی ئیمساڵیش) على أي موقد أوأي نفقة لهذه السنة، فالطلاق واقع حينئذ مع قوله (چ مرۆش لێرە نینە)كما يؤخذ من قول الشيخ إبن حجر فى شرح الإرشاد (وإذا علق بشرطين متعاطفين، كإن دخلت الدار، وإن كلمت زيدا، فانتِ طالق وقع بكل منهما طلقة وبهما طلقتان إنتهى). ويظهر من هذا أنه لوكان قوله: (چ مرۆش لێرە نینە) ومعناه لا أحد من الرجال هنا، علق على قوله: (دەگەڵ و نایەمە بیتوێێ) لا أذهب معكم إلى بيتوين لوقع الطلاق عنده، لكن وقع الحاجز بالقولين الأخرين من دون عطف، فهذا لوكان عطفا فهو عطف على مقدمة، وهو الثالث من الشروط، هذا ما يؤخذ من كلام الشيخ إبن حجر فإن ظهر ما يخالف هذا من صريح معتمدات المذهب فليعمل به المفتي كالحاكم (المدرس، ١٩٧١ :١٩٥/٣).

هذا ويرى الباحثون أن الحاج الملا أسعد الجلي عالج الإشكال: الوارد في المسألة، بأن التعليقات الثانية، والثالثة، والرابعة للطلاق الوارد في المسألة باطلة، على أساس أنها غير متعاطفة , فلا يؤخذ إلاّ بالتعليق الأول، وعلاجه عند الحاج ملا أسعد هو الخلع بطلاق واحد، وإذا لم نأخذ بنفي العطف في التعليقات الثلاثة من الثانية الى الرابعة فالطلاق واقع.

ب: الطلاق المعلق بالحلف:

سئل (الحاج ملا أسعد جليزاده) قال رجلُ (هەرسێ تەلاقم کەوتبێ چ ئاو بە روبارێدا نایێ لەسەر نۆ تومەنان) ومعناه إن جرى الماء في هذا النهر, طلاقي الثلاث واقع على تسعة تومنات، وكان النهر جاريا) (التمان هي العملة المتداولة في ايران فيما سبق والى الان) بالماء ولم تقبل المرأة (الرواية هذه) فهل يقع الطلاق لكذبه وإلغاء قوله (لەسەر نۆ تومەنان)؟ الجواب :لا يقع نظراً لاعتباره لعدم قبولها.

فأجاب (الحاج ملا أسعد جليزاده) رحمه الله بقوله:

هذه الصيغة في تقدير (ان جرى الماء في هذا النهر فطلاقي الثلاث واقع،على تسع تومانات حلف، لأن الحلف على النفس تعليق بالاثبات وبالعكس، كما قرر في نظير ما ذكرناه عن صاحب التحفة قبل قول المنهاج (وليس الطلاق كناية لظهار وعكسه) (الغمراوي: ١/ ٤٠٩. والشربيني: ٣/ ٢٨٢) حيث قال: أفتيت في (الطلاق منك ما تزوجت عليك) (الهيتمى,٢٠١٩: ٨/ ١٦) أنه بتقدير الطلاق واقع علي منك، إن تزوجت عليك انتهى مع نوع اختصار، وحينئذ يكون من قبيل ما في التحفة في الخلع. وإن قال: إن دخلت الدار فأنت طالق بألف فقبلت فوراً، ودخلت طلقت على الصحيح، لوجود المعلق عليه مع القبول طلاقاً بائناً بالمسمى، لجواز الاعتياض عن الطلاق المعلق كالمنجز إنتهى مع الاختصار. فلو قبلت أو التمست الخلع بالقدر المذكور طلقت لوجود الصفة والله اعلم (المدرس، ١٩٧١ : ٣/ ٢٥٦).

هذا ويرى الباحثون أن الحاج الملا أسعد الجلي يرى أن الحلف بالطلاق هنا، يندرج ضمن الخلع، ويقع الطلاق في هذه الحالة طلاقاً بائنا بالمسمى؛ لجواز دفع العوض عن الطلاق المعلق كالمنجز.

المسألة الثالثة في الخلع: (تنازل المرأة عن مهرها ونفقة عدتها)

سئل (الحاج ملا أسعد جليزاده) رحمه الله:

قال رجل لزوجته (لەسە ر چوار تمە ن مارەییت، لەسە ر نەفەقەی عدەت، لەسەر ئەم کورِت، لەسەر فلانە لباسانت،(اي على مهرك اربعة تمنات،على نفقة عدتك،على تنازلك عن حضانة ابنك،على ملابسك) سمّاها كلّ واحد بإسمه، لەسە ر پێنج سەد قران تەلاقمدای(طلقتك على خمسمأة قران)(القران اصغر عملة ايرانية) فقالت قبولّم کرد) (قبلت)(١) بعد أن طلبت من الزوج طلاقها، وبعد أن قال لها (لەسەر فلان وه فلان الخ ئەگەر رازی دەبی تەلاقت دەدەم وە إلا نادەم وە ووتی رازیم) (طلقتك على فلان وفلان الخ أن قبلتي طلقتك وإلا فلا.وقالت :موافقة)(٢) وقال كان قلبي (أي: نيتي) كان على التعليق السابق عند قولى (لەسەر چوار تومەن الخ) (على اربعة تمنات)مع أنها أبرأته من مهرها قبل هذه الحادثة بزمان كثير بلا نية، إلا أن الزوج مع علمه بالإبراء، ذكره في صلب الطلاق عند الشهود لئلاّ تطالبه بعد، فأجيبونا جوابا يوضّح الحكم في المسألة أثابكم الله (المدرس، ١٩٧١: ٣/ ٢٥٦).

فأجاب (الحاج ملا أسعد جليزاده) رحمه الله بقوله:

أقول بعد الحمد لله والصلاة والسلام على رسول الله، وعلى آله وصحبه الهداة لدين الله ,إن توضيح ذلك يحتاج الى أبحاث:

البحث الأول: أنهم صرحوا فيما بدأ الزوج في الخلع بصيغة معاوضة، كطلقتك أو خالعتك بكذا أوعلى كذا كألف فقبلت، بأنه معاوضة لأخذه عوضا في مقابلة ما يخرجه عن ملكه فيها شوب تعليق، إن قلنا أن الخلع طلاق، لتوقف وقوع الطلاق فيه على قبول المال، ومعاوضة محضة، إن قلنا أن الخلع فسخ، فلقوة جانب المعاوضة على كلا القولين له الرجوع قبل القبول، لأن هذا شأن المعاوضات، ويشترط قبول المرأة المختلعة الناطقة بلفظ غير منفصل كما في سائر العقود، فليس نحو طلقتك على ألف من التعليق، بل هو صيغة معاوضة صرح بها النووى في الروضة بقوله (ولو قال طلقتك على ألف فهذا ليس بتعليق، فينزل على الغالب على قاعدة المعاملات إنتهى (النووي: ٧/ ٤١٠) وبقوله (لو قال متى ضمنت لي ألفا، فانت طالق، فضمنت ألفين طلقت، بخلاف قوله: طلقتك على ألف، فقالت: قبلت بألفين؛ لأن تلك صيغة معاوضة، فيشترط فيها توافق الايجاب والقبول انتهى)، ومعلوم أن القول الكردى (لەسەر چوار تومەن الخ) (على اربعة تمنات) بمعنى على أربع تومنات فكأنه قال طلقتك طلقة واحدة على أربع تومنات وعلى.. الخ.

فمن هذا البحث ظهر أنه ليس في كلام القائل (لەسەر الخ... تەڵاقمداى)(على الخ..طلقتك) تعليق؛ لأن صيغته صيغة معاوضة، وإن كان من حيث توقف وقوع الطلاق فيه على القبول فيه شوب تعليق، ولا يصح إرادة التعليق منه لا حقيقة ولا مجازاً، لأن ما كان صريحاً في بابه و وجد نفاذاً في موضوعه، لا يكون صريحًا ولا كنايةً في غيره (المدرس، ١٩٧١ : ١١).

هذا و يبدو مما تقدّم للباحثين أن الحاج ملا أسعد جليزاده، وجد مخرجا لعدم وقوع الطلاق بالصورة المذكورة ,بأن ماتفوه به يدخل ضمن المعاوضة وليس ضمن التعليق، لأن الصيغة صيغة معاوضة، ولا يصح إرادة التعليق منه لاحقيقةً، ولامجازاً، ويعلل جليزاده الأمر لغويا بالقول:

وما قالوا من أن كلمة (على) للشرط فالمراد به الشرط الالزامي،أي الواجب تنفيذه، لا التعليقي، الذي ينتظر فيه حصول المشروط، حينئذٍ ينفذ الشرط، ومن ثم كان له الرجوع قبل القبول، اما اذا تم القبول فوجب حصول المشروط، كما قال المولى ابن حجر في التحفة عند شرح قول المنهج (في الخلع مع السفيهة اي قال الرجل لزوجته المعروفة بالسفه طلقتك على ألف فقبلت الزوجة العرض وإن لم تقبل لم تطلق انتهى) (الهيتمى: ٧/ ٤٦٤) إن الصيغة أي صيغة (طلقتك على ألف) تقتضي القبول وأن إعتبار قبولها أي في (طلقتك على كذا) ليس لوجود تعليق محض تقتضي التمليك بل لما فيه شائبة تعليق على ما يقتضي الملك ,انتهي. أي بالقبول حينئذٍ يملك المخالع من غير حاجة إلى فعل كالأعطاء أو الإبراء، ففيه تصريح بأن تضمن (على) ليس للتعليق، بل تضمن لشائبته من حيث التوقف على القبول، وأن شائبة التعليق بالألف أي مجردة ليس كالتعليق بالإعطاء بأن يحتاج إلى التمليك بنحو الإعطاء بل يتم الخلع في نحو طلقتك على كذا بالقبول ويملكه. قال في الروضة (صيغة المعاوضة ملزمة فإذا قال طلقتك، أو أنت طالق على ألف، فقبلت صح الخلع ولزم الالف انتهي. (النووي، ١٤٠٥هـ : ٣/ ٤٠٣) فاذا قال طلقتك على صداقك وقبلت صح الخلع وسقط الصداق من غير إبراء ونحوه فما قيل مجرد وهم لا يجدى شيئا.

والبحث الثاني: قال المولى ابن حجر عند شرح قول المنهاج: وهو أي الخلع فرقة بعوض (ولو كان العوض تقديراً وكأنه خالعها على ما في كفها عالمين بأن لاشيء فيها، فإنه يجب مهر المثل، وكذا على البراءة من صداقها، أو بقيته ولا شيء لها عليه، انتهي، (الهيتمى: ٧/ ٤٥٨). فقضية ذلك أن قوله (لەسەر چوار تومەن مارەيت) (اي على مهرك البالغ أربعة تمانات)عوض تقديري. قال في الروضة ناقلاً عن فتاوى القفال: لوخالعها بمهرها بعد إن أبرأته منه كأن جهلت الحال، فهل يلزمها مهر المثل، أم بدل المسمى؟ فيه قولان (النووي، الروضة: ٧/ ٤٣٧) وإن علمت نظر: إن جرى لفظ الطلاق كقوله طلقتك على صداقك فهل يقع بائناً، ويعود الخلاف فيما يلزمها أم يقع رجعياً، انتهى ما تعلق القصد به.

وسياق كلام الشيخ ابن حجر صريح في البينونة، فالوجه الأول هو الراجح. وإن كانت حاملة فشرط عدم النفقة لغو لا يؤثّر في الطلاق، والصداق، فالطلاق يقع بائناً وتجب المسميّات مقابل الصداق من مهر المثل، مثلا إذا كانت الأشياء مع النفقة المذكورة والصداق يبلغ أربعين توماناً، يجب هنا عُشر مهر المثل على الأصح به، الأربع تومانات المذكورة صداقاً، أو ستة وثلاثون توماناً الباقي من المحسوب بعد اخراج قدر الصداق، وهو أربع تومانات.

وبالجملة أن الطلاق بائن وأن الواجب إما مهر المثل, كما إذا كانت المرأة حاملة، أو النقد المذكور والحلى والألبسة المذكورة، مع مقابل الصداق، أعنى أربع تومانات من مهر المثل بعد تقسيطه على العوض المذكور بتمامه. هذا ما أخذه الفقير من كتب الفقه و الله اعلم. (المدرس، ١٩٧١: ٣/٢٥٨-٢٥٩).

خلاصة الفتوى:

أن الطلاق واقعٌ، وبائنٌ، وعلى الزوج دفع مهر المثل للمرأة؛ إذا كانت المرأة حاملة، أو دفع النقد المذكور والحلى والألبسة المذكورة مقابل الصداق .

ب– في الخلع بابراء الزوجة ذمة زوجها من حقوقها عليها:

سئل (الحاج ملا أسعد جليزاده) (رحمه الله) عما قال الزوج: (في أى وقت أبرأتنى من كل حق لك علي، أخروي، ودنيوى فطلاقك واقع) ثم قالت الزوجة أبرأته من حق لي عليه أخروياً، أودنيوياً، مع عدم علمه أيضاً بمقدار الحقوق، فهل يكون هذا إبراء صحيحاً، أم لا ؟ وعلى تقدير الوقوع هل يكون رجعياً، أم لا؟ (المدرس، ١٩٧١: ٣/ ٢٧٢-٢٧٣).

فأجاب (الحاج ملا أسعد جليزاده) بقوله:

قال المولى ابن حجر فى الضمان عند شرح قول المنهاج: (والإبراء من المجهول باطل في الجديد) (النووي: ٦٢٨/١. والدمياطي: ٣ /١٥٢)، ولذا لم يذكر فيه المبرأ منه ولا نوى من المجهول للدائن، أو للمدين، لكن فيما فيه معا وضة كأ ن أبرأتيني، فانت طالق باطل في الجديد (اي رأي جديد للشافعية) انتهى.

فيؤخذ منه إن ذكر المرأة منه، ونيته وعلم الدائنُ والمدينُ فى تعليق الطلاق بالإبراء شرط فى الوقوع به، كما صرحوا به فى الخلع، وفى العجالة قال البويطى: ولو أن رجلا حلل رجلاً من كلّ شيء وجب عليه، لم يبرأ حتى يبين فإن لم يعرف قدره، حلله من كذا إلى كذا إنتهى (ابن ملقن، ٢٠٠١: ٢/ ٨١٩). وقال فى التحفة: طريق الإبراء من المجهول أن يبرئه مما يعلم أنه لا ينقص من الدين، لكن فى التعليق بالإبراء من الحقوق يلزم ذكر الحقوق من نقد أو متاع ولا يصح النذر بدل الإبراء. فلما كان علمها شرطا فى الوقوع هنا، لان تعليق الطلاق بالإبراء معاوضة، وكانا جاهلين كما فى تقرير السؤال، لم تكن براءتها صحيحة . قال المولى ابن حجر قبيل كتاب الطلاق فى أخر كتاب الخلع: تنبيه -علم مما مرّ ضبط مسائل الباب - بأن الطلاق إما أن يقع بائناً بالمسمىّ ان صحت الصيغة، والعوض، أو بمهر المثل إن فسد العوض فقط- (الهيتمى. تحفة: ٧/ ٥٠٤)، أو رجعياً إن فسدت الصيغة، وقد نجز الطلاق أولاً، يقع أصلاً، إن تعلق بما لم يوجد، فعلم أن من علق طلاق زوجته بإبرائها إياه من صداقها لم يقع عليه، إلا إن وجدت براءة صحيحة من جميعه، فيقع بائناً تكون رشيدةً، وكل منهما يعلم قدره، ولم يتعلق به زكاة، فعلم أن المسؤول عن طلاقه لم يقع طلاقه؛ لعدم وجود البراءة الصحيحة؛ لعدم علمها (المدرس، ١٩٧١: ٣/ ٢٧٣) والله اعلم.

خلاصة المسألة: أن الطلاق المسؤول عنه غير واقع؛ لعدم توفرالبراءة الصحيحة للجهل، فاذا تحققت البراءة وقع الطلاق .

المسألة الرابعة الطلاق المقترن بعدد والظهار:

سئل الحاج ملا أسعد جليزاده (نور الله مضجعه):

عمّن قال (وهو يأخذ شيئاً، ويلقيه كما هو عادة العوام) .(يەک، دوو، سێ، تەڵاقی ئەو ژنەم کەوتبێ.. لە جێی دایک و خوشکمە) (أى طلاقي الثلاث من زوجتي واقع، زوجتي كأمي وأختي) فهل يقع طلاقه رجعياً، أو بائناً؟

فأجاب(الحاج ملا أسعد جليزاده) بقوله:

أما قوله (يەك، دوو، سێ) (واحد، اثنان، ثلاثة) فهو خارج مخرج الحساب والتعدد غير داخل في التركيب، فيبقى لإنشاء الطلاق قوله (تەللاقی ئەو ژنەم الخ) (زوجتي طالقة الخ)وهو مركب من قولين أحدهما (تەڵاقی ئەو ژنەم کەوتبێ)(زوجتي طالقة) والأخر (لە جێی دایك و خوشکمە)(هي كأمي واختي) والأول صريح فى الطلاق كناية في العدد، كما قالوا في نحو: طلقتك، وأنت طالق. فإن نوى به عدداً مقارناً لكله، أو بعضه على الخلاف وقع ما نواه، وإن لم ينو العدد مع الإقتران المذكور فلا يقع عدد (المدرس، ١٩٧١: ٣/ ٣٢٦).

والثاني ظهار، ان أراد حرمتها كحرمة الأم. وإن نوى به الطلاق، والعدد وقع ما نوى، أو الطلاق وقع، وإن أطلق فلا يقع به شيء، وبالجملة أنه إن لم ينو العدد بالأول بشرطه يقع الطلاق رجعياً, ثم إن أراد بالثاني الطلاق وقع طلقتان، والا فطلقة. وذلك مأخوذ من المنهاج وشرحه للشيخ المولى ابن حجر من قوله: طلقتك وأنت طالق، أو نحو ذلك من سائر الصرائح: (أو نوى عدداً اثنين، أو ثلاثا وقع مانواه (الهيتمى،

تحفة: ٦/ ٤٥٥). ونية العدد كنية أصل الطلاق فيما مر من اقترانها بكل اللفظ، أو بعضه انتهى. (المدرس، ١٩٧١: ٣/ ٣٢٧).

يبدو للباحثين مما دونه الحاج ملا أسعد الجلي أن المسألة هنا تتفرع الى مسألتين كل منهما ذات أهمية خاصة مستقلة وهما:

١- طلاق مقرون بعدد, وقد وقع الطلاق وإن لم ينو العدد، لأن اللفظ صريـح في الطلاق ، كما قال بذلك علماء الشافعية من قبل ومنهم ابن حجر الهيثمي.

٢- يدخل ضمن الظهار وإن نوى المتفوه به الطلاق، والعدد، والطلاق واقع حسب مانوى، فالطلاق واقع وإن ذكر الكلام بصورة مطلقة، فلا يقع به شيئاً.هذا ومن المعلوم ان حكم الظهار مختلف عن حكم الطلاق ، كما هو وارد في بداية سورة المجادلة في القرآن الكريم. .

المسألة الخامسة: الحلف بالطلاق:

سئل الحاج ملا أسعد جليزاده (رحمه الله): عن رجل أقرّ بأنه حلف بالطلاق ثلاثاً أنه ما بيع شيء من التتن في هذه القرية، ولا وقع الشراء له فيها، وبعد السؤال عنه أنه بيع التتن بهذه القرية، واستحلافه على ذلك، وأقرّ بأنه بيع في القرية شيء من التتن، وأدعىّ أنّه لم يعلم به عند الحلف، وإنه حلف على ما في ظنه، فهل يقع طلاقه، ولا يقبل منه إدعاؤه أم لا ؟ (المدرس، ١٩٧١: ٣/ ٣٧٨).

فأجاب الحاج ملا أسعد جليزاده (رحمه الله): قال المولى ابن حجر في شرح قول المنهاج:ففعل ناسياً للتعليق، أومكرهاً لم تطلق في الأظهر. (النووي: المنهاج: ٢٠٠٥، ٢٣٩. والهيثمى. تحفة: ٨/ ١٣٣)

والحاصل أن المعتمد الذي يلتئم به أطراف كلام الشيخين الظاهرة التنافي ,أن من حلف على أن الشيء الفلاني لم يكن، أوكان، أو سيكون، أو إن لم اكن فعلت، أوإن لم يكن فعل، أو في الدار، ظناً منه أنه كذلك أو اعتقاداً لجهله به، أو نسيانه له، ثم تبين أنه على خلاف ماظنه أو اعتقده، فإن قصد بحلفه أن الأمر كذلك في ظنه، أو اعتقاده، أو في ما انتهى اليه علمه أى لم يعلم خلافه فلا حنث. وإن لم يقصد شيئاً فكذلك على الأصح، حملا للفظ على حقيقته وهي إدراك وقوع النسبة، أو عدمه بحسب ما في ذهنه لا بحسب ما في نفس الأمر للخبر المذكور، وقد صرح الشيخان بعدم حنث الجاهل، والناسي وإن قصد أن الأمر كذلك في نفس الأمر، بأن يقصد به ما يقصد بالتعليق عليه، ثم حنث، كما يقع الطلاق المعلق بوجود صفة. انتهى مع الاقتصار. وقد جعل لمن ذكر أقساماً ثلاثة لا يحنث في الحالتين الأوليين، ويحنث في الثالثة، وهى أن يقصد ما يقصد بالتعليق، وجرى في الفتاوى، وشرح الإرشاد الصغير على أنه لا يحنث في الأقسام الثلاثة، فمن ثم حمل المولى رسول الذكي التقسيم المذكور على أنه مبني على مقابل الأظهر (المدرس، ١٩٧١: ٣/ ٣٧٩). قال في شرح الإرشاد: لو حلف على نفي شيء وقع جاهلاً به، أو ناسيا له، فلا يحنث (النووي، روضة: ٣/ ٣٣٠)، وإن قصد بحلفه أن الامر كذلك في نفس الأمر، سئل عما لو قال (علي الحرام) من زوجتي أن الشيء الفلاني لم يكن ظناً منه أنه لم يكن، فبان أنه كان، هل تطلق إمرأته؟ والحال أنه نوى ب (علي الحرام) الطلاق. فأجاب بأنه لم يقع طلاقه لعذره، سواء نوى أن الامر كذلك في نفس الأمر أو في ظنه، كما بينته في فتوى أخرى ,بكلام مبسوط في هذه المسألة بأن به الحق إن شاء الله، فإنه كثر اضطرابهم فيها، وإختلافهم انتهى. وكما أضطرب كلامهم، كذلك اضطرب كلام ابن حجر بالنظر إلى القسم الثالث، لكن التحفة تقدّم بناء على ما نقل محمد بن سليمان في الفوائد المدنية بقوله: (تنبيه) محل قبول تلك الدعوى مالم يسبق منه تكذيب الشهود وإنكار أصل الحلف، أو الفعل، أما إذا أنكره فشهد الشهود به عليه ثم إدعى نسياناً لم تقبل، وإما لو لم يكذب الشهود (بن سليمان، ١٣٤٥: ٤/ ٣٧٥) فتقبل منه كما قال في الفتاوى نقلا عن التوسط: (ان محا قبول دعوى نحو النسيان حيث لم يكذب الشهود).

ويؤخذ من قول التحفة (ثم إدّعى) أنه لو إدّعى النسيان فوراً عقب شهادة الشهود يقبل منه والله أعلم، وليست المادة من قبيل (تطلق باعترا فه الخ) وهو ظاهر، والحاصل أنه إن لم يصدر من الحالف في المادة المسؤولة عنها ما ينافى دعوى جهله بيع التتن. وأنه حلف جاهلاً به على عدم البيع ظانا أنه لم يبع، يقبل منه بلا حلف، وإن سبق منه ما يناقضه فلا يقبل منه والله اعلم (المدرس، ١٩٧١: ٣/٣٨٠).

خلاصة الفتوى: أن المطلق لزوجته، إنْ حلف جاهلاً به على عدم بيع التتن، ظاناً أنه لم يبعه، يقبل منه الكلام بلا حلف، ولا يقع طلاقه،

وإن سبق منه ما يناقضه فلايقبل منه، وطلاقه واقع، إذ أن الجهل سبب من أسباب عدم الحكم على الشخص فالجهل من عوارض الأهلية.

المسألة السادسة: الطلاق الثلاث:

زوجتى مروت مطلقة ثلاثا أنا لم آت بالقِدر من الخان. عما إذا قال رجل (هەرسێ تەلاق مروتی ژنم کەوتبێ مەنجەلم لە خانی نەهێنایەتە دەرێ)، وقال المحلف له: (بلێ علم و ئاگام لە مەنجەلی نییە) (قل لاعلم ولا خبر لدى عن القِدر) فقال: (بلێ علم و ئاگام لە مەنجەلی نییە) (لا علم لدي ولا خبر بالقدر)، هل يقع طلاقه إن كان له علم بالقدر (بالمنجل) (١) ولكن لم يخرجه من الدار أم لا ؟ أجيبونا أثابكم الله بفضله (المدرس، ١٩٧١: ٣/ ٣٨).

فأجاب بقوله:

لما كان ترجمة ذلك (طلقات مروت زوجتي الثلاث) واقع ثم قال (قل ما علمت بالمنجل (القدر)، فقال ما علمت به)، وكان الحالف لم يخرج المنجل عن البيت لم يقع طلاقه، أما أولاً، فلأن غاية ذلك أن يكون في معنى (طلقتك ثلاثاً إن اخرجت المنجل إن علمت بالمنجل) ولايخلو إما أن يكون قوله (إن علمت) بعد (إن اخرجت) كتعليق الطلاق المعلق وقد قال ابن حجر بعدم صحته؛ لأن ما علقه بالشرط الأولي ليتعلق به وحده فلا يقبل فيه إنتهى (الهيتمى، تحفة: ٨/ ١٠٢).

أو يكون في معنى تعليق، التعليق، اي علّق تعليق الطلاق بالاخراج او بالعلم به، حتى كأنه شرطية مركبة من متصلة مقدمها، ومن حملية تاليها، فلما لم يوجد المعلق عليه فى الشرطية المقدّم لم يقع الطلاق، وكذلك لا يقع إن أراد التعليق بمجموعها؛ كأن قال: (إن أخرجت وإن علمت فأنت طالق) إذ لم يقع اخراج، وإما ثانياً فلأنه لم يقصد التعليق به قبل فراغ اليمين بل فرع عن كلامه ثم قال ما (علمت الخ)طاعةً للمحلف فلا يرتبط بالأول ويكون كقول المبتدئ (إن علمت) وهو لا يقع به بدون ذلك الجزاء، وإن نوى التطالق مثلا إذ لايقع الطلاق بالنية بدون لفظه والله أعلم إذ لا يقع الطلاق (المدرس، ١٩٧١: ٣/ ٣٨٣).

خلاصة المسألة: يرى الباحثون أن الطلاق المعلق هنا بالعلم، اي علّق الزوج طلاقه بعلمه بأمر من الامور، فهذا الطلاق حسب رأي الحاج ملا أسعد جليزاده لايقع، وعلل عدم وقوعه بأن علم المطِلّق ، علم ظني ولايمكن بناء الحكم على الظن -لاسيّما- في مسألة حساسة كالطلاق.

نتائج البحث:

توصل الباحثون بعد هذه الجولة العلمية فى سيرة أحد أبرز أعلام الكرد (الحاج ملا أسعد جليزاده) ودراسة فتاواه فى موضوع الطلاق، إلى نتائج كما ولهم توصيات يذكرونها فيما يأتي:

١- تمتاز ترجمة حياة الحاج ملا أسعد جليزاده، بأن المترجم له سجل لنا تأريخ ولادته، وبعض مجريات حياته بقلمه وخطّه، لذلك تعدّ المعلومات صحيحة.

٢- أن علاقة المصاهرة بين الحاج ملا أسعد جليزاده، وأسرة الحاج بكر آغا الحويزي الذي شيد الجامع الكبير في كويه عام ١٢٦٠هـ, هي بداية علاقة تأريخية ربطت بين الأسرتين منذ عشرات السنين، وإلى اليوم.

٣- تختلف السيرة العلمية للحاج ملا أسعد جليزاده عن غيره من علماء عصره، بأنه حصل على ثلاث إجازات علمية، ومن مصادر مختلفة هي: كوردستان، دمشق وبغداد.

٤- تختلف وفاة الحاج ملا أسعد جليزاده عن بقية علماء آل الجلي بأنه متوفىٍ في مكة المكرمة، ويبدو مما كتب عنه أنه كان متلهفاً للوفاة هناك، بدرجة أنه لم يبرحها حتى إلى مدينة الرسول -المد ينة المنورة- على الرغم من حبه الكثير لرسول الله (صلى الله عليه وسلم) مخافة أن تفوته فرصة الوفاة في مكة المكرمة.

٥- عرف عنه تضلعه في العلوم الاسلامية ـ لا سيّما الفقه والحديث ـ وهو في الفقه الشافعي الثاني، أو شافعي عصره، كما يصفه أستاذه عبد الرحمن الكزبري، ويقصد به بلوعه درجة كبيرة من العلم والتفقه -لاسيّما- في مذهب الامام الشافعي ، الذي كان ومازال هو المذهب السائد في كوردستان .

٦- اعتمد في فتاواه على عدد كبير من المصادر الفقهية المعتمدة، كما نقل لنا أقوال علماء كبار، يعتمد على رأيهم في المذهب الشا فعي.

٧- يمتاز ما أثر عنه من فتاوى بأنه يشير إلى مصدره وأكثرية فتاواه مدونة باللغة العربية، كما له فتاوى مدونة باللغة الكردية.

٨- وردت أسماء مواقع، ومدن من كوردستان، والعراق في فتاواه .

التوصيات:

يوصي الباحثون بمايأتي:

أ- إعادة النظر في التعديلات التي تم إجراءها في كوردستان العراق لقانون الأحوال الشخصية، وصياغتها بما يلائم طبيعة المجتمع الكوردى، والاستفادة من تراث علماء الكورد، وفتاواهم في مضمار الأمور المتعلقة بالأحوال الشخصية.

ب- دراسة مؤلفات علماء الكرد ـ لا سيّما ـ الفتاوى المنسوبة إليهم في مختلف الأبواب الفقهية إذ يمكن الاستفادة منها في البحوث والدراسات، التي تجرى في كليات الشريعة والقانون، فنقترح على أقسام الدراسات العليا في هذه الكليات والأقسام، تشجيع طلابها في الدراسات العليا للكتابة عن مؤلفات علماء الكورد وتحقيقها، ليمكن الاستفادة منها للتطبيق في المحاكم ,علماً بان هنالك مكتبات كثيرة في بغداد وطهران وأسطنبول، يحتفظ فيها بالكثير من مخطوطات علماء الكورد ومن مختلف أجزاء كوردستان.

المصادر والمراجع:

١ـ إبن الملقن، سراج الدين أبو حفص محمد بن علي أحمد المشهور بإبن الملقن، (٢٠١٦)، عجالة المفتاح إلى توجيه المنهاج، دار الكتاب العربي، الاردن.

٢ـأبو داود,١٩٦٩سليمان بن الأشعث السجستاني,اعداد وتعليق عزت عبيد الدعاش,مط دار الحديث,حمص,سوريا.ط١عام١٣٨٩هجري١٩٦٩م

٣ـالبكرى، أبوبكر المشهور بالسيد البكرى محمد شطا الد مياجي، (١٤١٨هـ/ ١٩٩٧)، إعانة الطالبين على حل الفاظ فتح المعين لشرح قرة العين بمهمات الدين لزين الدين بن عبد العزيز المليباري الفناني، ط (١)، مط: مصطفى البابي الحلبي.

٤ـبن سليمان، محمد، (١٣٤٥هـ)، حاشيه الجمل، مطبعة بولاق، مصر.

٥ـبەحرکەیی، ملا طاهر ملا عبد الله، (٢٠١٠)، مێژووی زانایانی کورد، ط (١)، مطبعة أراس، أربيل.

٦ـ الجلي، محمد بن عبدالله، (١٩٨١)، المصقول في علم الأصول، ط (١).

٧ـجليزاده، نجيبه جليزاده، مێژووی بنەماڵەی جلي- مخطوط، محتفظ به لدى أسرة الجي.

٨ـالچوم حيدرى، جواد فقي علي الچوم حيدرى، (٢٠٠٦)، محمد بن عبد الله الجلى- وجهوده العلمية، ط (١)، دار التفسير.

٩ـالچوم حيدرى، جواد فقي علي الچوم حيدرى، مساجد كوية ودورها في الحركة العلمية والثقافية في كوردستان بحث مقدم الى المؤتمر الدولي (كۆیه له ڕەوتی شارستانییەتدا)، المنعقد بجامعة كويه في ١- ٢ /٢٠١٩/٤، (٢٠١٩)، ط (١)، مطبعة شهاب، اربيل.

١٠ـالدمياطي، ابو بكر بن السيد محمد شطا الدمياطي، اعانة الطالبين حاشية على الفاظ فتح المعين لشرح قرة العين بمهمات الدين، دار الفكر، بيروت- لبنان

١١ـالهيتمى إبن حجر، تحفة المحتاج في شرح المنهاج بهامش حاشية الشرواني وابن قاسم'دارصادر ,بيروت,لبنان

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

١٢_گورزبي، ملا حەسەنى، (٢٠٠٩)، كوڵى دڵى مەلاى گەورە، ط (١)، دار نشر التفسير، اربيل.
١٣_كريم، فاروق عبدالله، (٢٠١٥)، الوسيط في شرح قانون الأحوال الشخصية العراقي، ط٢، مطبعة يادگار، السليمانية- العراق.
١٤_المدرس، عبد الكريم المدرس، (١٩٨٣)، جواهر الفتاوى، (١٩٧١)، ط (١)، مطبعة الزمان، بغداد.
١٥_المدرس، عبد الكريم المدرس، (١٩٨٣)،علماؤنا في خدمة العلم والدين، (١٩٨٣)، دارالحرية، بغداد.
١٦_محمد، مسعود محمد ، (١٩٧٣)، حاجي قادركۆيي، (١٩٧٣)، ج (١)، ط (١)، المجمع العلمي الكردي، بغداد.
١٧_محمد، مسعود محمد ، (١٩٧٣)، حاجي قادركۆيي، (١٩٧٤)، ج (٢)، ط (١)، مطبعة المجمع العلمي الكردى، بغداد.
١٨_محمد، مسعود محمد ، (١٩٧٣)، گەشتى ژيانم (رحلة حياتي)، (٢٠٠٩)، ط (٢)، مركز دراسات ونشر كويه، كويه.
١٩_النووى، أبو زكريا محي الدين، (١٤٠٥هـ)، روضة الطالبين وعمدة المفتين، المكتب الإسلامي، بيروت.
٢٠_النووى، أبو زكريا محي الدين، (١٤٠٥هـ)، منهاج الطالبين وعمدة المفتين، (١٤٠٥هـ)، دار المعرفة، بيروت.
٢١_عشا، غسان عشا، (٢٠٠٤)، الزواج والطلاق وتعدد الزوجات في الإسلام، طبعة (١)، دار الساقي، بيروت- لبنان.
٢٢_شێخ وەسانى، هاوكار، (٢٠١٧)، ژيان و ئەزمونى مەلاى گەورە، طبعة (١)، دار التفسير للنشر، أربيل.
٢٣_الشربينى، محمد خطيب، مغنى المحتاج إلى معرفة معانى الفاظ المنهاج، دار الفكر، بيروت -لبنان.
٢٤_خۆشناو، هێمن عومەر، (٢٠١٧)، بيرەوەرى و روانينەكانى مەلاى گەورە، ط (١)، جامعة سوران.
٢٥_الغمراوي، محمد الزهرى، سراج الوهاج على متن المنهاج، دار المعرفة للطباعة، بيروت.

بیر و تێڕوانینی چالاکوانانی بواری ئافرەتان لەمەڕ مافەکانیان لە کۆمەڵگای کوردیدا توێژینەوەیەکی مەیدانییە لە هەرێمی کوردستان- عێراق

میران محمد سالح[1]، عەباس شەریف ئەحمەد[2]

[1] بەشی زانستە کۆمەڵایەتییەکان ، فاکەڵتی پەروەردەی بنیات، زانکۆی سۆران، شاری سۆران، هەرێمی کوردستان، عێراق

[2] بەشی پەروەردەو دەرونزانی، فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، شاری کۆیە، هەرێمی کوردستان، عێراق

Corresponding author's e-mail: **meeran.salih@kue.soran.edu.iq**

پوختە

لە سێ دەیەی رابردوودا کۆمەڵگای کوردی گۆڕانکاری خێراو بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوە، لەلایەك ئەم گۆڕانکارییانە خێزانەکانی لە خێزانی گەورەوە بۆ خێزانی بچوك گۆڕیوە، لەلایەکیتریشەوە رێژەی بەشداری ئافرەتان لە گشت بوارەکانی ژیان زیادی کردوە. لەم چوارچێوەیەدا داواکاری کارکردنی ژنان لە دەرەوە ماڵ و گەشەکردنی توانا تایبەتییەکانیان لەلای چالاکوانانی بواری مافەکانی ئافرەتان لە هەرێمی کوردستانی عێراق لە زیادبووندا بوە، ئەمەش بووە هۆی گۆڕانکاری لە بەها خێزانییەکان لە کۆمەڵگادا. ئەم توێژینەوەیە لەگەل پێوانەکردنی بڕی ئەو گۆڕانکارییانە کە لەو بوارەدا ڕوویانداوە، هەروەها هەولیداوە پەیوەندیی نێوان ئەو گۆڕانکارییانە و ڕۆڵی دایکایەتی وەکو گۆڕاوێکی شوێنکەوتوو بدۆزێتەوە. بۆ ئەم مەبەستە تویژەران نموونەیەك لە چالاکوانانی مافی ژنانیان وەرگرتوە و بە میتۆدی وەسفی شیکارییان بەکارهیناوە ,بۆ گەیشتن بە ئەنجامی زانستی وورد. لەکۆتاي توێژینەوەکە کەیشتە جەندیین ئەنجام لەوانەش؛ خواستی کارکردن لە دەرەوەی ماڵ و هەوڵدان بۆ پەرەپێدانی توانا تاکەکەسییەکان زیادی کردوە، هەوروەها بەها خێزانییەکان بەشێوەیەکی بەڵگەدار لاواز بووە. سەبارەت بە کارتێکەری گۆڕاوە سەربەخۆکان (کارکردن لە دەرەوەی ماڵ، پەرەپێدانی توانا تاکەکەسییەکان و لەگەل لاوازبوونی بەها خێزانییەکان) لەسەر گۆڕاوی شوێنکەوتوویی ڕۆڵی دایکایەتی، کارکردن لە دەرەوەی ماڵ و لاوازبوونی بەها خێزانییەکان کاریگەرییان لەسەر لاوازبوونی ڕۆڵی دایکایەتی هەبووە. بەڵام پەرەپێدانی توانا تاکەکەسییەکان کاریگەرییەکی لەسەر لاوازبوونی ڕۆڵی دایکایەتی نەبووە.

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ١ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢١/٨/١٩ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٢/٩ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٣/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	meeran.salih@kue.soran.edu.iq

مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	٢٠٢٢© پ. ی. د. میران محمد سالح، م. ی. عەباس شەریف ئەحمەد،گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

Abstract

In the past three decades ago, wide changes have occurred in Kurdish society. This research attempts to measuring knowledge of the amount of changes that occurred in the three domains, as well as knowing the relationship between these variables and the role of the mother plays as the dependent variable. For this purpose, the sample was chosen from activists in the field of women, and the national methodology was used to analyze the data with the aim of collecting scientific results, which this research reached from the objectives. The demand for working outside home and attempting to develop individual capabilities of the research sample in an indicative manner, as well as weak family values of a variable dependent on the role of the mother. The research concluded that working outside home and weak family values did not affect the weak role of the mother, while the development of individual capabilities had no effect on the weakness of the mother's role.

الملخص

قد شهد المجتمع الكوردي في ثلاثه عقود ماضيه تغيرات كثيره وسريعه وملموسه حين شملت هذه التغيرات العائله الكورديه من جانب تحولت العائله الكورديه من العائله الممتده الى عائله النواه ، ومن جانب أخر أزدادت نسبه مشاركه المرأه في شتى مجالات الحياه، وفي هذه الاطار قد زادت طلب المرأه للعمل خارج البيت و تنميه قدراتها خاصه عند النشطاء في مجال حقوق المرأه في أقليم كوردستان العراق. و قد ادى ذلك الى تغييرات على القيم العائليه في المجتمع.هذا البحث مع قيامه بقياس مستوى هذه التغيرات، يحاول كشف العلاقه بين هذه المتغيرات ودور الأمومه كمتغير التابع، ومن أجل هذه اعتمد الباحثات على المنهج الوصفي التحليلي للوصول الى النتائج العلميه الدقيقه. وفي نهايه وصل البحث الى نتائج عده منها,تزايد قبول المرأه على العمل خارج البيت والعمل على تنميه قدراتها الشخصيه، مع ضعف دور الامومه وان كل من عمل المرأه خارج البيت وضعف القيم الأسريه كانا لهما تأثير على ضعف دور الأمومه، في حين لم يظهر تأثير تنميه القدرات الشخصيه على ضعف دور الأمومه في المجتمع.

١. پێشەکی

گۆڕانکارییەکانی سەدەی بیستەم لە هەموو جیهاندا گۆڕانکاری لە پێگەی ژناندا دروست کرد. بەچەشنێك کە ئەم گۆڕانکارییە ئێستا بوەتە بابەتێکی سەرەکی لە توێژینەوە مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتییەکان و لە ڕەهەندی جۆراوجۆرەوە توێژینەوەی زانستی لەسەر دەکرێت. ئەم گۆڕانکارییانە لە چارەکی کۆتایی سەدەی بیستەم و بەتایبەت لە دوای ساڵی (٢٠٠٣) بەشێوەیەکی بەرچاو لە هەرێمی کوردستان نیشانەکانی دەردەکەوێت.

١.١ کێشەی توێژینەوەکە

کۆمەڵگای کوردی لە ماوەی سێ دەیەی رابردوودا گۆڕانکاریی ماددی و مەعنەوی بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوە، ئەم گۆڕانکاریانە کاریگەری لەسەر تاك و خێزانی کوردی هەبووە. بە چەشنێك کە لە ئاستی خێزانیدا، خێزانی ناوکی ڕووی لە پەرەسەندن کردوە و خێزانی درێژکراوە ڕووی لە کەمبوونەوە کردووە، لە ئاستی تاکەکەسیشدا ئافرەتی کورد لەم گۆڕانکاریانە بەدەر نەبووە و لە ژێر کاریگەری بەها جیهانییەکان و بزووتنەوەی جیهانی ئافرەتاندا، هەوڵی بەدەستهێنانی مافەکانی خۆی لە کۆمەڵگا داوە.

لەم توێژینەوەیەدا بە سەرنجدان لەو گۆڕانکاریانە، هەوڵی وەڵامدانەوەی چەند پرسیارێك دەدەین، کە بریتین لەوەی؛ ئایا گۆڕانکاری لە خواستی ژنان بۆ کارکردن لە دەرەوەی ماڵ ڕوویانداوە؟ ئەم گۆڕانکاریانە چەندە کاریگەریان لەسەر ڕۆڵی دایکایەتی هەیە لە نێو خێزاندا؟

٢.١ گرینگی توێژینەوەکە

ئەم توێژینەوەیە وەکو هەموو توێژینەوەیەك لە دوو ڕەهەندی تیۆری و مەیدانییەوە گرینگی تایبەت بە خۆی هەیە، لەڕووی تیۆرییەوە دەبێتە هۆی دەوڵەمەندکردنی سەرچاوە سەبارەت بە بابەتی بزووتنەوەی ژنان و پەرەپێدانی چەمکی زانستی لەم پەیوەندییەدا. لە ڕووی مەیدانیشەوە ئەم توێژینەوەیە تیشك دەخاتە سەر پرسێکی گرینگ، کە ئێستا بە بابەتێکی گرینگی جیهانی ئەژمار دەکرێت و یەکێکە لە ڕەهەندە گرینگەکانی گۆڕانکاری لە کۆمەڵگای کوردیدا. بۆیە لایەنە پەیوەندیدارەکان دەتوانن سوود لەم توێژینەوەیە وەربگرن بۆ پلانی کۆمەڵایەتی و هەروەها ڕێکخراوەکانی ژنانیش دەتوانن سوود لە دەرەنجامەکانی وەربگرن بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی زانستی ئاگاداری خواست و ویستەکانیان بن و هەوڵ بدەن کەمترین کاریگەری نەرێنی لەسەر خێزانی کوردی هەبێت، بەتایبەت لە قۆناغی گواستنەوەدا، کە وەها گریمانە دەکرێت ئێستا کۆمەڵگای کوردی لە قۆناغێکی گواستنەوە بێت لە نەریتییەوە بۆ نوێبوونەوە.

٣.١ ئامانجی توێژینەوەکە

لەم توێژینەوەیەدا توێژەران هەوڵی تاوتوێکردنی چەند ئامانجێك دەدەن کە بریتین لە:

١. پێوانەکردنی ئاستی خواستی ئافرەتان بۆ کارکردن لە دەرەوە، پەرەپێدانی توانای ئافرەتان و پابەندبوون بە بەها خێزانییەکان.

٢. دەستنیشانکردنی ڕۆڵی فاکتەرە دیمۆگرافییەکانی (باری خێزانی و توندوتیژی خێزانی) لەسەر ئەنجامەکانی توێژینەوەکە.

٢. دەستنیشانکردنی بڕی کاریگەری گۆڕاوە سەربەخۆکان (خواستی کارکردن لە دەرەوەی ماڵ، پەرەپێدانی تواناکان و پابەندبوون بە بەها خێزانییەکان) لەسەر گۆڕاوی شوێنکەوتوویی (ڕۆڵی دایکایەتی).

٤.١ چەمکەکانی توێژینەوەکە

ڕێکخراو Organization:

لە ڕوانگەی جۆراوجۆرەوە پێناسەی هەمەڕەنگ بۆ ڕێکخراو کراوە. لە فەرهەنگی زانستە کۆمەڵایەتییەکان ئاماژە بە کۆمەڵێك مرۆڤ و دەستەیەك دەکات بەپێی بنەما و لیستێکی دیاریکراو ڕێنمایی و یاسا و ڕێسایەکی تۆکمە لەپێناو بەدەستهێنانی ئامانجی داڕێژراو لە ڕێگەی جێبەجێکردنی فەرمانە تایبەتییەکان لە نێوان خۆیان کۆدەبنەوە و خۆیان ڕێك دەخەن وەك سەندیکا و پارتی سیاسی و کۆمەڵی خێرخوازی (مدکور، ١٩٧٥، ص ٥٧٤) یان بریتییە لە قەوارەیەکی کۆمەڵایەتی کە بە هەوڵی خۆبەخشان دوور لە قازانج پێکدێت، لەسەر بنەمای خۆجێی و نیشتمانی کار وچالاکییەکانیان ئەنجام دەدرێت، ئامانجی دیاریکراو و کەسانێکی ئامانجی هاوبەش بەڕێوەی دەبەن و کۆمەڵێك لە خزمەتگوزاری و فەرمانی مرۆیی وەك (تەندروستی، ڕۆشنبیری، زانستی، ژینگە، مافی مرۆڤ) پێشکەش دەکات (محی الدین، ٢٠٠٩، ص ١٢) لەم توێژینەوەیەدا، توێژەران لەڕووی تیۆرییەوە پێناسەی ڕێکخراو دەکەن بەوەی کە؛ ناوەندێکی کۆکردنەوەی چالاکوانان بە مەبەستی کارکردن بۆ بەدیهێنانی خواست و بەهای هاوبەش.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

بزوتنەوەی ئافرەتان:

لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەم لە ئەوروپا سەریان هەڵدا، وەك بزوتنەوەیەکی ئازادیخواز بە ئامانجی رزگارکردنی ئافرەتان لە ئازار و ستەم، بەڵام لەگەڵ کاتدا پێشکەوتن تا لە کۆتاییدا بیرۆکەی تایبەت و سەربەخۆ دژ بە گشت بنەما مرۆڤایەتییەکان کە پەیوەندی بەڕەگەزی نێر و مێ و سروشتی ئافرەتان هەیە دابمەزرێنێت. (عبده، ١٩٨٠، ص ١١).

ڕێکخراوەکانی ئافرەتان لە هەرێمی کوردستان چەندین جۆریان هەیە وەک:

ڕێکخراوەکانی ئافرەتان کە لە ١٩٥٢/١٢/١١ دامەزراوە و یەکەم سکرتێری (زەکیە ئیسماعیل) بوو، دواتر ڕێکخراوی ژنان لە ١٩٨٩/١١/٤ دامەزرا و یەکەم سکرتێری (کافیە سلێمان عەبدوڵڵا) بوو، لەگەڵ تێپەڕبوونی کات جیابوونەوە و دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستان، چەندین ڕێکخراوی ئافرەتان سەریان هەڵدا لە هەموو پارت و ئایین و نەتەوە جیاوازە فەرمی و نافەرمیەکان، کە ژمارەیان بەتەواوی دیار نییە، بەڵام تا ساڵی ٢٠١٩ ژمارەی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی بە فەرمی و نافەرمی زیاتر لە ٤٤٠٠ ڕێکخراو بووون، لەوانەش نزیکەی ٢٠٠ ڕێکخراویان لە بواری ئافرەتان کار دەکەن (نوری، ٢٠٢٠، ص ٧٨) سەرەڕای هەندێ جیاوازی لاوەکی لە ئامانجەکانیان، بەڵام هەموو یان زۆرینەیان کۆکن لەسەر بەدەستهێنانی ئەم ئامانجانەی لای خوارەوە:

- بنیاتنانی کۆمەڵگایەك لەسەر بنەمای یەکسانی جێندەری.
- پشتگیریکردن لەڕێکەوتننامە و بەیاننامە نێودەوڵەتییەکان. کە لەبارەی دۆزی ئافرەتانەوە دەردەچن.
- ڕووبەڕووبوونەوەی هەموو جۆرەکانی توندوتیژی و پێشێلکارییەکان، کە دەرهەق بە ڕەگەزی مێینە دەکرێت.
- هاندانی تاکەکانی کۆمەڵگا بۆ پێکهێنانی خێزان لەسەر بنەمای لەیەکتر گەیشتن.
- هەوڵدان بۆ نەهێشتنی هەموو جۆرە جیاوازییەکی ڕەگەزی لە دەستووردا.
- بەگژداچوونەوەی بیر و بۆچوون و نەریتەکان، کە لە کەسایەتی و مرۆڤبوونی ئافرەتان کەم دەکەنەوە.
- هەوڵدان بۆ دابینکردنی هەموو مافە بنەڕەتییەکانی ئافرەتان لە هەموو بوارە جۆراوجۆرەکانی ژیان.
- بەرەنگاربوونەوەی هەموو جۆرە توندوتیژییەك کە ڕووبەڕووی ئافرەتان دەبێتەوە.

کەواتە دەتوانین بڵێین کە ڕێکخراوەکانی ئافرەتان و ژنان و...هتد، لەهەرێمی کوردستان (بریتییە لە ڕێکخراوێکی جەماوەری دیموکراتی هەر یەك سەر بەپارت و لایەنێکی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی لە هەموو ڕەگەزە مێینەکانی پێکدێت، بەبێ جیاوازی نەتەوەیی و ئایین و بیروباوەڕی سیاسی، بەشێوەیەك بڕوایان بەپەیڕەو و پرۆسەکەی هەیە لە هەرێمی کوردستان لەو ڕێکخراوانەش بەنموونە: (ئافرەتان، ژنان، خوشکان، خانزاد، سایە، ڕۆژ، ڕاسان، ژن نەل، گەشەپێدانی کۆمەڵایەتی، یەکگرتووی خوشکان، خاتوو زین، ژیان، ئاسوودە، بەهێزکردنی تواناکان، هەتاو، ژین دروستی، سابات، پەرەپێدان، بەهرە، هاریکاری، ژین، خۆر، ئامێز، هاوپەیمانانی ژنان، نیشتمانی، هێلانە، خێزان زارۆك، خزمەتگوزاری دەروونی، پەرەپێدانی بەهرەی ئافرەتان، دەریا، ڕێنوین، مەند، ڤەژین، نور، پێگەیاندن، لێلۆس، ڕۆشنا، ڕاگەیاندن و ڕووناکبیری، یاسای ئافرەتان، هۆشیاری، سازان، ژنە بەئەزموونەکان، ساڤان، بەژین، ئیان، دلۆڤان، ئەتوانم، سۆزڤان، دارڤین، هەژین، گەشبینی ژنان، خانمی پیشەدار، هاندان، پەیوەندی، نیگا، کارسازان، گروپی ژیان، توێژنەوەی جێندەر...هتد) (گەرمیانی، ٢٠١٥،ص ٥٨-٩٢).

مەبەست لە بزووتنەوەی ئافرەتان لەم توێژینەوەیەدا بریتییەلە؛ چالاکییەکی هاوبەش بە مەبەستی بەدیهێنانی خواستی هاوبەش لە بواری مافەکانی ئافرەتان.

٢. لایەنی تیۆری توێژینەوەکە

١.٢ پوختەیەکی مێژووی سەرهەڵدانی بزوتنەوەی ئافرەتان:

قسەکردن سەبارەت بە بزوتنەوەی ئافرەتان و قۆناغەکانی لە سەرەتاوە تاوەکو ئەمرۆ و کاریگەرییەکانی و چەمکەکانی لە کۆمەڵگاکان زۆر هەڵدەگرێت. سەرەتای بزوتنەوەی ئافرەتان بۆ سەدەی ١٩ دەگەڕێتەوە لە ئەوروپا وەك بزوتنەوەیەکی ئازادیخواز سەری هەڵدا بە ئامانجی نەهێشتنی ئازار و ناخۆشی و ستەم لەسەر ئافرەتانی ڕۆژئاوا بەڵام لەگەڵ کاتدا پێشکەوتنی بەخۆوە بینی و توانی هزر و ئایدۆلۆژیای تایبەت بەخۆی پێکبهێنێ (عبده، ١٩٨٠، ص ١١).

هەست کردن بە چەوسانەوە لە گشت بوارەکان و نەبوونی یەکسانی و زوڵم و ستەم، کە ڕووبەڕووی ئافرەتان دەبووەوە، هەر ڕاستەوخۆ لە دوای شۆڕشی فەرەنسای ساڵی ١٨٧٩ بووە هۆی سەرهەڵدان و دامەزراندنی بزوتنەوەی ئافرەتان لە فەرەنسا، سەرەتا لە شێوەی کۆمەڵە بانگەوازیان بۆ ماف و باشکردنی بارودۆخی ئافرەتان دەکرد. (المسیری، ٢٠١٥، ص ٢٧). بەڵام بزوتنەوەی ئافرەتان لە بەریتانیا بەشێوە و جۆری ململانێ سەری هەڵدا بۆ دابین کردنی مافی دەنگدان لە هەڵبژاردنەکاندا لەساڵی (١٨٤٠)دا یەکەم ئاگاداریان بەرزکردنەوە، کە ئافرەتان نیوەی کۆمەڵگەن. (محمود و طنطاوی، ٢٠١٦، ص ٩٤).

بزوتنەوەی ئافرەتان لە ئەمریکا لە بواری سیاسی و ژیانی گشتیدا لە ساڵی (١٨٤٠)دا وەك ڕکابەرێك بۆ چوونە ناو پەرلەمان و گەیشتن بە مافی دەنگدان لە شێوەی نارەزایی بۆ زیاتر یەکسانی یاسایی و تەشریعی دەستی پێکرد (الخفاف، ٢٠١٨، ص ١٠٧). لە ناوەڕاستی سەدەی (١٩) دا لەڕێگای کرانەوەی شارستانی و ڕۆشنبیری و ناردنی چەند نوێنەرێك و قوتابیان بۆ خوێندن لە زانکۆکانی ئەوروپا وەك ئەوەی (محمد علی پاشا) لە میسر ئەنجامیدا، کە تێکەڵاوبوونی هاوڵاتیانی عەرەب بە ئەوروپا زیادی کرد، دواتر کردنەوەی زانکۆ و قوتابخانەی ڕۆژئاوایی لە وڵاتی شام و وڵاتانی تر، ئەمەش سەرەتای گواستنەوەی هەندێ وڵاتی عەرەبی بوو لە ئابووری معاشیەوە بۆ بازاڕی جیهان و سەرهەڵدانی مامەڵەی بازرگانی و هەندێ گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی لەوانەش گەشەپێدانی وشیاری دەربارەی بابەتەکانی ئافرەتان و پلە و پایەیان لەناو خێزان و کۆمەڵگەدا زیادی کرد (المسیری، ٢٠١٥، ص ٢٤).

سەبارەت بەبزوتنەوەی ئافرەتان لە عێراقدا پێویستە سەرەتا شارەزای داب و نەریتی پەیوەست بەئافرەت بین، لە ساڵێ (١٩٠٤)دا والی بەغدا (عبدالوهاب پاشا) ویستی پرۆسەی ژماردنی دانیشتوان ئافرەتانیش بگرێتەوە، ئافرەتانیش ببنە خاوەن ناسنامەی شارستانی وەك پیاوان، هەروەها لە تەمووزی ساڵی (١٩٠٨)دا بەبۆنەی ڕاگەیاندنی دەستووری عوسمانی فیستیڤاڵ و ئاهەنگیان گێڕا تێیدا بیروبۆچوونی تایبەت بە ئازادی ئافرەتان وەك وتارێك لە ڕۆژنامەی (مۆید)ی میسری بڵاوکرایەوە، کە تێیدا باس لە یەکسانی نێوان پیاو و ژنان لە دادگا شەرعییەکان دەکات (لازم، ١٩٨٣، ص ٥١).

لە پەیوەندی لەگەڵ بزوتنەوەی ئافرەتانیش لە کۆمەڵگای کوردیدا دەتوانین بڵێین هەوڵ و کۆششی ئافرەتانی کورد لە کۆمەڵگای کوردیدا لە سەرەتادا شێوەی سیاسی لەپاڵ بزوتنەوەی ئازادیخوازی کوردی و پارتە کوردستانیەکان بۆ پاراستن و کۆششی مافی چارەی خۆنووسین بۆ گەلی کورد بوو (قانع، ٢٠٠٦، ص ١٨١)، لەم کاتەدا چالاکییەکانی ئافرەتی کورد ڕەنگدانەوەی هزری سیاسی باوی ناو کۆمەڵگای کوردی بوو، سەرباری بەشداری کاریگەری لەمیانی ٢٨ ساڵی ڕابردووی ناو پارتە کوردییەکان، بەڵام هەڵوێستی پارتە سیاسیەکانی کورد وەك پێویست پاڵنەر نەبوون، بەڵکو بە پێچەوانەوە حەز و ئارەزوو و هیوا و تواناکانی ئافرەتانیان پشتگوێ خست (سدیق، ٢٠٠٧، ص ١٤).

بەشێوەیەکی گشتی ئافرەتی کورد لەناو هەموو پارتە سیاسییە جۆراوجۆرەکان تاوەکو ئەمڕۆ نەگەیشتۆتە پلە و پایەی لوتکەی بڕیاردان، بەڵام ئەوەی پەیوەندی بە لایەنی پراکتیکی ئافرەتانی کورد لەناو ڕێکخراو و کۆمەڵە ئیسلامی و نائیسلامیەکانەوە هەیە. هەر یەك بەپێی ئامانج و دروشمەکانیان توانیان کار بۆ بەرژەوەندی ئافرەتی کورد بکەن، بەڵام لە کۆتاییدا هەنگاوی بەرەو جیاوازی و ناکۆکی بەڵکو هەندێ جار بووە هۆی سەرهەڵدانی گرفت لە کۆمەڵگا، بەڵام کۆششی ئافرەتی کورد لەم قۆناغەدا زیاتر بۆ هاوڵاتیبوون بوو.

لێرەدا دەتوانین بڵێین تاوەکو ئەمڕۆ بزوتنەوەیەکی ئافرەتانی کوردی سەری هەڵنەداوە، بە واتایەکی تەواوتر سەرەڕای بوونی هەوڵی زۆری

تاکەکەسی لەلایەن چەند ئافرەتێکەوە لەناو ڕێکخراوەکانی ئافرەتان لەپێناو بەدەستهێنانی چەند ئامانجێك بەڵام نەگەیشتۆتە ئاستی ئاواتی ئافرەتانی کورد (مستەفا، ۲۰۱۲، ص ٤٠).

۲.۲. تیۆری توێژینەوەکە

خێزان دامەزراوەیەکی کۆمەڵایەتییە، کە لە سەر بنەمای هاوسەرگیری نێوان لانیکەم دووکەس لە ڕەگەزی جیاواز دروست دەبێت و تێدا پەیوەندیی خوێنی یان بەڵگەنامەیی دەبینرێت (ساروخانی، ۱۳۷۹). بە واتایەکی دیکە خێزان لە گرووپێك لە مرۆڤەکان پێکدێت، کە لە ڕێگای خوێن و هاوسەرگیرییەوە پێکەوە پەیوەندیی دروست دەکەن و لە ماوەیەکی نادیار، پێکەوە دەژین (کوئن، ۱۹۹۱، ص ۱۲۷) لەم توێژینەوەیەدا پێناسەی کاتر و مەك گلاریك وەردەگرین کە خێزانیان وەکو دامەزراوەیەك پێناسە کردووە و دەڵێن: "خێزان دامەزراوەیەکە، کە بە گوێرەی زەمەن گۆڕانکاری بەسەر دێت" (میرمحمدرضائی و ساروخانی، ۲۰۱۸، ص ۱۳۵).

ئەم دامەزراوە کۆمەڵایەتییە بە درێژایی مێژوو، ڕۆڵێکی گرینگی لە گەشە، پێشکەوتن و بەکۆمەڵایەتیبوونی مرۆڤ گێڕاوە (موسوی، ۱۳۸۲)، هەروەها گرینگترین دامەزراوەیە کە بەستێنی بۆ گەشەو ئاسوودەی جەستەیی، دەروونی و کۆمەڵایەتی منداڵ دابین کردووە و هۆکاری گەیشتنیەتی بە هاوسەنگی فیزیکی، دەرونی و کۆمەڵایەتی (وود، ۱۹۹٦).

خێزان وەکو دامەزراوەیەکی کۆمەڵایەتی، بەگشتی ئەرکی جۆراوجۆری لەسەر شانە، کە ناوەڕۆکی ئەم ئەرکانە و ئاستی جێبەجێ کردنیان لە کولتوورە جۆراوجۆرەکاندا جیاوازە. دەتوانین گرینگترین ئەرکی دامەزراوەی خێزان بەم شێوەیە بخەینەڕوو: ڕێکخستنی سێکسی، وەچە خستنەوە، پارێزگاری و پشتیوانی لە منداڵان و بەساڵاچوان، بە کۆمەڵایەتیکردنی منداڵان، چەسپاندنی پێگەی کۆمەڵایەتی تاکەکان لە ڕێگای بۆماوەییەوە و دابینکردنی ئاسایش بۆ ئەندامانی خێزان وەکو دامەزراوەیەکی ئابووری و بەکاربردن (کوئن، ۱۳۹۱، ص ۱۱٤.۱۱۳)، کە زیاتری ئەم ڕۆڵە لە ئەستۆی دایك دایە.

لە ڕوانگەی ئەرکگەراییەوە کۆمەڵگا وەکو کۆمەڵێك دامەزراوەی کۆمەڵایەتی دیاریکراو بۆ بەردەوامی و یەکانگیری کۆمەڵگا وێنا کراوە. لەم سونگەیەوە، خێزان ئەرکێکی گرینگی هەیە و بەشێکە لە پێداویستییەکانی کۆمەڵگا و یارمەتیدەری بەردەوامی کۆمەڵگایە. ئەو کۆمەڵناسانەی کە لە چوارچێوەی ئەرکگەرایدا کار دەکەن، پێیان وایە کە خێزانی ناوکی ئەرکی دیاریکراوی لە کۆمەڵگای مۆدێرندا هەیە. لەگەڵ پەیدابوونی پیشەسازیبوون، خێزان گرینگی خۆی وەکو یەکەیەکی بەرهەمهێنانی ئابووری لە دەستدا و زیاتر ڕۆڵی وەچە خستنەوە، پەروەردە کردنی منداڵ و بە کۆمەڵایەتیکردنی منداڵ دەبینێت. لە ڕوانگەی کۆمەڵناسی ئەمریکی، تالکۆت پارسۆنزەوە، دوو ئەرکی سەرەکی خێزان بریتین لە بە کۆمەڵایەتیبوونی سەرەتایی (Primary Socialization) و چەسپاندنی کەسایەتی (Personality Stabilization) (Parsons and bales ١٩٥٦).

لە چەند دەیەی ڕابردوودا گۆڕانکاری گەورە لە فۆرمی خێزانەکاندا ڕوویداوە ـ سەرهەڵدان و دارمانی خێزانەکان، گۆڕانی چاوەڕوانییەکان لە پەیوەندیی تاکەکەسی تاکەکان، زیادبوونی جیابوونەوە و باوانی تەنیا، سەرهەڵدانی خێزانی چاککراوە و خێزانی هاوڕەگەز خواز و زەواجی هاوسەرینی. هەموویان لەو گۆڕانکاییانەن کە ڕوویانداوە. ناتوانین ئەم گۆڕانکارییانە بەدەر لەو گۆڕانکارییە گەورانەی دیکە کە لە سەردەمی هاوچەرخدا ڕوویان داوە درك پێبکەین. ئەگەر بمانەوێت پەیوەندیی نێوان گۆڕانکارییەکانی جیهانی تاکەکەسی و پارادایمە گەورەترەکان درك بکەین، دەبێت سەرنجی ئەو گۆڕانکارییانە بدەین کە لە ئاستی کۆمەڵگا و تەنانەت لە ئاستی جیهاندا ڕوویانداوە. یەکێك لە گرینگترین بەرهەمەکان کە لەم بوارەدا بەرهەم هاتوە، بەرهەمی کاری هاوبەشی دوو هاوسەرە بە ناوی "ئۆلریس بێك و بێك گرنشایم"ە (گیدنز، ۲۰۰۷، ص ۲۹٦).

ئۆلریس بێك و بێك گرنشایم لە کتێبەکەی خۆیاندا بە ناوی "ئاشووبگەی سروشتی خۆشەویستی" (Normal Chaos of Love) توێژینەوە لە ناوەڕۆکی پڕ لە هەوراز و نشێوی پەیوەندییە کەسییەکان، هاوسەرگیرییەکان و سەرچەشنە خێزانییەکانی ئێستا دەکەن لە بەستێنی

جیهانێكدا كە بە خێرایی خەریكی گۆڕانە. لە ڕوانگەی ئەوانەوە، نەریتییەكان و بنەما و ڕێنماییەكان، كە بەسەر پەیوەندییە كەسییەكانەوە باڵا دەستبوو، ئیتر كارڕایی نییە و ئێستا تاكەكان لەگەڵ ڕیزە بڕاردەیەكی بێ كۆتایی بەرەو ڕوون، كە بەشێكە لە بونیادنان، ڕێكخستن و گۆڕانكاریی، باشتركردن یان كۆتاییهێنان بەو پەیوەندییانەیە، كە لەگەڵ یەكتر دروستی دەكەن. ئەم ڕاستییەی كە هاوسەرگیرییەكان ئێستا دڵخوازانە و نە بەهۆكاری ئابووری یان بە گوشاری خێزانەكان ئەنجام دەدرێت، هەم ئازادی و هەم كۆت و بەندی نوێی لەگەڵ خۆی هێناوە.

بێك و بێك .گرانشایم ئەم قۆناغەی ئێمە بە قۆناغێكی پڕ لە بەرژەوەندی پێكناكۆكی خێزانی، پیشەیی، خۆشەویستی و ئازادی بۆ بەدواداچوونی ئامانجە تاكەكەسییەكان دەزانن. لێرەدا پێكدادانی بەهاكان لە پەیوەندییە كەسییەكاندا بە توندی هەستی پێدەكرێت، بەتایبەت كاتێك كە هەردوو لایەن لە دەرەوەی ماڵ كار بكەن. لەم سەردەمەدا ژمارەی ئەو ژنانەی كە لە دەرەوەی ماڵ كار دەكەن ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زیاد دەكەن و بە شێوەی پسپۆرانە بەدواداچوون بۆ ژیانی پیشەیی خۆیان دەكەن. پێشتر ژنان زیاتر بەشێوەی كاتی یان پارتتایم لە دەرەوە كاریان دەكرد، یان زۆربەی كاتی خۆیان بۆ پەروەردەكردنی منداڵ تەرخان دەكرد. ئێستا ئەم سەرچەشنە كەمتر لە ڕابردوو جێگیر و بەردەوامە؛ ئێستا چ ژن و چ پیاو پێداگری لەسەر نیازە تاكەكەسی و پسپۆڕییەكانی خۆیان دەكەن. بێك و بێك .گرانشایم بەو ئەنجامە دەگەن كە پەیوەندییەكانی چەرخی مۆدێرنی ئێستای زیاترە لە تەنها پەیوەندیی ڕووت. نە تەنیا خۆشەویستی، بەڵكو سێكس، منداڵ، زەواج و ئەركی ماڵداری بابەتی ئاڵوگۆڕكردنی بیروڕاو گفتۆگۆ و بە سازانن، بەڵكو پەیوەندییەكان ئێستا گەیشتوتە قسەكردن لەسەر كار، سیاسەت، ئابووری، پیسپۆری و پیشە و نایەكسانیش. بەم شێوەیە ئێستا كۆمەڵە بابەتێكی جۆراوجۆر لە بابەتە سەرەتاییەكانەوە تاكو پرسە قووڵ و ئاڵۆزەكان .بەرەوڕووی هاوسەرەكان دەبێتەوە. (گیدنز، ٢٠٠٧، ص ٢٦٠.٢٥٩).

٣. ڕێكارە مەیدانییەكان

١.٣. میتۆدی توێژینەوەكە:

لەم توێژینەوەیەدا ئاراستەی چەندایەتی بەكارهاتووە كە كریسوێڵ (٢٠٠٣) پێی وایە پارێزگای لە خواستی ئەزموونگەری دەكات، ئەمەش وادەكات توێژەر بە بێ لایەن بمێنێتەوە (برزنجي و احمد، ٢٠١٨؛ ٢٣). میتۆدی توێژینەوەكە، وەسفی شیكارییە، كە پشت دەبەستێت بە كۆكردنەوەی زانیارییەكان لەسەر گرفت و دیاردە و بابەتی توێژینەوەكە.

٢.٣. كۆمەڵگاو نموونەی توێژینەوەكە:

گشت ڕێكخراوەكانی بواری ئافرەتان لە هەرێمی كوردستان دەگرێتەوە بەڵام لەبەر زۆری ژمارەی ڕێكخراوەكانی ئافرەتان و لەبەر تازەنەكردنەوەی مۆڵەت لەلایەن زۆربەی ڕێكخراوەكان، لەبەر گۆڕینی ئیمیلەكانیان، تێكەڵاوی و ناڕوونی ناوی ڕێكخراوەكانی تایبەت بە كاروباری ئافرەتان، ئامادەنەبوونی هەندێكی تر لە وەڵامدانەوەی پرسیارنامەكە یان لەبەر ئەوەی هەندێ ڕێكخراو تەنیا ناو بوون. ئەمە و چەندین هۆكاری نادیار پەیوەست بە ڕێكخراوەكان، بۆیە زۆر ئەستەم زانیاری پێویستمان دەست دەكەوت ئەوەش ناچاری كردین، كە پەنا ببەینە بەر پەیوەندی كەسێتی لە پەیوەندی كردنمان بە ڕێكخراوەكان بۆ وەڵامدانەوەی فۆرمی تایبەت بە (ڕاو تێروانینی چالاكوانانی بواری ئافرەتان لەمەڕ مافی ئافرەتان) داوامان لەو ڕێكخراوانە كرد ئەوانیش پەیوەندی بە ڕێكخراوەكانی تری ئافرەتانی بكەن ئەوانیش بە ڕێكخراوێكی تر بكات بەو شێوەیە تا زۆرترین ڕێكخراو بەشداری تێدا بكەن. بەم جۆرە پشتمان بە نموونەی نا هەڕەمەكی بەست لە كۆتاییدا لە هەرێمی كوردستان (٦٠) یەكە وەڵامی پرسیارنامەی توێژینەوەكەمانیان دایەوە، بەڵام لەبەر كەموكورتی لە هەندێ وەڵامەكاندا ناچار ئەو وەڵامانەمان پشتگوێ خست لەكۆتاییدا (٤٧) ڕێكخراوی ئافرەتان وەڵامی تەندروستیان دایەوە بۆ شیكردنەوەی داتا و زانیارییەكانی توێژینەوەكەش پشتمان بەپرۆگرامی SPSS بەستووە.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

٣.٣. ڕاستیەتی و جێگیری پێوەرەکان

یەکەم ڕاستیەتی: بە مەبەستی دەرهێنانی راستییەتی پێوەرەکە سوودمان لە راستیەتی بونیادی (Construct Validity) وەرگرت کە تێدا پەیوەندی هەر بڕگەیەك بە تەوەرەکەی دەردەکەین. ئەنجامەکانی دەرهێنانی ڕاستیەتی بۆ هەریەك لە پێوەرەکانی (دایکایەتی، کارکردنی ژنان، بەها خێزانییەکان و پەرەپێدانی تواناکانی ژنان) لە خوارەوە خراوەتەڕوو:

أ-پێوەری دایکایەتی: ئەنجامی دەرهێنانی پەیوەستی هەر بڕگەیەك نیشانیدا، کە لە کۆی (١٢) بڕگە تەنها (٩) بڕگە پەیوەستی بەڵگەداریان لەگەڵ تەوەرەکەیان هەبوو و بڕگەکانی (٥، ١١ و ١٢) پەیوەستێکی بەڵگەداریان نەبوو، بۆیە پێوەری کۆتایی لە (٩) بڕگە پێکدێت.

خشتەی (١.٣)

پەیوەستی هەر بڕگەیەکی پێوەری دایکایەتی بە کۆی تەوەرەکەی نیشان دەدات:

بڕگەکان	ب. پەیوەست	بڕگەکان	ب. پەیوەست	بڕگەکان	ب. پەیوەست
1	.801**	5	.165	9	.783**
2	.807**	6	.616**	10	.737**
3	.579**	7	.641**	11	.078
4	.559**	8	.682**	12	.269

P-value <0.01 **

ب- پێوەری کارکردنی ژنان: وەکو خشتەی (٢) نیشان دەدات، پێوەری کارکردنی ژنان لە (٨) بڕگە پێکدێت کە هەر هەشت بڕگەکە پەیوەستێکی بەڵگەداریان لەگەڵ کۆی تەوەرەکەیان هەبوو، بۆیە هیچ بڕگەیەك نەسڕایەوە و کۆی بڕگەکان وەکو خۆیان مانەوە.

خشتەی (٢):

پەیوەستی هەر برگەیەکی پێوەری کارکردنی ژنان بە کۆی تەوەرەکەی نیشان دەدات

برگەکان	ب. پەیوەست	برگەکان	ب. پەیوەست
1	.492**	5	.674**
2	.667**	6	.532**
3	.644**	7	.397**
4	.755**	8	.735**

ج) پێوەری بەها خێزانییەکان: وەکو خشتەی (٢.٣) نیشان دەدات، برگەی بەها خێزانییەکان لە (٥) برگە پێکدێت کە ئەنجامی ڕاستیەتی بونیادی پێوەرەکە نیشاندەدات، هەموو پێوەرەکان پەیوەستێکی بەڵگەداریان لەگەڵ کۆی تەوەرەکە هەیە، هیچ گۆڕانکارییەك لە برگەکانی پێوەرەکە نەکران.

خشتەی (٢.٣):

پەیوەستی هەر برگەیەکی پێوەری بەهای خێزانی بە کۆی تەوەرەکەی نیشان دەدات

برگەکان	ب. پەیوەست	برگەکان	ب. پەیوەست
1	.755**	4	.449**
2	.661**	5	.543**
3	.760**		

د. پێوەری پەرەپێدانی تواناکانی ژنان: وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت، ئەم پێوەرە لە هەشت برگە پێکدێت کە برگەی (١) پەیوەستێکی بەڵگەداری لەگەڵ تەوەرەکەی نیە، بۆیە لە پێوەرەکە لادراو لە ئەنجامدا (٧) برگە وەکو پێوەری کۆتایی مایەوە.

خشتەی (٣.٣):

پەیوەستی هەر برگەیەکی پەرەپێدانی تواناکانی ئافرەت بە کۆی تەوەرەکەی نیشان دەدات

برگەکان	ب. پەیوەست	برگەکان	ب. پەیوەست
1	.225	5	.623**
2	.500**	6	.716**
3	.544**	7	.703**

جێگیری: بە مەبەستی دەرهێنانی جێگیری پێوەرەکانی توێژینەوەکە، سوودمان لە تاقیکردنەوەی ئەلفای کورۆنباخ وەرگرت. وەکو خشتەی (٤.٣) نیشان دەدات، بەها ئەڵفای کرۆنباخ بۆ پێوەرەکان دەکەوێتە نێوان (٠,٦٢٠. ٠,٨٨٠) کە بە بڕێکی گونجاو دادەنرێت بۆ هەموو پێوەرەکان. بۆیە دەتوانین بڵێین پێوەرەکەمان جێگیرە.

دووەم:خشتەی (٤.٣):

چۆنیەتی ناوخۆیی برگەکانی توێژینەوەکە

ناونیشانی تەوەر	*Cronbach's Alpha*	ژمارەی برگە
دایکایەتی	0.880	9
کارکردنی ئافرەت	0.766	8
بەهای خێزانی	0.620	5
پەرەپێدانی تواناکانی ئافرەت	0.753	7

٤.٣. دابەشبوونی سروشتی داتا کۆکراوەکان

بە مەبەستی دڵنیابوون لە دابەشبوونی سروشتی داتا کۆکراوەکان لە نموونەی توێژینەوەکە سوودمان لە تاقیکردنەوەی "کۆلۆمۆگرۆف . سمینۆف" (One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test) وەرگرت، کە تێدا بەهای (Z)ی دەرهێنراو بۆ هەر چوار پێوەرەکە گەورەتر بوو لە (٠,٠٥)، ئەمەش واتای وایە کە جیاوازییەکی بەڵگەدار لە نێوان داتا کۆکراوەکان و کۆمەڵگای توێژینەوەکە نیە، بۆیە دەتوانین بڵێین کە داتاکانمان دابەشبوونێکی سروشتی هەیە.

٤. ئەنجامەكانی توێژینەوەكە

١.٤. پێوانەكردنی ئاستی خواستی ئافرەتان بۆ كاركردن لە دەرەوە، پەرەپێدانی توانای ئافرەتان و پابەندبوون بە بەها خێزانییەكان.

بە مەبەستی تێگەیشتن لە بەرزبوونەوەی خواستی ئافرەتان بۆ كاركردن لە دەرەوەی ماڵ و پەرەپێدانی تواناكانی خۆیان، سوودمان لە ئەنجامی تاقیكردنەوەی (t) بۆ یەك نموونەی سەربەخۆ وەرگرت كە تێدا ناوەندی ژمێرەیی پێوەرەكەمان بەراوردكرد بە ناوەندی گریمانەیی.

وەكو لە خشتەی (١.٤)دا دەردەكەوێت، ئەنجامەكان نیشان دەدەن كە:

١. خواستی كاركردن لە دەرەوەی ماڵ و بەشێوەیەكی بەڵگەدار پەرەی سەندوە، ئەمەش بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی كە بەهای (ت) دەرهێنراو (٣,٠٩) گەورەترە لە بەهای (ت) خشتەی (١,٦٨٤) و هەروەها (P-value>٠,٠٥).

٢. سەبارەت بە پەرەپێدانی توانای ئافرەتان، وەكو خشتەی خوارەوە نیشان دەدات؛ بەهای (ت) دەرهێنراو (٦,٨٩٢) بەشێوەیەكی بەڵگەدار گەورەترە لە بەهای (ت) خشتەی (١,٦٨٤)، ئەمەش بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی كە (P-value<0.05).

خشتەی (١.٤):

تاقیكردنەوەی (t) بۆ خواستی كاركردن لە دەرەوەو پەرەپێدانی تواناكان نیشان دەدات

گۆڕاو	ناوەندی ژمێرەیی	ناوەندی گریمانەیی	لادانی پێوەریی	*p-value*	بەهای (ت)		بەڵگەداریی
					دەرهێنراو	خشتەیی	
كاركردن لە دەرەوە	26.78	24	6.18	0.003	3.09	1.684	**بەڵگەدارە**
پەرەپێدانی تواناكان	25.52	21	4.52	0.000	6.892	1.684	**بەڵگەدارە**

بە مەبەستی تێگەیشتن لە ئاستی بەها خێزانییەكان و ڕۆڵی دایكایەتی لای تاكەكانی نموونەكە و سوودمان لە تاقیكردنەوەی تائی بۆ یەك نموونەی سەربەخۆ وەرگرت كە تێیدا ناوەندی ژمێرەیی بەدەستهاتوو لە نموونەی توێژینەوەكە بەراوردكرا بە ناوەندی گریمانەیی. ئەنجامە دەستكەوتوەكان نیشانی دەدەن، كە هەر هەریەك لە بەها خێزانییەكان و ڕۆڵی دایكایەتی لای نموونەی توێژینەوەكە بەشێوەیەكی بەڵگەدار لاواز بووە، ئەمەش بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی كە:

١. سەبارەت بە بەها خێزانییەكان؛ ناوەندی گریمانەیی (١٥) گەورەترە لە ناوەندی ژمێرەیی نموونەی توێژینەوەكە (١٣,٦٢)، ئەم جیاوازییەش بەڵگەدارە بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی كە (p-value=0.039) بچوكترە لە ئاستی گومانی توێژینەوەكە (٠,٠٥). هەروەها بەهای تائی دەرهێنراو (٢,١٢٣) گەورەترە لە بەها تائی خشتەیی. بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی كە ناوەندی ژمێرەیی بچوكترە لە ناوەندی گریمانەیی، بۆیە بەو ئەنجامە دەگەین كە بەها خێزانییەكان بەشێوەیەكی بەڵگەدار لە ئاستی ناوەندی كەمترن لە لای نموونەی توێژینەوەكە.

٢. لە پەیوەندیی لەگەڵ ڕۆڵی دایكایەتیدا؛ هەروەكو لە خشتەی خوارەوە دەردەكەوێت، ناوەندی ژمێرەیی بەدەستهاتوو لە نموونەی توێژینەوەكە (٢١,٦٨) بچوكترە لە ناوەندی گریمانەیی (٢٧)، ئەم جیاوازییەش بەڵگەدارە بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی كە (p-value>٠,٠٥) و بەهای (ت) دەرهێنراو (٤,٤٤٢) گەورەترە لە بەهای (ت) خشتەیی (١,٦٨٤). بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی كە ناوەندی ژمێرەیی بچوكترە لە ناوەندی گریمانەیی، بەو ئەنجامە دەگەین كە ئاستی پابەندی ئەندامانی نموونەی توێژینەوەكە، بە ڕۆڵی دایكایەتی بەشێوەیەكی بەڵگەدار كەمترە لە ئاستی ناوەند.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

خشتەی (٢.٤):

تاقیکردنەوەی (t) بۆ بەها خێزانییەکان و ڕۆڵی دایکایەتی تواناکان نیشان دەدات

گۆڕاو	ناوەندی ژمێرەیی	ناوەندی گریمانەیی	لادانی پێوەریی	*p-value*	بەهای (ت)		بەڵگەداریی
					دەرهێنراو	خشتەیی	
بەها خێزانییەکان	13.62	15	4.47	0.039	2.123	1.684	**بەڵگەدارە**
ڕۆڵی دایکایەتی	21.68	27	8.21	0.000	4.442	1.684	**بەڵگەدارە**

٢.٤. دەست تیشانکردنی کاریگەری فاکتەرە دیمۆگرافییەکان (باری کۆمەڵایەتی و توندوتیژی لەسەر ئەنجامەکانی توێژینەوەکە)

بە مەبەستی دەستنیشانکردنی کاریگەری فاکتەرە دیمۆگرافییەکان لەسەر ئەنجامەکانی توێژینەوەکە، سوودمان لە تاقیکردنەوەی (t) بۆ دوو نموونەی سەربەخۆ وەرگرت کە ئەنجامەکانی لە خوارەوە خراوەتەڕوو:

یەکەم: سەبارەت ڕۆڵی پێگەی کۆمەڵایەتی لەسەر ئەنجامەکانی توێژینەوەکە، وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت:

١. لە پەیوەندیی لەگەڵ ڕۆڵی دایکایەتی لای بەشداربووانی نموونەکە؛ جیاوازییەکی بەڵگەدار هەیە لە نێوان ئەوانەی سەڵتن لەگەڵ ئەوانەی هاوسەرگیرییان کردووە. ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە بەهای (t) دەرهێنراو (١,٩٠٢) گەورەترە لە بەهای (t) خشتەی (١,٦٨٤).

٢. سەبارەت بە فاکتەرەکانی کارکردن لە دەرەوەی ماڵ و پابەندی بە بەها خێزانییەکان، جیاوازییەکی بەڵگەدار لە نێوان سەڵت و خێزاندارادا نیە. ئەمەش بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە (P-value>0.05). شایانی باسە کە لە تەوەری کارکردن لە دەرەوی ماڵ ئەگەر ئاستی گومانی توێژینەوەکەمان بۆ (٠,١٠) بەرزبکەینەوە، ئەوە جیاوازییەکە بەڵگەدار دەبێت.

٣. هەروەها سەبارەت بە پەرەپێدانی تواناکانی ئافرەتان جیاوازییەکی بەڵگەدار هەیە لە نێوان بەشدابوورانی سەڵت و خێزاندارادا، ئەمەش بە سەرنجدان لەوەی کە (P-value<0.05) و بەهای دەرهێنراو (٢,٢٩٨) گەورەترە لە بەهای (t) خشتەی (١,٦٨٤).

گۆڕاوی دیمۆگرافی	باری کۆمەڵایەتی	ژمارەی نموونە	ناوەندی ژمێرەیی	جیاوازی ناوەندەکان	لادانی پێوەریی	*p- value*	بەهای (ت)		بەڵگەداری
							دەرهێنراو	خشتەیی	
ڕۆڵی دایکایەتی	سەڵت	22	24.05	5.05	8.09	4.45	1.902	1.684	بەڵگەدارە
	خێزاندار	25	19.60		7.90				
کارکردن لە دەرەوەی ماڵ	سەڵت	22	28.50	3.22	6.03	0.074	1.828	1.684	بەڵگەدارنیە
	خێزاندار	25	25.28		6.02				
بەها خێزانییەکان	سەڵت	22	14.68	2.00	3.94	0.126	1.576	1.684	بەڵگەدارنیە
	خێزاندار	25	12.68		4.76				
پەرەپێدانی تواناى ئافرەتان	سەڵت	22	30.55	2.99	4.43	0.026	2.298	1.684	بەڵگەدارە
	خێزاندار	25	27.56		4.46				

دووەم: جیاوازیی نێوان ڕوانگەی ئەو بەشداربووانەی نموونەکە، کە توند و تیژیان بەرانبەر کراوە لەگەڵ ئەوانەی کەئەم کردارەیان بەرانبەر نەکراوە. وەکو لە خشتەی خوارەوە دەردەکەوێت؛ (١٧) کەس لە بەشداربووانی نموونەکە توندوتیژیان بەرانبەر ئەنجام دراوە و لە

بەرانبەردا (٢٥) کەس توندوتیژیان بەرانبەر ئەنجام نەدراوە. بە مەبەستی دەرهێنانی جیاوازی بیرۆبووچوونی ئەم دوو گرووپە، سوودمان لە تاقیکردنەوە (t) بۆ دوو نموونەی سەربەخۆ وەرگرت کە ئەنجامەکانی لە خشتەی (٨)دا خراوەتەروو. وەکو لە خشتەکەدا دەردەکەوێت، لە هیچ یەك لە تەوەرەکاندا جیاوازییەکی بەڵگەدار لە نێوان بیروبۆچوونی ئەوکەسانەی کە توندوتیژیان بەرامبەر کراوە لەگەڵ ئەوکەسانەی کە توندوتیژیان بەرامبەر نەکراوە، بوونی نییە. ئەمەش بە سەرنجدان لەوەی کە (٠,٠٥<P-value) و بەهای (t) دەرهێنراو بچوکترە لە بەهای (t) خشتەی.

خشتەی (٤.٤):

جیاوازیی نێوان ڕوانگەی ئەوانەی توندوتیژیان بەرانبەر کراوە لەگەڵ ئەوانەی بەرانبەریان نەکراوە ڕوون دەکاتەوە

گۆڕاوی دیمۆگرافی		ژمارەی نموونە	ناوەندی ژمێرەیی	جیاوازی ناوەندەکان	لادانی پێوەریی	p-value	بەهای (ت)		بەڵگەدارە
							دەرهێنراو	خشتەیی	
ڕۆڵی دایکایەتی	بەڵێ	17	32.94	1.15	10.64	0.666	0.394	1.684	بەڵگەدارنیە
	نەخێر	29	31.79		7.26				
کارکردن لە دەرەوەی ماڵ	بەڵێ	17	27.53	0.94	7.74	0.658	0.448	1.684	بەڵگەدارنیە
	نەخێر	29	26.59		5.14				
بەها خێزانییەکان	بەڵێ	17	14.24	0.93	4.89	0.523	0.646	1.684	بەڵگەدارنیە
	نەخێر	29	13.31		4.32				
پەرەپێدانی توانای ئافرەتان	بەڵێ	17	30.24	1.82	5.34	0.235	1.214	1.684	بەڵگەدارنیە
	نەخێر	29	28.41		4.08				

٣.٤. دەستنیشانکردنی کاریگەری گۆڕاوە سەربەخۆکان لەسەر گۆڕاوی شوێنکەوتوو:

بە مەبەستی دەرهێنانی کاریگەری گۆڕاوە سەربەخۆکان (کارکردن لە دەرەوەی ماڵ و پەرەپێدانی توانا تاکەکەسییەکان ئافرەتان) لەسەر گۆڕاوە شوێنکەوتوەکانی توێژینەوەکە (ڕۆڵی دایکایەتی و بەها خێزانییە نەریتییەکان) سوودمان لە رگریسیونی چەند گۆڕاوی (Multiple Linear Regression) وەرگرت کە بۆ دەستنیشانکردنی پەیوەندیی نێوان چەند گۆڕاوێکی سەربەخۆ بەکاردێت، لەگەڵ گۆڕاوی شوێنکەوتوو، بەجۆرێك کە تێیدا پەیوەندیی نێوان گۆڕاوە سەربەخۆکان لەبەرچاو بگیرێت (Saeed AH, Ahmed A., 2018, p.28).

ئەنجامی خشتەی (٩) نیشان دەدات کە ئاستی پەیوەندیی نێوان گۆڕاوەکان (٠,٨٣٤)ە، ئەمەش ئەوە نیشاندەدات کە لە نێوان گۆڕاوە سەربەخۆکان و گۆڕاوی پاشکۆ (لاوازبوونی ڕۆڵی دایکایەتی) پەیوەندییەکی تا ڕادەیەك بەهێز هەیە، بەڵام ئاستی دیاریکردن بریتییە لە (٠,٦٩٦) ئەمەش واتە (٦٩,٦٪) سەرجەم گۆڕانکارییەکانی ڕۆڵی دایکایەتی لە نێو بەشدارانی نموونەی توێژینەوەکە بەستراوەتەوە بە گۆڕانکاری لە بەها خێزانییەکان، کارکردنی ئافرەتان لە دەرەوە و خواست و هەوڵدان بۆ پەرەپێدانی توانا تاکەکەسییەکانیان. هەروەها بە سەرنجدان لە ئاماژەداربوونی بەهای (F) کە بریتییە (٣٢,٨٢٦) دەتوانین بڵێین کە مۆدیلی رگریسیونی توێژینەوەکە کە پێك هاتووە لە سێ گۆڕاوی سەربەخۆ و گۆڕاوێکی پاشکۆ، مۆدیلێکی باشە و گۆڕاوە سەربەخۆکان دەتوانن گۆڕانکارییەکانی گۆڕاوی پاشکۆ (ڕۆڵی دایکایەتی) دەستنیشان بکەن.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

خشتەی (٩):

کاریگەریی گۆڕاوە سەربەخۆکان لەسەر ڕۆڵی دایکایەتی

پێوەرەکانی مۆدێلی توێژینەوەکە		گۆڕاوە سەربۆخۆکان	ئاستە ستانداردکراوەکان[1]		
			Beta	بەهای t	Sig.
ئاستی پەیوەست (*R*)	0.834	کارکردن لە دەرەوەی ماڵ	0.419	3.545	0.001
ئاستی دیاریکردنی ستانداردکراو[2]	0.696	پەرەپێدانی توانا تاکەکەسییەکان	0.165	1.672	0.102
F	32.826	لاوازبوونی بەها خێزانییەکان	0.381	3.115	0.003
بەڵگەداری	0.000				

بە سەرنجدان بە بەڵگەداربوونی بەهای (t) لە خشتەی (٧) لە هەموو گۆڕاوەکان، بەو ئەنجامە دەگەین، کە کاریگەریی گۆڕاوە سەربەخۆکان لەسەر گۆڕاوی شوێنکەوتوو بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

١- ئەنجامی ئاستی ستانداردکراوی ڕگریسیۆن بۆ گۆڕاوی (کارکردن لە دەرەوەی ماڵ) بریتییە لە (٠,٤١٩)، بۆیە دەتوانین بڵێین کە کارکردنی ئافرەتان لە دەرەوە کاریگەری هەیە لەسەر ڕۆڵی دایکایەتی ئافرەتان. بە چەشنێك، کە بە زیادکردنی هەر لادانێکی پێوەری لە گۆڕاوی کارکردنی ئافرەتان لە دەرەوە، بڕی (٠,٤١٩) لادانی پێوەری گۆڕانکاری لە لاوازبوونی ڕۆڵی دایکایەتیدا ڕوودەدات.

٢- سەبارەت بە فاکتەری پەرەپێدانی تواناکانی ئافرەتان، بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە بەها (t) بەڵگەدار نییە (p-value=0.102) بۆیە بەو ئەنجامە دەگەین، کە هیچ کاریگەرییەکی بەڵگەداریی لەسەر لاوازکردنی ڕۆڵی دایکایەتی نەبوو.

لە پەیوەندی لەگەڵ لاوازبوونی بەها خێزانییەکان ئەنجامی ستانداردکراوی ڕگریسیون نیشان دەدات، کە بە بڕی (٠,٣٨١) کاریگەریی هەیە لەسەر لاوازبوونی ڕۆڵی دایکایەتی و بە زیادکردنی هەر لادانێکی ستانداردکراو لە لاوازبوونی بەها خێزانییەکان، ئەوە بە بڕی (٠,٣٨١) لادانی پێوەری، لاوازبوون لە ڕۆڵی دایکایەتی ڕوودەدات.

٥. دەرەنجامەکانی توێژینەوە

١.٥. لەسەر بنەمای ئەو ئەنجامانەی کە توێژینەوەکە پێی گەیشتووە، توێژەران بە چەند ئەنجامێك گەیشتن کە بریتین لە:

١. گۆڕانکارییەکان لە چەند دەیەی ڕابردوودا گۆڕانکارییان لە خواستە تاکەکەسی و بەها خێزانییەکانی ئافرەتان دروست کردووە. ئەمەش وایکردوە، کە ژنان زیاتر خواستی کارکردن لە دەرەوەی ماڵیان هەبێت، بۆ ئەم مەبەستەش پەرە بە توانا تاکەکەسییەکانی خۆیان دەدەن.

٢. لە ئەنجامی ئەو گۆڕانکاریانەی، کە لە چەند دەیەی ڕابردوودا لە کۆمەڵگای کوردیدا ڕوویداوە، بەها خێزانییەکان لای ئافرەتی کورد گۆڕانکاری بەسەردا هاتوە و ویستی پابەندبوون بە بەها نەریتیەکانی کۆمەڵگای کوردی ڕووی لە کاڵبوونەوە کردوە. ئەمەش ئەنجامی ئەو خواستەیە، کە ئافرەتان هەیانە بۆ بەشداری زیاتریان لە کایە کۆمەڵایەتییەکان و پەرەپێدان بە توانستە تاکەکەسییەکانیان.

٣. لە ئەنجامی بەرزبوونەوەی خواستە تاکەکەسییەکان بۆ بەشداری لە کۆمەڵگا و پەرەپێدان بە تواناکان لەلایەك و لەلایەکی دیکەوە گۆڕانکاری بە بەها نەریتییەکانی کۆمەڵگای کوردیدا، ڕۆڵی دایکایەتی ئافرەتی کورد ڕووی لە لاوازی کردوە.

٢.٥. پێشنیارەکانی توێژینەوەکە

بە مەبەستی سوودوەرگرتنی لایەنە پەیوەندیدارەکان لەم توێژینەوەیە، توێژەران چەند پێشنیارێك دەخەنەڕوو کە بریتین لە:

١. بە سەرنجدان لەوەی، کە خێزانی کوردی بەرەو گۆڕانکاری دەچێت، چاوەڕوان دەکرێت بەشێك لە ئەرکی بە کۆمەڵایەتیکردنی منداڵان بکەوێتە سەر دامەزراوە پەروەردەییەکانی دیکە. بۆیە پێویستە وەزارەتی پەروەردە پلانی وردی بۆ ئیدارەدانی دامەزراوە پەروەردەییەکان هەبێت.

٢. ڕێکخراوەکانی تایبەت بە ئافرەتان، هەوڵ بدەن بە ئەنجامدانی کۆڕ و سمینار، هاوسەنگییەك لە نێوان خواستەکانی ئافرەتی کورد و پێداویستییە خێزانییەکانی کۆمەڵگای کوردی دروست بکەن.

٣. لەم قۆناغەدا کە خێزان و ئافرەتی کورد لە قۆناغی گۆڕانکاریدایە، پێدانی ڕێنمایی و ئامۆژگاری گونجاو بۆ بەرگریکردن لە سەرهەڵدانی کێشە و ناکۆکی خێزانی، ئەرکێکی گرینگە، کە دەکەوێتە سەر ڕێکخراوەکان، دەزگاکانی ڕاگەیاندن و حکومەت.

٤. توێژەرانی دیکە رادەسپێرین کە توێژینەوە لەسەر کۆمەڵگای توێژینەوە و نموونەی توێژینەوەی دیکە بکەن. چونکە ئەم توێژینەوەیە لەسەر چالاکانی بواری ژنان کراوە، بۆ دڵنیابوون لەوەی کە ئەم بۆچوونە چەندە لە کۆمەڵگای کوردیدا ڕەنگیداوەتەوە، پێویستە توێژینەوە لەسەر تاکەکانی کۆمەڵگای کوردی بکرێت کە چالاکی بواری ژنان نین.

سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردییەکان

١. سدیق ، ئا. (٢٠٠٧)، دۆزی ژن و هەزارەی نوێ، چ٢، سلێمانی.

٢. قانع، م. (٢٠٠٦). سەرەتاییەك دەربارەی فیمینزم، گۆڤاری ڕەهەند.

٣. گەرمیانی، ت. (٢٠١٥). دەسکەوتەکانی ژنانی باشووری کوردستان لەنێوان سالانی (١٩٩٢-٢٠١٤) ج١، گ١، سلێمانی.

٤. مستەفا، ع. (٢٠١٢). ڕەنجبەرانی بێ مایەی ناو پارتە سیاسیەکان، گۆڤاری لڤین، ژمارە، ٢٠٠٧، سلێمانی.

سەرچاوە عەرەبییەکان

١. البياتي، ف. (٢٠١٥). لمحات من تأريخ الحركه النسويه في العراق، الكاردينيا، مجله ثقافيه عامه: http//diaq.us/t/1n6mafe

تعريف البنك الدولي من موقع: http://ar.Wikipedia-orglwlki

٢. الجابري، م. (٢٠٠٣). المجتمع المدني وابعاده الفكريه، ط١، دار الفكر دمشق.

٣. حجازي، س. (٢٠٠٥). معجم المصطلحات الحديثه, دار الكتب العلميه بيروت- لبنان.

٤. حسن، م. (١٩٨٩). علم المنظمه، مديريه دار الكتب للطباعه والنشر ، جامعه موصل.

٥. حوسو، ع. (٢٠٠٩). الجندر الابعاد الاجتماعيه والثقافيه، دار الشروق للنشر والتوزيع.

٦. الخفاف، ع. (٢٠١٨). علم الجندر النوع الاجتماعي، دار الفارابي للنشر والتوزيع، بيروت، لبنان.

٧. الدخيل، ت. (٢٠١١). الدنيا امرأه، دار نشر مدراك ,بدون مكان طبع.

٨. الدركزلي، ش. (١٩٩٧). المرأه المسلمه في المواجهات التحديات المعاصره، روائع المجدلاوي.

٩. دينكت, م. (١٩٨٥). معجم علم الاجتماع، ت : احسان محمد الحسن, دار الحريه للطباعه ونشر , بغداد.

١٠. رشيد، ع. (٢٠٠٦). التحول الديمقراطي في الوطن العربي، ط١، مركز دراسات الوحده العربيه, بيروت.

١١. سعدالدين، ا. (١٩٩٥). المجتمع المدني والتحول الديمقراطي في الوطن العربي. تقديم سلسله دراسات مشروع المجتمع المدني والتحول الديمقطراطي في الوطن العربي، الصادره عن مركز ابن خلدون للدراسات الانمائيه، بالاشتراك مع دار الامين للنشر، القاهره.

١٢. عبده، س. (١٩٨٠). المرأه العربيه بين، التخلف والتحرر، منشورات دار الأفاق الجديد، بيروت.

١٣. العلوي ، س. (٢٠٠٢). المجتمع المدني في الوطن العربي ودوره في تحقيق الديمقراطيه, ط٢, مركز دراسات الوحده العربيه, بيروت.

١٤. فالح ، م. (٢٠٠٢). المجتمع والديمقراطيه والدوله في البلدان العربيه، مركز الدراسات الوحدهالعربيه، بيروت، لبنان.

١٥. الكردستاني، م. (٢٠١١). حركات تحرير المرأه من المساواه الى الجندر، دار القلم، الكويت.

١٦. لوك، ج. (١٩٩٠). فيالحكم المدني، ترجمه، ماجد فخري، بدون مكان طبع، بيروت.

١٧. محمود، ط. (٢٠١٦). نظره عن الدراسات النسويه، دار القلم للنشر والتوزيع، القاهره.

١٨. مدكور، ا. (١٩٧٥). معجم العلوم الاجتماعيه, التنميه المصريه العامه للمكتبات.

١٩. المسيري، ع. (٢٠١٥). قضيه المرأه والتمركز حول أنثى، دار القلم للنشر والتوزيع، القاهره.

٢٠. ميشيل، د. (١٩٨٠). معجم علم الاجتماع، ت: أحسان محمدحسن، دار الحريه للطباعه، بغداد، العراق.

نامەی ماستەر و دكتۆرا:

١. محمد، س. (٢٠٠٩). منظمات المجتمع المدني ودورها فى التنميه المجتمعيه، رساله ماجستير غير منشور، جامعه موصل، كليه الاداب.

٢. عبدالله، ص. (٢٠١٤). دور الاجتماعي للمنظمات غير الحكوميه اقليم كوردستان.العراق ، رساله ماجستير غير منشوره، جامعه حلوان،كليه الاداب، قسمعلم الاجتماع- قاهره.

٣. لازم، ع. (١٩٨٣). المرأه في الشعر العراقي، الحديث من (١٩٠٠-١٩٦٠) رساله دكتورا ، كليه الاداب جامعه بغداد.

٤. نورى، ه.(٢٠٢٠). منظمات المجتمع المدنى دورها فى تعزيز مفموم الموطنه فى اقليم كوردستان- العراق، أطروحه دكتوراه غير منشوره، جامعه صلاح الدين, كليه اداب, قسم علم الاجتماع,اربيل

سەرچاوە فارسییەكان

١. ساروخانی، ب. (٢٠٠٩). مقدمەای بر جامعەشناسی خانواده. تهران: انشارات سروش.

٢. كوئن، ب. (١٩٩١). درآمدی بر جامعەشناسی، ترجمە: محسن ثلاثی، تهران: فرهنگ معاصر.

٣. گیدنز، آ. (٢٠٠٧). جامعە شناسی، ترجمە: حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.

٤. موسوی، ا. (٢٠٠٣). خانواده درمانی کاربردی، دانشگاه الزهراء.
٥. میر محمد رضائی، ز. و ساروخانی، ب. (٢٠١٨). نقش جهانی شدن در تغییرات دو دهه اخیر خانواده ایرانی، فصلنامه فرهنگی . تربیتی زنان و خانواده، شماره ٤٤، صص ١٣١ . ١٦٤.

سەرچاوە ئینگلیزییەکان

1. Oxford, (1964), divtionary of current English, Oxford univ-press.
2. Parsons, T.t and Robert F. Bales (1956). Family: Socialization and Interaction Process, London: Routledge and Kegan Paul.
3. Saeed AH, Ahmed A. The relationship of globalization to the social movement - field study in Erbil. JAHS [Internet]. 1Apr.2018 [cited 7Mar.2021];22(2):13 -6. Available from: http://zancojournals.su.edu.krd/index.php/JAHS/article/view/2167

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

کاریگەریی تەکنەلۆجیای کۆمپیوتەر لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەوانی؛ توێژینەوەیەکی وەسفی بەراوردکارییە لە نێوان ڕۆژنامەکانی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)

سومەیە فاضل عابد[1]، . فوئاد عەلی ئەحمەد[2]
[1] بەشی ڕاگەیاندن، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی هەڵەبجە، شاری هەڵەبجە، هەرێمی کوردستان، عێراق
[2,3] بەشی ڕاگەیاندن، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سلێمانی، شاری سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق
Corresponding author's e-mail: **sumaya.abd@uoh.edu.iq**

پوختەی توێژینەوەکە

ئەم توێژینەوەیە کە بەناونیشانی(کاریگەریتیی تەکنەلۆژیای(کۆمپیوتەر)ە لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەوانی لە ڕۆژنامەکانی(کوردستانی نوێ و ئاوێنە)دا باس لە دەرخستنی ڕۆڵی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر دەکات لەسەر قۆناغەکانی سازاندنی ڕۆژنامەوانی، لەڕێی وەرگرتنی ڕاوبۆچوونی سازێنەرانی ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ)و(ئاوێنە)سەبارەت بەو ڕۆڵ و کاریگەرێتییەی کە کۆمپیوتەر دەیگێڕێت لە ئاسانکردن و خێراکردنی پرۆسەی سازاندندا، ئەمەش لە چوارچێوەی لایەنی تیۆری و مەیدانی توێژینەوەکەدا ئاماژە بە میتۆدنامە و تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر و سازاندنی ڕۆژنامەوانی دراوە لە کۆتایشدا ئەنجامەکانی فۆرمی ڕاپرسی و شیکارکردنیان خراوەتەڕو.

ئامانجی سەرەکی ئەم توێژینەوەیە زانینی ڕادەی کاریگەرێتیی ئامێری کۆمپیوتەر و دەرخستنی ئاستی بەکارهێنانییەتی، بەمەبەستی هێنانەدی ئەم ئامانجەش توێژەر پشتی بە توێژینەوەی وەسفی بەستووە بە بەکارهێنانی شێوازی ڕووپێوی و بەراوردکاری سامپڵی سازێنەرانی ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)و (ئاوێنە)ی وەرگرتووە بەشێوەی(ڕووماڵکردنی گشتگیر-المسح الشامل)،کە بەڕێگای هەڵبژاردنی مەبەستدار بەپێی گۆڕاوە دیموگرافییەکان دیاریکراون، توێژەر ئامرازەکانی ڕاپرسی و چاوپێکەوتن و(دەستەی تایبەت-فۆکەس گروپ) و ئامرازی ئاماریی و ڕێژەی سەدی بەکارهێناوە.

توێژینەوەکە بەو ئەنجامە گەیشتوە کە سازێنەرانی هەردوو ڕۆژنامەکە بەشێوەیەکی بەردەوام کۆمپیوتەری جۆری (دیسکتۆپ) بۆ سازاندنی بابەتەکانیان بەکاردەهێنن، هەروەها بەرنامەی (مایکرۆسۆفت وۆرد) زۆرترین بەکارهێنانی هەیە و هەمیشە بەکارهێنانی ئامرازی کۆمپیوتەر دەبێتەهۆی باشترکردن و خێراترکرنی کاری سازاندن و کەمکردنەوەی تێچوون و کات لە ڕۆژنامەدا، هەروەها پێکەوەبەستنی ستافی ڕۆژنامەکە و ئاڵوگۆڕکردنی خێرای زانیارییەکان لەکاتی سازاندندا. ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە بەهۆی کە ئامێری کۆمپیوتەرەوە سازاندنی ڕۆژنامەوانی لەکارێکی میکانیکی دەستییەوە بووەتە کارێکی ئەلیکترۆنی.

وشە کلیلییەکان: تەکنەلۆژیا، کۆمپیوتەر، سازاندنی ڕۆژنامەوانی

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ١ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢١/١١/٧ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/١/١٠ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٣/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	sumaya.abd@uoh.edu.iq
مافی چاپ و بڵاو کردنەوە	©٢٠٢٢ م. ی. سومەیە فاضل عابد،م.پ. ی. د. فوئاد عەلی ئەحمەد،گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

ملخص البحث

إن الدراسة التي تأتي تحت عنوان (تأثير تكنولوجيا الحاسوب على التحرير الصحفي صحيفتا "كوردستانى نوێ" و "ئاوێنه" انموذجا) حيث تتطرق إلى مدى دور آلة التكنولوجيا (الحاسوب) على مراحل التحرير الصحفي، وذلك يكون من خلال مناقشة آراء محرري صحيفتي (كوردستانى نوێ) و (ئاوێنه) حول الدور الذي تلعبه تلك الآلة في تسهيل و إسراع عملية التحرير وتأثيرها الجاد، وذلك في إطار جانبين النظري و الميداني، حيث تمت فيها الإشارة إلى المنهج المتبع وتكنولوجيا الحاسوب والتحرير الصحفى، وفى الختام قمنا بعرض نتائج استماره الاستبيان و تحليلاتها.

إن الهدف المرجو من هذه، الدراسة عبارة عن معرفة مدى تأثير آلة (الحاسوب) وإظهار مدى مستوى مستخدميها، ولكي نصل إلى تحقيق ذلكم الهدف، اعتمد الباحثان على استخدام المنهج الوصفي، وذلك عن طريق استخدام منهجَي المسح والمقارن من عينات محرري كلتا الجريدتين (كوردستانى نوێ) و(ئاوێنه) من حيث (المسحُ الشاملُ)، والذي تم تحديدهما عن طريق الاختيار المقصود ووفق المتغيرات الديموغرافية. مما هو جدير بالإشارة وهو أن الباحثين استخدما استمارة الاستبيان والمقابلة والمجموعة البؤرية (focus Group) والأداة الإحصائية فضلاً عن استخدام النسبة المئوية، وذلك للحصول على نتائج مرجوة ودقيقة تتصل بأهداف وموضوعات الدراسة.

وقد وصل مبتغى الدراسة إلى أن محرري كلتا الجريدتين المتلثين في (كوردستانى نوى) و(ئاوێنه) قاموا بشكل مستديم باستخدام ألة (الحاسوب) من طراز (ديسكتوب) لتحرير موضوعاتهم وتهيأتها, أما ما يتعلق ببرنامج (مايكروسوفت ورد) فأصبح له مستخدمون كُثُر، وأن استخدام آلة (الحاسوب) قد يؤدي بدوره إلى تحسين عملية التحرير وإسراعها وذلك فضلا عن تخفيض التكلفة المادية والزمنية في إعداد الصحيفة، وكذلك القيام بالترابط بين هيئة التحرير والتبادل الحثيث للمعلومات في وقت التحرير. وذلك على الرغم من أنه أصبح استخدام آلة الحاسوب تحولت من عمل ميكانيكي يدوي إلى عمل إلكتروني.

مفتاح الكلمات: التكنولوجيا، الحاسوب، التحرير الصحفى

Abstract

This research with the title (Impacts of Computer Technology on Journalism Editing; a Descriptive and Comparative Study between (Kurdistan Nwe) and (Awena) Newspapers) is about revealing the role of computer technology on the stages of Journalism editing. This study is taking viewpoints of editors of “Kurdistan Nwe” and “Awene” newspapers about the role and effectiveness of computers in facilitating and speeding up the process of editing. In the framework of the theoretical and field aspects, a reference was made to the research method, computer technology and journalistic editing. Finally, the results of survey form and their analysis have been shown.

The main objective of this study is to find out the extent of the effectiveness of computer device and the level of its use within editing. aiming to achieve this objective, the researchers depend on the descriptive research, by using the survey and comparable methods. The samples were taken from “Kurdistan Nwe” and “Awene” in the form of (General Coverage), researchers have used survey, interview tools, focus group, statistical tools and percentages.

Finally, the research has concluded that, the editors of both newspapers constantly use desktop computers to

create stories. In both newspapers, the Microsoft Word program has the most use. Using computer machine can always improve and speed up the editing and decrease the cost and time in newspaper. It will also make connection between the staff of the newspaper and exchanging information are faster and more efficient, despite the fact that because of the computer machine, journalism editing has changed from the manual work to electronic.

Keywords: Technology, Computer, Editing

پێشەکی

ئەگەر گفتوگۆ بکرێت دەربارەی ئەو ڕۆڵەی کە تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر دەیگێڕێت لە بواری بەرهەمهێنانی ڕۆژنامەوانیدا، دەتوانرێت بوترێت چووەتە نێو پرۆسەی بەرهەمهێنانەوە بەهەموو قۆناغەکانییەوە کە بە کرداری کۆکردنەوەی ماددە ڕۆژنامەوانییەکان دەستپێدەکات لە سەرچاوە جیاوازەکانەوە (ناوخۆیی یان دەرەکی)، گەیشتنیان بە بارەگای ڕۆژنامەکە، چارەسەرکردنی ماددە ڕۆژنامەوانییەکان کە پێویستیان بە کرداری ئاڵۆز هەیە وەك هەڵبژاردنی بابەتێك کە بگونجێت لەگەڵ سیاسەتی ڕۆژنامەکە و پۆلێنکردنی لەچوارچێوەی ڕەهەندە سەرەکییەکانەوە کە سوود بە کرداری دروستکردنی هەواڵ دەگەیەنن، ئەو کردارانەی کە دەستدەگرن بەسەر بابەتی ڕۆژنامەوانی لە سازاندنی و دووبارە نووسینەوەی و کردارەکانی زیادکردن و لابردنی هەندێك برگە و گۆڕینی هەندێك ژمارە و ڕاستکردنەوەی هەندێك ناو و هەڵبژاردنی ناونیشان و وێنەی گونجاو سەرەڕای کردارەکانی ڕاستکردنەوە و پێداچوونەوە بە هەموو شێوەکانیەوە

پێشتر کرداری سازاندنی ڕۆژنامەوانی بە بەکارهێنانی کاغەز و قەڵەم کە سازێنەر و هەڵچنی زمانەوانی هەڵەی زمانەوانی و شێوازی زانیارییەکانیان ڕاستدەکردەوە لەناو دەقەکەدا، کاتێك کاری ڕۆژنامەوانی بەشێوەیەکی خێرا پشتی بە تەکنەلۆژیای گەیاندن بەست ئەم کردارە بوو بە دیجیتاڵی لەسەر شاشەی کۆمپیوتەر لەچوارچێوەی سیستەمی بڵاوکردنەوەی مەکتەبی لەناو بینای ڕۆژنامە کە بە سازاندنی ئەلەکترۆنی دەناسرێت و لەچوارچێوەی سیستەمێکی تۆڕی جێبەجێدەبێت.

بەهۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیای گەیاندنی نوێ و جۆراوجۆربوونی ئامرازەکانیەوە، لە ئەمڕۆدا تەکنەلۆژیا ڕۆچووەتە نێو سەرجەم بوارەکانی ڕاگەیاندنەوە لەنێویشیاندا پیشەسازی ڕاگەیاندن و دواجار کاریگەرێتیی دروستکردووە بەتایبەتی ئامێری کۆمپیوتەر، بوونی ئەم کاریگەرێتییەش وای لە توێژەر کرد "کاریگەرێتیی تەکنەلۆجیای کۆمپیوتەر لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەنووسی" بکاتە ناونیشانی سەرەکی توێژینەوەکەی، کە تێیدا ئاماژە بە میتۆدنامە و چەمکەکانی تەکنەلۆژیا، کۆمپیوتەر، سازاندنی ڕۆژنامەوانی کراوە هەروەها ئەنجامەکانی بەشی مەیدانی و شیکارکردنیان خراوەتەڕو، بەدەرەنجام و پێشنیار و ڕاسپاردەکان کۆتایی بە توێژینەوەکە هاتوە.

یەکەم:چوارچێوەی میتۆدی توێژینەوە

١.کێشەی توێژینەوە: یەکەمین هەنگاوی ئەنجامدانی هەر توێژینەوەیەکی زانستی بریتییە لە دیاریکردنی کێشەی سەرەکی توێژینەوەکە، چونکە هەستکردنی توێژەر بە بوونی بابەتی شیاو بۆ توێژینەوە، یان پەیبردن بە بوونی کێشەیەك کە پێویستی بە وەسف و لێکدانەوە و چارەسەرکردن هەبێت، سەرەتایەکی لۆژیکییە بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەیەکی وردی زانستی، لەو سۆنگەیەوە ناوەرۆکی کێشەی توێژینەوەکە دەکرێ لەوروژاندنی ئەم پرسیارەدا بخرێتەڕو کە ئایا تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر چ کاریگەرییەکی لەکاری سازاندنی بابەتە ڕۆژنامەوانییەکاندا دروستکردوە؟

٢.گرنگی توێژینەوە:

أ- ئەم توێژینەوەیە بایەخدار دەبێت بۆ بواری ڕۆژنامەوانی کوردی؛چونکە باس لە دەرخستنی کاریگەرێتیی تەکنەلۆجیای کۆمپیوتەر دەکات لەسەر سازاندنی بابەتە ڕۆژنامەوانییە چاپکراوەکان لەهەرێمی کوردستاندا بەگشتی و لەڕۆژنامەکانی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)دا بەتایبەتی.

ب_مشتێك دەخاتە سەرخەرمانی زانست و زانیاری لە هەرێمی کوردستاندا و گەشەی ئاستی زانستی بەرەو هەڵکشان دەبات.

ت-بایەخدار دەبێت بۆ بواری ڕاگەیاندن بەگشتی و بوار ڕۆژنامەوانی بەتایبەتی، دواجار توێژینەوەیەکی دیکەش دەبێت بۆ کتێبخانەی میدیای کوردی.

پ-ئەم توێژینەوەیە بە هەوڵە یەکەمینەکان دادەنرێت دەربارەی کاریگەرێتیی تەکنەلۆجیای کۆمپیوتەر لەسەر سازاندنی بابەتە ڕۆژنامەوانییە چاپکراوەکان لە ڕۆژنامەی کوردیدا بەگشتی و ڕۆژنامەکانی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە) بەتایبەتی بە زمانی کوردی.

٣.ئامانجی توێژینەوە: ئامانجی سەرەکی ئەم توێژینەوەیە زانینی هەوڵدانە بۆ زانینی ڕادەی کاریگەرێتیی تەکنەلۆجیای کۆمپیوتەرە لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەوانیی لەهەردوو ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)دا، پەیوەست بەمەش ئاستی بەکارهێنانی کۆمپیوتەرە لە سازاندنی بابەتە ڕۆژنامەوانییە چاپکراوەکاندا.

٤. گریمانەی توێژینەوە: گریمانەش بەشێوەیەکی گشتی گوزارشتە لەخەملاندنی ژیرانە و لێکدانەوەی ئەگەری، لەڕێگەی بەیەکەوە بەستنی هۆ و هۆکار وەکو لێکدانەوەی کاتی بۆ کێشە یان دیاردەی لێکۆڵراوە لەژێر ڕۆشنایی ئەو پرسیەی سەرەوە، توێژەر گریمانەی توێژینەوەکەی بەم شێوەیە دەخاتەڕوو:

أ.تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر کاریگەرێتیی لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەوانی هەیە لە ڕۆژنامەکانی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)دا.

ب. تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر کاریگەرێتیی لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەوانی نییە لە ڕۆژنامەکانی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)دا.

٥.جۆر و ڕێبازی توێژینەوە: ئەم توێژینەوەیە لە جۆری توێژینەوەیەکی وەسفییە لەو چوارچێوەیەشدا توێژەر شێوازی ڕووپێوی و بەراوردکاریبەکارهێناوە، بەمەبەستی بەراوردکردن لەنێوان ڕادەی بەکارهێنانی ئامێری کۆمپیوتەر لە ڕۆژنامەکانی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە) دا.

٦.شێواز و ئامرازەکانی توێژینەوە: توێژەر پشتی بە کۆمەڵێك ئامراز و شێواز بەستووە بەمەبەستی هێنانەدی ئامانجی توێژینەوەکەی وەکو: (فۆڕمی سەرەتایی زانیاری کۆکردنەوە، فۆڕمی ڕاپرسی، دەستەی تایبەت--فۆکەس گرووپ و چاوپێکەوتن).

٧. سنوری توێژینەوە: أ- بواری کات: ماوەی ئەنجامدانی لایەنی مەیدانی توێژینەوەکە کە لە کۆکردنەوەی زانیارییەکان و شیکردنەوەیان پێکهاتبوو، هەروەها دابەشکردنی فۆڕمی ڕاپرسی و وەرگرتنەوەی و ئەنجامدانی چاوپێکەوتن، لەنێوان (٢٠١٦/٨/١٦) بۆ (٢٠١٦/١٢/٢٠) خایاندووە.

ب- بواری شوێن: شوێنی ئەنجامدانی توێژینەوەکە بریتییە لە هەرێمی کوردستان/ شاری سلێمانی، ڕۆژنامەکانی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە).

ت- بواری مرۆیی: پێکهاتووە لە سازێنەرانی ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە) کە ژمارەیان (٢٤) سازێنەرە.

٨.هۆکارەکانی هەڵبژاردنی بابەتی توێژینەوە: ئەو هۆکارانەی بوونە هۆی هەڵبژاردنی بابەتی توێژینەوەکە ئەمانەن:

١. گرنگیی ئامێری کۆمپیوتەر لەنێو ژیانی مرۆڤدا بەگشتی و لەنێو کایەی ڕۆژنامەگەریی و پرۆسەی سازاندنی ڕۆژنامەوانیدا بەتایبەت و ڕەنگدانەوەی لە بەرهەمە ڕۆژنامەوانییەکاندا.

٢. گرنگیی سازاندن وەك پرۆسەیەك لەبواری ڕۆژنامەوانیدا بەجۆرێك بەبێ ئەم پرۆسەیە ناتوانرێت ڕووداو و زانیارییەکان لە چوارچێوەی بابەت و ژانرێکی دیاریکراودا گوزارشتیان لێبکرێت.

٣. گرنگیدانی دەزگا و ناوەندە ڕۆژنامەوانییەکان بە بوونی بەشی تایبەت بە سازاندن و کارمەندی تایبەت لەو بوارەدا.

٩. کۆمەڵ و سامپڵی توێژینەوە

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

أ- کۆمەڵ و سامپڵی توێژینەوە: کۆمەڵ و سامپڵی توێژینەوەکە بریتییە لە سازێنەرانی ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانە و ڕۆژنامەیەکی هەفتانە لە شاری سلێمانیدا کە ئەوانیش ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و ڕۆژنامەی (ئاوێنە)یە، کە (٢٤) سازێنەرن، توێژەر لەبەر کەمی سامپڵی توێژینەوەکەی هەموو کۆمەڵی توێژینەوەکەی وەك سامپڵ وەرگرتووە، بەشێوازی ڕووپێوی گشتگیر (اسلوب مسح الشامل او الحصر الشامل-comprehensive inventory)، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە هەڵبژاردنی سامپڵ بەم ڕێگایە لەباشترین جۆرەکانی سامپڵە.

ب-تایبەتمەندییەکانی سامپڵی توێژینەوە: خاسیەتی دیمۆگرافی یاخود زانیارییە گشتییەکان لە پێوەرە سەرەکییەکانی توێژینەوەی مەیدانین، لەم توێژینەوەیەدا و پەیوەست بە سامپڵی توێژینەوەکە زانیارییەکانی (توخم، تەمەن، ئاستی زانستی، ساڵانی خزمەت، پۆلێنی پیشەیی) دەخرێنەڕوو، وەك خشتەی (١).

خشتەی (١)

خاسیەتی دیمۆگرافی و تایبەتمەندیی کەسی

تایبەتمەندی بەربژێران	بڕگە پێشنیارکراوەکان	کوردستانی نوێ		ئاوێنە		کۆی گشتی	٪
		د	٪	د	٪		
توخم	نێر	١٦	٨٨,٩	٤	٦٦,٧	20	83.3
	مێ	٢	١١,١	٢	٣٣,٣	4	16.7
تەمەن	١٨-٢٢ ساڵ	١	٥,٦	١	١٦,٧	2	8.3
	٢٣ -٢٧ ساڵ	١	٥,٦	١	١٦,٧	2	8.3
	٢٨-٣٢ ساڵ	٢	١١,١	١	١٦,٧	3	12.5
	٣٣ ساڵ و زیاتر	١٤	٧٧,٨	٣	٥٠	17	70.8
ئاستی زانستی	هەڵگری بڕوانامەی بنەڕەتی	٠	٠	١	١٦,٧	1	4.2
	هەڵگری بڕوانامەی ئامادەیی	٨	٤٤,٤	١	١٦,٧	9	37.5
	هەڵگری بڕوانامەی دبلۆم یان بەکالۆریۆس	١٠	٥٥,٦	٣	٥٠	13	54.2
	هەڵگری بڕوانامەی دبلۆمی باڵا یان ماستەر یان دکتۆرا	٠	٠	١	١٦,٧	1	4.2
ژمارەی ساڵانی خزمەت	کەمتر لە ٥ ساڵ	٢	١١,١	١	١٦,٧	3	12.5
	لە ٥ ساڵ بۆکەمتر لە ١٠ ساڵ	٢	١١,١	٢	٣٣,٣	4	16.7
	لە ١٠ ساڵ بۆکەمتر لە ١٥ ساڵ	٤	٢٢,٢	١	١٦,٧	5	20.8
	١٥ ساڵ و زیاتر	١٠	٥٥,٦	٢	٣٣,٣	12	50.5
پۆلێنی پیشەیی	سازێنەر	٧	٣٨,٩	١	١٦,٧	8	33.3
	بەرپرسی لاپەڕە	١٠	٥٥,٦	٤	٦٦,٧	14	58.3
	بەرپرسی سازاندن	٠	٠	١	١٦,٧	1	4.2
	بەڕێوەبەری سازاندن	٠	٠	٠	٠	0	0
	سکرتێری سازاندن	١	٥,٦	٠	٠	1	4.2

. ڕاستی و جێگیری توێژینەوە

١- ڕاستیی ڕواڵەتیی Face validity: توێژەر ڕاستیی ڕواڵەتیی بۆ هەڵسەنگاندنی ڕاستیی فۆڕمی ڕاپرسییەکەی بەکاریهێناوە بەرلەوەی ئەو فۆڕمە بکرێتە بنەمای کارکردن پیشانی چەند پسپۆڕ و شارەزاییەکی بواری ڕاگەیاندن دراوە پاشان بەگوێرەی پێویست گۆڕانکاری لەبڕگەکاندا کراوە و ڕاستی فۆڕمەکە دەکاتە (٩٢,١٪) ئەمەش ڕێژەیەکی بەرز و زانستیی و پەسەندکراوە.

خشتەی (٢)

ڕاستیی ڕواڵەتیی بۆ بڕگەکان بەگوێرەی ڕای پسپۆڕان

ژمارەی بڕگەکان			
	پسپۆڕەکان	ڕێژەی سەدی	
	پەسەندکراوەکان	پەسەندنەکراوەکان	
٢٢٨	٢١٠	١٨	١٠٠

. جێگیریی توێژینەوەکە Reliability Statistics: توێژەر جێگیریی فۆڕمی ڕاپرسی توێژینەوەکەی بەڕێگەی ڕێکی ناوەکی (الاتساق الداخلی Internal Consistency) بە بەکارهێنانی هاوکێشەی (ئەلفاکرونباخ-Cronbach's alpha) دەرهێناوە بەو شێوەیەی کە لە خشتەی (٣) دا ڕونکراوەتەوە:

خشتەی (٣)

ئەنجامی هاوکێشەی ئەلفاکرونباخ بۆ جێگیریی فۆڕمی ڕاپرسی

بڕگەکان	ژمارەی بڕگەکان	پێوانە و ڕادەی جێگیرییان
بڕگەکانی تەوەری دووەم	158	0.94
بڕگەکانی تەوەری سێیەم	18	0.772
بڕگەکانی تەوەری دووەم و سێیەم	176	0.947

ئەنجامەکانی خشتەی (٣) ئەوە دەردەخەن کە بەهای هاوکێشەی (ئەلفاکرونباخ) بەرزە بۆ بڕگەکانی فۆڕمی ڕاپرسییەکە کە لەنێوان (٠,٧٧٢-٠,٩٤٧).

١١.چەمکەکانی توێژینەوە: توێژەر بەپێویستی دەزانێت لە تێڕوانینی زانستی و گۆشەنیگای بۆ توێژینەوەکەی چەمکەکانی توێژینەوەکەی پێناسە بکات واتە تەنها پێناسەی ئیجرائی چەمکەکانی کردووە کە پەیوەندیی بە واقعی توێژینەوەکەوە هەیە بەم شێوەیە:

-کاریگەری: مەبەست کارکردنی بگۆڕێکی سەربەخۆیە (المغیرالمستقل) لەسەر بەگۆڕێکی وابەستە (المتغیر التابع) بەهۆی هۆکارێکی دیاریکراوەوە، جا ئەو هۆکارە دیار بێت یان نادیار، ماددی بێت یان مەعنەوی، بەهێز بێت یان لاواز، لەپێناو دەرکەوتنی کاریگەرییەکەی، ئەرێنی بێت یان نەرێنی، بۆ دەستکەوتنی ئەنجامێکی دیاریکراو لەسەر بابەتێك یان دیاردەیەك.

-تەکنەلۆژیا: تەکنەلۆژیا ئامرازێکی ماددییە، لەئەنجامی خستنەگەڕی توانا و شارەزایی و زانین (المعرفە) ی کەڵەکەبووی مرۆڤایەتی بەرهەمهێنراوە بەئامانجی پڕکردنەوەی پێداویستییە ماددی و مەعنەوییەکانی مرۆڤ، بۆ زاڵبوون بەسەر کێشە و بەربەستەکانی ژیانی ڕۆژانەیدا

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

-کۆمپیوتەر: ئامێرێکی ئەلیکترۆنییە و یەکێکە لە بەرهەمەکانی سەدەی بیستەم، گۆڕینی داتاکان بۆ زانیاریی لە جێگەیەکی بچووکدا بەخێراییەکی بێسنور ئەنجام دەدات، ڕۆڵێکی سەرەکی هەیە لە قۆناغەکانی سازاندنی ڕۆژنامەوانیدا هەر لە (کۆکردنەوەی مادەکان و ڕێکخستن و پۆلێنکردن و داڕشتنەوە و پێداچونەوەیان و تادەگاتە دەرهێنان و چاپکردنی ڕۆژنامە).

-ڕۆژنامە: ئەو چاپکراوە خولیەیە کە بەشێوەیەکی بەردەوام و لەکاتێکی دیاریکراودا ڕۆژانە یان هەفتانە دەردەچێت کە هەواڵ و بابەتی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوری...هتد لەخۆدەگرێت و ئاراستەی چینە جیاوازەکانی کۆمەڵ دەکرێت بەمەبەستی ئاگادارکردنەوەیان لەو ڕوداوانەی کە لەناوخۆ و جیهان ڕوددەدەن.

-سازاندنی ڕۆژنامەوانی: هەنگاوێکە لەهەنگاوەکانی بەرهەمهێنانی ڕۆژنامەوانی کە مەبەست لێی داڕشتن و ڕێکخستنەوە و سازاندنەوەی ماددە بەدەستهاتووە کۆکراوەکانە کە لەسەرچاوە جیاوازەکانەوە وەرگیراون، پاش ئەوەی کە پێداچوونەوەی کۆتاییان بۆدەکرێت و ناونیشان و وێنەی گونجاویان بۆ دادەنرێت لەشێوە و بۆتەی جیاوازدا ڕێکدەخرێنەوە و دواجار وەك پەیامێکی ڕۆژنامەوانی ئاراستەی وەرگران دەکرێت.

دووەم: چوارچێوەی تیۆری توێژینەوە

•تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر

١.چەمکی تەکنەلۆژیا: بەکارهێنانی ئەم چەمکە بۆ یەکەم جار بۆ سەرەتاکانی سەدەی حەڤدە دەگەڕێتەوە(یاسین، ٢٠١٥،ص٤٥)، وشەی تەکنەلۆژیا لە وشەی یۆنانی (Technelogos) وەرگیراوە، (Techno) بەواتای پیشە یان لێهاتوویی دێت(یونس،٢٠٠٣،ص٣٢)،یان ڕێگا و هۆ و ئامراز(الحطامی ،ص٨٣) ، وشەی (Logos) بەواتای زانست یان لێکۆڵینەوە یان گەشەپێدان دێت، بەم جۆرەش وشەی تەکنەلۆژیا بەواتای زانستی لێهاتوویی، یان هونەر دێت، کە بەشێوەیەکی لۆژیکی لە لێهاتوویی دەکۆڵێتەوە بۆ بەجێهێنانی پیشەیەکی دیاریکراو(عثمان،٢٠١١،ص٤٧).پاش دەرکەوتنی شۆڕشی پیشەسازی چەمکی تەکنەلۆژیا لە کلتوری یۆنانییەوە چووە نێو زمانی ئینگلیزیەوە و شێوەیەکی نوێی وەرگرت کە زۆر جیاواز نەبوو لە شێوە بنچینەییەکەی، لەزمانی ئینگلیزیدا پاش یەکگرتنی هەردوو وشەکەی پێشوو یەك وشەیان پێکهێنا کە ئەویش (Technology)یە و بەگۆڕینی بنەماکەشی واتاکەشی گۆڕانی بەسەردا هات و بوو بە " هەر داهێنانێك یان شێوازێکی لۆژیکیی بۆ ئەو ڕووداوانەی کە کاریگەرێتییەکی ڕێکخراویان هەیە و دەکرێ دووبارە بکرێنەوە"، ئەمە لەکاتێکدا هەردوو وشەکە پێکەوە لە پاشخانی یۆنانی دا بەواتای (توێژینەوەی لێهاتوویی یان پیشەیی یان زانستی لێهاتوویی، یان گەشەپێدانی لێهاتوویی و پیشەیی) دێت(بن زاید،٢٠١٠،ص٤٠-٤١) ، پاشان دەچێتە نێو زمانەکانی ترەوە و وەردەگێڕرێتە سەر زمانی عەرەبی و دەبێتە (تقنیە، تقنیات، تقانە، تقانات)، بەواتای " زانستی جێبەجێکردن، یان ڕێگەیەکی هونەری بۆ گەیشتن بە مەبەستێکی دیاریکراو، یان کۆمەڵێك ئامرازی بەکارهێنراوە بۆ بەدەستهێنانی هەموو ئەو شتانەی کە پێویستن بۆ ژیانی مرۆڤ و خۆشگوزەرانی"(عبده،بدون تأریخ،ص١٠) بەڵام بەکارهێنانی ئەم وشەیە لە زۆربەی کتێبە ئەدەبییەکانی زمانی عەرەبیدا باو بووە، ئەمەش ئاسانتر و باشتر بووە بۆ تێگەیشتن و بەکارهێنانی وەك وشەیەکی جیهانی کە هەموو زمانەکان لێی تێبگەن و بەکاریبهێنن وەك ئەوەی کە لەزمانی کوردیدا هەیە لەگەڵ گۆڕینی پیتی (ج) بە پیتی (ژ) و بە (تەکنەلۆژیا) دەنووسرێت(عثمان،٢٠١١،ص٤٧). بەشی یەکەم (Techno) بە تێپەڕبوونی سەدەکان وەك خۆی ماوەتەوە، بەڵام بەشی دووەمی وشەکە (Logos) گۆڕاوە بۆ(Logy) کەبوەتە پاشکۆی ناوی زانستە جیاوازەکان کە بەواتای زانست دێت و بۆ هەر بوارێك زیاددەکرێت، پاش ئەوەی زانستە جیاوازەکان چەمکەکەیان بە واتا ئینگلیزییەکەی وەرگرت و لە بوارەکانی (پیشەسازی، کشتوکاڵ، پزیشکی، ئەندازیاری، دەرمانسازی) دا بەکاریان هێنا و هەریەکەیان تەکنەلۆژیای تایبەت بە خۆی هەبوو(بن زاید،٢٠١٠،ص٤١). بەڵام وەك زاراوە تەکنەلۆژیا بریتیە لە زانیاری و شارەزایی کەڵەکەبوو، کەرەستە و ئامرازی ماددی و ڕێکخراو و ئیداری (کارگێڕی) کە مرۆڤ بەکاریدەهێنێت بۆ ئەنجامدانی کار و پیشەیەك لەژیانی ڕۆژانەیدا بۆ تێرکردنی پێداویستییە ماددی و مەعنەوییەکانی لەسەر ئاستی تاك و کۆمەڵدا(علم الدین، ت. م. الاتصال جماهیری،ص١٥).

٢.چەمکی کۆمپیوتەر: وشەی کۆمپیوتەر وەرگیراوە لە (Computer) ی ئینگلیزی بەواتای ژماردن - حسابکردن دێت بەپێی کۆمەڵەی

زانستی عێراقی وەرگێڕراوە بۆ (حاسب یان حاسوب) لەزمانی عەرەبیدا.(الدنانی،٢٠٠٣، ص١٦). بە بڕبڕەی پشتی تەکنەلۆژیای زانیارییەکان دادەنرێت(یاسین،٢٠١٥، ص٩١). یەکێکە لە بەرهەمەکانی سەدەی بیستەم، دەچێتە نێو سەرجەم بوارەکانەوە، لەبەرئەوەی هیچ بوارێك نییە کە کارەکانی بەشێوەیەکی تەواو ئەنجام بدات بەبێ بەکارهێنانی کۆمپیوتەر، کۆمپیوتەر ڕۆڵێکی گرنگ و کاریگەری هەیە لە دیزاین و دروستکردنی سیستەمی زانیاری نوێدا، دەبێتەهۆی زیادکردنی خێرایی و وردی و متمانە بۆ تەکنەلۆژیای زانیارییەکان، هەموو توانا بەرزەکان لە جێبەجێکردندا تێیدا ڕێکدەخرێن، کۆمپیوتەر هاتووە بۆ بەدیهێنانی شۆڕشی گەیاندنی سێیەم. کۆمپیوتەر ئامێرێکی ئەلیکترۆنییە کە پێکهاتەکانی پەیوەستن بە داخڵکردن و دەرهێنانی داتا و زانیارییەکان، کە بەگوێرەی بڕیار و ڕێنمایی دیاریکراو لە وەرگرتن و هەڵگرتنی زانیارییەکاندا کاردەکات، لە ڕێوشوێنی چارەسەرکردندا دەتوانێت بگات بە زانیاری و ئەنجامی داواکراو بەخێرایی و بە وردی(المزاهرە، ٢٠١٤، ص١٠١-١٠٢).

پێکهاتە سەرەکییەکانی کۆمپیوتەر: بەشێوەیەکی گشتی کۆمپیوتەر دوو پێکهاتەی سەرەکی لەخۆدەگرێت کە بریتین لە:

یەکەم: پێکهاتەی ماددی (Hardware Elements): ئەو پێکهاتە ماددیە دیارانەیە کە گوزارشت لە پارچەیەکی کانزایی و پلاستیکی دەکەن کە دەتوانرێت ببینرێن و دەستیان لێبدرێت لە ئامێری کۆمپیوتەردا بەشەکانی لە کاغەزی شووشەیی و سلیکۆن پێکدێت(المزاهرە، ٢٠١٤، ص١٠١-١٠٢). کە دەتوانین کورتیان بکەینەوە لەمانەی خوارەوەدا(مکاوی، ٢٠٠٦ ، ص٦١-٦٦):

١.ئامێری داخڵکردنی زانیاریComputer Input Devices: بۆئەوەی ئەو زانیاریانەی کە چارەسەردەکرێن بە کۆمپیوتەر بەسوودبن، پێویستە ئاڵوگۆڕبکرێن لەگەڵ کەس و ئامێرەکانی تردا، ئەم ئاڵوگۆڕکردنەش ناودەبرێت بە (زانیاری کردنە ناو کۆمپیوتەر و دەرهێنانەوەی (Input/output).ئەم ئامێرە لە چەند بەشێك پێکدێت کە بریتین لە: (کیبۆرد، ماوس، سکانەر، مایکرۆفۆن، شاشەی لەمس)

٢.یەکەی چارەسەرکردنی ناوەندی (The Central Processing Unit): یەکەی چارەسەرکردنی ناوەندی (CPU) بە دڵی کۆمپوتەر دادەنرێت، کەدەست دەگرێت بەسەر دەرچوونی زانیارییەکان و خەزنکردنیان و هەڵسوکەوتکردنی کۆمپیوتەر لەگەڵیاندا، کە بەرنامەی (لیستی ڕێنماییەکان) دەخوێنێتەوە و دەیانگۆڕێت بۆ کردار یان بەدواداچوون، ئەمانەش هەڵدەستن بەکرداری ئەژمارکردن و هەڵگرتنی زانیارییەکان بەژمارە و پیتەکان، یەکەی دەستبەسەراگرتن (Control Unit) و یەکەی زانستی ژمارە (Arithmetic Logic Unit).

یەکەی چارەسەرکردنی ناوەندی لە دووبەشی سەرەکی پێکدێت(المزاهرە،٢٠١٤، ص١١٠):

أ.چارەسەرکەر (المعالج- Processor)

ب.میمۆری (الذاکرە -Memory): پێکدێت لە:

-میمۆری هەڕەمەکی (RAM-Random Access Memory)

-میمۆری تەنها خوێندنەوە (ROM: Read Only Memory)

-پەناگە میمۆری (Cache Memory)

٣.ئامێری خستنەدەرەوەی زانیاری Computer Output: ئەم ئامێرە چەند شێوەیەك لەخۆدەگرێت، باوترینیان بریتیە لە شاشەی پیشاندان، کەبریتیە لە بۆرییەکی تایبەت و هێما ئەلیکترۆنییەکان دەگۆڕێت بۆ وێنەی بینراو، بەکاردەهێنرێت بۆ پیشاندانی وێنە و دەقی نووسراو و پیتەکان و ژمارەکان، ئەم شاشەیە دەکرێت لەیەك ڕەنگ پێکهاتبێت یان ڕەنگاوڕەنگ بێت، ئەمە جگەلەوەی ئامێری خستنەدەرەوەی زانیاری هەریەك لە (پرنتەر، بیستۆك)یش لەخۆدەگرێت.

٤.یەکەی خەزنکردنی ناوەندی (Storage units): خەزنکردنی بەرنامەکانی نێو کۆمپیوتەر لەیەکەیەکدایە پێی دەوترێت (Memory)، هەروەها ئەم یەکەیە زانیاریش خەزن دەکات کە دەتوانرێت لەکاتی پێویستدا بەکاربهێنرێت، زانیارییە نێردراوەکان لە ژمارەیەك تۆمارکەری تایبەتی نێو کۆمپیوتەرەکەدا دادەنێت کە لە سندوقی هەڵگرتن دەچێت کە لەوێشدا شێوازێکی تایبەتی هەیە بۆ ناسینەوەی هەر تۆمارێك(مکاوی و علم الدین، ٢٠٠٠، ص٩٥،٩٣).

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

چەند جۆرێك لەیەكەی خەزنكردن هەیە كە بریتین لە(المزاهرە،٢٠١٤ ، ص ١١٢):

Hard Disk-أ

Floppy Disks-ب

CD-ROM-ت

پ-یەكەكانی میمۆری سەرەكی (Storage units)

دووەم: پێكهاتە فكرییەكانی كۆمپیوتەر(Computer Software) (بەرنامەكان): كۆمەڵێك زانیاری و كردارە كە بەكاردەهێنرێن بۆ دەستخستنی بەرهەمی داواكراو لە كۆمپیوتەردا كارەكانی بەپێی لیستێك لە رێنمایی كە ناودەبرێت بە(Computer Software Program) ئەنجام دەدات كە دەتوانرێت بگۆررێن لەهەركاتێكدا كە بمانەوێت، و كاتێك گۆرانكاری لە لیستی رێنمایی بەرنامەكاندا كرا كۆمپیوتەر دەتوانێت ئەركەكانی دیكەی جێبەجێ بكات، كۆمپیوتەر سێ جۆر بەرنامە لەخۆدەگرێت(مكاوی و علم الدین، ٢٠٠٠، ص٩٨-٩٩):

١.بەرنامەی كارپێكردنی سیستەم Operating Systems: بریتییە لە لیستێك رێنمایی كە رێگە بە بەكارهێنەری كۆمپیوتەر دەدات دەست بگرێت بەسەر میمۆری كۆمپیوتەردا چ بەشێوەی سیدی بێت یان شریت، هەروەها بەسەر پرنتەر و ئامێرەكانی دیكەدا، هەروەها رێگە بە سیستەمی كاركردنی كۆمپیوتەرەكە دەدات بەهاوكاری لەگەڵ بەرنامەكانی دیكەدا، وەكو بەرنامە بەجێهێنەرەكان، كە پێویستە دیزاینی كاركردنی گونجاو بێت لەگەڵ تایبەتمەندییەكانی كۆمپیوتەر و مەبەست و بەكارهێنانەكانیدا، هەندێك كاتیش كاركردنی زیاتر لە سیستەمێك لەناو كۆمپیوتەردا رێگەپێدراوە، بەكارهێنەر ئەو جۆرەیان هەڵدەبژێرێ كە گرنگە بەلایەوە.

٢.بەرنامە كرداریيەكان Applications Programs: ئەم بەرنامانە بە مێشكی كۆمپیوتەر ناودەبرێن و جۆراوجۆرن و لەسەر شریتێكی موگناتیسی یان سیدی رەق یان نەرم هەڵدەگیرێن، دەتوانرێ ئەم بەرنامانە لە رێگەی نووسینگەكانی فرۆشتنی ئامێری كۆمپیوتەرەوە بەدەست بهێنرێن، بەرنامە كرداریيەكان پێكدێن لەبەرنامەكانی:

أ.چارەسەركردنی وشەكان (Word Processing)،

ب. بەرنامەكانی داتابەیس (Databases)

ت.بەرنامەكانی زیرەكی دەستكرد

٣.بەرنامە جێبەجێكارییەكان كە بەكارهێنەر لەكۆمپیوتەردا دەیان نووسێت

•سازاندنی رۆژنامەوانی:

١.چەمكی سازاندن: چەمكی سازاندن شێوازی نوێی وەرگرتووە لەگەڵ دەركەوتنی نووسینی راگەیاندن لە سەرەتای نیوەی سەدەی نۆزدەدا(حداد،٢٠٠٢،ص٦٩) ، سازاندن لەزمانی ئینگلیزیدا بە (Editing) ناودەبرێت لە سازێنەر (Editor) ەوە هاتووە "واتە ئامادەكردنی نووسینەكانی كۆتایی بۆ بڵاوكردنەوە"(ابو زید و عبدالمجید،٢٠٠٠،ص٤). سازاندن لە زمانی عەرەبیدا بە (تحریر) ناودەبرێت كە سەرچاوەی وشەكە لە كرداری (حرر)ەوە وەرگیراوە واتای وشەكانی (العتق، اشده، الغالي و النفیس، اتقان الكتابه) دەگەیەنێت بە واتای (ئازادكردن، بەهێزی، بەنرخ و گرانبەها، كارامەیی نووسیین)، هەروەها لە فەرهەنگی گشتی زمانی عەرەبی دا سازاندن پێداچوونەوەیەكی رەخنە ئامێزە بۆ دەق كە تێیدا بەڵگەنامە لەسەرچاوە جیاوازەكانەوە تێكەڵ بەدەق دەكرێت، بەڵام لە زاراوەدا (د. محمد منیر حجاب) پێی وایە سازاندن هەمیشە بریتییە لە دوو كردار: بیركردنەوە لە لایەك و دەربڕین لە لایەكی تر(حجاب،٢٠٠٤،ص١٢٠)، سازاندن دارشتنێكی تۆكمە و باشە بۆ نووسین بەجۆرێك كە رێساكانی زمانەوانی رەنگ بدەنەوە تێیدا(الربیش،بدون تأريـخ، ص٥).

٢.سازاندنی رۆژنامەوانی: سازاندنی رۆزنامەوانی هەنگاوێكە لە هەنگاوەكانی بەرهەمهێنانی رۆژنامەوانی كە كارێكی رۆژانە یان هەفتانەیە بەپێی ماوەی دەرچوونی رۆژنامەكە سازێنەر هەڵدەستێت بە سازاندنەوە و دارشتنەوەی مادده رۆژنامەوانییەكان كە لە سەرچاوە جیاوازەكانەوە وەرگیراون بۆ ئەوەی لەشێواز و بۆتە و قاڵبی گونجاودا دایانبرێژێتەوە، پاشان پێداچوونەوە و وردبوونەوە لەوەی كە

دایرشتووە(ربیع،٢٠٠٥،ص١٦).

بواری سوود وەرگرتنی سازاندنی ڕۆژنامەنووسی لە تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر:

لەگەڵ دەرکەوتن و گەشەکردنی تەکنەلۆژیای گەیاندنی نوێدا گۆڕانکاری زۆر بەسەر پرۆسەی سازاندنی ڕۆژنامەنووسیدا هاتووە، بەجۆرێك کە پێشتر کاری سازاندن دژوار و ئاڵۆزبووە، پاش ئەوەی کە هەواڵێك ئامادە دەکرا بەڕێگایەکی دەستی لەسەر لاپەڕە و دواتر لەسەر ئامێرێکی کلاسیکی کۆن چاپدەکرا، بەڵام سازێنەری ئەمڕۆ کۆمپیوتەر بەکاردەهێنێت لە سازاندنی هەواڵ و بابەتە ڕۆژنامەوانییەکاندا کە بووەتە شێوەیەکی ئەلیکترۆنی و ئاسان بووە و دەتوانرێت ڕستەی نوێی بۆ زیاد یان کەم بکرێت یان وشە و ڕستەی لێ لاببرێت، هەروەها سازێنەری ڕۆژنامە لەڕێگەی بەکارهێنانی کۆمپیوتەر و لە چوارچێوەی سیستەمی بڵاوکردنەوەی مەکتەبی دەتوانێت هەواڵەکان ئەمباربکات و بگەڕێتەوە بۆی لەهەرکاتێکدا کە بیەوێت ئەمەش بە سازاندنی ئەلیکترۆنی دەناسرێت و لەچوارچێوەی سیستەمێکی تۆڕی جێبەجێدەبێت(الرحبانی، ٢٠١٢، ص١٧٨).

ئەم سیستەمە ڕێگەدەدات بە دڵنیابوونەوە لەوەی کەپێی دەوترێت سازاندن لەڕێگەی گرووپی کارەوە (Work group) کە دەتوانێت دەقێکی ڕۆژنامەوانی ئامادەبکرێت لەلایەن چەندین سازێنەرەوە ئەمەش بە بەکارهێنانی بەرنامەی بڵاوکراوەی مەکتەبی (ئینتەرلیف٦Interleaf) کە ڕێگەدەدات بە چەندین بەکارهێنەر بگەنە هەمان دەق کە پێشتر لەسەر یادگەی کۆمپیوتەرەکە ئەمبارکراوە بۆ هەر دەستکاریکردنێك بەجۆرێك دەقەکە بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی پەرە بەخۆی دەدات هەر کاتێك گۆڕانکاری تێدابکرێت، پێداچوونەوە بەو گۆڕانکارییانەشدا بکرێت لەسەر دەقەکە ئەنجامدراون(خطاب، ٢٠١٠، ص٨١-٨٢).

لەڕێگەی پشت بەستن بەم سیستەمە تۆڕییە کە بە هاوتەریی کاردەکات لەگەڵ سیستەمی بڵاوکردنەوەی مەکتەبی سازێنەر دەتوانێت بەم کارانەی خوارەوە هەستێت(هەمان سەرچاوە، ص٨٢-٨٣):

١.نووسینی بابەتی ڕۆژنامەوانی لەڕێگەی بەکارهێنانی کیبۆرد یان مایکرۆفۆن کە لەڕێگەیەوە دەقەکە بەشێوەی نامەی دەنگی داخڵ دەکرێت کە بەرنامەی ناسینی دەنگ و چارەسازی وشەکان هەڵدەستێت بە وەرگێڕانی بۆ زمانی نووسراو کە ئەتوانرێت بخرێتە سەر دەق مەبەست، پاشان گۆڕانکاری سازاندن لەسەر شاشەی کۆمپیوتەر بە جوڵاندنەوەی وشەکان یان دێڕەکان یان پەڕەگرافەکان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تری دەقەکە، و دیاریکردنی بەشێك لە دەقەکە لەڕێگەی دانانی هێڵ لەژێریدا یان بەرزکردنەوە و نزمکردنەوەی وشە یان بردنی بۆلای ڕاست و چەپ و ناوەڕاستی لاپەڕە و گۆڕینی ماوەی نێوان پەرەگرافەکان.

٢.پێداچوونەوەی زمانەوانی لە بابەتی ڕۆژنامەوانی پاش نووسینی بۆ ڕاستکردنەوەی ئەو هەڵانەی تێیدان بە بەکارهێنانی بەرنامەی هەڵەچنی ڕێنوسی و زمانەوانی (Spelling Checker)، ئەم بەرنامانەش فەرهەنگی ڕێنووسییان تێدایە کە لیستێك لە وشە لەخۆدەگرن کە دەگاتە (٧٢ هەزار) وشە و دەتوانرێت زیادبکرێن بەهۆی بەکارهێنەرەوە، هەروەها هەڵەچنی زمانەوانییان تێدایە کە بەیارمەتی بەکارهێنەر دەتوانرێت دەقەکە ڕێك بکرێت و هەڵە زمانەوانییەکانی چارەسەربکرێت بەبێ گەڕانەوە بۆ هەڵەچنی زمانەوانی لە بەناوبانگترین ئەو بەرنامانەش بەرنامەی (سیبویە)یە بۆ هەڵەچنی زمانەوانی و ڕێنوسی کە ڕاوبۆچوونی پێویست دەخاتە بەردەم بەکارهێنەر بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵە ڕێنوسییەکان کە ڕووبەڕووی دەبێتەوە.

پاشان هەڵەچنی ڕەوانبێژی بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵە ڕەوانبێژییەکان لەچوارچێوەی بەکارهێنانێکی دروستی هەڵەی ڕەوانبێژی، هەروەها ڕاستکردنەوەی خاڵبەندی و ئامارکردنێکی ورد وەك ژمارەی وشە بەکارهێنراوە دووبارەکان کە ئامرازێکی باشە بۆ بەڕێوەبردنی دەق نوسراو بەزمانێکی سادە و بەهێز کە یارمەتیدەرە بۆ گەیشتن بە باشترین دەق لەڕووی زمانەوانی و ڕەوانبێژییەوە.

٣.زیادکردنی زانیاری نوێ لەسەر بابەتی نێو مەلەفەکان یان لابردنی هەندێ زانیاری تێیدا لە وشە و دێڕەکان یان گۆڕانکاری لە ڕێکخستنی برگەی چیرۆکە نووسراوەکە لەپێناو بنیاتنانی دەقەکە، چونکە چیرۆکی ڕۆژنامەوانی وەك زانراوە هەرەمی تایبەت بەخۆی هەیە بۆ سازاندنی پێویستە جێبەجێبکرێت.

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

٤.دەوڵەمەندکردنی دەقی ڕۆژنامەوانی بەوێنەی فۆتۆگرافی یان وێنەی ئاماژەدار یان وێنەی ڕوونکردنەوە ئەگەر پێویست بوو ئەمەش لەڕێگەی هێنانی ئەو وێنانەی لەنێو کۆمپیوتەردان و پیشاندانیان و هەڵبژاردنی وێنەی گونجاو یان داخلکردنی وێنەی ڕاستەوخۆ لەڕێگای سکانەر یان لەڕێگای کێبڵەکانی ترەوە، وەك کامێرای ڤیدیۆ و ژمارەیی یان بنکەی زانیارییەکان لەسەر هێڵ یان لەڕێگەی پەیوەندی هێڵی بە ئەرشیفی وێنەکان لە ڕۆژنامە بۆ گەیشتن بەچەند هەڵبژاردەیەك و هێنانی گونجاوترینیان.

٥.دڵنیابوونەوە لە ڕاستی ڕووداو و ژمارە و مێژوویی دۆکیۆمێنتارییەکە کە دەقە ڕۆژنامەوانییەکە دەیگرێتەخۆی ئەمەش بەدڵنیابوونەوە لە ڕاستی داتاکانی ئەوکەسانە و شوێنەکانیان لەڕێگەی پەیوەندیی تۆڕی بە ئەرشیفی ڕۆژنامەی ئەلیکترۆنی یان لەڕێگەی پەیوەندیی ڕاستەوخۆ لەسەر هێڵ کە تۆمارە ڕەسمی و حکومی و دۆکیۆمێنتە گشتییەکان لەخۆدەگرێت کە لەسەر تۆڕەکە هەن.

٦.سیستەمی سازاندنی ئەلیکترۆنی تۆڕی دەتوانێت سازێنەر یان سازێنەری بەرپرس لە سازاندنەوەی دووبارە ئاگاداربکاتەوە کە بابەتی تر هەیە هاوشێوەی ئەمەیە لەلایەن چەند سەرچاوەیەکی دیکەوە نێرراوە بەهەمان ڕێگەش نووسراوە، پاشان ناردنی بۆ ژووری هەواڵ بۆئەوەی پێکەوە گرێ بدرێن و بکرێن بەیەك دەق یان ئەوکارەی کەپێی دەوترێت (پشتوێنی هەواڵی کۆکراوە) بۆ چەند لاپەڕەیەکی دیاریکراو پاشان ناونیشان و وێنەیەکی گونجاوی بۆ هەڵبژێرێت کە سازێنەر دەتوانێت چاکترینیان دیاری بکات (بەبێ ئەوەی لەسەر مێزی نوسینگەکەی هەستێت) بە بەکارهێنانی کۆمپیوتەر.

ڕوونە کە کاری سازاندن پەرەیسەندووە بەهۆی پشتبەستنی سازێنەری ڕۆژنامە بە تەکنەلۆژیای سەردەم، پێشتر سازێنەر هەڵدەستا بە کۆکردنەوەی ئەرکەکانی سازاندن و بەجێگەیاندنیان لەڕێگەی خوێندنەوەی لاپەڕەکانەوە، لەکاتێکدا کە یارمەتیدەرە ئەلیکترۆنییەکان هاتنە نێوکارەکەیەوە یارمەتی سازێنەر دەدەن بۆ کۆنترۆڵکردنی هەموو کردارە تەقلیدییەکان.

لەم ساڵانەی دوایدا بەکارهێنانی کۆمپیوتەری زۆر بچووك بڵاوبوویەوە لەوانەش کۆمپیوتەری کەسی تایبەت بەکاری ڕاگەیاندن و کۆمپیوتەری فرە فرمان وەك کۆمپیوتەری دیجیتاڵی(البكری، ٢٠٠٣، ص٨٩-٩٠).

پیشەسازی بڵاوکردنەوەی چاپکراو لەماوەی ساڵانی حەفتا و هەشتاکاندا پەرەیسەند و گەشەسەندنی زیاتری بەخۆوە بینی و کاریگەرێتییەکانی قوڵتربوویەوە لەچاو گەشەسەندنەکانی پیشەسازی بڵاوبوونەوە لەکاتی داهێنانی چاپخانەوە تاوەکو سەرەتای حەفتاکان، بەجۆرێك بووتە شۆڕشی پەیوەندی سێیەم لەمێژووی مرۆڤایەتی بەپێی بۆچوونی زانای پەیوەندی بەریتانی بەناوبانگ (ئەنتۆنی سمس)، شۆڕشی یەکەم لەمێژووی پەیوەندی مرۆڤایەتی بریتییە لە داهێنانی نووسین، دووەم داهێنانی چاپخانەیە، تەکنەلۆجیای زانیارییەکان هات بەهۆی کۆمپیوتەرەوە بۆئەوەی شۆڕشی سێیەم لەپەیوەندیدا ڕووبدات (علم الدين،٢٠٠٤ ، ص٩٤(

لەوکاتەوەی کە کۆمپیوتەر بووەتە ڕەگەزێکی سەرەکی لە هەموو بوارەکانی ژیانەدا ڕۆژنامە یەکەم بوار بووە کە سوودی لێ بینیوە، ڕۆژنامەنووسانیش لە دەستە یەکەمینەکانن کە توانیویانە سوود لە تایبەتمەندی و لایەنە باشەکانی کۆمپیوتەر وەربگرن لە بوارە جۆراوجۆرەکاندا کە لەڕێگەیەوە پیشەسازی ڕۆژنامەوانی پەرەیسەندووە و لەچەند بوارێکی کردەیی و جێبەجێکردنێکدا بەکارییهێناوە وەك ئەمانەی خوارەوە:

١.چارەسەرکردنی وشەکان (Word Processing): لەم دواییانەدا کۆمەڵێك بەرنامە دەرکەوتن کە دەتوانرێت بەکاربهێنرێن لەهەندێك لایەنی چارەسەری سازاندنی ڕۆژنامەنوسی بۆ دەقی ڕۆژنامەوانی لە گرنگترینیان بەرنامەی (سیبویه) کە هەڵدەستێ بە چەندین ئیش لەوانە: چاککردنەوەی هەڵەی زمانەوانی، هەڵەچنی، خاڵبەندی، کە یەکێکن لە لایەنە سەرەکییەکانی پرۆسەی سازاندنی ڕۆژنامەوانی بەتایبەتی لەکاتی بەرزبوونەوەی ئاستی زانستی خوێنەران و ئارەزوویان بۆ خوێندنەوەی ئەو ڕۆژنامانەی کە ڕاست و ڕوونن لەڕووی زمانەوانییەوە. (مكاوى و علم الدين، ٢٠٠٠، ص٩٨-٩٩)

ئەم بەرنامەیە ڕێگە بە چارەسەرکردنی وشە نووسراوەکان دەدات زۆر پێشکەوتووتر و خێراتر لە ئامێری چاپ (Type writer)، کاتێك دەقەکان چاپدەکات بە بەکارهێنانی "تابلۆی چارەسەری وشەکان" دەقە چاپکراوەکە لەسەر شاشەیەکی چاودێر پیشاندەدات، پاشان ئەم

دەقە لە یادگەی کۆمپیوتەرەکەدا ئەمباردەبێت، دەتوانرێت هەر گۆڕانکارییەك لەسەر دەقە چاپکراوەکە بە ئاسانی ئەنجامبدرێت لەڕێگەی دووبارە چاپکردنەوە و ڕاستکردنەوەی هەڵەکان پێش ناردنی زانیارییەکان بۆ ناو کۆمپیوتەرەکە بە گواستنەوەی دەقە چاپکراوەکە - لەڕێگەی پرنتەرەوە- بۆ سەر کاغەز (مکاوی و السید،٢٠٠٦، ل٧١-٧٢).

ئەم بەرنامەیە توانای جێبەجێکردنی چەند کارێکی هەیە ئەکەر فەرمانی پێبکرێت لەوانەش(خلیل و اللبان، ٢٠٠٠،ص٧٧-٧٨):

١.دیاریکردنی ناونیشانی ڕۆژنامەوانی گونجاو بۆ دەقە ڕۆژنامەوانییەکە بە هەموو ژانرەکانییەوە (هەواڵ، ڕاپۆرت، ڕێپۆرتاژ، وتار...).

٢.دانانی کورتکراوەی گونجاو لەناو هەموو دەقە ڕۆژنامەوانییەکەدا کە ئەمانە دەگرێتەوە:

أ.کورتکراوەی وشە، بەتایبەتی لەنێو سەردێڕدا.

ب.کورتکراوەی ڕستە، بەتایبەتی لەنێو پێشەکیدا.

ت.کورتکراوەی برگەکان لەناو هەموو دەقەکەدا.

٣.ڕاستکردنەوەی زمانەوانی و شێوازی لە دەقەکەدا کە بگونجێت لەگەڵ ڕێزمان و تایبەتمەندییەکانی نووسینی ڕۆژنامەوانی و داواکارییە تایبەتمەندەکانی هونەری ڕۆژنامەوانی.

٤.جێبەجێکردنی هەندێك ڕێکخستنی شێوەیی لەدەق ڕۆژنامەوانی لە گرنگترینیان:

أ.دابەشکردنی دەق بەسەر برگەکاندا.

ب.دڵنیابوون لە وردیی بەکارهێنانی خاڵبەندی لەشوێنی پێویستی نێو دەقدا.

٥.دیاریکردنی وێنەی گونجاو بۆ بابەتە ڕۆژنامەوانییەکە.

٢. بڵاوکراوەی مەکتەبی (Desktop Publishing):چەمکی بڵاوکراوەی مەکتەبی (Desktop Publishing-DTP) ئاماژەیە بۆ بەکارهێنانی کۆمپیوتەر و بەرنامەکانی لە بەرهەمهێنانی ڕۆژنامەدا، کە کاریگەرێتیی لەسەر شێوازی کارکردن لە ڕۆژنامە و بەرهەمهێنانیدا هەیە یان لەسەر ئاستی چۆنیەتی هەڵگرتنی بابەتە بڵاوکراوەکان لە ڕۆژنامەدا بە ئامانجی دووبارە بەکارهێنانەوەیان لەکاتی پێویستدا وەك سەرچاوەیەك لە سەرچاوەکانی زانیاری سەرەتایی کەڕێگە بە دەرهێنەری ڕۆژنامە دەدات کۆپییەکی لە ڕۆژنامەکە هەبێت لەسەر شاشە بەو شێوەیەی کە دەیەوێت چاپی بکات لەسەر کاغەز، و دەشتوانێت بە ئاسانی هەر گۆڕانکارییەك کە بیەوێت ئەنجامی بدات لەسەر شاشە، ئەمەش بووەهۆی گەشەدان بە پیشەسازی چاپەمەنی و بڵاوکردنەوە، بەجۆرێك کە ئەم کارە پێشتر پارەیەکی زۆری تێدەچوو دەدرا بە کۆمپانیاکانی (گرافیك)، بەشە سەرەکییەکان لە سیستەمی بڵاوکردنەوەی مەکتەبی ئەمانەن: (کۆمپیوتەر، چاپخانەی لەیزەری، بەرنامەی بڵاوکراوەی مەکتەبی)، ئەمڕۆ سیستەمی بڵاوکراوەی مەکتەبی خاوەنی تەکنیکێکی باڵایە کە ئەویش ئامرازی (سکانەر و مۆدۆم) ە بۆ گۆڕینی ئاماژەکان. (العلیان، ٢٠٠٥، ص٢٩).

توێژەر بە پێویستی دەزانێت ڕوونکردنەوە بدات لەسەر جیاوازی نێوان بەکارهێنانی کۆمپیوتەر وەك ئامێرێك بۆ نووسینی بابەتە ڕۆژنامەوانییەکان، هەروەها بەکارهێنانی کۆمپیوتەر وەك بەرهەمهێنی بابەتە ڕۆژنامەوانییەکان بەجۆرێك لە یەکەمیاندا سازێنەر هەڵدەستێ بە چاپکردنی بابەتە ڕۆژنامەوانییەکان لێرەدا کۆمپیوتەر تەنها ئەرکی چاپکردن جێبەجێدەکات، بەڵام لەحاڵەتی دووەمدا کۆمپیوتەر سەرەڕای چاپکردن هەڵدەستێ بە جێبەجێکردنی ئەو کردارانەی کە پەیوەستن بە دیزاینی ڕۆژنامە و دەرهێنان و دابەشکردنی بابەتە ڕۆژنامەوانییەکان لە دەق و وێنە و هێڵکاری لەناو پەڕەکاندا (شیخانی، ٢٠١٠،ص٤٥١)

دەتوانرێت سێ تێڕوانینی سەرەکی بۆ بەکارهێنانی کۆمپیوتەر بۆ سازاندنی ڕۆژنامەی چاپکراو وێنا بکرێت، هەموو تێڕوانینەکان لایەنێك و ئەرکێکی بنەڕەتیان لەبواری سازاندندا هەیە کە ئەمانەن(خلیل،١٩٩٧، ص١٧٨):

أ. تێڕوانینێ کە کۆمپیوتەر وەك ئامێرێکی (Hardware): بەکاردەهێنرێت لە بەڕێوەبردنی کاری سازاندنی ڕۆژنامەوانی لەنێو ڕۆژنامەدا، پەیوەست بەم تێڕوانینەوە لەبواری سازاندنی ئەلیکترۆنیشدا.

ب. تێڕوانینێ کە کۆمپیوتەر وەك ئامرازێکی گەیاندنی تۆڕی (Telecommunication Network) کە دەتوانێت بگاتە سەرچاوەی زانیاری جۆراوجۆر لەسەر ئاستی چەندێتی و چۆنیەتی، پەیوەست بەم تێڕوانینە بەکارهێنانی کۆمپیوتەرە لە پاڵپشتی رووماڵی رۆژنامەوانی بۆ بابەتێك لەکاتی سازاندنیدا.

ت. تێڕوانینێ کە کۆمپیوتەر وەك بەرنامە (Software): پاکێج و لێهاتوویی سیستەم ئەتوانێت چەندین کرداری سازاندنی مێشکی کە سازێنەر بەکاریدەهێنێت ئەنجامبدات، پەیوەست بەم تێڕوانینە بەکارهێنانی کۆمپیوتەرە لە سازاندنی maddە رۆژنامەوانییە چاپکراوەکاندا بەبێ سازێنەر.

هەنگاوەکانی تێپەڕبوونی مادده سازێنراوەکە لە حاڵەتی پشتبەستن بە گەیەنەرە ناوخۆییەکان کە لەنێو تۆڕی ناوەندییدا ئەبێت ئەمانەن(عبده،بدون تأريـخ،ص٣٣):

١.سازێنەر هەڵدەستێت بە نووسینی بابەت لەسەر شاشەیەك کە بەستراوەتەوە بە ئامرازێکی ناوەندی دیکە لەڕێگەی تۆڕێکی ناوخۆییەوە کە دەکرێت ئاماژەبێت بە شاشەیەکی بینراو (VDT) یان شاشەیەك کە بەسترابێت بە کیبۆردەوە.

٢.بابەتی رۆژنامەوانی کە لەچەندین لاوە هاتووە کۆدەکرێتەوە بەهۆی کۆمپیوتەری ناوەندییەوە (Central Computer) لەکاتی بوونی هەر راستکردنەوەیەك لەهەر بابەتێکی رۆژنامەوانی دیاریکراودا، راستەوخۆ (Online) دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی سازێنەر دەستکاری بکات.

٣.لە حاڵەتی راستکردنەوەدا دووبارە کۆپییەکی کۆتایی دەگەڕێتەوە بۆ کۆمپیوتەری ناوەندی بۆ دانانی لە شێوەیەکی گونجاودا تا بخرێتە مەلەفی گشتییەوە کە ئاسان بێت بۆ بەکارهێنان بۆ سەرجەم بەشەکان بۆ هەستان بە کارێکی پەیوەست بەوەوە.

بەڕێوەبردنی کاری سازاندن بەم شێوەیە بڕێکی زۆر لە نەرمی و خێرایی و لێهاتوویی تێدایە لەکارکردن لەڕێگای چاککردنی توانای ئەم شێوازانەوە(خليل ، ١٩٩٧،ص١٨١):

أ.شێوازی چاککردن: ئەمەش بە گەڕاندنەوەی کۆپییەکی بابەتە رۆژنامەوانییەکە لە کۆمپیوتەری ناوەندییەوە پاش گێڕانەوەی بۆ بەرپرسی سازاندن کە لەسەریەتی گۆڕانکاری پێویستی تێدابکات، پاشان بەخێرایی بیگەڕێنێتەوە بۆ کۆمپیوتەری سەرەکی کە تێیدا بابەتی رۆژنامەوانی کۆدەکرێتەوە، لێرەدا کردارەکانی گۆڕانکاری بەخێرایی و بەئاسانی جێبەجێدەکرێن بە سوودوەرگرتن لەو توانایەی کە بەرنامەی جێبەجێکاری وشەکان هەیەتی.

ب.شێوازی سوودوەرگرتنی راستەوخۆ لە ئەرشیف: سازێنەر دەتوانێت لەڕێگای پەیوەندییەکی خێرای بەردەستەوە ببەسترێت بە ئەرشیفەوە بۆ گەیشتن بە هەندێك زانیاری کە یارمەتیدەرە بۆ ئامادەکردن و سازاندنی بابەتی رۆژنامەوانی بە ئاستێکی زۆر بەرز.

ت.شێوازی گەڕاندنەوەی کۆتایی بابەتەکە لەسەر لاپەڕە: سازێنەر دەتوانێت بابەتی رۆژنامەوانی لەشێوەی کۆتایدا ببینێت لە بەشی بەرپرسی هونەری و پێشنیاری گۆڕانکاریکردن تێیدابکات بۆ ئەنجامدانی گۆڕانکاری تا بابەتەکە بەپێزبێت.

پ.شێوازی ئەرشیفکردنی راستەوخۆی بابەتێك: هەرکاتێك بابەتێکی رۆژنامەوانی گەیشتە شێوەی کۆتایی ئەتوانرێت کۆپییەکی لە مەلەفی تایبەتی بنێررێت بۆ ئەرشیفی رۆژنامەکە.

ج.شێوازی بڵاوکردنەوەی ئەلیکترۆنی: ئەگەر رۆژنامەنووس بیەوێت دەتوانێت کۆپییەکی ئەلیکترۆنی لە هەموو یان هەندێك لە بابەتە رۆژنامەوانییەکانی بەشێوەیەکی راستەوخۆ لەڕێگەی کۆمپیوتەری مەرکەزییەوە بڵاوبکاتەوە کە بابەتە رۆژنامەوانییەکەی تێداکۆکراوەتەوە، لەکاتێکدا کە ئەم کۆمپیوتەرە بەسترابێتەوە بە تۆڕێکی فراوانەوە (WAN wide area network) و بگەیەنرێت بەدەرەوەی رۆژنامەکە.

ح.شێوازی هاوکاری نێوان سازێنەر و سەرجەم ئەندامانی رۆژنامە: شێوازی کلاسیکی بۆ کاری سازێنەر لەڕێگەی کاغەزەوە رێگربوو بۆ گرتنەبەری رێگاکانی تر کە بابەتی رۆژنامە ئاسان دەکات، پاشان بینیی سازاندنی بەشی بەشێوەیەکی زۆر، بەڵام لە حاڵەتی سازاندنی ئەلیکترۆنی کە لە چوارچێوەی سیستەمێکی تۆڕیدا بابەتەکە جیاوازە بەجۆرێك کە تێڕوانینی سازێنەر زیاتر گشتگیرە، ئەوەی بەسەر سازێنەردا جێبەجێدەبێت لەم کارەدا بەسەر لایەنەکانی دیکەی رۆژنامەکەشدا جێبەجێدەبێت.

بەکورتی تەکنەلۆژیای گەیاندنی نوێ بەگشتی توانیویەتی ڕۆڵێکی گرنگ لە هەموو قۆناغەکانی پیشەسازی و بەرهەمهێنان و دەرچوواندنی ڕۆژنامەوانیدا بگێڕێت، بەتایبەتی ئامێری کۆمپیوتەر لەسەرەتای شەستەکانی سەدەی بیستەمەوە تاوەکو ئێستا کاریگەرێتییەکی زۆری لە قۆناغەکانی سازاندنی ڕۆژنامەوانیدا بەجێهێشتوە، بەجۆرێك کە دەتوانرێت بوترێت بەبێ بوونی ئەم ئامێرە کاری سازاندن ئاڵۆز و دژوار بووە، بەڵام لەئێستادا بە هۆی بوونی بەرنامە تایبەتمەندەکانییەوە شۆڕشێکی گەورەی لەم بوارەدا دروستکردووە و توانیویەتی گۆڕانکاریی و ئاسانکارییەکی زۆر لەپرۆسەکەدا بکات، سەرەنجام وایکردووە کە سازێنەری ڕۆژنامە بە کات و ماندوبوونێکی کەم سازاندنێکی ورد و بێکەموکوری پێشکەشبکات.

سێیەم: خستنەڕوی ئەنجامەکانی بەشی مەیدانی و شیکارکردنیان

ڕادەی بەکارهێنانی جۆرەکانی کۆمپیوتەر لەکاری سازاندنی ڕۆژنامەوانیدا

لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) دا کۆمپیوتەری جۆری (دیسکتۆپ) بەشێوەیەکی (بەردەوام) لەلایەن سازێنەرانەوە بەکاردەهێنرێت، بەڵام سازێنەرانی ڕۆژنامەی (ئاوێنە) بەشێوەیەکی (بەردەوام) کۆمپیوتەری جۆری (لاپتۆپ) بەکاردەهێنن،ئەمەشدەبێتە خاڵی جیاواز و دیاری نێوان هەردوو ڕۆژنامەکە،توێژەر وایدەبینێت کەبەکارهێنانی ئامێری (کۆمپیوتەر) لەکاری سازاندنی ڕۆژنامەوانیدا بەشێوەیەکی بەردەوام ئەوە دەردەخات کە شێواز و چۆنیەتی ئەنجامدانی کاری ڕۆژنامەوانی بەگشتی و سازاندن بەتایبەتی گۆڕاوە، بەجۆرێك کە لە ئێستادا زیاتر پشت بە تەکنەلۆژیای (کۆمپیوتەر) دەبەسترێت بەراورد بە ڕابردوو کە بەشێوەیەکی مەیدانی زۆرینەی کارە ڕۆژنامەوانییەکان ئەنجامدەدران.

خشتەی(١)

ڕادەی بەکارهێنانی جۆرەکانی کۆمپیوتەر لە کاری سازاندنی ڕۆژنامەوانیدا

برگەکان		کوردستانی نوێ					ئاوێنە					کۆی گشتی				
		بەردەوام	هەندێکجار	بەدەگمەن	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوەرەیی	بەردەوام	هەندێکجار	بەدەگمەن	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوەرەیی	بەردەوام	هەندێکجار	بەدەگمەن	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوەرەیی
کۆمپیوتەر(دیسکتۆپ)	د	١٤	٣	١	٢،٧٢	٠،٥٧٥	٥	٠	١	٢،١٦	٠،٨١٦	١٩	٣	٢	٢،٧٠	٠،٦٢٤
	٪	٧٧،٨	١٦،٧	٥،٦			٨٣،٣	٠	١٦،٧			٧٩،٢	١٢،٥	٨،٣		
لاپتۆپ	د	٥	١١	٢	٢،١٧	٠،٦١٨	٦	٠	٠	٣	٠	١١	11	2	٢،٣٧	٠،٦٤٦
	٪	٢٧،٨	٦١،١	١١،١			١٠٠	٠	٠			٤٥،٨	٤٥،٨	٣ ،٨		

بەکارهێنانی جۆرەکانی کۆمپیوتەر لە سازاندنی ڕۆژنامەوانیدا

بەکارهێنانی کۆمپیوتەر جۆری (دیسکتۆب) لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە) دا بەیەکێك لە گرنگترین ئامرازەکانی سازاندنی ڕۆژنامەوانی دادەنرێت کە بەرێژەی (٨٧,٥٪)، جیاوازی لە ڕێژەی بەکارهێنانی کۆمپیوتەری (لاپتۆب) دەبێتە خاڵی جیاوازی نێوان هەردوو ڕۆژنامەکە بەجۆرێك لە ڕۆژنامەی (ئاوێنە)دا ڕێژەکە زیاترە، ئەمەش بەهۆی جیاوازی لە خولی دەرچوونی نێوان ڕۆژنامەکانە بە شێوەی ڕۆژانە و هەفتانە بەوپێیەی کە سازێنەرانی ڕۆژنامەی ئاوێنە بۆ ئامادەکردنی بابەتەکانیان زۆر پەیوەست نین بە ئامادەبوونیان لەنێو دەزگاکەیاندا و زیاتر کۆمپیوتەری کەسی (لاپتۆب) بەکاردەهێنن

توێژەر هۆکاری زۆری بەکارهێنانی کۆمپیوتەری جۆری (دیسکتۆب) و (لاپتۆب) لەهەردوو ڕۆژنامەکەدا بۆئەوە دەگەڕێنێتەوە کە کاری سازاندنی ڕۆژنامەوانی لەکارێکی میکانیکیی دەستییەوە بۆ کارێکی ئەلیکترۆنی گۆڕاوە، بەهۆی ئامرازی کۆمپیوتەرەوە بەجۆرێك کە لە سەرجەم قۆناغەکانی کاری سازاندندا بەکاردەهێنرێت و ئاسانکاری وخێراییەکی زۆر بە پرۆسەکەش دەبەخشێت، سەرەڕای ئەوەش بەکارهێنانی ئینتەرنێت و تۆڕەکانی پەیوەندیکردن بەهۆیەوە ئاسانتردەبێت، بەوپێیەی ڕۆژنامەنوسان لەدەزگاکانی کارکردندا زیاتر کارەکانیان ئەنجامدەدەن و کۆمپیوتەری دابینکراویش لەجۆری (دیسکتۆب)ە هەربۆیە زۆرترین بەکارهێنانی هەیە بەراورد بە (لاپتۆب).

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

خشتەی (٢)

بەکارهێنانی جۆرەکانی کۆمپیوتەر لەکاری سازاندنی ڕۆژنامەوانیدا

برگەکان		کوردستانی نوێ					ئاوێنە					کۆی گشتی				
		پلەیەکی زۆر	پلەیەکی مامناوەند	پلەیەکی کەم	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوەری	پلەیەکی زۆر	پلەیەکی مامناوەند	پلەیەکی کەم	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوەری	پلەیەکی زۆر	پلەیەکی مامناوەند	پلەیەکی کەم	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوەری
دیسکتۆب	د	١٦	١	١	٢،٨٣	٠،٥١٤	٥	٠	١	٢،٦٧	٠،٨١٨	٢١	١	٢	٢،٧٩	٠،٥٨٨
	٪	88.9	5.6	5.6			83.3	٠	١٦،٧			٨٧،٥	٣،٢	٨،٣		
لاپتۆب	د	٨	٧	٣	٢،٢٨	٠،٧٥٢	٣	٢	١	٢،٣٣	٠،٨١٦	١١	٩	٤	٢،٢٩	٠،٧٥٠
	٪	44.4	38.9	16.7			٥٠	33.3	١٦،٧			٤٥،٨	٣٧،٥	١٦،٧		

هۆکارەکانی بەکارهێنانی کۆمپیوتەر لە سازاندنی ڕۆژنامەوانیدا

سازێنەرانی ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە) ئامرازی کۆمپیوتەر بە (پلەیەکی زۆر) بۆ گەیشتن بە سەرچاوەکانی هەواڵ و نوسینی دەقەکان و سازاندنیان بەکاردەهێنن، هەروەها بە (پلەیەکی کەم) کۆمپیوتەر بۆچارەسەرکردنی وشەکان، بڵاوکراوەی مەکتەبی، دیزاین و گۆڕانکاری وێنەکان و هێڵکاری و برگەکانی ڕوونکردنەوە بەکاردەهێنن. لە بەرامبەردا بەکارهێنانی کۆمپیوتەر بۆ مەبەستەکانی دیکە بە ڕێژەی جیاواز خاڵی جیاوازی نێوانیانە.

توێژەر هۆکاری زۆری بەکارهێنانی کۆمپیوتەر بۆ (گەیشتن بە سەرچاوەکانی هەواڵ) بۆ کەمبوونەوەی پەیامنێران دەگەڕێنێتەوە بەهۆی کاریگەرێتیی تەکنەلۆژیای گەیاندنی نوێ و دروستبوونی قەیرانی دارایی بەراورد بە ڕابردوو، ئەمەش بەهۆی کەمی ستافی ڕۆژنامەکە و بەکارهێنانی کۆمپیوتەر وەك ئامرازێك بۆ پەیوەستبوون بە ئینتەرنێتەوە بەمەبەستی گەیشتن بە سەرچاوەکانی هەواڵ و خێرایی لە دەستکەوتنی زانیارییەکاندا.

خشتەی(٣) هۆکارەکانی بەکارهێنانی کۆمپیوتەر لە سازاندنی ڕۆژنامەنوسییدا

برگەکان		کوردستانی نوێ					ئاوێنە					کۆی گشتی				
		پلەیەکی زۆر	پلەیەکی مامناوەند	پلەیەکی کەم	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوەری	پ. زۆر	پلەیەکی مامناوەند	پلەیەکی کەم	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوەری	پلەیەکی زۆر	پلەیەکی مامناوەند	پلەیەکی کەم	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوەری
بۆ گەیشتن بە سەرچاوەکانی هەواڵ	د	١٧	١	٠	2.94	٠،٢٣٦	٦	٠	٠	٣	٠	٢٣	١	٠	٢،٩٥	٠،٢٠
	٪	٩٤،٤	٥٦	٠			١٠٠	٠	٠			٩٥،٨	٤،٢	٠		
بۆ ئەمبارکردنی دەق و گێڕانەوەی	د	١٤	٣	١	2.72	5750	٥	١	٠	٢،٨٣	408	١٩	٤	١	٢،٧٥	٠،٥٣
	٪	٧٧،٨	١٦،٧	٥،٦			٨٣،٣	١٦،٧	٠			٧٩،٢	١٦،٧	٤،٢		
چارەسەرکردنی وشەکان	د	١٠	٢	٦	2.22	٠،٩٣٤	٣	١	٢	٢،١٧	٠،٩٨٣	١٣	٣	٨	٢،٢٠	٠،٩٣
	٪	٥٥،٦	١١،١	٣٣،٣			٥٠	١٦،٧	٣٣،٣			٥٤،٢	١٢،٥	٣٣،٣		
بڵاوکراوەی مەکتەبی	د	٦	٩	٣	٢،١٧	707	٢	٢	٢	٢	894	٨	١١	٥	٢،١٢	٠،٧٤
	٪	٣٣،٣	٥٠	١٦،٧			٣٣،٣	٣٣،٣	٣٣،٣			٣٣،٣	٤٥،٨	٢٠،٨		
دیزاین و گۆڕانکاری وێنەکان و هێڵکاری و برگەکانی ڕوونکردنەوە	د	١٢	٤	٢	2.56	705	٤	٠	٢	٢،٣٣	1.033	١٦	٤	٤	٢،٥٠	٠،٧٨
	٪	٦٦،٧	٢٢،٢	11.1			66.7	٠	33.3			66.7	١٦،٧	١٦،٧		
پەیوەندیکردنی ڕاستەوخۆ بە بنکەی زانیارییەکان	د	٦	١١	١	٢،٢٨	575	٢	٣	١	٢،١٧	٠،٧٥٣	8	١٤	٢	٢،٢٥	٠،٦٠
	٪	٣٣،٣	٦١،١	5.6			٣٣،٣	٥٠	١٦،٧			٣٣،٣	٥٨،٣	٨،٣		
بۆ نووسینی دەقەکان و سازاندنیان	د	١٥	٣	٠	٢،٨٣	٠،٣٨٣	٥	٠	١	٢،٨٣	٠،٨١٦	٢٠	٣	١	٢،٧٩	٠،٥٠
	٪	٨٣،٣	١٦،٧	٠			٨٣،٣	0	١٦،٧			٨٣،٣	١٢،٥	٤،٢		
بۆ پاڵپشتی لە ڕوومالّی ڕۆژنامەدا	د	١٤	٢	٢	2.67	٠،٦٨٦	٤	١	١	٢،٥٠	٠،٨٣٧	18	٣	٣	٢،٦٢	٠،٧١
	٪	٧٧،٨	١١،١	١١،١			66.7	١٦،٧	١٦،٧			٧٥	١٢،٥	١٢،٥		
بەکارهێنانی بەرنامەی لێهاتوویی لە سازاندنی بابەتەکانی ڕۆژنامەدا	د	٨	٧	٣	٢،٢٨	٠،٧٥٢	٣	٢	١	٢،٣٣	٠،٨١٦	١١	٩	٤	٢،٢٩	٠،٧٥
بەکارهێنانی بەرنامەی لێهاتوویی لە سازاندنی بابەتەکانی ڕۆژنامەدا	٪	٤٤،٤	٣٨،٩	١٦،٧	٢،٢٨	٠،٧٥٢	٥٠	٣٣،٣	١٦،٧	٢،٣٣	٠،٨١٦	٤٥،٨	٣٧،٥	١٦،٧	٢،٢٩	٠،٧٥
بۆ کارپێکردنی ئینتەرنێت و پەیوەندیکردنی بە سەنتەرەکانی زانیاری یان ئامرازە جیاوازەکانی ڕاگەیاندن	د	١٤	١	٣	٢،٦١	٠،٧٧٨	٣	٢	١	٢،٣٣	٠،٨١٦	١٧	٣	٤	٢،٥٤	٠،٧٧
بۆ کارپێکردنی ئینتەرنێت و پەیوەندیکردنی بە سەنتەرەکانی زانیاری یان ئامرازە جیاوازەکانی ڕاگەیاندن	٪	٧٧،٨	٥،٦	١٦،٧	٢،٦١	٠،٧٧٨	٥٠	٣٣،٣	١٦،٧	٢،٣٣	٠،٨١٦	٧٠	١٢،٥	١٦،٧	٢،٥٤	٠،٧٧
بۆ پەیوەستکردنی بە تەواوی ئامێرە بەکارهاتووەکانی دیکە لە پرۆسەی سازاندندا	د	٧	٧	٤	٢،٩٤	٠،٢٣٦	١	٢،٣٣	٠،٨١٦	٢،٣٣	٠،٨١٦	٥	٢،٢٠	٠،٧٧	٢,٢٠	٠,٧٧
بۆ پەیوەستکردنی بە تەواوی ئامێرە بەکارهاتووەکانی دیکە لە پرۆسەی سازاندندا	٪	٣٨،٩	٣٨،٩	22.2	٢،٩٤	٠،٢٣٦	٥٠	33.3	١٦،٧	٢،٣٣	٠،٨١٦	٤١،٧	٣٧،٥	٢٠،٨	٢,٢٠	٠,٧٧

بەکارهێنانی بەرنامەکانی کۆمپیوتەر

سازێنەرانی ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە) بە (پلەیەکی زۆر) بەرنامەی (مایکرۆسۆفت وۆرد) بۆ سازاندنی بابەتە ڕۆژنامەوانییەکان بەکاردەهێنن، پێدانی (پلەیەکی کەم) بە هەریەك لە بەرنامەکانی (ڕۆژنامەوانی بۆ پیشاندان وپەیوەندی لەنێوان دەرهێنەر و ڕۆژنامەنووسدا، هەڵەچنی زمانەوانی و بەڕێوەبردنی کاری سازاندن) خاڵی جیاوازی نێوانیان دەبێت.

توێژەر وایدەبینێت کە بەرنامەی تایبەت بەزمانی کوردی بۆ سازاندن و ڕێکخستنی بابەتە ڕۆژنامەوانییەکان و هەڵەچنی ڕێنوسی و زمانەوانی

بوونی نییە ئەمەش وادەکات بەرنامەی (مایکرۆسۆفت) زۆرترین بەکارهێنانی هەبێت، بۆ نووسینی دەقە ڕۆژنامەوانیەکان و سازاندنەوەیان لەلایەك و بۆ مەبەستی پێداچوونەوەی زمانەوانەوانی و هەڵەچنی ڕێنوسیش لەلایەکی دیکەوە.

خشتەی (٤)

بەکارهینانی بەرنامەکانی کۆمپیوتەر

برگە		کوردستانی نوێ					ئاوێنە					کۆی گشتی				
		پلەیەکی زۆر	پلەیەکی مامناوەند	پلەیەکی کەم	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوەری	پلەیەکی زۆر	پلەیەکی مامناوەند	پلەیەکی کەم	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوەری	پلەیەکی زۆر	پلەیەکی مامناوەند	پلەیەکی کەم	ناوەندی ژمێرەیی	لادانی پێوەری
بەرنامەی چاەرەسەرکردنی وشەکان (Microsoft word)	د	١٦	٢	٠	2.89	302	٦	٠	٠	3	0	٢٢	٢	٠	٢،٩١	٠،٢٨
	٪	٨٨،٩	١١،١	٠			١٠٠	٠	٠			٩١،٧	٨،٣	٠		
بەرنامەی هەڵەچنی ڕێنوسی (Spelling Checker)	د	٦	٧	٥	2.06	802	١	٣	٢	٨٣,1	٠،٧٥٣	٧	١٠	٧	٢	٠،٧٨
	٪	٣٣،٣	٣٨،٨	٢٧،٨			١٦،٧	٥٠	٣٣،٣			٢٩،٢	٤١،٧	٢٩،٢		
بەرنامەی هەڵەچنی زمانەوانی (سيبوية)	د	٢	٨	٨	١،٦٧	٠،٦٨٦	١	١	٤	١،٥٠	٠،٨٣٧	٣	١٠	١١	١،٦٦	٠،٧٠
	٪	١١،١	٤٤،٤	٤٤،٤			١٦،٧	١٦،٧	٦٦،٧			١٢،٥	٤١،٧	٤٥،٨		
بەرنامەی (Adobe reader) بۆ خوێندنەوەی مەلەفەکان بە (Pdf)	د	٦	٩	٣	٢،١٧	٠،٧٠٧	٣	١	٢	٢،١٧	٠،٩٨٣	٩	١٠	٥	٢،١٦	٠،٧٦
	٪	٣٣،٣	٥٠	١٦،٧			٥٠	١٦،٧	٣،٣			٣٧،٥	٤١،٧	٢٠،٨		
بەرنامەکانی چارەسەری وێنەکان (اليستريتورAdob.Photoshop (picasa0lightroom٠	د	٤	٥	٩	١،٧٢	٠،٨٢٦	١	3	٢	١،٨٣	٠،٧٥٣	٥	٨	١١	١،٧٥	٠،٧٩
	٪	٢٢،٢	٢٧،٨	٥٠			١٦،٧	٥٠	٣٣،٣			٢٩،٨	٣٣،٣	٤٥،٨		
بەرنامەی بەڕێوەبردنی کاری سازاندن	د	٥	٧	٦	١،٩٤	٠،٨٠٢	١	١	٤	١،٥٠	٠،٨٣٧	٧	٥	١٢	١،٨٣	٠،٨١
	٪	٢٧،٨	٣٨،٩	٣٣،٣			١٦،٧	١٦،٧	٦٦،٧			٢٩،٢	٢٠،٨	٥٠		
	د	٦	٢	١٠	١،٧٨	٠،٩٤٣	١	٣	٢	١،٨٣	٠،٧٥٣	٢	١	١٢	١،٧٩	٠،٨٨

ڕیزبەندکردنی ئامراز و شێوازەکانی پەیوەندیکردن بەپێی بەکارهێنانیان لە سازاندنی ڕۆژنامەوانیدا

ئامرازی (کۆمپیوتەر) زۆرترین بەکارهێنانی هەیە لە هەردوو ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)دا ڕیزبەندی (یەکەم) ی بەدەستهێناوە بەهۆی زۆری بەکارهێنانیانەوە لەکاری سازاندنی ڕۆژنامەوانیدا بەشێوەیەکی بەردەوام، هاوڕابوونی سازێنەرانی هەردوو ڕۆژنامەکە لە بەکارهێنانی ئامرازی کۆمپیوتەر لە ڕیزبەندی یەکەمدا و (تۆڕەکانی پەیوەندیکردن) لە ڕیزبەندی سێیەمدا، هەروەها کەمی لە بەکارهێنانی ئامرازەکانی (تلکس، تیلیتێکست ، تیلی فۆتۆ، فاکس مەیل، ڤیدیۆ تێکست، تیلی فاکس) بە ڕیزبەندی (نۆیەم و دەیەم و یازدەیەم و دوازدەیەم و سیازدەیەمدا) خاڵی هاوبەشی نێوانیانە، بەکارهێنانی ئینتەرنێت بە ڕیزبەندی دووەم لە ڕۆژنامەی کوردستانی نوێدا و ئامرازی مۆبایل لە ڕۆژنامەی ئاوێنەدا بە هەمان ڕیزبەندی خاڵی جیاوازی نێوانیانە.

توێژەر هۆکاری جیاوازی لە پێدانی پلەی دووەم بە ئامرازی (مۆبایل) و (ئینتەرنێت) لە ڕۆژنامەی (ئاوێنە) و (کوردستانی نوێ) دا بۆئەوە دەگەڕێنێتەوە، کە ڕۆژنامەی ئاوێنە بەستافێکی کەمەوە کاری ڕۆژنامەوانی ئەنجامدەدەن، لەو چوارچێوەیەشدا وەرگرتنی زۆرینەی لێدوانە ڕۆژنامەوانییەکان بەهۆی ئامرازی مۆبایلەوە دەبێت بەسوودوەرگرتن لە تۆڕەکانی پەیوەندیکردن، ئەمەش وایکردووە تۆڕەکانی پەیوەندیکردنیش پلەی سێیەم بەدەستبهێنن، بەڵام ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ بەوپێیەی خاوەنی ستافێکی گەورەترە و ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانەیە و ڕۆژانە نوێترین هەواڵ بڵاودەکەنەوە و بەکارهێنانی ئینتەرنێت بەپلەی دووەم دێت کە بۆ مەبەستی وەرگرتنی هەواڵ و زانیاری سوودی لێوەردەگرن.

خشتەی (٥)

ڕیزبەندکردنی ئامراز و شێوازەکانی پەیوەندیکردن بەپێی بەکارهێنانیان لە سازاندنی ڕۆژنامەوانیدا

بڕگەکان	کوردستانی نوێ			ئاوێنە			کۆی گشتی		
	دووبارەبوونەوە	٪	ڕیزبەندی	دووبارەبوونەوە	٪	ڕیزبەندی	دووبارەبوونەوە	٪	ڕیزبەندی
کۆمپیوتەر	١٦	88.9	یەکەم	٥	83.3	یەکەم	٢١	٨٧،٥	یەکەم
ئایپاد	١٠	55.6	هەشتەم	3	50	هەشتەم	١٣	٥٤،٢	هەشتەم
مۆبایلی زیرەك	٣	16.7	پێنجەم	3	50	دووەم	٤	١٦،٧	پێنجەم
ئامرازەکانی گواستنەوە و ئەمبارکردنی فایلەکان	4	22.2	شەشەم	4	33.3	شەشەم	٦	٢٥	شەشەم
کامێرا	٥	27.8	حەوتەم	5	33.3	حەوتەم	٧	٢٩،٢	حەوتەم
تەلەفۆن	6	٢٢،٢	چوارەم	٣	50	چوارەم	٩	٣٧،٥	چوارەم
تلکس	٨	44.4	نۆیەم	٥	83.3	نۆیەم	١٣	٥٤،٢	نۆیەم
تیلیتێکست	١٠	55.6	دەیەم	٥	83.3	دەیەم	١٠	٦٢،٥	دەیەم
تیلی فۆتۆ	٩	50	یازدەیەم	4	66.7	یازدەیەم	١٣	٥٤،٢	یازدەیەم
تیلی فاکس	١٢	66.7	دوازدەیەم	٥	83.3	دوازدەیەم	١٧	٧٠،٨	دوازدەیەم
ڤیدیۆ تێکست	١١	61.1	سیازدەیەم	4	66.7	سیازدەیەم	١٥	٦٢،٥	سیازدەیەم
فاکس مەیل	12	66.7	چواردەیەم	5	83.3	چواردەیەم	١٧	٧٠،٨	چواردەیەم
تۆڕەکانی پەیوەندیکردن	5	27.8	سێیەم	٢	33.3	سێیەم	٧	٢٩،٢	سێیەم
ئینتەرنێت	8	44.4	دووەم	4	١٦،٧	پێنجەم	١٠	٤١،٧	دووەم

چوارەم: سەلماندنی گریمانە و خستنەڕووی ئەنجامەکانی پێوانەی ئاماری (المقاییس الاحصائیە)

پیشاندانی ئەنجامی پێوەری کاریگەرێتیی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەوانی و شیکارکردنی ئەم بەشە ئەو ئەنجامانە لەخۆدەگرێت کە توێژەر پێی گەیشتووە بەگوێرەی ئامانجی سەرەکی توێژینەوەکەی کەبریتین لە زانینی ڕادەی کاریگەرێتیی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەوانی لە ڕۆژنامەکانی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)دا، توێژەر بۆ هێنانەدی ئەم ئامانجە پێوەری ئاماری (المقیاس) بەکاردەهێنێت ئەمەش بە گرتنەبەری ڕێوشوێنە پێویستەکان بۆ ئەو مەبەستە.

بەمەبەستی هێنانەدی ئەم ئامانجانە توێژەر گریمانەیەکی سەرەکی دادەنێت کە بریتین لە:

١. تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر کاریگەرێتیی لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەوانی لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)دا هەیە.

تەوەری یەکەم: کاریگەرێتیی بەکارهێنانی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەوانی

١. بەشێوەیەکی گشتی بەمەبەستی زانینی کاریگەرێتیی بەکارهێنانی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەرلەسەر پرۆسەی سازاندنی ڕۆژنامەوانی توێژەر پشتبەست بە بەکارهێنانی (t.test) ڕادەی کاریگەرێتیی بەکارهێنانی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەری بۆ دەردەکەوێت، بۆ ئەم مەبەستەش ناوەندی ژمێرەی بڕگەکانی تەوەری دووەم و سێیەمی فۆڕمی ڕاپرسییەکەی دەرهێناوە بۆ هەردوو ڕۆژنامەکە کە دەگاتە (٢٨٥,٠٠٠)، بەراورد بە ناوەندی ژمێرەیی ناوەندی گریمانەیی دەگاتە(٢٧٠,٠٠٠)، لەکاتێکدا لادانی پێوەرییان دەگاتە (٢٩,٠٩٥)، بەهای (t) ئەژمارکراو دەگاتە (٢,٥٢٦) کە گەورەترە لە بەهای (t) خشتەیی کە دەکاتە (٢,٠٦٩) ، بەهای ئەگەری (sig) بچووکترە لە (ئاستی دلالی) (٠,٠١٩ >٠,٠٥)، واتە کاریگەرێتیی بەکارهێنانی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەوانی لەڕۆژنامەکانی (کوردستانی نوێ و ئاوێنە) دا هەیە و

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

گریمانەکە بەبوونی ئەو کاریگەرێتییە سەلمێنراوە.

٢. ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ناوەندی ژمێرەی بڕگەکانی دووەم و سێیەمی فۆڕمی ڕاپرسییەکە لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ)دا دەگاتە (٢٨٢,٥٠٠)، بەراورد بە ناوەندی ژمێرەیی ناوەندی گریمانەیی دەگاتە (٢٧٠,٠٠٠)، لەکاتێکدا لادانی پێوەرییان دەگاتە (٢٩,٢٦٤)، نرخی (t) ئەژمارکراو دەگاتە (١,٨١٢) کە بچووکترە لە بەهای (t) خشتەیی کە دەکاتە (٢,١١٠) ،بەهای ئەگەری (sig) گەورەترە لە (ئاستی دلالی (٠,٠٥>٠,٠٨٨).

٣. ڕۆژنامەی ئاوێنە: ناوەندی ژمێرەی بڕگەکانی دووەم و سێیەمی فۆڕمی ڕاپرسیەکە لە ڕۆژنامەی (ئاوێنە)دا دەگاتە (٢٩٢,٥٠٠)، بەراورد بە ناوەندی ژمێرەیی ناوەندی گریمانەیی دەگاتە (٢٧٠,٠٠٠)، لەکاتێکدا لادانی پێوەرییان دەگاتە (٢٩,٨٧١)، بەهای (t) ئەژمارکراو دەگاتە (١,٨٤٥) کە بچووکترە لە بەهای (t) خشتەیی کە دەگاتە (٢,٥٧)، بەهای ئەگەری (sig) گەورەترە لە (ئاستی دلالی) (٠,٠٥>٠,١٢٤) .

خشتەی (٢٩) ئەوە دەردەخات کە تارادەیەك جیاوازی هەیە لە بەکارهێنانی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر لەنێوان ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)دا، بەجۆرێك ڕێژەی بەکارهێنانەکە لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) دا زیاترە لە ڕۆژنامەی (ئاوێنە)، چونکە لادانی پێوەری بەکارهێنانی کۆمپیوتەر لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ)دا کەمترە بەراورد بە ڕۆژنامەی (ئاوێنە)، (٢٩,٢٦٤> ٢٩,٨٧١)، هۆکارەکەی بۆ چەند خاڵێك دەگەڕێنێتەوە:

١. جیاوازی لە کاتی دەرچوونی نێوان هەردوو ڕۆژنامەکە کە (ڕۆژانە و هەفتانە)ن کاریگەرێتیی لەسەر ڕادەی بەکارهێنانی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر هەیە لە سازاندنی بابەتە ڕۆژنامەوانییەکاندا.

٢. جیاوازی لە ئامانج و شێوازی کارکردنی ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانەی حیزبی بەراورد بە ڕۆژنامەیەکی هەفتانەی ناحیزبی هۆکارێکی دیکە دەبێت لە جیاوازی بەکارهێنانی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر لە هەردوو ڕۆژنامەکەدا.

٣. جیاوازی لە پێکهاتە و ڕێکخستنی کارگێڕی و ستافی سازاندنی هەردوو ڕۆژنامەکە لە ڕووی قەبارە و شێوازی کارکردنەوە.

بەروانین لە خشتەی (٢٩) ئەوە دەردەکەوێت کە لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)دا بەهای (T) ئەژمارکراو گەورەترە لە بەهای (T) خشتەیی(٢,٥٦> ٢,٠٦)، واتە بەهای ئەگەری (sig)بچوکترە لە (٠,٠٥)، (٠,٠٥<٠,٠١) واتە تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر کاریگەرێتی لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەوانی لەڕۆژنامەکانی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)دا هەیە بەم ئەنجامەش گریمانەی توێژینەوەکە دروستدەردەچێت، وەك خشتەی (٢٩).

خشتەی (٢٩)

ئەنجامی پێوەری کاریگەرێتیی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر لەسەر سازاندنی ڕۆژنامەوانی

برگەکانی تەوەری دووەم و سێیەم	ناوەندی ژمێرەیی	ناوەندی گریمانەیی	لادانی پێوەری	بەهایT		نمرەی ئازادی	برگەکانتەوەری دووەم و سێیەم	ناوەندی ژمێرەیی
				بەهای t ئەژمارکراو	بەهای t خشتەیی			
کوردستانی نوێ و ئاوێنە	٢٨٥،٠٠٠	٢٧٠،٠٠٠	٢٩،٠٩٥	٢،٥٢٦	٢،٠٦٩	٢٣	٠،٠١٩	داله
کوردستانی نوێ	٢٨٢،٥٠٠٠	٢٧٠،٠٠٠	٢٩،٢٦٤	١،٨١٢	٢،١١٠	١٧	٠،٠٨٨	دال نيیە
ئاوێنە	٢٩٢،٥٠٠٠	٢٧٠،٠٠٠	٢٩،٨٧١	١،٨٤٥	٢،٥٧١	٥	٠،١٢٤	دال نيیە

دەرەنجامەکان

دەرەنجامی بەشی مەیدانی

١.سازێنەرانی ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە) بەشێوەیەکی (بەردەوام) ئامرازی (کۆمپیوتەر) بۆ سازاندنی بابەتەکانیان بەکاردەهێنن .

٢. (بەپلەیەکی زۆر) و بەرێژەی (٨٧،٥٪)سازێنەرانی هەردوو ڕۆژنامەکە کۆمپیوتەری جۆری (دیسکتۆپ) بەکاردەهێنن بۆ سازاندنی بایەتەکانیان.

٣. ڕێژەی بەکارهێنانی کۆمپیوتەری جۆری (لاپتۆپ) لە ڕۆژنامەی (ئاوێنە)دا زیاترە و بەرێژەی (١٠٠٪)بەراورد بە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) کە بە ریژەی (٢٧،٨٪).

٤. ئامرازی کۆمپیوتەر زۆرترین بەکارهێنانی هەیە لەلای سازێنەرانی ڕۆژنامەی (کوردسانی نوێ) و (ئاوێنە) زۆرینەشیان بۆ گەیشتن بەسەرچاوەکانی هەواڵ و بۆ ئەمبارکردنی دەق و گێڕانەوەی، هەروەها بۆ بەدوایدا بۆ نوسینی دەقەکان و سازاندنیان بەکاریدەهێنن.

٥ بەرنامەی (مایکرۆسۆفت ۆرد) زۆرترین بەکارهێنانی هەیە لەهەردوو ڕۆژنامەکەدا بەراورد بە بەرنامەکانی دیکە وەك(هەڵەچنی ڕێنوسی، (Adobe reader)، چارەسەری وێنەکان، بەرنامەی ڕۆژنامەوانی بۆ پیشاندان و پەیوەندی لەنێوان دەرهێنەر و ڕۆژنامەنوسدا). کە لە کاری سازاندندا بەکاردێن

٦. ئامرازی کۆمپیوتەر و ئینتەرنێت و تۆڕەکانی پەیوەندیکردن لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ)دا پلەکانی یەکەم و دووەم و سێیەم وەردەگرن، بەڵام لە ڕۆژنامەی ئاوێنەدا کۆمپیوتەر و مۆبایل و تۆڕەکانی پەیوەندیکردن هەمان پلە وەردەگرن.

٧. هەمیشە بەکارهێنانی ئامرازی کۆمپیوتەر دەبێتەهۆی باشترکردن و خێراترکرنی کاری سازاندن و کەمکردنەوەی تێچوون و کات لە ڕۆژنامەدا، هەروەها پێکەوەبەستنی ستافی ڕۆژنامەکە و ئاڵوگۆڕکردنی خێرای زانیارییەکان لەکاتی سازاندنی پەیامە ڕۆژنامەوانییەکاندا.

دەرەنجامی گریمانەی توێژینەوە

١. تەکنەلۆژیای گەیاندنی نوێ کاریگەرێتیی جیاوازی لەسەر کاری ڕۆژنامەوانی و پرۆسەی سازاندن لە ڕۆژنامەکانی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)دا بەجێهێشتووە، بەجۆرێك کە گۆڕانکاری لە پێکهاتە و ڕێکخستنی کارگێڕی و کاری دیزاین و دەرهێنانی ڕۆژنامەکاندا دروستکردووە، ئەمە سەرەڕای ئەوەی لە رووی چۆنیەتی و جۆرایەتییەوە کاری سازاندنی خێرا و باش و ئاسانترکردووە بەکات و تێتچوونێکی کەمترەوە لەجاران.

پێشنیاز و ڕاسپاردەکان

یەکەم: پێشنیازەکان: لەچوارچێوەی ئەو ئەنجامانەی سەرەوەدا توێژەرچەند پێشنیازێك دەخاتەڕوو:

١. توێژەر پێشنیازدەکات بۆ بەڕێوەچوونی کاری سازاندنی ڕۆژنامەوانی لەڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە)دا بەشێوەی سیستەمی تۆڕی

کەتێیدا سەرجەم سازێنەران بەهۆی تۆڕێکی ناوەندییەوە ببەبەسترێنەوە بە کۆمپیوتەری ناوەندییەوە، چونکە بەڕێوەبردنی کاری سازاندن بەم شێوەیە برێکی زۆر لە نەرمی و خێرایی و لێهاتوویی تێدایە.

٢. توێژەر پێشنیازدەکات بۆ ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە) کەرێککەوتن لەگەڵ کۆمپانیا و دامەزراوەکانی بواری تەکنەلۆژیا بکەن بەمەبەستی بەرهەمهێنانی ئەو ئامرازە تەکنەلۆژییانەی کە گونجاون لەگەڵ سروشتی کارکردنی سازێنەراندا لە کوردستاندا، وەك جێگیرکردنی زمانی کوردی هاوشێوەی زمانەکانی دیکەی نێو کۆمپیوتەر تا سازێنەران سوودمەدبن لە بەرنامە تایبەتمەندەکان بەبواری سازاندن، وەك بەرنامەی (سیبویە) و هاوشێوەکانی.

٣. توێژەر پێشنیازدەکات بۆ ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و (ئاوێنە) بۆ ناردنی سازێنەران بۆ خولی تایبەتی بۆ بەهێزکردنی توانیان لەبواری سازاندن و بەکارهێنانی زیاتری ئامێری کۆمپیوتەر.

دووەم: ڕاسپاردەکان

توێژەر لە چوارچێوەی ئەو ئەنجامانەی سەرەوە چەند ڕاسپاردەیەك دەخاتەڕوو بۆ توێژەرانی دیکە:

١. ئەنجامدانی توێژینەوەی دیکە لەسەرئامرازەکانی ڕادیۆ و تەلەفزیۆنی کوردی لێرەوە توێژەر چەند پێشنیازێك ڕادەسپێرێت:

أ- کاریگەرێتیی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر لەسەر سازاندن لە تەلەفزیۆن و ڕادیۆدا.

ب- کاریگەرێتیی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر لەپرۆسەی بەرهەمهێنانی ڕۆژنامەواندا.

ت- کاریگەرێتیی تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەر لەسەر سازاندن لەڕۆژنامەی ئەلیکترۆنیدا.

٢. ئەنجامدانی هەمان توێژینەوە، بەڵام سامپڵی ڕۆژنامەکانی پارێزگای هەولێر یان دهۆك وەربگیرێت.

سەرچاوەکان

یەکەم: فەرهەنگ

١)حجاب، محمد منير. (٢٠٠٤). المعجم الاعلامى، القاهره، دارالفجر للنشر و التوزيع.

دووەم: کتێبی عەرەبی و وەرگێڕاو بۆ زمانی عەرەبی

١)ابوزيد، فاروق و عبدالمجيد، ليلى. (٢٠٠٠). فن التحرير الصحفى، القاهره، بدون مكان النشر.

٢)البكرى، إياد شاكر. (٢٠٠٣). تقنيات الاتصال بين زمنين، ط١عمان، ،دار الشروق للنشر و التوزيع.

٣)حداد، نبيل. (٢٠٠٢). فن الكتابه الصحفيه، عمان، دار الكندى.

٤)خطاب، امل محمد. (٢٠١٠). تكنولوجيا الإتصال الحديثه و دوروها فى تطوير الأداء الصحفى، القاهره، دار العالم العربى

٥)خليل، محمود ابراهيم و اللبان، شريف درويش. (٢٠٠٠). اتجاهات حديثه فى الإنتاج الصحفى، القاهره، العربى للنشر و التوزيع.

٦)خليل، محمود. (١٩٩٧). الصحافه الألكترونيه، اسس الأنظمه التطبيقيه فى التحرير الصحفى، القاهره، العربى للنشر و التوزيع.

٧)الدنانى، عبدالملك ردمان. (٢٠٠٣). الوظيفه الإعلاميه لشبكه الإنترنت، ط١، القاهره، دار الفجر للنشر و التوزيع.

٨)ربيع، عبد الجواد سعيد محمد. (٢٠٠٥). فن الخبر الصحفى، القاهره، دار الفجر للنشر و التوزيع.

٩)الرحبانى، عبير. (٢٠١٢). الإعلام الرقمى(الإلكترونى)، عمان: دار أسامه للطبع و التوزيع.

١٠)علم الدين، محمود. (١٩٩٠). تكنولوجيا المعلومات و صناعه الإتصال الجماهيرى، بدون مكان النشر، العربى للنشر و التوزيع.

١١)علم الدين، محمود. (٢٠٠٤). الفن الصحفى، القاهره، مطبوعات قطاع الثقافه مؤسسه اخبار اليوم.

١٢)العليان، ربحى مصطفى. (٢٠٠٥).إداره المعرفه، عمان،دار صفاو للنشر و التوزيع.

١٣)المزاهره، منال هلال. (٢٠١٤). تكنولوجيا الإتصال و المعلومات، ط١، عمان، دار المسيره للنشر و التوزيع و الطباعه.

١٤)مكاوى، حسن عماد و السيد، ليلى حسين. (٢٠٠٦). الاتصال و نظرياته المعاصره، ط٦، بدون مكان النشر،دار المصريه اللبنانيه.

١٥)مكاوى، حسن عماد و علم الدين، محمود سليمان. (٢٠٠٠). تكنولوجيا المعلومات و الإتصال، بدون مكان طبع.

١٦)يونس، ابراهيم عبدالفتاح. (٢٠٠٣). التعليم بين الفكر و الواقع، القاهره،دار قباء.

سێیەم: نامەی ماستەر و تێزی دکتۆرا:

١)بن زايد، فريد. (٢٠١٠). واقع استخدام التكنولوجيات الحديثه للاعلام و الاتصال فى الصحافه المكتوبه بالجزائر، رساله ماجستير غير منشوره، الجزائر، جامعه منتورى قسنطينه، كليه العلوم الانسانيه و الاجتماعيه، قسم علوم الاعلام و الاتصال.

٢)الحطامى، عبداباسط محمد عبدالوهاب. (٢٠٠٣). استخدام تكنولوجيا الإتصالات فى الإنتاج الإذاعى و التلفزيونى اليمنى/ دراسه تطبيقيه)، رساله دكتوراه منشوره، القاهره، جامعه الأزهر.

٣)حميد، حكيم عثمان. (٢٠١١). دور تكنولوجيا الاتصال فى أتطوير العمل الأعلامى فى الوسائل الاعلام الكوردستان، اطروحه دكتوراه منشوره، سليمانيه، جامعه السليمانيه، كليه العلوم الإنسانيه قسم الإعلام.

٤)ياسين، محمد اسماعيل. (٢٠١٥). استخدامات تكنولوجيا الإتصال فى تطوير شكل و مضمون الصحف الفلسطينيه اليوميه، دراسه ميدانيه، رساله ماجستير غير منشوره، غزه، جامعه الإسلاميه غزه، كليه الآداب، قسم الصحافه.

چوارەم: توێژینەوەكان

١)شيخانى، سميره. (٢٠١٠). الاعلام الجديد فى عصر المعلومات، مجله جامعه دمشق، المجلد٢٦، العدد الاول +الثانى.

پێنجەم: پێگەی ئەلیكترۆنی

١)بەبێ ناوی نوسەر. بەرواری سەردان(٢٠١٦/٢/١٠). تعريف ومعنى تحرير فى معجم المعانى الجامع معجم عربى عربى، تحرير http://www.activeparenting.com/APSF_authorhttp://www.almaany.com/ar/dict/ar-a.

٢)الربيش، جرشيد. بەرواری سەردان(٢٠١٦/٢/١٩). التحرير الأدبى العربى، http://www.squ.comlforumluploadedl.doc .

٣)عبده، نسرين محمد. بەرواری سەردان(٢٠١٥/١٢/١٥). اثر التطور التكنولوجى على فن التحرير الصحفى، (http://www.aluka.com)

شەشەم: چاوپێكەوتن

١)ئەندامانی دەستەی نوسەران لە رۆژنامەی(كوردستانی نوێ) بەشێوازی(فۆكەس گرووپ)، (٢٠١٦/٨/٢٩)، كاتژمێر(١١:٠٠)، سلێمانی، بارەگای رۆژنامەی كوردستانی نوێ.

٢)ئەندامانی دەستەی نوسەران لە رۆژنامەی(ئاوێنە) بەشێوازی(فۆكەس گرووپ)، (٢٠١٦/٩/٤)، كاتژمێر(١٠:٣٠)، سلێمانی، بارەگای رۆژنامەی(ئاوێنە).

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360